

საქართველოს
საბავშვო ბიბლიოთეკა

ეროვნული
ბავშვთა ბიბლიოთეკა

103.996

3

მსოფლიო -

- ეთნოგრაფიული

წიგნი

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის

თავისუფალი საქართველო

ისტორიულ- ეთნოგრაფიული ჩუქილეხი

ჩ 103.996
3

I
სკკ-2000
შემოწმებულია

თბილისის უნივერსიტეტის
გამომცემლობა

თბილისი — 1962

ბ. ნიქარაძის „ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები“ დამხმარე მასალა ქართული ადამიანობის სამართლის შესწავლისათვის. „წერილებში“ ასახულია აგრეთვე ქართველი ხალხის სოციალ-ეკონომიური, პოლიტიკური და კულტურული ცხოვრების ცალკეულ მხარეები, კერძოდ, სენათა მეურნეობრივი ყოფის თავისებურებანი, მმართველობის სისტემის ხასიათი, საადგილ-მამულა ურთიერთობის ფორმები, სწავლა-განათლების მდგომარეობა სენათში და სხვა. ამასთან „წერილებში“ წარმოდგენილია ქართველი ხალხის ძველთაგან მომდინარე წეს-ჩვეულებანი, ადრინდელი რწმენა-წარმოდგენები და თაობათა მანძილზე დატული თქმულება-გადმოცემები, რომლებიც სენათში ამა თუ იმ სახით XIX ს-მდე შემოინახა.

გარდასულ დროთა ეს შორეული გადმონაშთები ქართველი ხალხის ადრინდელი წარსულის შესწავლის ერთ-ერთი წყაროა: ცნობა, რომ „უძველესი მსოფლმხედველობისა და რწმენის შესასწავლად და შეძლებისამებრ სრული სურათის წარმოსადგენად ხალხში დარჩენილ თქმულებებს, ხატობათა დღესასწაულების წესებს... დიდი მნიშვნელობა აქვს“ (ივ. ჯავახიშვილი). ასევე უყურებს გადმონაშთების წყაროთმცოდნეობით მნიშვნელობას თანამედროვე საბჭოთა ეთნოგრაფია.

დღიდან დასახელებული მასალის ჩაწერისათვის ერთი საუკუნე გავიდა. ამ დროის მანძილზე ქართველი ხალხის ცხოვრებაში ისტორიული ძვრები მოხდა. ნიადაგი მოერღვა ძველ ყოფას და მისი იმდროინდელი აღწერილობა ამ ყოფის შესწავლის ერთადერთ წყაროდ იქცა.

ამ რიგის ეთნოგრაფიულ მასალას პრაქტიკული მნიშვნელობაც აქვს. ძველის გადმონაშთები აქა-იქ ჯერ კიდევ ელობება ახლის მშენებლობას. მაგნე გადმონაშთების წინააღმდეგ ბრძოლის ერთ-ერთი წინაპირობა მათი საფუძვლიანი ცოდნაა.

ქართული
ენების ინსტიტუტი

ბესარიონ ნიჟარაძე

ინტერესი ხალხის კულტურისა და ყოფის თავისებურებათა მიმართ ადამიანს საკმაოდ ადრე გაედვიდა, მაგრამ ეთნოგრაფია, როგორც ამ რიგის დაკვირვებათა გარკვეული სისტემა, გაცილებით გვიან გაჩნდა. ეთნოგრაფიის ცალკე სამეცნიერო დარგად ჩამოყალიბების პროცესი სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვა დროს დაიწყო, თუმცა თითქმის ყველგან იგი ბურჟუაზიული საზოგადოების ჩასახვა-განვითარებას დაუკავშირდა.

როგორც იმდროინდელი ყველა მეცნიერება, ეთნოგრაფიაც აღმავალი ბურჟუაზიის ინტერესებს ემსახურებოდა და იმისდა მიხედვით თუ რომელ ქვეყანაში რა კონკრეტული ამოცანები ხორციელდებოდა, ეთნოგრაფია სათანადო მიმართულებით იკავავდა გზას. იმ ქვეყნებში, სადაც ბურჟუაზიული ურთიერთობანი ნაციონალური ჩაგვრის პირობებში ყალიბდებოდა, ეთნოგრაფიის პირველი ნაბიჯებიც უპირატესად საკუთარი ხალხის კულტურისა და ყოფის თავისებურებათა გამოვლინებისაკენ, მათი ტრადიციულობის ჩვენებისაკენ იყო მიმართული. ამ შემთხვევაში ეთნოგრაფია ეროვნული ღირსების დაცვის კეთილშობილურ ამოცანას ემსახურებოდა. სხვა ქვეყნებში, სადაც ბურჟუაზიული საზოგადოება ვითარდებოდა კოლონიების მიტაცების პირობებში, ეთნოგრაფია პირველ ყოვლისა კოლონიური ხალხებით დაინტერესდა, ამ ხალხების კულტურისა და ყოფის შესწავლა მათი მმართველობის სისტემის გაუმჯობესების ამოცანას დაუკავშირა და კოლონიური ჩაგვრის იარაღად იქცა¹.

¹ И. И. Потехин. Космополитизм в американской этнографии, კრებულში «Англо-американская этнография на службе империализма», Москва, 1951, 83. 20, Г. Ф. Дебец, Д. А. Ольдерогге, И. И. Потехин, 5-ый международный конгресс этнографов и антропологов, «Советская этнография», 1957, № 1, 83. 161.

საქართველოში ქართველი ხალხის კულტურისა და ყოფის თავისებურებებით დაინტერესებამ ადრე იჩინა თავი. მაგრამ ეთნოგრაფიას, როგორც ცოდნის დამოუკიდებელ დარგს, საფუძველი XIX ს-ის მეორე ნახევარში ჩაეყარა. საქართველოშიც ეთნოგრაფია ეროვნული თვითშეგნების განმტკიცებას ემსახურებოდა, ნაციონალურ-გამათავისუფლებელ მოძრაობასთან იყო დაკავშირებული და ძირითადად საკუთარი ხალხის ყოფისა და კულტურის შესწავლის ნიადაგზე ვითარდებოდა, ისევე როგორც არქეოლოგია, ფოლკლორი, საერთოდ ისტორია.

შემთხვევითი არ არის, რომ სწორედ ილია ჭავჭავაძემ დასვა ყველაზე მკვეთრად საკითხი „ხალხის ჩვეულებათა“ შესწავლის შესახებ. მისი სიტყვით: „ფრიად სასარგებლო უნდა იყოს ყველა შეგნებული ქართველისათვის იცოდეს, — რაგვარ და რომელ ჩვეულებებს მისდევს მდაბიო ხალხი თავის ეკონომიურ და იურიდიულ ურთიერთობის შესახებ. ეს სფერა ცხოვრებისა მთელს სურათს გადაუშლის ჩვენს მოწინავე საზოგადოებას და ცხოვრების სურათი კიდევ დაგვანახებს ხალხის ავსა და კარგს, იმის შეხედულობას სამართალზედ, ერთურთს დამოკიდებულებაზედ და სხვა... სწორედ ამგვარ შესწავლას და გამოკვლევას მოაქვს სასარგებლო და კეთილი ნაყოფი, მხოლოდ ამნაირის შესწავლით და გამოკვლევით შეიძლება ყოველმხრივ შევიგნოთ ხალხის წარსული და აწმყო, იმისი ავი და კარგი, იმისი წადილი, საჭიროება“¹. აკაკი წერეთელი ერთ-ერთი ინიციატორი გახდა ფოლკლორული მასალის ორგანიზებული შეკრებისა, რისთვისაც საგანგებო ფონდი იყო შექმნილი². ცნობილია რ. ერისთავის ეთნოგრაფიული ნარკვევები, რომელთა შორის აღწინდელი ნაშრომები მიძღვნილია ქორწინების (1847)³ და ყვენობის (1849)⁴ საკითხებისადმი; მისი წერილები თუშ-ფშავ-ხევსურეთის შესახებ (1854)⁵ დღესაც მნიშვნელოვანი წყაროა საქართველოს მთიანეთის მოსახლეობის ეთნოგრაფიის შესწავლისათვის. ამის

¹ ი. ჭავჭავაძე, ხალხის ჩვეულებათა შესწავლის შესახებ, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. IV, თბილისი, 1955, გვ. 192.

² **Л. Асатиани.** Жизнь Акакия Церетели, Тбилиси, 1947, გვ. 259.

³ **Р. Д. Эрстов.** Свадьба у грузин, «Кавказ», 1847, № 14.

⁴ **Р. Д. Эрстов.** Маскарад грузинской черни (на масленице), «Кавказ», 1849, № 16.

⁵ **Р. Д. Эрстов.** Записки о тушино-пшаво-хевсурском округе, «Кавказ», 1854, №№ 43, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52.

გარდა, ცნობილია რომ რ. ერისთავი კავკასიის მუზეუმში ¹ რეკონსტრუქციულ მუშაობასაც ეწეოდა¹.

XIX ს-ის მანძილზე საქართველოში ისტორიულ-ეთნოგრაფიული აზრის განვითარების პროცესში დ. ბაქრაძის ნაშრომებს ერთ-ერთი პირველი ადგილი უჭირავთ. საკუთრივ სვანეთის ეთნოგრაფიის საკითხებისადმი მიძღვნილი ნაშრომის პირველი ნაწილი წარმოადგენს ისტორიულ ნარკვევს, რომელშიაც ხაზგასმულია სვანების ქართველობა და თავმოყრილია წერილობითი წყაროების მონაცემები სვანეთისა და საქართველოს ამ კუთხის ადგილის შესახებ ქართველი ხალხის ისტორიაში. ამ თავს მოსდევს სვანეთის ეთნოგრაფიული აღწერილობა, რომელშიაც განხილულია გზების და ხიდების, სახლისა და დასახლებების, ეკლესიის და მატერიალური კულტურის სხვა ძეგლების, მეურნეობის, ტანსაცმელის, ოჯახის, წოდებრიობის, საზოგადოებრივი ყოფისა და სხვა მრავალი საკითხი.

სვანეთში არსებული ქართული წარწერების პირველი ამოკითხვა მასვე ეკუთვნის².

იგივე ითქმის დ. ბაქრაძის ნარკვევებზე გურია-აჭარის³, სამეგრელოს, სამურზაყანოს, აფხაზეთის⁴ და საქართველოს სხვა კუთხეების შესახებ⁵.

ნ. ხიზანაშვილის (ნ. ურბნელი) ნარკვევებმა ასევე მნიშვნელოვანი ეტაპი შექმნეს XIX ს-ის ქართული ეთნოგრაფიის ისტორიაში. ნ. ხიზანაშვილის ეთნოგრაფიული წერილების დიდი ნაწილი მიძღვნილია ქართველი ხალხის საზოგადოებრივი ურთიერთობისა, ჩვეულებითი სამართლის საკითხებისადმი, ე. ი. იმ საკითხებისადმი, რომლებიც ი. ჭავჭავაძის ზემოთ მოყვანილი სიტყვებით, ხალხური ჩვეულების შესწავლის უმთავრეს ამოცანებს წარმოადგენდა. ნ. ხიზანაშვილის ეთნოგრაფიული შრომები გამოირჩევა წერილობითი ძეგლების მონაცემების ფართო გამოყენებით, რამაც საშუალება მისცა ავტორს ძირითადად სწორად შეეფასებინა ქართველ მთიელთა საზოგადოებრივი განვითარების დონე. იმდროინდელ არაქართულ ლიტერატურაში საკმაოდ მთარულ აზრს ქართველი

¹ გ. უ ო რ დ ა ნ ი ა. კავკასიური მუზეუმის დაარსება, თბილისი, 1957, გვ. 6.

² დ. ზ. ბაკრაძე. სვანეთი, ЗКОРГО, VI, Тифлис, 1864.

³ დ. ზ. ბაკრაძე. Краткий очерк Гурии, Чурук-су и Аджары, ИКОРГО, II, № 5, 1874.

⁴ დ. ზ. ბაკრაძე. Очерк Мингрелии, Самурзакани и Абхазии, «Кавказ», 1860, №№ 48, 49.

⁵ დ. ბ ა ქ რ ა ძ ი ს შესახებ იხ. მ. დ უ მ ბ ა ძ ე, ისტორიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე, ბათუმი, 1950.

მთიელების ვითომცდა „პირველყოფილობის“ შესახებ, ნ. ხიზანაშვილმა დაუპირისპირა ეთნოგრაფიული მასალისა და წერილობითი წყაროების შესწავლით მის მიერ მიღებული სრულიად საწინააღმდეგო დებულება. ქართველი ხალხის საოჯახო ყოფის შესწავლის შედეგად ნ. ხიზანაშვილი წერდა: „ეს გარემოება ცხადად გვიჩვენებს, რომ ქართლში როგორც ვახტანგის დროს, ისე ადრეც კერძო ოჯახს თავისი განცალკევებული საკუთრებით კავშირი აღარა ჰქონდა გვართან, გვარმა დაუთმო პირს, საზოგადომ კერძოობას, ასე ვსთქვათ, იურიდიულმა „მე“-მ სძლია იურიდიული „ჩვენ“¹. ნ. ხიზანაშვილი ამასთან ერთად მუდამ ხაზს უსვამდა იმ საყოფაცხოვრებო ნიშნებს, რომლითაც მთა გამოირჩეოდა ბარისაგან, იგი ანგარიშს უწევდა საქართველოს მთიანეთში გვაროვნული ყოფის გადმონათების არსებობას, ითვალისწინებდა იმას, რომ „ეს კავშირი ოჯახსა და გვარს შორის ეხლაც კი მტკიცედ არსებობს მთაში“²... მაგრამ გიორგი მეფის „ძეგლის დების“ ანალიზის შედეგად მან დაასკვნა: „...მთაში ფეოდალიზმი ისრე არაოდეს არა ყოფილა აღორძინებული, როგორც ვაკე ქართლში“-ო³. ამ სიტყვებიდან ჩანს, რომ ნ. ხიზანაშვილი აღიარებს განუვითარებელი ფეოდალური ურთიერთობის არსებობას საქართველოს მთიანეთში ჯერ კიდევ XIV ს-ში (ნ. ხიზანაშვილი „ძეგლის დებას“ 1321 წლით ათარიღებს) და მიიჩნევს, რომ ფეოდალური ურთიერთობის ჩასახვა-განვითარება საქართველოს მთიანეთში თემური წყობილების რღვევის ნიადაგზე მიმდინარეობდა.

ნ. ხიზანაშვილის ამ დებულებას პრინციპული მნიშვნელობა ჰქონდა ქართველი მთიელების საზოგადოებრივი ყოფის შესწავლისათვის⁴, მით უმეტეს, რომ ამ დებულების გამოქვეყნების მრავალი ათეული წლის შემდეგ კვლავ მეორდება აზრი თითქოს ხევსურეთისათვის XIX ს-ში დამახასიათებელი ყოფილიყოს ძირითადად „გვაროვნული წყობილების დაშლის გახანგრძლივებული პროცესი“.

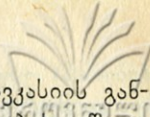
თბილისში კავკასიის მუზეუმის დაარსებამ და სხვადასხვა საზოგადოებათა ჩამოყალიბებამ (რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოე-

¹ ნ. ხიზანაშვილი, ეთნოგრაფიული ნაწერები, მსე, II, თბილისი, 1940, გვ. 167.

² იქვე, გვ. 166.

³ იქვე, გვ. 162.

⁴ აღ. რობაქიძე, მეფუტკრეობის ისტორიისათვის, თბილისი, 1960,

ბის კავკასიის განყოფილება, სოფლის მეურნეობის კავკასიის განყოფილება და სხვა) ბიძგი მისცა ეთნოგრაფიული მუშაობის გაშლას განვითარებას საქართველოს პერიფერიაზედაც. ნიკო ჯანაშიას „სტუდიები აფხაზეთის ეთნოგრაფიისა“, თედო სახოკიას ეთნოგრაფიული მოგზაურობანი გურია-აჭარაში¹, ვაჟა-ფშაველას „ფშაველი და მისი წუთისოფელი“², ზაქარია გულისაშვილის „გარდაბანისა და გაჩიანის საერისთაონი და მათნი ნაშთნი“³, მიხეილ მაჩაბლის ჩანაწერები ქართლის ეთნოგრაფიის შესახებ⁴ და სხვა მრავალი წარმოადგენდა პასუხს ილიას მოწოდებაზე საკუთარი კუთხის „ხალხური ჩვეულებების“ შესწავლის შესახებ, რომელიც ილიას წრეში მისი ამ მოწოდების გამოქვეყნებამდე გაცილებით ადრე იყო, რა თქმა უნდა, ცნობილი. საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეს თავისი მოამაგე გაუჩნდა. ბუნებრივია, რომ ამ მხრივ არც სვანეთი დარჩა ყურადღების გარეშე. გაზეთ „სახალხო საქმის“ მიერ გამოქვეყნებულ ნეკროლოგში, რომელიც ბ. ნიჟარაძეს მიეძღვნა და რომელშიაც მოცემულია მისი მოღვაწეობის მაღალი შეფასება ქართული ეროვნული კულტურის ინტერესების თვალსაზრისით, აღნიშნულია: „ბესარიონ ნიჟარაძეს თამამად შეეძლო დედაქალაქში ეცხოვრნა, კარიერა შეექმნა და ფუფუნებაში ყოფილიყო, მაგრამ მან ეს არ ქნა, მან დაუჭერა ილია ჭავჭავაძეს: „ბესარიონ, თუ საქართველო ოდნავ მაინც გიყვარს, სვანეთში უნდა წახვიდე და იქიდან ამოგვიდგე უღელშიო“⁵. ილიას მიერ საერთო საქმის უღელში ჩაბმულთა შორის ბესარიონ ნიჟარაძემ, როგორც სვანეთის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის თვალსაჩინო მკვლევარმა, თავისი ადგილი ღირსეულად დაიჭირა.

ეთნოგრაფიული კვლევის სფეროში მოღვაწეთა ამ შესანიშნავ პლეადას აერთებს ქართველი ხალხის საზოგადოებრივი ყოფის ისეთი ღერძეული საკითხების დასმა, როგორიცაა კერძო საკუთრების

¹ ნ. ჯანაშია, აფხაზეთი (ეთნოგრაფიული მასალები), „მომამე“, 1897, №№ 2, 5, 11; 1898, №№ 7, 11; 1899, № 4.
² თ. სახოკია, მოგზაურობანი: გურია, აჭარა, სამურზაყანო, აფხაზეთი, თბილისი, 1950.
³ ვაჟა-ფშაველა, ეთნოგრაფიული წერილები, თბილისი, 1937.
⁴ ზ. გულისაშვილი, მოთხრობები, ნარკვევები, თბილისი, 1953.
⁵ М. В. Мачабели. Экономический быт государственных крестьян Тифлисского уезда, МИЭБГКЗК, V, Тифлис, 1887.
⁶ ვ. ძიძიგური, ბესარიონ ნიჟარაძე („თავისუფალი სვანი“), გაზეთი „სახალხო საქმე“, 1919 წელი. მაისის 11, № 253.

და თემური მიწათმფლობელობის ფორმები, ჩვეულებითი სამარ-
თალი, საოჯახო ურთიერთობა, მეურნეობრივი ცხოვრება, ცოლ-
პორწმუნეობის მავნე შედეგები, სისხლმესისხლეობის ფესვგამჯდ-
რობა ქართველ მთიელთა ყოფაში, პიროვნებისა და თემის ურთი-
ერთობა და სხვა, ე. ი. ის ძირითადი და სასიცოცხლო საკითხები,
რომელთა შესწავლას უაღრესად დიდი თეორიული და პრაქტიკუ-
ლი მნიშვნელობა ჰქონდა. ეთნოგრაფიული აზრის განვითარების ეს
მიმართულება სავსებით უპასუხებს ილიას მიერ დასახულ ამოცა-
ნებს საზოგადოებრივი ცხოვრების ლერძეული საკითხების შესწავ-
ლის შესახებ რათა „... ყოველმხრივ შევიგნოთ ხალხის წარსული
და აწმყო, იმისი ავი და კარგი, იმისი წადილი“, და უპირისპირდება
იმ უცხოურ მიმართულებას, რომელმაც ეთნოგრაფიას ვიწრო
ტექნოლოგიური ხასიათი მისცა, საზოგადოებრივი ცხოვრებისაგან
იზოლირებულად აღებული წვრილმანების ფორმალისტური შესწავ-
ლის გზაზე დააყენა და სოციალური ურთიერთობის აქტუალურ
პრობლემებს ჩამოაშორა.

* *
*

„უშგულის საზოგადოება ძევს მდ. ენგურის სათავეს ახლო და
თავისუფალი სვანეთის თავში მდებარეობს. აღმოსავლეთით უშ-
გულს ჰსაზღვრავს ნაწილი კავკასიის დიდის ქედისა, მუდამ თოვლით
დაფარული, და დიდ ქედსა და სვანეთის ქედს შუა ჩამჯდარი „ნაჯ-
ზაგარის“ უღელტეხილი; დასავლეთით — სერები და კალის საზოგა-
დოების ადგილები; სამხრეთით — ნაწილი სვანეთის ქედისა და
ჩრდილოეთით დიდ ქედიდგან გამოსული შტო. ამ ნაირად უშგულის
ოთხი სოფელი ყიბიანი, ჩუბიანი, ჩაყაში და მუყმერი (ძველად ზემო
და ქვემო უშგული) გამომწყვდეულია მთებს შუა“¹.

ასე აღწერს ბ. ნიჟარაძე უშგულს — თავის დაბადების ადგილს,
სვანეთის ულამაზეს ხევს.

ბესარიონ ნიჟარაძე 1852 წლის 21 ნოემბერს დაიბადა².

¹ თავისუფალი სვანი, უშგულის აღწერა (სვანთა ყოფა-ცხოვრები-
დან), „ივერია“, 1886, № 35.

² ბ. ნიჟარაძის დაბადების თარიღის დასადგენად ორი საბუთი მოგვე-
პოვება. პირველი საბუთი წარმოადგენს „საქართველო-იმერეთის“ სინოდალური
კანტორის მიერ 1881 წლის 31 ოქტომბერს გაცემულ მოწმობას, რომელიც ეყრდ-
ნობა უშგულის ღვთისმშობლის ეკლესიის 1862 წლის ჩანაწერს. ამ საბუთის მი-
ხედვით ბ. ნიჟარაძე დაიბადა, 1852 წ. 21 ნოემბერს, ხოლო მოინათლა 1862 წ.

ბესარიონის მამას ერქვა სიოშ (შიო), დედას მარიამულ (მარინე), მამით ბაბუას — ბეგი; ხოლო დედით ბაბუას — გუა. ალბათ უკანასკნელის პატივისცემით პატარა ბესარიონს პირველ შერქვეს გუა, რომელიც მას ნათლობამდე შეჰყვა.

ნიჟარაძეები, ისევე როგორც ყველა სვანური გვარი, სამხუბებად (სიტყვასიტყვით „საძმობებად“) იყოფა. დღესაც სვანი ნიჟარაძეების შემდეგი სამხუბებია ცნობილი: ავგულარ, ქუჩიეშა და ნაგვაშა. ბესარიონის ოჯახი ავგულარ სამხუბის სუთმანშერებს ეკუთვნოდა; ეს იყო მთელს ზემო სვანეთში სიძლიერით განთქმული სამხუბი.

დღეს ღრმად მოხუცებული მესტიელი მამურზა ნიგურიანის ცნობით სიოშ ნიჟარაძის პირველი ვაჟი ნინი — მამურზას ნათლია — სოფლის მახვში („სოფლის თავი“) ყოფილა¹.

სიოშს ყავდა ხუთი შვილი, როგორც სვანები იტყოდნენ ძველად „სამი შვილი და ორი ქალი“ — ნინი, ნადიდა, გუა. (ბესარიონი), მანო და მაქა. მანო იქვე უშგულში (მუყემერში) გათხოვდა — დიდა ჩარქსელიანზე, ხოლო მაქა — კალაში, მარგველანზე. ხალხური გადმოცემა მაქას მიაწერს უშგულში კარტოფილის კულტურის შემოტანას.

ძმები, შესაბამისად სვანური ოჯახის ტრადიციებისა, დაცოლშვილების შემდეგაც გაუყრელად ცხოვრობდნენ. ქორა მახვშად („სახლის უფროსად“) ნინი ითვლებოდა. მართალია, ბესარიონი პატარა-

17 აგვისტოს (Свидетельство № 6214; ინახება საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილების არქივში; ქვემოთ შემოკლებით „ეთნოგრაფიის განყოფილების არქივი“). მოწმობას ხელს აწერს დასახელებული კანტორის წევრი არქიმანდრიტი მ ა კ ა რ ი, მდივანი და სხვა, რაც შემოწმებულია სინოდალური კანტორის ბეჭდით.

მეორე ცნობა საარქივო საბუთთა, საკუთრივ თბილისის სასულიერო სემინარიის ერთ-ერთი უწყისი, რომელშიაც აღნიშნულა, რომ 1874 წ. ბ. ნიჟარაძე 24 წლისა იყო, ე. ი. მისი დაბადების თარიღად 1850 წ. მიჩნეული (საქ. სსრ ცსსა ფონ. 440, საქ. 785, ფურ. 6). ჩვენ საფუძვლად ვიღებთ სინოდალური კანტორის ცნობას, რომელიც პირველ წყაროს ეყრდნობა.

3. ვ ა ჯ რ ი ძ ე ფაქტებით მდიდარსა და საინტერესო წერილში ბ. ნიჟარაძის დაბადების თარიღად 1855 წ. მიიჩნევს, მაგრამ, სამწუხაროდ, წყაროს არ მიუთითებს (3. ვ ა ჯ რ ი ძ ე, სვანეთის ისტორიის და ეთნოგრაფიის ღვაწლმოსილი მკვლევარი, გაზეთი „სტალინელი“, 1959, 15 ივლისი, № 138).

¹ მ ა მ უ რ ზ ა ნ ი გ უ რ ი ა ნ ი ს მოგონება ბ. ნიჟარაძეზე, ინახება ივტორთან.

ობიდანვე სახლს გაცილდა და დაცოლშვილების შემდეგაც უშგულში ხანგრძლივად აღარ უცხოვრია, იგი ძმებთან გაყრილი არ იყო. ესეც ტრადიციული სვანური ოჯახის პატივისცემის ნიშანს წარმოადგენდა.

ბესარიონ ნიჟარაძის სიყრმის წლების შესახებ ჩვენ ცოტა რამ ვიცით. ქუთაისის საარქივო სამმართველოს ცნობაში აღნიშნულია, რომ 1868/69 სასწავლო წელს ბესარიონ ნიჟარაძე ქუთაისის სასულიერო სასწავლებლის პირველი კლასის მეორე პარალელურ განყოფილებაში სწავლობდა¹. ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელში ჩარიცხვის შესახებ თავად ბ. ნიჟარაძე წერს, რომ იმერეთის ეპისკოპოსმა გაბრიელმა, რომელმაც სვანეთში პირველად 1866 წელს იმოგზაურა და საკუთარი თვალთ ნახულის შედეგად დარწმუნდა სვანეთში სწავლა-განათლების შეტანის აუცილებლობაში, „მოახერხა ქრისტიანობის აღმადგენელი საზოგადოებისაგან და სვანების შვილებისათვის შვიდი სტიპენდია დაანიშნა ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელში. ერთი ამ სტიპენდიანთაგანი მე ვიყავი“². მაშასადამე, ბ. ნიჟარაძის ჩარიცხვა ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელში 1866 წლის შემდეგ უნდა მომხდარიყო. ამასთანავე, ანგარიშგასაწევია, რომ ეს თარიღი არც ბესარიონის ასაკის მხრივ იწვევს ეჭვს. გარდა ამისა ამავე წერილში ბ. ნიჟარაძე დასძენს, რომ 1871 წელს იგი უკვე მესამე კლასში გადავიდა. ამრიგად, დასაბუთებულად უნდა ჩაითვალოს, რომ ბ. ნიჟარაძე ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელში 1869 წელს ჩარიცხა როგორც კავკასიაში მართლმადიდებელი ეკლესიის აღმადგენელი საზოგადოების პანსიონერი. ამავე თარიღზე მიუთითებს მისი ერთი წინადადება 1886 წელს გამოქვეყნებულ წერილში: „აგერ მეჩვიდმეტე წელია მას აქეთ, რაც სვანეთიდან გადმოვედი“³.

1874 წელს, ქუთაისის სასულიერო სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ, იგი ჩარიცხა თბილისის სასულიერო სემინარიის მოსწავლედ⁴. თბილისის სასულიერო სემინარიაში IV კლასამდე იგი კარგად სწავლობს და 1878 წელს V კლასში გადადის. მის მიერ მიღებული ნიშნების უწყისები უჩვენებენ, რომ თბილისში სწავლის დროს

¹ რცხა ქუთაისში. ფონ. 7, საქ. 989, ფურ. 42.

² ბ ე ს ა რ ი ო ნ ნ ი ჟ ა რ ა ძ ე, კორესპონდენცია, „მწყემსი“, 1896, № 15-16, გვ. 13.

³ თ ა ვ ი ს უ ფ ა ლ ი ს ვ ა ნ ი, ოთხი დღე მდინარე ენგურის, ცხენის წყლის და რიონის სათავეებში, „ივერია“, 1886, № 237.

⁴ საქ. სსრ ცსსა. ფონ. 440, საქ. 726, ფურ. 157.

ბ. ნიჟარაძე ისტორიით, ფილოსოფიით და ფსიქოლოგიით არის გატაცებული¹. მაგრამ 1877/78 სასწავლო წელს იგი ხშირად და, როგორც ჩანს, ხანგრძლივად ავადმყოფობს. 1877 წლის სექტემბერში, ავადმყოფობის გამო, მას 48 გაკვეთილი აქვს გაცდენილი; ხოლო 1878 წლის მარტსა და აპრილში — 24². V კლასიდან, ე. ი. 1878 წლიდან იგი სტოვებს თბილისის სემინარიას ავადმყოფობის გამო.

თბილისის სემინარიაში სწავლების წლები ბ. ნიჟარაძის ბიოგრაფიის მნიშვნელოვანი პერიოდია; აქ იგი დაუახლოვდა შემდეგმს ისეთ გამოჩენილ მოღვაწეებს როგორც იყვნენ თ. ჟორდანიას, ნ. ხიზანაშვილი, ა. ყიფშიძე, ნ. ლომოური, ს. მგალობლიშვილი, ი. მეუნარგია და სხვა (თ. ბეგიაშვილი).

1878 წელს ბ. ნიჟარაძე იწყებს მუშაობას სვანეთის საბოქაულოში საქმის მწარმოებლად; ამ თანამდებობაზე იგი 1883 წლამდე რჩება³. 1883 წელს ბ. ნიჟარაძეს გზავნიან ქუთაისის სათავადაზნაურო სასწავლებელში, სადაც იგი მუშაობს აღმზრდელად. 1891/1892 სასწავლო წლამდე⁴.

ამასვე ადასტურებს „ანგარიში ქუთაისის სათავადაზნაურო სასწავლებლის მდგომარეობისა 1891/1892 წ.“, რომლის მიხედვით თბილისის სასულიერო სემინარიაში სწავლამიღებული ბ. ნიჟარაძე ზემოთ აღნიშნული სასწავლებლის მასწავლებლად 1883 წლიდან ირიცხება⁵.

1891 წლის 31 ოქტომბერს ქუთაისში, ალექსანდრე ნეველის კათედრალურ სობოროში, როგორც დოკუმენტი ამბობს, ქუთაისის სათავადაზნაურო გიმნაზიის მასწავლებელმა ბესარიონ შიოს ძე ნიჟარაძემ დანიშნა აზნაურის ქალი ალექსანდრა პავლეს ასული ნორაკიძე⁶. ამის შემდეგ ახალგაზრდა ცოლ-ქმარი გაემგზავრა იფარში, სადაც ბ. ნიჟარაძე სკოლის მასწავლებლად იყო დანიშნული⁷. 1892 წლის 27 მაისს, ზემოთ მოხსენებული „სამსახურებრივი სიის“ პირის ჩვენებით, გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსმა გრიგოლმა ბ. ნიჟარაძე აკუთნა მღვდლად. ეპისკოპოს გრიგოლის მიერ შედგენილი აღწერილობიდანაც ჩანს, რომ იგი იფარში სწორედ ამ ხანებში

¹ საქ. სსრ ცსსა. ფონ. 440, საქ. 726, ფურ. 157; საქ. 742. ფურ. 63; საქ. 757, ფურ. 70; საქ. 785, ფურ. 6.

² საქ. სსრ ცსსა. ფონ. 440, საქ. 785, ფურ. 6.

³ Послужной список о притче церкви святого Георгия Ипарского прихода за 1896 год. Черновая. ინახება ეთნოგრაფიის განყოფილების არქივში.

⁴ იქვე.

⁵ ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის საბუთი № 6420/751.

⁶ Свидетельство № 65. ინახება ეთნოგრაფიის განყოფილების არქივში.

⁷ Послужной список.

უნდა ყოფილიყო¹. როგორც ეტყობა, აქედან მოყოლებული ბ. ნიჟარაძე საეკლესიო სამსახურში გადადის. ჩანს იგი იფარის წ-ა გიორგის ეკლესიაში მსახურობდა, ხოლო შემდეგ მესტიის წ-ა გიორგის ეკლესიაში. ყოველ შემთხვევაში მართლმადიდებლობის აღმადგენელი საზოგადოების 1906—1907 წ.წ. ანგარიშში მესტიის ამ ეკლესიას უწერია: „Сванетский благочинный священник Виссарион Нижарадзе, из 5-го класса Тифлисской духовной семинарии“.²

ამასვე ადასტურებს ნიკო ჩიმაკაძე³, რომელიც 1902—1905 წლებში მესტიაში მასწავლებლობდა, დაინტერესებული იყო სვანეთის ისტორია-ეთნოგრაფიის საკითხებით, ბესარიონ ნიჟარაძეს კარგად იცნობდა და ამ პერიოდის მოვონებები ჩვენი თხოვნით დაწერა. ნ. ჩიმაკაძის კალამს ეკუთვნის ვრცელი და საინტერესო წერილი სვანეთის შესახებ, რომელსაც გვერდს ვერ აუვლის სვანეთის ვერც ერთი მკვლევარი⁴.

ბესარიონ ნიჟარაძეს სამი შვილი დარჩა: რაფიელი (კუკური), ციციხო და ბიძინა; იგი ადრე დაქვრივდა. შვილები მან ქუთაისში მიაბარა სასწავლებლად; მათ შორის რაფიელს ზოოვეტერინარული განათლება მიაღებინა უცხოეთში — სწავლის დამთავრების შემდეგ მას უნდა თავისი ცოდნა სვანეთში მეცხოველეობის განვითარებისათვის გამოეყენებინა.

ბესარიონის შვილები წელიწადში ერთხელ, ორი თვით ამოდრიოდნენ მამასთან. მ. ილინა, რომელმაც მესტიაში გაიცნო ბესარიონის ოჯახი, წერდა: «Мне нравилась вообще вся их обстановка, доверие, которое чувствовалось между отцом и детьми, глубокое уважение и гордость, которые они испытывали к нему и его любовь к ним»⁵.

სიცოცხლის უკანასკნელი წლები ბ. ნიჟარაძემ მესტიაში გაატარა. როგორც მოვონებებით ირკვევა, 1919 წლის გაზაფხულზე ბესარიონი ფილტვების ანთებით გარდაიცვალა. 1919 წ. 11 მაისს თბილისის საზოგადოებრიობამ გადაიხადა ბ. ნიჟარაძის პანაშვიდი

¹ Поездка в Сванетию для обозрения церквей Гурийско-Мингрельского епископа Григория, Поти, 1893, გვ. 25.

² Отчет общества восстановления православного христианства на Кавказе за 1906—1907 гг. Тифлис, 1909, გვ. 51.

³ ნიკო ჩიმაკაძე, მოვონება ბესარიონ ნიჟარაძეზე, ინახება ავტორთან.

⁴ ნ. ჩიმაკაძე, თავისუფალი სვანეთი, „ძველი საქართველო“, ტ. II, გვ. IV, ტფილისი, 1911-1913 წ. წ.

⁵ М. К. Ильина. Поездка в Сванетию, Спб., 1913, გ.

ქაშვეთის ეკლესიაში. მისი ნეშტი უშგულის ლამარიას ეკლესიის
გალავანში არის დაკრძალული.

ბესარიონ ნიყარაძის მახლობელთა აღწერილობით იგი საშუა-
ლო ტანისა და მკვრივი აგებულებისა იყო; მას ჰქონდა სახის სწორი
ნაკვთები, მაღალი და განიერი შუბლი, ნათელი და ჰკვიანი თვა-
ლები, წაბლისფერი თმა და წვერ-ულვაში; იგი გამოირჩეოდა დაბა-
ლი და ტკბილი ხმით; გულკეთილობა და თავაზიანობა მისი დამახა-
სიათებელი თვისება იყო. დარბაისლობამ, მჭევრმეტყველებამ და
სვანეთის შესანიშნავად ცოდნამ მას სასიამოვნო მოსაუბრისა და
სამართლიანი მომრიგებლის სახელი გაუთქვეს.

ამ თვისებების გამო ბესარიონ ნიყარაძე გახდა ყველაზე ავტო-
რიტეტული კონსულტანტი ყველა იმ მოგზაურ-მეცნიერისა, რომე-
ლიც კი სწვევია სვანეთს ბესარიონის იქ ყოფნის დროს.

ცხუმარელი კოსდა ჯაჭვლიანის მოწმობით „ბესარიონის დახმა-
რებით და უშუალო მონაწილეობით სვანეთში არქეოლოგიური
კვლევითი მუშაობა ჩაატარა ცნობილმა რუს არქეოლოგ ქალმა
გრაფინია უვაროვამ“¹. თვითონ ბ. ნიყარაძე 1894 წელს გამოქვეყ-
ნებულ წერილში წერდა: „ამ ზაფხულ ბევრ მოგზაურს მოველით,
და იმათ რიცხვში გრაფინია უვაროვასაც“². უვაროვა მართლაც იყო
სვანეთში და ბ. ნიყარაძის დახმარებით სარგებლობდა, რასაც თვი-
თონაც აღნიშნავს თავის ნაწერებში³. მოგვიანებით ბ. ნიყარაძე წერ-
და: „ეს სახარება (ჰადიშისა, ალ. რ.)... არავის უნახავს გარდა გრა-
ფინია უვაროვისა, რომელმაც რამდენიმე ადგილი და სურათები
ფოტოგრაფიით გადააღებინა“⁴.

მნიშვნელოვანი დახმარება გაუწია ბ. ნიყარაძემ ზაქარია ფა-
ლიაშვილს სვანური ხალხური სიმღერების შეკრებაში⁵.

¹ კოსდა ჯაჭვლიანი. მოგონება ბესარიონ ნიყარაძეზე, ინახება
ავტორთან.

² ბეტანი, კორესპონდენცია. „ივერია“, 1894, № 142.

³ Поездка в Пшавию, Хевсуретию и Сванетию графини Уваровой,
МАК, в. X, Тифлис, 1904, გვ. 40.

⁴ ბესარიონ ნიყარაძე, სვანეთის ხელნაწერები, სახარებანი, „მო-
ამბე“, 1904, № 9.

⁵ ზ. ფალიაშვილი, ქართული ხალხური სიმღერების კრებული, 1910,
გვ. 13.

1910 წელს ლეჩხუმსა და სვანეთში ექვთიმე თაყაიშვილი მოგზაურობდა; მას მესტიაში ბესარიონი დახვდა. ბესარიონმა მის მიერ სვანეთის სხვადასხვა კუთხეში ნაპოვნი ხელნაწერი ექ. თაყაიშვილს უჩვენა. ექ. თაყაიშვილმა ბ. ნიჟარაძის სახლში აღწერა 15 ხელნაწერი, მათ შორის „დიდი კანონი იერუსალიმის ეკლესიისა“, რომლის 11 მინაწერი (XIV—XV სს) ექ. თაყაიშვილს ამოუკითხავს, და ადიშის სახარების — ოთხთავის — IX ს. ხელნაწერი. ექ. თაყაიშვილის მიერ ამოკითხულ მინაწერებს შორის განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ის ადგილი, სადაც ტერმინი „თემი“ გვარის მნიშვნელობით არის მოყვანილი, რაც უპასუხებს ეთნოგრაფიულ მონაცემებს სვანური სამხუბის შესახებ. ამ ხელნაწერთა გარდა ბ. ნიჟარაძეს სხვაც ბევრი ჰქონია. ექ. თაყაიშვილის სიტყვით „მესტიაში... ბესარიონ ნიჟარაძის სახლში იყო კიდევ ბევრი სხვა ხელნაწერი, მაგრამ სამწუხაროდ ჩვენ მოკლებული დავრჩით საშუალებას ისინი გადაგვეშინჯა, ვინაიდან ბესარიონი ერთი კვირით ვატაცის ეახლა და მისი დაბრუნების შემდეგ ჩვენ უკვე მულაყის თემში ვიყავით და დრო აღარ გვქონდა მესტიაში დავბრუნებულიყავით“¹.

ეს კავშირი ბესარიონს ექვთიმე თაყაიშვილთან არც შემდეგ გაუწყვეტია. მესტიის ერთი ხატის აღწერასთან დაკავშირებით ექ. თაყაიშვილი შენიშნავს: „ეს ხატი ჩვენ იქ არ გვინახავს..., მაგრამ შემდეგ ბ. ნიჟარაძემ თბილისში მოგვიტანა პატარა ვერცხლის მოოქრული ფირფიტა, რომელიც ეჭვს გარეშე შეადგენდა ზედა პირს პატარა სახარების ყდისა“².

ასევე გულთბილად შეხვდა ბ. ნიჟარაძე მ. ილინას, რომელიც ინგლისელ M. Chambers-თან ერთად მოგზაურობდა სვანეთში. თვითონ მ. ილინა ასე იგონებდა ბ. ნიჟარაძის მასპინძლობას: „Об отце Н. я давно слышала и хотела с ним познакомиться. Он сван, человек в высшей степени образованный и всесторонний. Он один из тех людей, которые теперь стали попадаться даже и в Сванетии, посвятивший свою жизнь своему народу. Сделался он священником с целью иметь больше влияния на сванов. Он очень много

¹ ექ. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს, პარიზი, 1937, გვ. 313.

² ექ. თაყაიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 282.

пишет, занимается составлением сванетского словаря, изучает корни языка, историю и древность своей страны. На меня он произвел впечатление ученого, углубленного в свои занятия. При этом удивительно интересный собеседник». გარდა ამისა მ. ილინას მოჰყავს მეტად საინტერესო ცნობა იმის შესახებ, რომ ბ. ნიჟარაძე წმინდა ეთნოგრაფიული კოლექციების შეკრებაზედაც მუშაობდა. მისი სიტყვით: «Отец В. Н. нам показал также коллекцию старинных предметов, которые он собирает, деревянные и металлические ковши, остатки посуды, кресты, украшения и проч. мелкие вещи, которые приносят ему из всех деревень крестьяне. Все предметы были завернуты в бумагу, и нам понравилось с какой любовью на них смотрел отец В. Н. и как тщательно разворачивали и снова заворачивали их его дети!»¹. ბ. ნიჟარაძემ გააცილა მ. ილინა და მ. ჩემბერსი ლენჯერში, ლატალში, ბეჩოში და ეცერში.

ბ. ნიჟარაძის დახმარებას აკად. კ. კეკელიძე შემდეგი სიტყვებით გადმოგვცემს: «...Виссарион Нижарадзе, природный сван, человек образованный и до того влиятельный, что без его вмешательства сваны не охотно открывают туристам доступ к археологическим своим, в особенности же церковным, памятникам. Благодаря любезности Виссариона, мы получили возможность заниматься интересовавшей нас рукописью в его хлебосольной семье»².

ბ. ნიჟარაძეს ნ. მართანაც უმუშავნია, რასაც შემდეგში მათ შორის მიწერ-მოწერა მოჰყვა. ერთ-ერთ წერილზე, რომელიც ჩანს, ბ. ნიჟარაძის მიერ შედგენილი ლექსიკონის გამოცემისა და მისთვის ახალი ლიტერატურის გამოგზავნის საკითხებსაც ეხებოდა, ნ. მარი პასუხობს ბ. ნიჟარაძეს: „ხოჩა ლადელ! თქვენი წერილი ცაგერიდან მივიღე. ჩემ ნაწერებს გამოგიგზავნი, მაგრამ შემატყობინეთ, თუ რა გასურსთ?“³ შემდეგ ნ. მარი განუმარტავს ლექსიკონის შექმნის პრობლემებს. ამავე წერილში, სხვათა შორის, ნ. მარი ურჩევს ბ. ნიჟარაძეს გამოიყენოს სვანური ტექსტებისათვის ისეთი ტრანსკრიფცია, როგორცაა: ა, ბ, ვ, გ, დ, ე და კიდევ რამდენიმე ნიშანი, რომლებიც, სამწუხაროდ, არ იკითხება — ეს კიდევ წერილს მოხეული აქვს.

ბ. ნიჟარაძეს მიწერ-მოწერა ჰქონდა აგრეთვე ალექსანდრე ცა-

¹ М. К. Ильина. დასახ. ნაშრომი, თბილისი, გვ. 55—56.

² К. С. Кекелидзе. Иерусалимский кононаръ, Тифлис, 1912, გვ. 3.

³ ნ. მარის წერილი ბ. ნიჟარაძესთან, იხსნება ეთნოგრაფიის განყოფილების არქივში.

გარელთან¹, რაფიელ ერისთავთან², დავით კარიჭაშვილთან³ და სხვა. რაფიელ ერისთავის წერილის მხოლოდ მცირე ფრაგმენტია დარჩენილი, მაგრამ იკითხება, რომ იგი ბ. ნიჟარაძეს მადლობას უძღვნის და, როგორც ეტყობა, ბ. ნიჟარაძის მიერ დასაბეჭდად გამოგზავნილი სტატიებისათვის დამატებით მასალას მოითხოვს, საკუთრივ „ვსთქვათ თუნდა შელოცვები საქონლის და მითოლოგიური ღმერთების რწმენა; ცხოვრებიდან: მშობიარის და შობილის მოვლა, სნეულის შევედრება, შეთქმა — მეურნეობა: ყანის ლოცვა (თუ იციან), ფუტკრისა, ნადირისა, მონადირისა... აგრეთვე ამაო რწმენა“.

1907 წლის 26 თებერვალს ალ. ცაგარელი წერდა ბ. ნიჟარაძეს: „ეს რვა წელიწადია არ მინახვიხართ, მაგრამ დარწმუნებული ვიყავ, რომ მუშაობთ და შემდეგშიაც თქვენ სამშობლოს ემსახურებით. თქვენი შრომები თქვენი სამშობლო ენის და მხარის (რომელიც არის საქართველოს უძველესი ნაწილი) გამოკვლევებზედ ღირსნი არიან ყოველივე ქებისა და პატივისა; ღმერთმა ქნას, რომ მრავალნი გამოჩნდნენ თქვენი მომბაძავნი შესახებ ჩვენი ქვეყნის სხვა ნაწილებისა“.

ჩვენთვის ცნობილია დ. კარიჭაშვილის ორი წერილი ბ. ნიჟარაძისადმი — 1899 წლის 26 იანვრისა და 1912 წლის 15 აპრილის თარიღით. ორივე წერილი წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მუშაობას ეხება. პირველი წერილიდან ჩანს, რომ ბ. ნიჟარაძე ამ დროს უკვე იყო ამ საზოგადოების აქტიური წევრი და სვანეთში მისი დავალებით გარკვეულ სამუშაოს ატარებდა — ზრუნავდა ახალი წევრების ჩაბმაზე, კოლექციების შეკრებაზე და სხვა. მ. ილინას მოგზაურობის აღწერილობიდან ზემოთ მოტანილი ერთ-ერთი ციტატიც ხომ სწორედ ბ. ნიჟარაძის მიერ კოლექციების შემკრებლობაზე მიუთითებს. მეორე წერილში დ. კარიჭაშვილი ატყობინებს ბ. ნიჟარაძეს: „წ.-კ. საზოგადოების გამგეობამ მოისმინა თაყაიშვილის განცხადება შენის ლექსიკონის შექმნის შესახებ მხოლოდ 12-ს აპრილს, შენის წერილის მიღების შემდეგ გამგეობამ გამოსთქვა სურვილი, რომ შენი ლექსიკონი შეიქმნოს და გამოსცეს“... ეს წერილი იწყება მიმართვით „ძმაო ბესარიონ!“ და მთავრდება სიტყვებით: „შენი მეგობარი დ. კარიჭაშვილი“.

¹ ალ. ცაგარლის წერილი ბ. ნიჟარაძესთან, ინახება ეთნოგრაფიის განყოფილების არქივში.

² რ. ერისთავის წერილი ბ. ნიჟარაძესთან, ინახება ეთნოგრაფიის განყოფილების არქივში.

³ დ. კარიჭაშვილის წერილი ბ. ნიჟარაძესთან, ინახება ეთნოგრაფიის განყოფილების არქივში.

1907 წლის 8 ნოემბერს გრიგოლ დიასამიძის და სერგო გორგაძის წინადადებით საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების არაჩვეულებრივ კრებაზე ბესარიონ ნიყარაძე არჩეული იყო ამ საზოგადოების ნამდვილ წევრად¹. მისი გვარი არა ერთხელ იხსენიება საზოგადოების მომდევნო წლების ანგარიშებში².

ბესარიონ ნიყარაძეს საქმიანი ურთიერთობა, აღმოცენებული სვანეთის სიძველეებისადმი საერთო ინტერესების ნიადაგზე და განმტკიცებული ზემოხსენებულ საზოგადოებებში მუშაობის შედეგად, სხვა ქართველ მოღვაწეებთანაც ჰქონდა. სვანეთის ძველ ხელნაწერთა შესწავლა-გამოცემის საკითხთან დაკავშირებით ბ. ნიყარაძე წერდა, რომ რიგი ხელნაწერი „ამ გაზაფხულს განიხილეს დიდათ პატივცემულმა პროფესორმა ბ-მა ხახანაშვილმა და მამა ბ. კარბლაშვილმა, რომელნიც უეჭველად თავიანთ გამოკვლევას გამოაქვეყნებენ“³.

ბესარიონ ნიყარაძის პირველი^{*} წერილი 1873 წელს გამოქვეყნდა. მას აქეთ მოყოლებული, ორმოცი წლის მანძილზე, იგი სისტემატურად თანამშრომლობს იმდროინდელი მოწინავე პრესის მესვეურებთან. მის კალამს სამოცდაათამდე წერილი ეკუთვნის, მათ შორის რიგი ვრცელ ნარკვევს წარმოადგენს. ჩვენთვის ცნობილია ბ. ნიყარაძის შემდეგი ფსევდონიმები: თავისუფალი სვანი, ბ. თ. სვანი, თ. ბეტანი, სვანი, თ-ი. სვანი, ბ. სვანი, თავ. სვანი, ბეს. სვანი; ზოგჯერ იგი აწერდა — ბეს. ნიყარაძე, ბესარიონ ნიყარაძე, ბესარიონ სვანი⁴.

მისი წერილების თემატიკა მრავალფეროვანია; ისინი შეეხება სვანეთის ისტორიას, ეთნოგრაფიას, არქეოლოგიას, ფოლკლორს, გეოგრაფიას, ენას, სვანეთში დაცულ ძველ ხელნაწერებს, განათლების მდგომარეობას სვანეთში, ეკონომიკას და მრავალ საჭირობო-საკითხს, რომელთა მოუგვარებლობა ამძიმებდა სვანის ცხოვრების ისედაც მძიმე პირობებს. ყოველი მისი წერილი მყარ ფაქტობრივ მასალაზეა დაყრდნობილი. მასალის სრული აღწერილობა და წერილის კონკრეტული მისამართი ბესარიონ ნიყარაძის სტატიებს დოკუმენტის მამხილებელ თვისებას ანიჭებს.

¹ ძველი საქართველო, ტ. I, საზოგადოების კრების ოქმები, ოქმი № 3, თბილისი, 1904, გვ. 8.

² ძველი საქართველო, ტ. III, თბილისი, 1913—1914.

³ თავისუფალი სვანი, სვანეთის მანუსკრიპტები, „ივერია“, 1903, № 194.

⁴ ბ. ნიყარაძის ფსევდონიმები გახსნილია თამარ მაქავარიანის მიერ.

ბესარიონ ნიჟარაძე ფაქტიურ მასალას კრებდა უშუალო დავი-
რებებისა და გამოკითხვის საშუალებით. ივლითი ჯაფარიძის მოწ-
მობით „ბესარიონს უყვარდა სოფლის უხუცეს და თავკაცებთან¹
სჯა-ბაასი და ამათგან ისმენდა და წერდა თქმულებებს, რვაგარა-
კებს, ზღაპრებს და სხვა“¹. მას კარგად ესმოდა გადმოცემის წყაროთ-
მცოდნეობითი ღირებულება. ერთ-ერთ თავის წერილში ბ. ნიჟარა-
ძე ამ საკითხთან დაკავშირებით წერს: „გადმოცემა დაწერილი ის-
ტორიულ ფაქტისავით არ არის შესაწყნარებელი“, მაგრამ სავესებით
არ უარყოფს მათ და დასძენს: „ამგვარი გარდმოცემანი ცოტად
თუ ბევრად დაწერილ ისტორიის მაგივრობას სწევენ“².

როგორც ცნობილია, ეთნოგრაფიული მასალის წყაროთმცოდნეო-
ბით მნიშვნელობას ასევე უყურებდა აკად. ივანე ჯავახიშვილი და
შესაბამისად ამისა ეთნოგრაფიული მასალიდან დასკვნების გამოტა-
ნისას კრიტიკული აპარატის მოშველიებას მოითხოვდა³.

მასალის ჩაწერას ბ. ნიჟარაძე ბუნებრივ პირობებში ამჯობინებ-
და. ამ საკითხთან კავშირში იგი ამბობს, რომ ლიფანალზე ბევრი
ზღაპარი ითქმის, „ამით მე ყოველს ზამთრობით ვსარგებლობ
ზღაპრების შესაკრებად“⁴. იგი ცდილობდა, რომ მასალა სიტყვა-
სიტყვით ყოფილიყო ჩაწერილი: „შელოცვანი დავწერე სიტყვა-
სიტყვით, ე. ი. იმ გრამატიკული და ორთოგრაფიული შეცდომე-
ბით როგორითაც ამბობენ ისინი, ვისგანაც გავიგონე“⁵. მასალა იწე-
რებოდა დღიურში⁶; იქ, სადაც საამისო საშუალება არსებობდა,
სათანადო ხელსაწყოები იყო გამოყენებული⁷.

ბ. ნიჟარაძის მიერ მოწოდებული მასალა მრავალ შემთხვევაში
ინდივიდუალიზებული არის. ასე მაგ., „საქორწინო კალათი“ აღწე-
რილია ცალკე ხეობათა მიხედვით⁸; იგი ხშირად ასახელებს მთხრობ-
ლებს. ერთს ადგილას მაგ., ბ. ნიჟარაძე წერს: „აი რა მიაშობ ბექ-

¹ ივლითი ჯაფარიძის მოგონება ბ. ნიჟარაძეზე, ინახება ავტორთან.

² თავისუფალი სვანი, უშუგლის აღწერა, „ივერია“, 1888, № 44.

³ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმო-
საველეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული პრობლემები, თბილისი, 1950, გვ. 171.

⁴ თავისუფალი სვანი, სახალხო დღესასწაულები სვანეთში, „შრო-
მა“, 1883, VI, 9, № 22.

⁵ თავისუფალი სვანი, შელოცვები სვანეთში, „ივერია“, 1886,
№ 215.

⁶ თავისუფალი სვანი, იალბუზის გარშემო, „ივერია“, 1889, № 112.

⁷ თავისუფალი სვანი, იქვე, № 115.

⁸ თავისუფალი სვანი, ცოლ-ქმრობის წესები სვანეთში. „დროება“,
1885, IV, 18, № 80.

მურზა გვიჭიანჭა, რომელიც პირველ ექიმად ითვლება სვანეთში“... ამას წინ უსწრებს ცნობა, რომ გვიჭიანჭები ცხოვრობენ „ლატალიის საზოგადოების სოფ. იფხს“¹. ან: „ეს ფიცი მოკლედ დაწერილიაო, მითხრა ამისა და სხვა ძველი ამბების კარგად მცოდნემ და შესანიშნავის ხსოვნის მქონე ღრმა მოხუცებულმა უშგულში მცხოვრებმა გუა ჩარქსელიანმა“...² ეს ლაპარაკობს იმის შესახებ თუ რაოდენ მყარია და საიმედო მის მიერ შეკრებილი მდიდარი ეთნოგრაფიული მასალა.

მაგრამ ბ. ნიჟარაძე მარტო შემკრები კი არ არის მასალისა; იგი ჩვენ გვევლინება როგორც ამ მასალის ნიჭიერი და მცოდნე მკვლევარიც.

სვანური ფაქტიური მასალის გააზრიანებისას ბ. ნიჟარაძე ფართოდ იყენებდა, როგორც საქართველოს სხვა კუთხეების, ისევე სხვა ხალხებისათვის დამახასიათებელ პარალელურ მონაცემებს. ასე მაგ., სვანური „ლიროკინალ“-ის აღწერილობას იგი დასძენს: „რომელსაც რაჭა-ლეჩხუმ-იმერეთში არული კუდიანებისას ეძახიან“³. მიცვალებულზე ტირილთან დაკავშირებით მას მოჰყავს ქვემო სვანური, რაჭული და მეგრული შესადარებელი მასალა⁴. გამოყენებულია აგრეთვე ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხთა ეთნოგრაფიის მონაცემებიც. სვანეთში ოჯახის წევრთა ურთიერთობის დახასიათებასთან დაკავშირებით ბ. ნიჟარაძე საინტერესო განმარტებას გვაძლევს: „საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ სვანეთში უფროსებს — მაგალითებრ, დედ-მამას შვილებზე ისეთი განუსაზღვრელი და განუკითხველი უფლება არა ჰქონდათ უმცროსებზე, როგორც ჰქონდათ და აქვსთ ზოგიერთ მთიელ ხალხებს კავკასიაში“⁵.

ბესარიონ ნიჟარაძე ხშირად აფართოებს შესადარებელი მასალის რეალს — სვანურ „ლალხორ“-ს, „სვიფ“-ს, „სახევ“-ს უდარებს ბერძნების „Agora“-ს, რომაელების „Forum“-ს⁶; სვანურ „მეზირ“-ს რომაელების „Lares penates“-ს და „რუსების „домовой“-ს⁷, ხოლო

¹ თ ა ვ ი ს უ ფ ა ლ ი ს ვ ა ნ ი, მდაბიო ხალხის მკურნალობა სვანეთში, „ივერია“, 1887, № 63.

² თ ა ვ ი ს უ ფ ა ლ ი ს ვ ა ნ ი, უშგულის აღწერა „ივერია“, 1888, № 49.

³ ბ. სვან ი, სვანების ზოგიერთნი ჩვეულებანი და ცრუმორწმუნეობანი, „ივერია“, 1886, № 143.

⁴ თ ა ვ ი ს უ ფ ა ლ ი ს ვ ა ნ ი, წესები მიცვალებულებზე სვანეთში, „დროება“, 1885, III, 8, № 51.

⁵ ს ვ ა ნ ი, ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში, „ივერია“, 1886, № 55.

⁶ ს ვ ა ნ ი, ჩვეულებითი უფლება სვანეთში, „დროება“, 1885, № 158.

⁷ თ ა ვ ი ს უ ფ ა ლ ი ს ვ ა ნ ი, კერძო ოჯახების მსხვერპლის შეწირვა სვანეთში, „დროება“, 1884, № 244.

„ნაკვლამ“-ს საშუალო საუკუნეების „nuptiale pretium“-ს და რუსულ „вено“-ს¹. ლიფანლის აღწერის დროსაც, მარილის მაგიურ მნიშვნელობასთან დაკავშირებით, ავტორს შესაძარებლად ანტიკური ქვეყნების სათანადო ეთნოგრაფიული მასალა მოჰყავს². იგივე ითქმის ბალყარელთა ყოფაში მის მიერ დამოწმებული სასმელების „ვორამ“-ის და „სიურა“-ს შესახებ, რომელთანაც დაკავშირებით იგი ო ტ ო შ რ ა დ ე რ ი ს შრომას მიუთითებს და „ძველი ხალხების“ ყოფისათვის დამახასიათებელ სასმელებს უდარებს³. ქალის მოტაცების შესახებ, რაც ზოგი ავტორის აზრით განსაკუთრებული მოვლენაა, ბ. ნიჟარაძე ამბობს: „ქალების მოტაცებას, ჩვენ ყოველი ხალხის ისტორიაში ვხედავთ და ზოგიერთ ქვეყნებში არც აქამომდე შემწყდარა ეს მოვლენა“⁴.

ბესარიონ ნიჟარაძის ასეთი მიდგომა ამა თუ იმ ეთნოგრაფიული ფაქტისადმი ყოველმხრივ საყურადღებოა. იგი, ზოგი თანამედროვე ეთნოგრაფივით, შორეული გადმონაშთების უარყოფის გზას კი არ დაადგა, ვითომცდა იმიტომ, რომ საბაბი არ მიეცა რაიმე ჩამორჩენილობაზე ლაპარაკისათვის. მან ზუსტად აღწერა ფაქტი, მოიყვანა შესაძარებელი მასალა და თავისი ისტორიული ადგილი მიუჩინა მას. ეს არის ბ. ნიჟარაძის მოღვაწეობის ერთ-ერთი დამახასიათებელი მხარე — მეცნიერული დამაჯერებლობით უჩვენოს დღეს საყოველთაოდ ცნობილი გარემოება, რომ შორეული გადმონაშთების დაცულობა კი არ გამორიცხავს კულტურული განვითარების მაღალ დონეს, არამედ იგი მიუთითებს კულტურის განვითარების უწყვეტობას, მისი ფორმების თვითყოფადობას, ახალ პირობებში ახალი ფუნქციის შესრულების უნარს, ე. ი. კულტურის ტრადიციულობას, მაღალგანვითარებულობას, სიცოცხლისუნარიანობას.

ამასთან ერთად ბ. ნიჟარაძემ ერთ-ერთ ძირითად მიზნად დაისახა სვანების კულტურისა და ყოფის სპეციფიკის გამოვლინება. მიცვალებულთან დაკავშირებული წესების აღწერისას იგი ამბობს: „ეს სურათი სხვათა შორის გვინახავს ხალხის თავისებურ შეხედულებას მომაკვდავის წინასწარმეტყველურ მნიშვნელობაზე და, მამასა-დამე, გვინახავს ეტნიურ თავისებურებას (этнические особенности) სვანებისას, რასაც უმთავრესად ეხლა და შემდეგშიაც მივაქცევ ყუ-

¹ თავისუფალი სვანი, ცოლ-ქმრობის წესები სვანეთში, „დროება“, 1886, № 79.

² თავისუფალი სვანი, სვანების საიქიო, „ივერია“, 1888, № 118.

³ თავისუფალი სვანი, იალბუხის გარშემო, „ივერია“, 1889, № 115.

⁴ თავისუფალი სვანი, ქალების მოტაცება სვანეთში, „შრომა“, 1882, № 49.

კადლებას ყოველს ჩემს ეტნოგრაფიულ შენიშვნაში სვანეთის შესახებ“¹. ამ მიმართულებით მოღვაწეობას ორგვარი დანიშნულება ჰქონდა: ერთის მხრივ მას უნდა ეჩვენებინა სვანთა ყოფისა და კულტურის ზოგადი ქართული ფესვები, ხოლო მეორეს მხრივ ემხილებინა იმ აზრის მცდარობა, რომელიც რამდენადმე გვიან მერცხახერმა ასეთი სიტყვებით გამოთქვა: „კავკასიელ ხალხებს არ შეუქმნიათ არც ერთი სპეციფიკური, მხოლოდ მათთვის დამახასიათებელი მხატვრული ფორმა: იმათ მხოლოდ გადმოჰქონდათ ასეთები სხვა ხალხებისაგან, რომლებიც მათთან მოდიოდნენ როგორც გაბატონებული რასის წარმომადგენელი — ბერძნებისაგან, ბიზანტიელებისაგან, სპარსელებისაგან, არაბებისაგან და სხვა“².

ბესარიონ ნიჟარაძე სამწერლობო ასპარეზზე გამოვიდა მაშინ, როდესაც მეფის რუსეთის ხელისუფლება ამთავრებდა საქართველოს მთიანეთში თავისი მმართველობის დანერგვას. როგორც ცნობილია, ეს იყო ხანგრძლივი და მტკივნეული პროცესი, რომლის დროსაც რუსეთის ცარიზმი არ ერიდებოდა შერისხვისა და დაყვავების არც ერთ საშუალებას; მურზაყან დადიშკელიანის მიერ გაგარინის მოკვლა და შემდეგ მურზაყანის დახვრეტა მისი მიწების კონფისკაციით ამ პროცესის ერთ-ერთ ეპიზოდს შეადგენდა. ფართო საზოგადოებრიობა არ იცნობდა იმდროინდელი სვანეთის არც წარსულს, არც აწმყოს.

საუწყებო მიწერ-მოწერებში რუსი მოხელეები სვანებს მეტად არასახარბიელო დახასიათებას აძლევდნენ, ზემდგომ ინსტანციებს მუქი ფერებით უხატავდნენ სვანების ყოფას, ცხოვრებას. სვანეთისა და სვანების დაზვერვის მიზნით წარგზავნილები წერდნენ: „სვანი გულგრილად კლავს თავის ნაცნობს, ნათესავს“³. იმ ღონისძიებათა შორის, რომელიც ისახებოდა სვანების „მოთვინიერების“ მიზნით, ვარაუდობდნენ: «Для нас-же выгоднее ввести к сванетам Русское богослужение, которое связало бы народ собственно с нами»⁴, ე. ი. ამ პროექტის ავტორის აზრით სვანეთში ღვთისმსახურება რუსულ ენაზე უნდა ყოფილიყო, მაშინ როდესაც საქართველოს დანარჩენ ნაწილებში წირვა-ლოცვა ქართულად წარმოებდა.

¹ თავისუფალი სვანი, წესები მიცვალებულზე სვანეთში. „ღროება“, 1885, III, 15, № 56.

² G. Merzbacher. Aus den Hochregionen des Kaukasus, I. Leipzig. 1901, გვ. 159—160.

³ Рапорт шт. — к. кн. Шаховского барону Розену от 24-го ноября 1834 г., № 41, АКАК, т. VIII, გვ. 466.

⁴ იქვე, გვ. 467.

იმდროინდელი ოფიციალური, გაზეთი „კავკაზი“ სვანეთის შესახებ ინფორმაციას დაახლოებით ამავე მიმართულებას აძლევდა¹. დგებოდა ახალი „ლუშნუ ანბან“². სვანეთის გაცნობის ძირითად წყაროდ ითვლებოდა გ. რადე³, ა. სტოიანოვი⁴, ნ. დუბროვინი⁵, ი. ბარტოლომეი⁶ და სხვ. ზემოთ დასახელებულ ავტორთა გვერდით რ. ერისთავი და დ. ბაქრაძე მცირე გამონაკლისს წარმოადგენდნენ.

ბესარიონ ნიჟარაძის წინაშე სრულიად გარკვეული ამოცანა იდგა: მას უნდა მხარი აემა იმ დიდი საქვეყნო საქმისათვის, რომელსაც იმდროინდელი ქართული საზოგადოების პროგრესული ნაწილი ეწეოდა ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით. ეს ამოცანა მისთვის გასაგები უნდა გამხდარიყო ჯერ ქუთაისის და შემდეგ თბილისის სემინარიაში სწავლის დროს. მართლაც, მისი პირველი სტატია დაწერილია თბილისის სასულიერო სემინარიის დამთავრებამდე.

მისი პირველი წერილები შეეხება სვანთა საზოგადოებრივი ცხოვრების ყოველდღიურ საკითხებს: „ერთი მიზეზი სვანეთის სიღარიბისა“⁷, „ცხენის ქურდობის გახშირება“⁸, „ცუდი მოსავლის გამო“⁹, „ამინდი და მოსავალი“¹⁰ და სხვა.

¹ Шаховский, Немирович-Данченко. Сванетия, «Кавказ», 1846, № 44; Сванетия и последние в ней события, «Кавказ», 1858, № 2; Лобанов-Ростовский. Сванетия, «Кавказ», 1852, №№ 14—17 და სხვ.

² Лушну-Анбан, Тифлис, 1864.

³ Г. Радде. Путешествие в мингрельских альпах и в трех их верхних продольных долинах (Риони, Цхенис-Цкали и Ингур), ЭКОРГО, VII, Тифлис, 1866.

⁴ А. Н. Стоянов. Путешествие по Сванетии. ЭКОРГО, X, в. II, Тифлис, 1876.

⁵ Н. Ф. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе, I—IV, Спб., 1871.

⁶ И. А. Бартоломей. Поездка в Верхнюю Сванетию, ЭКОРГО, III, Тифлис, 1855.

⁷ ბესარიონ სვანი, ერთი მიზეზი სვანეთის სიღარიბისა, „დროება“, 1873, II, 9, № 6.

⁸ თავისუფალი სვანი. სვანეთიდან, 31 დეკემბერს, „დროება“, 1880, I, II, № 8.

⁹ თავისუფალი სვანი, სვანეთი, 22 ოქტომბერს, „დროება“, 1882, XII, 23, № 269.

¹⁰ თავისუფალი სვანი, ხმა სვანეთიდან, „დროება“, 1884, IX, 13, № 158.

1873 წლიდან ვიდრე 1885 წლამდე ბ. ნიჟარაძე თანამშრომლობს „დროებაში“.

1885 წელს ბ. ნიჟარაძე აქვეყნებს ამავე ორგანოში თავისი ერთ-ერთი ძირითადი ნაშრომის ნაწილს „ჩვეულებრივი უფლება სვანეთში საზოგადოდ და საკუთრივ თავისუფალ სვანეთში“. ამ წერილმა, ჩანს, საზოგადოებრიობის ყურადღება მიიპყრო და „დროების“ გამოსვლის შეწყვეტის შემდეგ ბ. ნიჟარაძემ დასახელებული წერილის მომდევნო თავების ბეჭდვა განაგრძო „ივერიაში“, რომელსაც ილია ჭავჭავაძე რედაქტორობდა და რომლის მუდმივ თანამშრომლად ბ. ნიჟარაძე ბოლომდე დარჩა. სწორედ ქუთაისში. მასწავლებლობის პერიოდში (1883—1891 წ.წ.) გამოქვეყნდა „ივერიაში“ ბ. ნიჟარაძის ისეთი ძირითადი ნაშრომები როგორცაა: „ჩვეულებითი მართლიერება“ და „სამართლის წარმოება“, „ოთხი დღე...“, „ლინთურალ“, „იალბუზის გარშემო“, „უშგულის აღწერა“, რიგი წერილი სვანური ენისა, სვანთა „აღლევებისა“ და სვანების საზოგადოებრივი ყოფის შესახებ.

იმდროინდელი ქართული საზოგადოებრივი აზრის თვალსაჩინო წარმომადგენლებთან კონტაქტის განმტკიცებამ და სვანთა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში უკვე გარკვეული თვალსაზრისით ღრმა ჩახედვამ ბ. ნიჟარაძე საკითხების უფრო ფართოდ დაყენებამდე მიიყვანა. მრავალრიცხოვან წერილებში იგი დაბეჭდვით მოითხოვდა სვანთა მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესებას, „რომლის შედეგი იქნება მისი გონებითი განახლებაც“¹; უფრო ადრე, სხვათა შორის, „ვინმე ჭაღელი სვანი“ მოითხოვდა: „ვიქონიოთ მხედველობაში ისიც, რომ 15 ათას კაცი არ მოიძებნა არც ერთი დურგალი, მჭედელი ან სხვა მოხელე კაცი. ამიტომ ძლიერ კარგი და საჭირო იქნება, რომ სვანეთში სასწავლებელთან პროფესიონალური განყოფილება იქნეს“².

ამასთან ერთად ბესარიონ ნიჟარაძეს კარგად ესმოდა, რომ მატერიალური დოვლათის ზრდისა და კულტურის განვითარების ერთ-ერთ მთავარ პირობას სვანეთში გზის გაყვანა წარმოადგენდა. ამის გამო იგი სისტემატურ და დაუღალავ ბრძოლას აწარმოებს სვანეთ-

¹ თავისუფალი სვანი, სწავლა-განათლების საქმე სვანეთში, „დროება“, 1883, № 82.

² ვინმე ჭაღელი სვანი, სვანეთი, 28 სექტემბერს, „შრომა“, 1882, № 43 (ეს ფსევდონიმი არ არის გახსნილი).

ში გზის გაყვანისათვის. 1883 წელს იგი წერდა: „უბედურება ის არის, რომ ჩვენ, სვანებს, ექიმს გარდა, იმისთანა არსებითი რამაც გვაკლია, — ურომლისოდაც ხალხის ცხოვრება, მისი წინსვლა ყოველად მოუხერხებელია“¹. გზის გაყვანის აუცილებლობის საკითხს იგი შემდეგ არა ერთგზის უბრუნდება — 1887 წელს², 1894 წელს³, და, ბოლოს, ცხუმარელი კოსდა ჯაჭვლიანის მოწმობით, სენატორ ვატაცისადმი მიმართულ სიტყვაში ბესარიონ ნიჟარაძემ „...მთავარ და ძირითად საკითხად სვანეთში გზის გაყვანის საკითხი დააყენა“⁴.

თავისი კუთხის მოამაგეობის კეთილშობილურმა, მაგრამ იმ დროისათვის მეტად მძიმე საქმემ, რომელიც თავს იდო ბესარიონ ნიჟარაძემ და რომელსაც ასე პირნათლად ასრულებდა, დიდი ავტორიტეტი მოუპოვა მას როგორც სვანეთის გარეთ, ასევე სვანთა შორისაც. ხალხი მას ავალებდა წარმომადგენლობას მეზობელ ხალხებთან ურთიერთობის დასამყარებლად. ასე მაგ., 1890 წელს იგი წარმომადგენდა უშგულის ინტერესებს ბაღყარლებთან მოლაპარაკებისას საძოვრების იჯარით გაცემის საკითხზე⁵. სხვადასხვა დავისა და განსაკუთრებით სისხლმესისხლეობის ნიადაგზე აღმოცენებული კონფლიქტების დროს ბესარიონის სიტყვას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. ივდითი ჯათარაძის მოგონებებში ვკითხულობთ, რომ ხალხში იყო გავრცელებული ასეთი თქმა: „ალა ლაღვაჩინი ნასკარ ხაჯეში“ („ეს ბლალაჩინის ნაზრევს გავსო“) ⁶.

იგი მონაწილეობდა მრავალ კომისიაში, რომელთაც მთავრობა ნიშნავდა ამა თუ იმ საკითხის შესწავლისა და გადაწყვეტის მიზნით. ასე მაგალითად, მურზაყან დადიშქელიანის მიწების საკითხის გამოსარკვევად დანიშნულ კომისიის მუშაობაში ბ. ნიჟარაძეც იღებდა მონაწილეობას⁷.

¹ თავისუფალი სვანი. კორესპონდენცია, „დროება“, 1883, № 74.

² თავისუფალი სვანი. საზამთრო გზები სვანეთში, „ივერია“, 1887, № 70.

³ თავისუფალი სვანი. კორესპონდენცია, „ივერია“, 1894, № 268.

⁴ კოსდა ჯაჭვლიანის მოგონება ბ. ნიჟარაძეზე, ინახება ავტორთან.

⁵ საბუთის პირი ინახება ეთნოგრაფიის განყოფილების არქივში.

⁶ ივდითი ჯათარაძის მოგონება ბ. ნიჟარაძეზე, ინახება ავტორთან.

⁷ თავისუფალი სვანი, იალბუჯის გარშემო, „ივერია“, 1889, № 100.

მაგრამ ეს იყო მხოლოდ ერთი სფერო ბესარიონ ნიჟარაძის საზოგადოებრივი მოღვაწეობისა, რომელიც პირველ ხანებში სვანთა-ყოფის კონკრეტული ამოცანების გადაწყვეტისავე იყო მიმართული. დროთა განმავლობაში ბ. ნიჟარაძის შემოქმედებაში სულ უფრო მეტ ადგილს იჭერს სვანების საზოგადოებრივი ცხოვრების ისეთი პრობლემები, რომლებიც ორგანულად იყო დაკავშირებული ქართველი ხალხის საზოგადოებრივი განვითარების პერსპექტივებთან.

ჩვენ ეხლა დანამდვილებით ვიცით, რომ ილია ჭავჭავაძე დაინტერესებული იყო სვანური ენით იმ ძირების გამოსანახავად, რომლებიც საერთოა ქართულისა და სვანურისათვის. ილიას „სალექსიკონო მასალაში“ მოცემულია ქართულ-სვანური ენობრივი ურთიერთობის 111 ნიმუში, რომლებიც ამ სიტყვების საერთო ძირებზე მიუთითებენ¹. ამ ლექსიკურ ურთიერთობაში ილია ხედავდა სვანთა ქართველობის ერთ-ერთ საბუთს. ამავე გარემოებამ განსაზღვრა ბესარიონ ნიჟარაძის პოზიცია ხსენებულ საკითხში.

შემოხსენებული სვანური სალექსიკონო მასალა უშგულურ მეტყველებას განეკუთვნება. დადგენილია, რომ ლექსიკონი შესრულებულია სხვა ხელით. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ იგი ილიას დავალებითაა შედგენილი, სავარაუდებელია ბესარიონ ნიჟარაძის მიერ².

ჩვენ შევეცადეთ სვანურის სპეციალისტების კონსულტაციით შეგვედარებინა ილიას ფონდში დაცული ქართულ-სვანური სალექსიკონო მასალის ხელნაწერი ყველა იმ პირის ხელნაწერთან, რომელთაც შეეძლოთ იმ დროს ეს მასალა მიეწოდებინათ ილიასთვის. ასეთებად მიგვაჩნდა სამი ნიჟარაძე: ივანე ივანეს ძე (რუსულ-სვანური ლექსიკონის შემდგენელი), ივანე თედორეს ძე (მასწავლებელი) და ბესარიონი. შედარება საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ ილიას ქართულ-სვანური ლექსიკონის ხელთან ყველაზე ახლი ბესარიონის ხელი დგას.

თუ ეს ვარაუდი დადასტურდა, დადგინდება კიდევ ერთი ფაქტი, რომელიც ილია ჭავჭავაძესთან ბესარიონ ნიჟარაძის პირადი კონტაქტის არსებობაზე მიუთითებს. ეს გარემოება კი, თავის მხრივ, დამატებით უშუქს მოჰყენს ბესარიონ ნიჟარაძის საზოგადოებრივი მოღვაწეობის მიმართულებასა და ხასიათს.

„ივერია“ სვანურ-ქართული ენობრივი ურთიერთობის საკითხთან დაკავშირებით წერდა, რომ სვანური „...ნამდვილად ქარ-

¹ ილია ჭავჭავაძე. სალექსიკონო მასალა. პუბლიკაცია და შენიშვნები შოთა ძიძიგურისა, „მნათობი“, 1957, № 10.

² იქვე.

თულია, მხოლოდ აქა-იქ შეცვლილა. მაგრამ ზოგიერთები ვერ შეკრიგებიან ამ აზრს და გაიძახიან, სვანები სულ სხვა ხალხიაო!... ნეტავ ვიცოდე, ვისთვის ან რისთვისაა საჭირო ეს დაყინება და სვანების გასხვისტომება“¹.

ბ. ნიუარაძის პოზიცია სვანთა ენის საკითხში გარკვეულია და უკომპრომისო. 1891 წელს იგი აქვეყნებს სპეციალურ წერილს, რომელშიც მას მოჰყავს საინტერესო სტატისტიკური ცნობები სვანეთში ქართული ენის გავრცელების შესახებ². ამ წერილის შესავალ ნაწილში იგი აღტაცებით ამბობს: „ქართული ენა შესანიშნავისისწრაფით იკაფავს გზას სვანეთისაკენ. ამჟამად ქართული ენა შესამჩნევად მოდებულა არა თუ ცხენის წყლის ხეობაში, სადაც სვანები ბინადრობენ, არამედ ჩქარის ნაბიჯით გადადის ცხრა ათას ფუტის სიმაღლის „სვანეთის“ ქედზედაც და ეშვება მდ. ენგურის ხეობაშიც. ჩვენ გვწამს, რომ ესეთი მედიდური მსვლელობა ქართული ენის თავის მონათესავე სვანურისაკენ ბუნებრივია და ამისთვის დროს განმავლობაში თან-და-თან გაძლიერდება, გვერდში ამოუდგება სვანურს და იმ სათანადო ადგილს დაიჭერს, რომელიც, უქველათ, ძველად ეკავა“. ამას მოსდევს დაწვრილებითი სტატისტიკური ცნობები მოსახლეობის რიცხოვნობისა (ცალკე „მამრი“ და „მდედრი“) და მათ შორის ქართულის მცოდნეებისა ლენტეხში, ჩოლურში, ლაშხეთში, უშგულში, კალაში, იფარში და მულახში.

ამ საკითხისადმი მიძღვნილ წერილთა შორის აღსანიშნავია სვანი ბ. მ-ნის წერილი, რომელშიაც ნათქვამია: „რა საჭირო იყო ან ქართული წიგნები, ან ქართული მხატვრობა, ან ქართულად წიგნავა-ლოცვა, თუ სვანები სხვა ტომის ხალხია და მათი ენაც სხვაა!... რომელ მათთვის უცხო ენას შეეძლო ქრისტიანობის დაცვა ამ მივარდნილს ქვეყანაში, თუ არა ისევ ქართულსა, რომელიც სვანებს დედაენად მიაჩნიათ?“³. ამის საილუსტრაციოდ მას მოჰყავს მაგალითები: ღერბეთ — ღმერთი, ლამარია — მარიამ, დიდაბ — დიდება, მაღილ — მაღლი, ქვერწილ — ქორწილი, სახრაბ — სახარება და სხვა.

¹ სვანი ბ. მ-ნი, რა ენაზე აღიდებდნენ და აღიდებენ სვანები ღმერთს, „ივერია“, 1904, № 28 (ეს ფსევდონიმე არ არის გახსნილი).

² თავისუფალი სვანი, ქართული ენის გავრცელება სვანეთში, „ივერია“, 1891, № 126.

³ სვანი ბ. მ-ნი, რა ენაზე აღიდებდნენ და აღიდებენ სვანები ღმერთს, „ივერია“, 1904, № 28. საბჭოთა ენათმეცნიერებაში მიღებული დებულებით ქართული, სვანური და მეგრულ-ქანური (ზანური) ქართველურ ენათა ჯგუფს შეადგენენ.

1864 წელს გამოიცა სვანური ანბანი — ლუშნუ-ანბან — რუსულ ენაზე¹. ჩანს, შტაბს-კაპიტან თავად შახოვსკოის წინადადებას სვანეთში ღვთისმსახურების რუსულ ენაზე გადაყვანის შესახებ მმართველ წრეებში მხარდაჭერა ჰპოვა. გაისმა პროტესტის ხმები; რუსული ლუშნუ-ანბანის მოწინააღმდეგეთა რიგებში პირველი ადგილი ბესარიონ ნიჟარაძემ დაიჭირა. იგი წერდა: „პირველ გვერდის ნახევარი უსლარის მიერ შედგენილს ალფაბეტას უჭირავს, რომელსაც საფუძვლად რუსული ასოები უძევს. მთელი ნახევარი გვერდი ალფაბეტას შემდგენელს მოუხდომებია იმ 13 ასოს ახსნისათვის, რომელნიც რუსულში არ მოიპოვება სვანურის გამოსახატავად, ხოლო ქართულში-კი არის“.

ბესარიონ ნიჟარაძეს მოჰყავს რიგი მაგალითი, იწუნებს მათ და დასძენს: „აქ დასახელებული მაგალითები საკმაო უნდა იყოს „ლუშნუ ანბანის“ უვარჯისობის დასამტკიცებლად. სკოლებში მისი ხმარება ნამდვილს ვნებას მოუტანს სვანების სარწმუნოებრივსა და ზნეობრივს აღზრდას“².

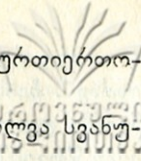
რამდენიმე წლის შემდეგ ბ. ნიჟარაძე კვლავ დაუბრუნდა ამ საკითხს; ერთი სკოლის შესახებ იგი წერდა: „დღესაც ხელუხლებლად დგას აქ რამდენიმე ყუთი სხვა-და-სხვა სასწავლო ნივთით გამოტენილი, მომეტებულად „ლუშნუ ანბანით“ (სვანური ანბანი), რომელიც შესდგა განსვენებულის პ. უსლარის მოგონილის ასობით. 1872 წ. მასწავლებელიც დაინიშნა აქ, რამდენიმე კვირა ფარელების ბავშვებიც დადიოდნენ, მაგრამ როდესაც მშობლებმა გაიგონეს „მუ გვიშვე, ხედა ხი დეცარჟი“ (მამაო ჩვენო, რომელი ხარ ცათა შინა), „ნუგეშინის მცემელო“, სვანურად „ნუ გეშინია-ღ“ თარგმნილი, უმჯობესად დაინახეს შვილები ისევ სახლში წაეყვანათ და სამწყემსურში გაეგზავნათ, ვიდრე ღვთის გამობა ესწავლებინათ „ლუშნუ ანბანის“ წყალობით“³.

ცნობილია, რომ ბ. ნიჟარაძე ხანგრძლივად მუშაობდა სვანურ ლექსიკონზე. მას ინტენსიური მიწერ-მოწერა ჰქონდა როგორც ნ. მართან, ისე სხვა ქართველ მოღვაწეებთან ამ ლექსიკონის გამოცემის შესახებ. ზემოხსენებულიდან ჩანს, რომ ლექსიკონზე მუშაობას

¹ Лушну-Анбан. Тифлис, 1864.

² თავისუფალი სვანო. საბიბლიოგრაფიო შენიშვნა, „ივერია“, 1891, № 6.

³ თავისუფალი სვანო. იალბუჯის გარშემო, „ივერია“, 1889, № 101, ზემოთ მოყვანილი წინადადება წიგნში შემდეგ სახეს ატარებს: **Му гушге, хеда хи децаржи** (Лушну—Анбан, გვ. 14).

ერთ-ერთ ძირითად მიზანს სვანური ენის ქართულთან ურთიერთობის გარკვევა წარმოადგენდა¹.

ამასვე ისახავდა მიზნად ბ. ნიჟარაძის „მოკლე განხილვა სვანური გრამატიკისა“².

ბ. ნიჟარაძის ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში ყველაზე დიდი ადგილი აქვს დათმობილი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ხასიათის ნარკვევებს. მათ შორის, პირველ ყოვლისა, აღსანიშნავია წერილების ერთი სერია, რომელშიაც ფაქტების ზედმიწევნითი ცოდნით და საკითხის როგორც თეორიული, ისევე პრაქტიკული მნიშვნელობის ღრმა გაგებით, წარმოდგენილია სვანების ჩვეულებითი სამართლის საკითხები³.

საკუთრივ სვანეთის პოლიტიკური ისტორიის საკითხებისადმი მიძღვნილ წერილთა შორის განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ის წერილები, რომლებშიაც ასახულია ბ. ნიჟარაძის დამოკიდებულება 1852 და 1875—76 წლების ამბებისადმი.

პირველ წერილში⁴ ბ. ნიჟარაძე აზუსტებს ბარტოლომეის, სტოიანოვისა და ბოროზდინის ცნობებს იმის შესახებ, თუ როგორ შეხვდნენ სვანები დეკანოზ ქუთათელაძის რჩევას ვორონცოვთან მისვლისა და რუსთა მფარველობის მიღების თაობაზე. ამ ამბის მონაწილე პირთა ჩვენების საშუალებით ბ. ნიჟარაძე აღადგენს სინამდვილეს, საკუთრივ სპილინდო გავაშელიშვილის მიერ ვორონცოვთან სვანთა მოტყუებით წაყვანის ფაქტს.

მეორე წერილში⁵ ბ. ნიჟარაძე ეხება ხალდეშობას⁶, რომლის დამსწრე იგი თვითონ იყო. როგორც ცნობილია ამ დროს, ე. ი. 1875 და 1876 წლებში ბესარიონი თბილისის სასულიერო სემინარიაში

¹ ეს ლექსიკონი ხელნაწერის სახით ინახება თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართული ენის კაბინეტში.

² თავისუფალი სვანი, მოკლე განხილვა სვანური გრამატიკისა, „ძველი საქართველო“, ტ. II, გან. II, თბილისი, 1911—1913.

³ ამ საკითხზე იხ. ამავე კრებულში მოთავსებული რ. ხარაძისა და ივ. სურგულაძის სპეციალური სტატია „ბ. ნიჟარაძის ნარკვევები ჩვეულებითი სამართლის შესახებ სვანეთში“.

⁴ სვანი, ვინ მიიყვანა 1852 წ. შვიდი სვანი ბორჯომს მთავარმართებელ თავ. ვორონცოვთან?, „ივერია“, 1895, № 122.

⁵ თავისუფალი სვანი. სვანების აღლევება 1875—1876 წ.წ., „ივერია“, 1892, №№ 129, 130, 131, 132, 133, 137, 141.

⁶ „ხალდეშობა“-ის სახელით სვანეთში ცნობილია სოფ. ხალდეს განადგურება დამსჯელი რაზმის მიერ „ურჩობისათვის“.

სწავლობდა და ზაფხულობით სვანეთში ადიოდა. ლეჩხუმის მაზრის უფროსის განკარგულებით ბ. ნიჟარაძე გამოძახებული იქნა მასთან; აქ იგი ასრულებდა თარჯიმან-შუამავლის როლს გრინევესკისა და მშობნებულ სვანთა შორის. ეგნატე გაბლიანის მოწმობით მაზრის უფროსი „... გზავნის ხალდეშლებთან რამდენიმე შეგნებულ სვანს და მათ შორის თბილისის სასულიერო სემინარიის მოსწავლეს ბესარიონ ნიჟარაძეს“¹. ამის შესახებ თვითონ ნიჟარაძე ერთს ადგილას, ზემოთ დასახელებული წერილის გამოქვეყნებამდე, ჯერ მხოლოდ გაკვრით, ამბობს: „ჩვენ დამსწრე ვიყავით ამ ამბვისა“-ო². არსებობს ცნობა, რომ მოიპოვებოდა ვრცელი ხელნაწერი ხალდეშობის შესახებ, რომელიც ეკუთვნოდა „ვიღაც მღვდელსა თუ მასწავლებელს“³, იმ ამბების დამსწრეს.

ელისა გულბანს გაუგონია თავისი მამის თამბი გოგის ძე ხარძიანისაგან: „ხალდეს აჯანყების დროს ბესარიონი და მე მოციქულები ვიყავით ს. კალაში დაბანაკებული რუსის ჯარის სარდლობასა და ხალდეშლებს შორის“⁴. ივლითი ჯაფარიძის გადმოცემითაც იგივე დასტურდება⁵.

ბ. ნიჟარაძის ზემოთ დასახელებული წერილი, რომელიც მან 1892 წელს გამოაქვეყნა, ამრიგად, 1875—1876 წ.წ. ამბების დამსწრე პირის მოგონებაა (შესაძლებელია ის ხელნაწერი, რომლებზედაც ზ. შანშიევი მიუთითებდა). ამ წერილებში ბ. ნიჟარაძე გვაძლევს ხალდეშობის დაწვრილებითსა და სრულ სურათს. ეს წერილები წარმოადგენს მოწმის ყველაზე ობიექტურ ჩვენებას იმ ტრაგიზმით აღსავსე ეპიზოდის შესახებ⁶, რის შემდეგ სრულიად განადგურდა ერთი სვანური სოფელი ხალდე და ქართველი ხალხის ისტორიაში შევიდა ახალი ცნება — „ხალდეშობა“.

მოკლეა, მაგრამ მეტად საყურადღებო ბ. ნიჟარაძის ერთი წერილი, რომელიც ბალსზემო სვანეთის მოსახლეობის მიწათმფლობელობის საკითხებს შეეხება. იმასთან დაკავშირებით, რომ სახელმ-

¹ ე. გ. გაბლიანი, ძველი და ახალი სვანეთი, თბ., 1925, გვ. 105.

² თავისუფალი სვანი, უშგულის აღწერა, „ივერია“ 1888, № 37.

³ З. Шаншиев. По Сванетии; Путевые очерки, Тбилиси, 1937, 83-164.

⁴ ელისა გულბანის მოგონება ბ. ნიჟარაძეზე, ინახება ავტორთან.

⁵ ივლითი ჯაფარიძის მოგონება ბ. ნიჟარაძეზე, ინახება ავტორთან.

⁶ ხალდეშობასთან დაკავშირებით იხილეთ: ა. კ.-ლი. გლენთა შეიარაღებული აჯანყება სვანეთში (დოკუმენტებითურთ), „საისტორიო მოამბე“, 1, თბილისი, 1945.

წიფო ქონებათა სამმართველო სვანეთის ამ ნაწილის მოსახლეობას სახაზინო გლეხებად თვლიდა, ბ. ნიჟარაძემ საჭიროდ დაინახა პრესაში გამოხმაურებოდა ამ საკითხს. იგი წერდა: „ა) თავისუფალი სვანეთი ნებაყოფლობით შეეფარა რუსეთის მფარველობასა; ბ) თავისუფალ სვანეთს არ ყავდა მებატონე, როგორც იყო მაგალითად თ. კონსტანტინე დადიშეკელიანი, რომლის მამულიც შემდეგში ხაზინას გადაეცა, როგორც მთავრობის მოწინააღმდეგესი; გ) ხაზინას არ მიუცია თავისუფალ სვანეთისათვის თავისი ადგილი დასასახლებლად და დ) თავისუფალი სვანეთი არ იყო საეკლესიო, რომ მისი ადგილები ხაზინას დაარჩენოდა. მაშინ რად უნდა იყვნენ უშუალოდ კერძოდ კი თავისუფალი სვანები საზოგადოდ ხაზინის გლეხები“¹.

მიწათმფლობელობის ფორმების საკითხს ბ. ნიჟარაძე სხვა თვალსაზრისითაც განიხილავს. ერთს თავის წერილში იგი ამბობს: „სვანეთში სახნავი მიწა საერთო მფლობელობაში არ არის, საზოგადო, სასოფლო და სათემო მფლობელობაში არიან: სამწყემსური საძოვარი ადგილები, სათიბები მთებში და ზოგიერთი ტყეები“².

სათემო მიწათმფლობელობის პრობლემა, როგორც ცნობილია, თავის დროზე სადისკუსიო პრობლემა იყო. მკვლევარ-მოღვაწეთა ერთი რიგი უარყოფდა საქართველოში სათემო მიწათმფლობელობის ძველთაგან მომდინარეობას. ამათ რიცხვს განეკუთვნება მაგ. ი. სეგალი, რომელსაც XIX ს. არსებული ფაქტები სათემო მიწათმფლობელობისა ახალ წარმონაქმნად მიაჩნდა და საკუთრივ ამიერკავკასიის შესახებ ამბობდა: „Общинная форма землевладения, не успев прочно укорениться в нравах населения края, не имеет здесь и устойчивости, присущей освященным веками традициям и обычаям“³.

იმ რიგის შეხედულებათა მცდარობა, რომელთა მიხედვით XIX ს. დადგენილი ფორმები საერთო მიწათმფლობელობისა თითქოს ახალ წარმონაქმნს შეადგენენ და არა ძველთაგან არსებული ინსტიტუტის გადმონაშთს, მხილებულია; დადგენილია, რომ ეს შეხედულებანი

¹ ბ ე ტ ა - ნ ი. სახაზინო გლეხნი არიან თუ მესაკუთრენი მცხოვრებნი თავისუფალის სვანეთისა?, „ივერია“, 1894, № 118.

² ს ვ ა ნ ი. ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში. „ივერია“, 1886, № 62.

³ И. Сегаль. Крестьянское землевладение в Закавказье, Тифлис, 1912. 83. VI.

ბურჟუაზიული იდეოლოგიის ერთ-ერთი გამოვლინებაა პ. გუგუშვილის სიტყვით: „მთა სპოცრად აგუებს ერთმანეთს, ერთის მხრივ, მიწის კერძო საკუთრებასა და, მეორეს მხრივ, მიწის თემურ მფლობელობაზე დამყარებული წარმოებითი ურთიერთობის პირობებში წარმოშობილ და უკანასკნელისავე შესაბამისი საზოგადოებრივი ყოფიერების ფორმათა გამომსახველ ადრე-ჩვეულებასა“¹...

ჩანს, ბ. ნიჟარაძე სათემო მიწათმფლობელობის პრობლემების გარშემო ატეხილი დისკუსიის კურსში იყო, ყოველ შემთხვევაში ამ საკითხშიაც იგი სწორ პოზიციას იღებდა.

ზევით იყო აღნიშნული ბ. ნიჟარაძის მუშაობა სვანეთში დაცული ქართული ხელნაწერების შესწავლაზე. ამ მუშაობის შედეგად მან ორი წერილი გამოაქვეყნა². დასახელებულ წერილებში მოცემულია მის მიერ ნახულ ხელნაწერთა ერთი ნაწილის აღწერილობა და, გარდა ამისა, გამოქვეყნებულია ხელნაწერთა რიგი მინაწერი. რომელთაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვთ შუა საუკუნეების სვანეთის საზოგადოებრივი ყოფის შესწავლისათვის. ამ მინაწერებში დაცულია ცალკე ხევთა შორის დადებული ხელშეკრულებები, ხევის შიგნით მობინადრე გვარების, ოჯახების თუ პირების ურთიერთობათა ამსახველი ეპიზოდები, ცნობები ამა თუ იმ ხევის სამეურნეო ცხოვრებისა და სხვა მხარეების შესახებ³. დასახელებულ მინაწერთა შუქზე ახალი ეთნოგრაფიული მასალის შესწავლის შედეგად დადგენილია XIV—XV სს. სვანეთში, განსაკუთრებით მის ბალსზემო ნაწილში ტერიტორიული თემის გაბატონებული ადგილი, საზოგადოებრივი გაერთიანების ამ ფორმის თავისებურებანი⁴, დასახლების ძირითადი ერთეულის სახეობანი⁵. სვანეთის ამ პერიოდის ისტორიისათვის საჭირო მასალის სიმცირის პირობებში ბ. ნიჟარაძის მიერ მიკვლეულსა და გამოქვეყნებულ მინაწერებს უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს.

¹ პ. გუგუშვილი, თემური მიწათმფლობელობა ამიერკავკასიაში, ეკონომიკის ინსტიტუტის „შრომები“, I, თბილისი, 1947, გვ. 36.

² თავისუფალი სვანი, სვანეთის მანუსკრიპტები, „ივერია“, 1903, № 194; ბესარიონ ნიჟარაძე. სვანეთის ხელნაწერები, სახარებანი, „მოამბე“, 1904, № 9, № 10.

³ ამ მინაწერთა ერთი ნაწილი გამოქვეყნებულია პ. ინგოროვას მიერ, სვანეთის საისტორიო ძეგლები, ნაკვეთი მეორე, თბილისი, 1941.

⁴ რ. ხარაძე, სახალხო მმართველობის სისტემა სვანეთში, მსე, VI, თბილისი, 1953.

⁵ А. И. Робакидзе. К вопросу о формах поселения в Сванети; Краткие сообщения Ин-та этнографии, в. XXIX, 1958.

* * *

ბესარიონ ნიჟარაძის შრომების უდიდესი ნაწილი სვანეთის ეთნოგრაფიის საკითხებისადმი მიძღვნილი. ამ რიგის ნაშრომების დასახელებათა საკმაოდ ვრცელ სიაში პირველი ადგილი უჭირავს ნარკვევს „სახალხო დღესასწაულები სვანეთში“. ამ ნარკვევში მოცემულია პირველი სისტემატური და კვალიფიციური აღწერილობა სვანური ხალხური დღესასწაულებისა წლის მთელ მანძილზე და ცალკეული ციკლების მიხედვით, საკუთრივ: ზამთრისა — „შობა“, „ქრისტეშ“, „ლიფანალ“, „ლიმპარ“ და „ლიქვარაშ“, გაზაფხულისა და ზაფხულისა — „უფლიშ“, (ანუ ხოშა თანაფ), „ჰულიშ“, „ქაშვე-თობ“, „ლიგურკი“ (ანუ „ზურა ლასკარ“); შემოდგომისა — „ლაგვან“ (ანუ „კონჩხარ“) და „ბაცხ“ (ანუ „ქუნეგვეშ“) ¹. სისრულისა და მთელი წლიური ციკლის მოცულობის მხრივ ეს აღწერილობა აქამდე ერთად ერთია. მომდევნო წელს ბ. ნიჟარაძე აქვეყნებს ვრცელ წერილს მიცვალებულთან დაკავშირებული წესების შესახებ, რომელშიაც ასევე დაწვრილებით არის აღწერილი წესჩვეულებათა ეს სფერო მოყოლებული სვანის სიცოცხლის უკანასკნელი დღეებიდან ვიდრე მისი გარდაცვალების წლისთავამდე ².

ზემოთ დასახელებული წერილების შევსების მიზნით ბ. ნიჟარაძემ ორიოდ წლის შემდეგ გამოაქვეყნა ახალი მასალა, რომელიც გიორგობის, ნათლისღების და სხვა ხალხურ დღეობათა აღწერილობას შეიცავს. წერილში ავტორს მოჰყავს მეტად საყურადღებო ცნობა უძღების კვირასთან დაკავშირებული ერთი წესჩვეულების შესახებ, საკუთრივ: „უძღების კვირის შაბათს ყოველი მოსახლე თხელის ცომისაგან სხვა-და-სხვა პირუტყვის სახეს გააკეთებს, ან უკედ-ვსტქვათ, დახატავს ბაკის კედლებზე ხარის, ძროხის, ცხვრის, თხის, ცხენის და სხვა სახეს. ამ პირუტყვების სახეების დახატვა ბაკის კედლებზე, ხალხის აზრით, ხელს უწყობს პირუტყვის გაშენებას,

¹ თ ა ვ ი ს უ ფ ა ლ ი ს ვ ა ნ ი. სახალხო დღესასწაულები სვანეთში, „შრომა“, 1883, V, 26, № 20; VI, 9, № 22; VI, 23, № 24; მისივე, სახალხო დღესასწაულები სვანეთში, „დროება“, 1884, X, 19, № 226; X, 24, № 229. შდრ. გ. ბარდაველიძე. სვანურ ხალხურ დღეობათა კალენდარი, 1. ახალწლის ციკლი, თბილისი, 1939.

² თ ა ვ ი ს უ ფ ა ლ ი ს ვ ა ნ ი. წესები მიცვალებულზე სვანეთში, „დროება“, 1885, III, 2, № 97, III, 8, № 151, III, 14, № 56.

გამრავლებას¹. ამგვარად, ბ. ნიჟარაძემ პირველმა აღწერა ეს მეტად საყურადღებო წესჩვეულება და დაადგინა მისი მაგიური ბუნება.

კიდევ ერთ წერილში, რომელიც ამავე პრობლემას ემსახურება, ბ. ნიჟარაძეს წარმოდგენილი აქვს უნიკალური მასალა „ლიფანალ“-ის შესახებ². სამწუხაროდ, ბესარიონ ნიჟარაძის ღვაწლი ამ ინსტიტუტის მიკვლევა-აღწერის საქმეში აქამდე არ არის ჯეროვნად შეფასებული. უფრო მეტის თქმაც შეიძლება: იმის გამო, რომ ნ. მარა არ იცნობდა ბ. ნიჟარაძის ზემოთ დასახელებულ წერილებს, მან ვერ შეამჩნია აღნიშნული „მხატვრობის“ ყველაზე არსებითი მხარე — ცხოველთა გამოსახულების პრაქტიკა — და გამოთქვა აზრი თითქოს ეს „მხატვრობა“ მხოლოდ ჯვარის გამოსახულებით იყო წარმოდგენილი და მხოლოდ ლიფანალთან დაკავშირებული³.

მოკლე, მაგრამ შინაარსიანია და უხვი კონკრეტული მასალის შემცველი ბ. ნიჟარაძის წერილები სვანთა საქორწინო და საოჯახო ურთიერთობის საკითხების შესახებ⁴. ამ წერილებშიც მისთვის ჩვეული სისტემატურობით, თანმიმდევრობით, სიზუსტითა და სისრულით აღწერილია ქორწინების ინსტიტუტის ყველა საფეხური — დანიშვნა, ქორწილი, ჯვრისწერა. ბ. ნიჟარაძის მიერ ფიქსირებული ეს მასალა განსაკუთრებული მნიშვნელობისა აღმოჩნდა ქართველი ხალხის ოჯახის ფორმათა განვითარების ისტორიის შესწავლის საქმეში⁵.

ბ. ნიჟარაძეს არ გამოპარვია მხედველობიდან არც ბავშვთა აღზრდა — ეთნოგრაფიისათვის ოდესღაც ტრადიციული, დღეს რატომღაც მივიწყებული საკითხი. მას აქვს მოცემული 18 თამაშობის აღ-

¹ ბ. სვანი, სვანების ზოგიერთი ჩვეულებანი და ცრუმორწმუნეობანი, „ივერია“, 1886, № 143, 146.

² თავისუფალი სვანი, სვანების საიქიო, „ივერია“, 1888, № 116, 118. ამ საკითხს ვ. ბარდაველიძემ მიუძღვნა სპეციალური ნაშრომი „ქართული (სვანური) საწესო გრაფიკული ხელოვნების ნიმუშები“, თბილისი, 1953.

³ Н. Я. Марр. Из поездок в Сванию (летом 1911 — 1912 гг.), Христианский Восток, т. II, в. I, Спб., 1913, გვ. 10.

⁴ თავისუფალი სვანი, ცოლ-ქმრობის წესები სვანეთში, „დროება“, 1885, IV, 16, № 79, IV, 18, № 80.

⁵ რ. ხარაძე, დიდი ოჯახის გარდმონაშთები სვანეთში, თბილისი, 1939, მისივე, Грузинская семейная община, б. I, თბილისი, 1960, б. II, თბილისი, 1961 და სვ.

წერილობა¹, რომელთა შორის ნაწილი დღეს უკვე სკოლაში დასა-
ნერგავად რეკომენდებულ თამაშობებშია შეტანილი². არც მკურნა-
ნალობის ხალხური წესებია მის მიერ დატოვებული ყურადღების
გარეშე. ერთ მოკლე წერილში³ ბ. ნიყარაძემ შესძლო მიეწოდებინა
ცნობები, როგორც „ექიმების“, ასევე საექიმო საშუალებათა და
მასთან დაკავშირებული თქმულებების შესახებ.

განკერძობით დგას ბ. ნიყარაძის ერთი წერილი, რომელიც
მან „ლინთურალ“-ს მიუძღვნა⁴. მიუხედავად სიმოკლისა იგი ფრიად
მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავს საზოგადოებრივ ურთიერთობათა
ისტორიის შესწავლისათვის და ისეთ მოვლენათა რიგს ეხება,
როგორცაა ხევსურული „ქალ-ვაჟობა“ და ფშავური „წაწლობა“.
დასახელებული ინსტიტუტების შესწავლის შედეგად რ. ხარაძის
მიერ მიკვლეულია საზოგადოებრივი ურთიერთობის ერთ-ერთი
უძველესი ფორმა⁵.

რამდენადმე სხვა გეგმით არის დაწერილი ბ. ნიყარაძის სვანეთში
მოგზაურობათა აღწერილობანი⁶. როგორც თავის ადგილას იყო
აღნიშნული, მოგზაურობისას იგი დღიურს ადგენდა და მოგზაუ-
რობათა აღწერილობანიც ამ დღიურების მიხედვით არის შედგე-
ნილი. აგებულებით, შინაარსით და მნიშვნელობით ბ. ნიყარაძის ეს
ნაშრომები თ. სახოკიას გურია-აჭარა-სამურზაყანოში „მოგზაუ-
რობის“ ტიპისაა — აღწერილობითი მასალა დალაგებულია მარშ-
რუტის მიხედვით, აღწერილობა დამყარებულია უშუალო დაკვირ-
ვებაზე, ყოველი ფაქტი თუ მოვლენა, რაც არ უნდა წვრილმანად
გამოიყურებოდეს იგი, ხალხის საზოგადოებრივი ცხოვრების ძირი-
თადი მხარეების გაცნობის მიზანს ემსახურება.

¹ თავისუფალი სვანი, ზოგიერთი საყმაწვილო თამაშობანი სვანეთში, „ივერია“, 1886, № 149, 152.

² ნ. შიშნიაშვილი, ქართული ხალხური მოძრავი თამაშობანი. თბილისი, 1958, გვ. 93, 104.

³ თავისუფალი სვანი, მდაბიო ხალხის მკურნალობა სვანეთში, „ივერია“, 1887, № 63.

⁴ თავისუფალი სვანი, „ლინთურალ“-ი, „ივერია“, 1889, № 18.

⁵ რ. ხარაძე, დიდი ოჯახის გარდმონაშთები სვანეთში, თბილისი, 1939.

⁶ თავისუფალი სვანი, ოთხი დღე მდ. ენგურის, ცხენის წყლის და
რიონის სათავეებში, „ივერია“, 1886, №№ 237, 238, 240, 241, 245, 247, 25რ.
258, 262, 264, 266; მისივე, უშგულის აღწერა (სვანთა ყოფა-ცხოვრებიდან),
„ივერია“, 1888, №№ 35, 37, 43, 44, 49, 68, 69; მისივე, იალბუჯის გარშემო
(დღიურიდან), „ივერია“, 1889, №№ 100, 101, 102, 104, 107, 110, 111, 112,
113, 115, 118, 119, 123, 124, 125.

ზემოთ დასახელებულთა შორის პირველ ნაშრომში აღწერილია მწყემსობის რიგი, გზები და გადასავლები, სათიბ-საძოვრები, თავ-შესაფარი ქვაბები, მცენარეული საფარველი, სალოცავეები, ტაძრ-ნიმიკა, ნასახლარები, მეურნეობა საერთოდ, კერძოდ ნადირობის ფორმები, ბუნება, მეზობელ კავკასიელ ტომებთან ქართველების ურთიერთობა, ჯაფარიძეთა სიგელში მოხსენებული დასახლებული პუნქტები, ეკლესიები, ციხე-სიმაგრეები, რელიგიური რწმენა-წარ-მოდგენები, სიმღერები, ცეკვა-გართობა და სხვა.

ასევე მრავალი მასალის შემცველია „იალბუჯის გარშემო“. მოგ-ზაურობის მარშრუტის მიხედვით იგი აღწერს ბეჩოს თემს, დადიშ-კელიანთა შორის ბალსქვემო სვანეთის განაწილებას, დადიშკე-ლიანებისა და რიჩიგვიანების ურთიერთობას, გაერთიანებას „ლეჩ-ყან“-ის სახელწოდებით, რომელშიაც შედიოდა დოლი, ქართვანი და ჰებუთი, „ლალხორ“-ს — საერთო ყრილობას, სკოლებისა და განათლების მდგომარეობას, ლახამულას, მახვშიობას, რანგის დამ-ზადებას, ჭუბერისა და ნენსკრას ნასახლარებს, სვანეთ-ყაბარდოს, სვანეთ-ბალყარეთის და სვანეთ-ყარაჩას ურთიერთობას, ბახსანის ხეობას, ბალყარულ სასტუმრო სახლსა და სახლის ბუხარს და სხვა.

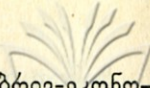
დასახელებული ნაშრომები წარმოადგენს სანდო წყაროს არა მარტო სვანების, არამედ მათი მეზობელი კავკასიელი ხალხების ეთნოგრაფიის ღერძეული საკითხების შესწავლისათვის.

ამ მხრივ ყურადღებას იპყრობს „ივერიაში“ გამოქვეყნებული ორი ცნობა. პირველ ცნობაში ვკითხულობთ: „ჩვენ შევიტყუეთ, რომ თავისუფალის სვანის წერილები, რომელიც იბეჭდებოდა ჩვენ გა-ზეთში სხვა-და-სხვა დროს, ამ ჟამად გერმანულს ენაზედ ითარგმნება. ჩვენმა მკითხველებმა იციან, რომ ამავე წერილებმა მიიქციეს ყუ-რადღება რუსეთის ზოგიერთ მეცნიერთა და ერთი მათგანი, პრო-ფესორი კოვალევსკი, უხვად სარგებლობს ამ წერილებით თავის სამეცნიერო გამოკვლევისათვის ძველის-ძველ კანონთა და ჩვეულე-ბათა თაობაზედ“¹. მეორე ცნობა ეხება ბ. ნიჟარაძის წერილების რუსულად თარგმნას რ. ერისთავის მიერ მათი გამოქვეყნების მიზნით².

ბესარიონ ნიჟარაძის ნაშრომები მრავალ ცნობას შეიცავენ, რომ-ლებიც საკმაო სისრულით აშუქებენ სვანთა საზოგადოებრივი ცხოვრების ძირითად მხარეებს. ისინი წარმოადგენენ კიდევ ერთ საბუთს იმისას, რომ თითქმის მთელი XIX ს-ის მანძილზე სვანეთი

¹ ახალი ამბავი, „ივერია“, 1887, № 6.

² ახალი ამბავი, „ივერია“, 1887, № 140.

სამი ნაწილისაგან შედგებოდა, რომლებიც საზოგადოებრივ-ეკონომიური განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე იმყოფებოდა; რომ მათ შორის ბალსზემო სვანეთმა ამ დროისათვის არ იცოდა ჩამოკვეთილად არც ფეოდალური საკუთრება მიწაზე, არც პირადი ვალდებულება; რომ ამის გამო სვანეთის ამ ნაწილში განსაკუთრებით იყო შემონახული თემური ყოფის გადმონაშთები; რომ კლასობრივი საზოგადოება სვანეთში, ისევე როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, თავის დროზედ, თემური წყობილების რღვევისა და ფეოდალური ურთიერთობის განვითარების საფუძველზე ყალიბდებოდა.

ბესარიონ ნიჟარაძემ საფუძვლიანი ზოგადი განათლება მიიღო: იგი კარგად გაეცნო კლასიკურ ენებს; მან ზედმიწევნით იცოდა თავისი კუთხის აწმყო და წარსული; იგი ღრმად ჩაწვდა მის წინაშე დასმული ამოცანების მეცნიერულსა და საზოგადოებრივ არსს. ყველაფერმა ამან განაპირობა ბესარიონ ნიჟარაძის სამეცნიერო-პუბლიცისტური ნაშრომების ის დიდი მნიშვნელობა, რაც სავსებით ამართლებს მათს გამოცემას დამხმარე მასალის სახით.

ასეთად წარმოგვიდგება ჩვენ დღეს ბესარიონ ნიჟარაძის ნაწერების სამეცნიერო და პუბლიცისტური ღირებულება, რაც მათ ავტორს წარმოაჩენს, როგორც XIX ს-ის მეორე ნახევრის ქართველ საზოგადო მოღვაწეთა პროგრესული ჯგუფის თვალსაჩინო წევრს. „თქვენი შრომები თქვენი სამშობლო ენის და მხარის... გამოკვლევანედ ღირსნი არიან ყოველივე ქებისა და პატივისა“.... ამ სიტყვებით ალექსანდრე ცაგარელმა გამოხატა იმდროინდელი ქართველი მოწინავე საზოგადოების აზრი; მათში მოცემული მაღალი შეფასება ბესარიონ ნიჟარაძემ სავსებით დაიმსახურა.

ბესარიონ ნიჟარაძის ნაწერების გამოცემა ორ წიგნად არის გათვალისწინებული. პირველ წიგნში მოთავსებულია ძირითადად ჩვეულებითი სამართლისა და ეთნოგრაფიის სხვა საკითხებისადმი მიძღვნილი ნარკვევები, ხოლო მეორე წიგნში — მოგზაურობანი და სვანეთის სიძველეებისა და სვანური ენის შესახებ დაწერილი წერილები. თვითეულ წიგნში მასალა ქრონოლოგიურად არის განლაგებული. ავტორისეული ენა მთლიანად არის დაცული გარდა აშკარა შეცდომებისა. ილუსტრაციების ნაწილი ექ. თაყაიშვილის ფონდიდან არის აღებული და ამდენად ბ. ნიჟარაძის დროინდელ სვანეთსასახავს, ხოლო ნაწილი ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის ფონდს შეადგენს.

ბ. ნიჟარაძის ნარკვევები

ჩვეულებითი სამართლის შესახებ სვანეთში

ბესარიონ ნიჟარაძის ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში დიდი ადგილი უჭირავს წერილებს ჩვეულებით სამართალზე¹. ეს წერილები ძვირფას მასალას შეიცავს, როგორც თემური საზოგადოების გადმონაშთების შესასწავლად, ასევე თითონ ჩვეულებითი სამართლის ინსტიტუტების თავისებურებათა გასათვალისწინებლად.

ჩვეულებითი სამართლის საკითხებისადმი მიძღვნილი ბეს. ნიჟარაძის ნარკვევები ემყარება ძირითადად საკუთარს, უშუალო დაკვირვების გზით შეკრებილ მასალებს.

ბეს. ნიჟარაძე აქ იხილავს როგორც სისხლის სამართლისა, ისე ოჯახური და ქონებრივი ურთიერთობის საკითხებს. სვანური ჩვეულებითი სამართლის თავისებურებათა გარკვევის თვალსაზრისით ყურადღება გამახვილებულია თითონ პროცესის წარმოების ხასიათზე, ე. ი. სამედიატორო სასამართლოს შემადგენლობასა და წარმოების წესზე, დანაშაულთა და სასჯელთა დახასიათებაზე, ქონებრივი ურთიერთობის ნორმებზე და საოჯახო წესებზე.

ყველა ეს საკითხი ბეს. ნიჟარაძის მიერ განხილულია მეტნაკლები სისრულით, სათანადო კონკრეტულ აღწერილობათა მოშველიებით. ნარკვევებში საგანგებოდაა წარმოდგენილი ზოგიერთი ადგილობრივი ტერმინიც, რომელთა ანალიზს, როგორც ჩვეულებითი

¹ სვანთ. ჩვეულებრივი უფლება სვანეთში საზოგადოდ და საკუთრივ თავისუფალ სვანეთში, „დროება“, 1885 წ., № 198; დაბა და სოფელი, სვანეთი, „ივერია“, 1886, № 4; სასამართლოს წარმოება სვანეთში, „ივერია“, 1886, № 27; ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში, „ივერია“, 1886, № 49; 1886, №№ 55, 62, 72, 73.

სამართლისათვის ესოდენ მნიშვნელოვანი მასალისას, ავტორი იქვე იძლევა, ასეთია მაგალითად: მორვალ (მედიატორენი), ნამორვე (განაჩენი), ნესგამეზალ (შუა კაცები), სარჩელ (საჩივარი), წორ (სისხლის საურავი), ლუფხვილ (მითითებული მოფიცარნი), ნამზოშიერ (საუფროსო) და სხვა, რაც კიდევ უფრო მეტად ამკვიდრებს წარმოდგენას ამ ინსტიტუტების იქ ძველთაგან მომდინარეობისა და თავისებურებათა შესახებ; ამავე დროს შესაძლებლობას იძლევა კავკასიის სხვა მთიელების ჩვეულებითი სამართლის შესწავლისას ამ ინსტიტუტებში ნახმარი სპეციფიური ტერმინების საყურადღებო პარალელების დადგენისათვის.

ქვემოთ ჩვენ შევჩერდებით ბეს. ნიჟარაძის ზოგიერთი ამ ნარკვევის გარჩევა-დახასიათებაზე.

ბესარიონ ნიჟარაძის ცნობით სათემო ყრილობა, რომელიც რამოდენიმე სოფლის მცხოვრებთა საერთო მონაწილეობით იწვეოდა (კრებას ესწრებოდნენ მამაკაცები და ქალები 20 წლის ჰასაკის ზევით), იყო უზენაესი ინსტანცია სვანური იურიდიული წეს-წყობილებისა¹. ამ საზოგადოებას ანუ ყრილობას თავმჯდომარეობდა ყრილობის მიერვე ამორჩეული მახვში (მამასახლისი). მახვშის უფლებები შეზღუდული იყო საერთო ყრილობით, რომლის ერთერთ ფუნქციას მახვშის წინადადების დამტკიცება თუ უარყოფა შეადგენდა. საზოგადოებას ხელი მიუწვდებოდა თავისი წევრის სიცოცხლეზედაც კი: მას შეეძლო აეყარა ოჯახი, დაეწვა მისი სახლ-კარი, გაეძევებინა ის საზოგადოებიდან და სიკვდილითაც დაესაჯა. სიკვდილით დასჯა გათვალისწინებული იყო იმ შემთხვევაში, თუ მეთემე უღალატებდა თავის სოფელს, თემს. სათემო ყრილობა „აპყრიდა მოსახლეს, გადასწვავდა მის სახლ-კარს, განდევნიდა საზოგადოებიდან და დასჯიდა სიკვდილით, თუ რომ საზოგადოების რომელიმე წევრს საზოგადოების ვნება აღმოაჩნდებოდა“².

ბეს. ნიჟარაძეს მოყვანილი აქვს ღალატის ასეთი კონკრეტული შემთხვევა: სვანეთის ერთ-ერთი სოფლის მცხოვრებს „შემოუხიზნებია აზნაური გელა, გვარად დევდარიანი, რომელსაც, იფარლების ბატონობა სდომებია“. დანაშაულის არსი აქ იმაში მდგომარეობს, რომ საზოგადოების წევრი ფეოდალს იწვევს, რომელსაც განზრახული აქვს ბატონყმობის უღელში შეაბას სოფლის მცხოვრებნი.

¹ სვანი, ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში, „დროება“, 1885, № 198, 14 სექტემბერი.

² იქვე.

აღწერილი შემთხვევა ბეს. ნიჟარაძემ იცის გადმოცემით, მას აღწერილი ჰქონია ავტორის მოღვაწეობის წინა პერიოდში.

ასეთი დანაშაული ითვლებოდა თემის ღალატად და მოღალატისათვის გათვალისწინებული იყო სიკვდილით დასჯა¹. თავისთავად ასეთი სანქცია იმის მაჩვენებელიცაა, თუ როგორ სასტიკ ბრძოლას აწარმოებდა თავისუფალი მთა ბატონყმობის დამკვიდრების წინააღმდეგ.

ბეს. ნიჟარაძის აზრით, იმ დროს სვანეთში სიკვდილით სასჯელის კვალიფიციური ფორმაც ყოფილა გათვალისწინებული (ანძახე ჩამოცმა)². ბეს. ნიჟარაძეს აღნიშნული აქვს, რომ სვანეთში შემორჩენილი გამოთქმა ადამიანის მიმართ — „საშამფურე“, „საშუბე“, იმის მაჩვენებელია, რომ სიკვდილით სასჯელის ასეთი სახეები სცოდნით (ანძახე ან შუბზე წამოცმა)³. გაძევება კი, როგორც უმაღლესი სანქცია, საერთოდ, დამახასიათებელი იყო, როგორც ცნობილია, თემური საზოგადოებრივი ურთიერთობისათვის.

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ბეს. ნიჟარაძის ცნობით ქურდობისათვის, გარდა დაკარგულის ორმაგად გადახდევინებისა, დამნაშავეს თემი ახდევინებდა ჯარიმას, რომლის რაოდენობას საზოგადო ყრილობა თავისი შეხედულებით განსაზღვრავდა⁴.

ბეს. ნიჟარაძეს კიდევ აქვს აღწერილი ერთი ასეთი შემთხვევა: სასოფლო ყრილობა მიაღვა ერთ ქურდს, რომელსაც ერთი ცხვარი მოეპარა, წაართვა მას ორი ცხვარი და ერთი ხარი; ორი ცხვარი დაზარალებულს მისცა, ხოლო ხარი დაჰკლა და შეჭამაო⁵. აქ სათემოდ განკუთვნილ ჯარიმასთან გვაქვს საქმე, რომელსაც სვანეთში ჰიბზარ-ი ეწოდებოდა და რომელიც სათემოდ განკუთვნილი კომპოზიციის საყურადღებო დეტალებს ამჟღავნებს. ჰიბზარ-ი თავისებური სათემო ვალდებულებათა სისტემის აღმნიშვნელია სვანეთში, რომელიც თავის მხრივ თემის მმართველობის სფეროსაც არკვევს. ჰიბზარ-ს იხდიდა საურავის სახით სოფლისა თუ თემის სასარგებლოდ ის ოჯახი, რომელიც საზოგადოების მიერ დაჯიკენილ წესებს არღვევდა და ამით საზოგადოების წევრებს ზიანს აყენებ-

¹ სვანი, ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში, „დროება“, 1885, № 198, 14 სექტემბერი.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ სვანი, ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში, „ივერია“, 1886, № 72.

⁵ სვანი, ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში, „დროება“, 1885, № 198, 14 სექტემბერი.

და. საყურადღებო ცნობებს შეიცავს ამ მხრივ, როგორც ეთნოგრაფიული მასალები, ისე მინაწერების სახით არსებული სვანური ისტორიული ძეგლები¹.

საყურადღებოა იმის აღნიშვნა, რომ ბეს. ნიჟარაძის წერილების მიხედვით სანქციის ოდენობის დაწესებისათვის მნიშვნელობა ჰქონდა იმას, თუ რა პირობებში იყო ჩადენილი ქურდობა: სახლას გატებით, ან კიდევ ფანჯარაში შეპარვით და სხვა². სახლის გატებით და შეპარვით ქურდობა დანაშაულის უფრო მძიმე ფორმა იყო.

ვახტანგის სამართლის წიგნის მიხედვითაც სახლში „შეპარვით“ ქურდობა უფრო მაღალ სანქციას იწვევს (მუხ. 151).

მკვლევლობისა და დაჭრისათვის სისხლის საზღაური ბეს. ნიჟარაძეს უფრო მოკლედ აქვს აღწერილი, ვიდრე ეს წარმოდგენილია ამჟამად სპეციალურ ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში სვანეთის შესახებ. მაგრამ, ბეს. ნიჟარაძის მიერ დადგენილი ფაქტებიდან უმრავლესობა უშუალო დამკვირვებლის აღწერილობას შეადგენს და ამითაა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი. სისხლ-მესისხლეობასთან დაკავშირებულ სვანურ ჩვეულებით სამართალს ბევრი აქვს საერთო ვახტანგის სამართლის ცალკეულ მუხლებთან.

ბეს. ნიჟარაძის აღწერილობაში ჭრილობა იმის მიხედვით განისაზღვრება, თუ რამდენად მძიმეა ის, იწვევს თუ არა ხელის ან ფეხის დაზიანებას და სხვა³.

ვახტანგის სამართლის წიგნის მიხედვით ყველა ცალკეულ შემთხვევაში ჭრილობის სიღრმე უნდა გაიზომოს; მხედველობაში მიღებულია იქ აგრეთვე ის, თუ რამდენად დაზიანდა ხელი, ფეხი და სხვა (მუხ. 45, 46, 47, 49).

მსაჯულს, მედიატორეს სვანეთში უწოდებდნენ „მორეცს“.

მედიატორეების ამორჩევა მხარეებზე იყო დამოკიდებული. მათი რიცხვი ორზე ნაკლები არ უნდა ყოფილიყო და თორმეტს იზვიათად აღემატებოდა (ასეთი საქმე განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი უნდა ყოფილიყო). მედიატორეთა სამართალს ექვემდებარებოდა როგორც სისხლის, ისე სამოქალაქო სამართლის საქმეები⁴. გამო-

¹ ჰიბზრ-ის შესახებ იხ. რ. ხარაძე, სახალხო მმართველობის სისტემა სვანეთში. მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, VI, თბილისი, 1953, გვ. 193 — 198.

² სვანი, ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში, „დროება“, 1885, № 198, 14 სექტემბერი.

³ სვანი, ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში, „ივერია“, 1886, № 72.

⁴ სვანი, სასამართლოს წარმოება სვანეთში, „ივერია“, 1886, № 27.

წაკლის წარმოადგენდა სისხლის სამართლის ისეთი მძიმე საქმე-
ები, როგორც იყო მკვლელობა, დაჭრა და ცოლის წაგვრა, რო-
მელთა გარჩევა საზოგადო ყრილობის კომპეტენციაში შედიოდა¹.

მედიატორები (მორვალ) პირველად მიდიან მომჩივანთან, იქ
ღებულობენ გამასპინძლებას და ისმენენ სარჩელს, შემდეგ მიდიან
მოპასუხესთან, იქაც ღებულობენ გამასპინძლებას და ისმენენ პასუხს.
ისინი გასამრჯელოსაც ღებულობენ განჩინების დადგენის შემდეგ,
მაგრამ მის გამოცხადებამდის.

მხარეთა ჩვენების დახსომება ორი მორვე-ის მოვალეობა იყო.
მოწმეებს დაჰკითხავდნენ ფიცის ქვეშ და მოწმის დაკითხვით საქ-
მე თავდებოდა².

განჩინების გამოტანისას პირველად თავის შეხედულებას გა-
მოთქვამდა უფროსი მორვე-ი (მთელი მორვალ-ის უფროსი), რო-
მელიც დაწვრილებით გაახსენებდა მსაჯულთ საქმის ვითარებას, გა-
ახსენებდა მსგავს შემთხვევას წარსულიდან და წარმოადგენდა გა-
ნაჩენ-გადაწყვეტილების პროექტსაც (ზეპირად). შემდეგ თავის შე-
ხედულებას წარმოსთქვამდნენ რიგრიგობით ჰასაკის მიხედვით სხვა
მორვე-ნი; და ბოლოს ყველანი მივიდოდნენ შეთანხმებულ დასკვ-
ნამდე³.

განაჩენ-გადაწყვეტილების გამოტანისას ადგენდნენ საზღაურს,
გადახდევინებას (კომპოზიციას), იმის მიხედვით თუ როგორი იყო
დანაშაული. ხდებოდა აგრეთვე ურთიერთ მიყენებული ზარალის
შეფარდება და გამოქვითვა, მაგალითად, ერთმა მეორეს ხელი დაუ-
ზიანა, უკანასკნელმა კი პირველს სიტყვიერი შეურაცხყოფა მია-
ყენა, პირველ საზღაურს მეორე გამოაკლდებოდა.

როცა ვადარებთ ერთმანეთს ქართული ფეოდალური სამართ-
ლის ძეგლების მონაცემებსა და ბეს. ნიჟარაძის წერილებში მოყვა-
ნილ ცნობებს ჩვეულებითი სამართლის შესახებ, ჩვენს ყურადღე-
ბას იქცევს ის გარემოება, რომ არსებულ განსხვავებასთან ერთად
მათ ბევრი რამ საერთოც აქვთ: სასამართლოს კოლეგიურობა, საქ-
მის გამოძიების ერთნაირი მიმდინარეობა, მტკიცების საშუალებათა
ერთგვარობა და სხვა. მაგალითისათვის ავიღოთ მოწმის მნიშვნე-
ლობა პროცესში. მოწმის შესახებ ბეს. ნიჟარაძე წერს: სვანეთში
მოწმე იშვიათად იყო საჭირო, „ვერც იმას ვიტყვით, დასძენს ბეს. ნი-

¹ სვანი, ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში, „ივერია“, 1886, № 55.

² სვანი, ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში, „ივერია“, 1886, № 27.

³ იქვე.

ქარაძე, რომ სვანურს განსამართლების წეს-წყობილებაში მოწმე-
ები მიღებული არ ყოფილიყვნენ“¹.

ვახტანგის სამართლის წიგნში ვკითხულობთ: „...მოწმით სა-
მართლის ქნა“ საქართველოში „უფრო არ განუწყესებიათ“
(მუხ. 13).

არ. ლამბერტი თავის „სამეგრელოს აღწერაში“ გადმოგვცემს:
სასამართლო მხარეებს დაკითხავდა ცალ-ცალკე, მოპასუხეს დაწვ-
რილებით გადასცემდა მომჩივნის მოთხოვნილებას, უკანასკნელს კი-
დევ პასუხის შინაარსს და ა. შ.² ასევე აქვს მედიატორეთა ფუნქცია
აღწერილი ბეს. ნიყარაძესაც.

ქართული ფეოდალური სამართლის მიხედვით, ფეოდალური
სასამართლო, თუ საქმე ფეოდალებს ეხებოდა, მომრიგებელი ორ-
განო იყო, ხაზგასმით ვიმეორებთ, თუ საქმე ფეოდალებს ეხებოდა,
რადგანაც, ექსპლოატირებული მასების მიმართ ფეოდალური სასა-
მართლო დამორჩილებისა და დათრგუნვა-გასწორების საშუალება
იყო.

ბეს. ნიყარაძის წერილებშიც ხაზგასმულია ის გარემოება, რომ
სამედიატორო სასამართლო მომრიგებელი ორგანოა. ამ შემთხვე-
ვაში განსხვავება ბ. ნიყარაძის მიერ აღწერილი ჩვეულებითი სა-
მართლისა და ვახტანგის სამართლის წიგნის სასამართლოს შორის
იმაში მდგომარეობს, რომ ვახტანგის სამართლის წიგნში სასამართ-
ლო გაბატონებული კლასის ორგანოა, მომრიგებლობა სასამართ-
ლოს შემონახული აქვს მხოლოდ გაბატონებული კლასისათვის. მა-
შასადამე, გაბატონებულ კლასს ჩვეულებითი სამართლის მედია-
ტორეთა ინსტიტუტში თავისი ინტერესების შესაბამისი ცვლილე-
ბა შეუტანია. ამ მხრივ საყურადღებოა დავით ბაგრატიონის ცნო-
ბაც, სადაც პირდაპირ ნათქვამია, რომ მედიატორეთა სასამართლო
მხოლოდ გაბატონებული კლასისათვის არსებობდა³. ეს ალბათ იმი-
ტომ იყო აღსანიშნავი, რომ მეტად ხაზგასასმელი იყო სამედიატო-
რო სასამართლოს მომრიგებლობითი ხასიათი, რომელიც მხარეთა
შორის თანასწორობას გულისხმობდა.

ქართული ფეოდალური სამართლის ძეგლების მიხედვით დანა-
შაულისათვის სანქციის დაწესების ერთ-ერთი საფუძველი არის

¹ ს ვ ა ნ ი, ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში, „ივერია“, 1886, № 27.

² ა რ ქ ა ნ ჯ ე ლ ო ლ ა მ ბ ე რ ტ ი, სამეგრელოს აღწერა, თარგმანი იტალია-
ნურიდან, 1938 წ., გვ. 84.

³ დ ა ვ ი თ ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ი, საქართველოს სამართლისა და კანონმდებ-
ლობის მიმოხილვა, 1959 წ., §§ 241, 919.

დამნაშავისა და დაზარალებულის სოციალური მდგომარეობა. მაგალითად, ფეოდალის სისხლი ვაცილებით ძვირად ფასობს, ვიდრე გლეხისა და სხვა. ბეს. ნიჟარაძის აღწერილობათა მიხედვით სვანეთის ჩვეულებითმა სამართალმა ჭრილობის შემთხვევაში საურავის დაწესებისათვის ასეთი რამ არ იცის. ჭრილობის შესახებ საქმის გარჩევას სვანეთში სასამართლო სისხლის ფასს აწესებდა იმის მიხედვით თუ რამდენად მძიმე იყო ჭრილობა. ფეოდალური სამართლის ძეგლებშიც (ვახტანგის სამართლის წიგნი და სხვა) სანქციის განსაზღვრა, როგორც ვთქვით, ჭრილობის ხასიათზე არის დამოკიდებული, მაგრამ მართო ეს არ არის სანქციის განმსაზღვრელი. ამ შემთხვევაში ქართული ფეოდალური სამართლის ძეგლებში სანქციის განსაზღვრისათვის ფეოდალთა კლასის ინტერესებისათვის შესატყვისი საფუძვლებია დაწესებული.

როგორც ცნობილია, დანაშაულის შეფასებისას წოდებრივი ურთიერთობის გაუთვალისწინებლობა სათემო ურთიერთობაში შექმნილი ჩვეულების ერთ-ერთი დამახასიათებელი მომენტთაგანი იყო. ამიტომ ბეს. ნიჟარაძის მიერ აღწერილი ჭრილობის შეფასების სვანური წესიც საყურადღებოა, როგორც სათემო ურთიერთობაზე აკებული საზოგადოებიდან მომდინარე ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი გადმონაშთი.

ბეს. ნიჟარაძის აღწერილობათა მიხედვით სასამართლო მხარეთა შორის საქმეს მაშინ არჩევს, თუ მხარეები მორიგებაზე თანახმა არიან. თუ თანახმა არ არიან, მათ შეუძლიათ სისხლისძიება. ბექა-აღბულას „სამართლის წიგნი“ და გიორგი ბრწყინვალის „ძეგლის დება“ შეძლებისდაგვარად კრძალავენ თვითნებობას, მაგრამ სავსებით მის აღკვეთას მაინც ვერ ახერხებენ.

განაჩენ-გადაწყვეტილების გამოტანისას სვანეთში მოსამართლენი ქვას ჩაფლავდნენ მიწაში; ბეს. ნიჟარაძე შენიშნავს: „ეს ქვის ჩაფლვა სვანურის იურიდიულ წყობილებაში იმას ჰნიშნავს, რასაც სხვაგან წერილობითი განაჩენი და რასაც ვერავინ შეცვლის“¹. ამრიგად, ეს სამანი სვანურივე ჩხვრლგჳც-ის (ქდეებიანი ჯოხი) და სხვა ქართველი მთიელებისა, კერძოდ მთიულების ქდეს ამოგდებისა, ხევსურების ნასკვის დადებისა და სხვათა მსგავსად, გამოხატავდა პირობის დადებას ან მოდავეთა შორის საქმის დამთავრებას, რაც უდრიდა წერილობითი ძეგლებიდან ცნობილ ფორმულას, გამოხატულს როგორც „ნიშანი წარკვეთილი გარდაწყვეტილები-

¹ სვანო. ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში, „ივერია“, 1886, № 49.

სა¹. ბეს. ნიჟარაძემ შესძლო სვანურ ჩვეულებით სამართალში ამ მომენტის მნიშვნელობის შეფასება და მას ჭეოროვანი ყურადღება მიაქცია.

ბეს. ნიჟარაძის წერილებში საუბარია „მოფიცრის“ ინსტიტუტზე, რომლის შინაარსი იმაში მდგომარეობს, რომ მოფიცარი ერთ-ერთ მხარეს ფიცით უდასტურებს მის სიმართლეს, მაშინ როდესაც გასარჩევი ფაქტის მნახველი ან საერთოდ მცოდნე შეიძლება ის არც იყოს². ქართულმა ფეოდალურმა სამართალმა ამ ინსტიტუტში კლასობრივი დიფერენცირების შესატყვისი ცვლილება შეიტანა: ფიცს იმის მიხედვით ჰქონდა მნიშვნელობა, თუ ფეოდალური კიბურის რა საფეხურზე იდგა მხარე, ან მისი მოფიცარი და სხვა.

მოფიცრის შესახებ საინტერესო მაგალითი აქვს მოყვანილი ბეს. ნიჟარაძეს: ქმრის ცვედანობა შეიძლებოდა ყოფილიყო გაყრის საფუძველი. ქმარს შეეძლო ცვედანობის უარყოფა; თუ 12 მოფიცარს მოიყვანდა ნათესაევიდან და ისინი ფიცს „შეაწევდენ“, მაშინ სიმართლე ქმრის მხარეზე იყო³.

ბეს. ნიჟარაძის მიხედვით, ფიცი მტკიცების ერთ-ერთი საშუალებაა⁴, ისე როგორც ფეოდალური სამართლის ძეგლების მიხედვითაც. მაგრამ სვანური ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით საზოგადოების ყველა წევრის ფიცი თანასწორია და, გარდა ამისა, ფიცში ნათესაობის მონაწილეობა იგულისხმება. იმ დროს როდესაც ფეოდალური სამართლის ძეგლების მიხედვით იმას აქვს მხოლოდ მნიშვნელობა, თუ ვინ აძლევს ფიცს: დიდი ფეოდალი, საშუალო, წვრილი, სასულიერო პირი, გლეხი თუ სხვა. გარდა ამისა, სვანური ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით ცნობილია და ამაზე ბეს. ნიჟარაძე საგანგებოდ მიუთითებს, რომ მოფიცრების დასახელება იქ თითონ მომჩივანთა თითის დადებით ხდებოდა, რისთვისაც მათ ლუფხვილი (ფხულე—თითი) ეწოდებოდათ. ვახტანგის სამართლის წიგნის მიხედვით კი, ფიცს სასამართლო იმ მხარეს დაავალებდა, რომელსაც მისი ვარაუდით, სიმართლე ჰქონდა (ვახტანგის სამართლის წიგნი, მუხ. 11).

აქ საყურადღებოა ფიცში ნათესაევის ჩაყოლების წესი, რომელიც მთავარ პირობას წარმოადგენდა თემურ საზოგადოებაში საქ-

¹ ამის შესახებ იხ. რ. ხარაძე, ხევსურული ანდრეზი — ხალხური სამართლის წყარო, „მომომხილველი“, II, თბ., 1951, გვ. 498—499, მისივე — ხევსურული რჩული, ანალები, I, თბ., 1947, გვ. 185—187.

² სვანი, ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში, „ივერია“, 1886, № 49.

³ იქვე, № 62.

⁴ იქვე, № 55.

მის გარჩევის დროს. ასეთია სვანური წესების მსგავსად ხევსურული რჯულიც¹, რომელიც გულისხმობდა ფიცში მხოლოდ მონათესავე პირების მონაწილეობას. უცხო გვარის წევრებს აბ შეეძლოთ ფიცის დადება, რადგანაც როგორც მოწმე, ისე ფიცის დამდები მოწინააღმდეგეს მტრად უნდა გახდომოდა და ამით ახალი მესისხლეობა ჩამოვარდებოდა სხვა გვარებს შორისაც. ამგვარი წესი სამართლის წარმოებისა გვაროვნულ-თემური გადმონაშთების არსებობაზე მიუთითებდა და ჩვეულებითი სამართლის ნიშანდობლივ მხარეს შეადგენდა, რაც ბეს. ნიჟარაძის ყურადღებას თავის დროზე, ასევე არ გამოჩენია.

ამ შემთხვევაშიც ჩვეულებითი სამართალი შემდეგში ფეოდალთა კლასის ინტერესების შესაბამის ცვლილებას განიცდის.

ბეს. ნიჟარაძეს ზოგჯერ სიტყვა-სიტყვით მოჰყავს მედიატორეთა ნათქვამის თარგმანი. ამ მხრივ საყურადღებოა მედიატორეთა მიერ დადებული ფიცის ის ადგილები, სადაც ნათქვამია: „რაც კი შეეძლოთ, ყოველი ღონისძიება ვინმარეთ, ნამდვილი და სწორი სამართალი გაგვეჩინა თქვენს შორის. ავსწონეთ საჩივარი, პასუხი, პასუხის პასუხი, ერთმანეთს დაუყუენეთ, შევუწონეთ ჩვენის წესრიგის თანახმად და გადავსჭერით ისეთი სამართალი, რომელსაც თვითეული ჩვენი მსაჯულთაგანი დავსჯერდებოდით თუ რომ ჩვენ თქვენს ადგილას ვყოფილიყავით“².

ბეს. ნიჟარაძეს შესანიშნავად ესმის აქ მოტანილი ფაქტის მნიშვნელობა და ამიტომ ის საჭიროდ თვლის უცვლელად გადმოსცეს ის სიტყვები, რომელსაც თითონ პროცესის დროს ისმენდა. აქ მთელი თავისი უშუალოებითაა წარმოდგენილი ჩვეულებითი სამართლისათვის დამახასიათებელი ის მომენტი, რომ მედიატორენი იყვნენ ჩვეულებრივი მეთემენი, რომელთაც მათზე დაკისრებულ ვალდებულებათა შესრულებისას არ ავიწყდებოდათ, რომ სხვა დროს შეიძლებოდა თითონ აღმოჩენილიყვნენ ამ მდგომარეობაში, ხოლო ისინი ვისაც ამჟამად ასამართლებდნენ მათ მსაჯულად გამოსულიყვნენ. ამიტომ, ყოველი დანაშაული მედიატორეთა მიერ იზომებოდა დაზარალებულის მდგომარეობის თავის თავზე გადატანით; ძირითად ამოსავალს კი გადაწყვეტილების გამოტანისას წინათ მომხდარი მსგავსი შემთხვევა წარმოადგენდა. დამახასიათებელია, რომ ამავე წესით ხდებოდა განაჩენის გამოტანა როგორც სვანების, ისე

¹ შდ. რ. ხ ა რ ა ძ ე, ხევსურული რჯული, „ანალები“, I, თბ., 1947, გვ. 195.

² ს ვ ა ნ ი, ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში, „ივერია“, 1886, № 49.

სხვა კავკასიელი მთიელების ზნე-ჩვეულების ნორმების მიხედვით¹; რაც ამ წესის წარმოების ხალხურობაზე მიუთითებს.

ბეს. ნიჟარაძის წერილებში ყურადღებას იქცევს სვანური ქორო-წილის აღწერილობა და ცოლის შერთვის სხვადასხვა საშუალებანი²: ძალით წაგვრისა და გარიგების სახით არსებული³, რაც ოჯახის ფორ-მათა განვითარების სხვადასხვა საფეხურთან იყო დაკავშირებული³.

საგანგებოდაა გამოყოფილი ქალის ქონებრივი და უფლებრივი მდგომარეობისა და მზითვის საკითხი⁴, რაც ამ მხრივ არსებულ სხვა აღწერილობებთან ერთად საყურადღებო მასალას შეიცავს ქალის მზითვისა და სათავნოს თავდაპირველი ბუნების გარკვევისათვის.

მნიშვნელოვანი მასალები მოეპოვება ბეს. ნიჟარაძეს ცოლ-ქმართა ურთიერთობისა და კერძოდ ქალის მამის სახლში მოლოგი-ნების წესების შესახებ სვანეთში⁵, რაც, როგორც ცნობილია, დედამძუძეობის ინსტიტუტთან ერთად მიჩნეულია ლიტერატურაში მატ-რიარქატის გადმონაშთად⁶.

ბეს. ნიჟარაძე თავის ნაწერებში ყურადღებას აქცევს იმ გარე-მოებასაც, რომ სვანეთისათვის უცნობი ყოფილა ანდერძით მემ-კვიდრეობა, ხანდაზმულობა და სხვა⁷.

ბეს. ნიჟარაძის ნარკვევებიდან აშკარაა, რომ ჩვეულებითი სა-მართლის ნორმების სავალდებულო ხასიათი იქ სოფლის თემის მმართველობის კომპეტენციაში შედიოდა, რაც ერთის მხრივ გან-საზღვრავს თვითონ სოფლის თემის მმართველობის თავისებურებას, ხოლო, მეორეს მხრივ, სვანური ჩვეულებითი სამართლის ბუნებას, რომელიც ძველთაგან მომდინარე ჩვევებზე დამყარებული უკვე თე-მის შიგნით მეთემესათვის გარდაუვალ ნორმად იქცეოდა.

¹ შდ. რ. ხარაძე, ხევსურული ანდრეზი — ხალხური სამართლის წყარო, „მომთხილველი“, ტ. II, თბ., 1951 წ., გვ. 387—405.

² თავისუფალი სვანი, ცოლ-ქმრობის წესები სვანეთში, „დროება“, 1885, № 80.

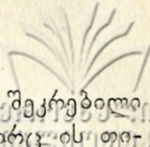
³ რ. ხარაძე, დიდი ოჯახის გადმონაშთები სვანეთში, თბ., 1939 წ., გვ. 83—106.

⁴ სვანი, ცოლ-ქმრობის წესები სვანეთში, „დროება“, 1885, № 80.

⁵ სვანი, ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში, „ივერია“, 1886, № 62.

⁶ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. I, თბილისი, 1928, გვ. 165—170. ივ. სურგულაძე, „ათაბაგობის ინსტიტუტის წარმოშობის საკითხისათვის ფეოდალურ საქართველოში“. თბილისის სახელმწიფო უნივერსი-ტეტის შრომები, ტ. 79, 1959 წ.

⁷ სვანი, ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში, „ივერია“, 1886, № 62.

ამრიგად, ბესარიონ ნიქარაძის მიერ თავის დროზე შეკრებილი და შესწავლილი „ჩვეულებითი მართლიერებით“, როგორც ის თითონ მას უწოდებდა, გამოვლენილია საქართველოს მთიანეთის ჩვეულებითი სამართლის მნიშვნელოვანი წყარო, რომელიც ყველა კულტურული ერის ისტორიაში სახელმწიფოსა და სამართლის შექმნას უსწრებდა წინ.

რუსუდან ხარაძე

ივ. სურგულაძე

ქალების მოვასება სვანეთში

ზოგიერთი ჩვეულება, ძველთაგან სვანეთში მიღებული, იმდენათ საინტერესო და საყურადღებოა, რომ, ჩვენის აზრით, უადგილო არ იქნება, ერთს ამ ჩვეულებათაგანს მკითხველი საზოგადოება გავაცნოთ. ჩვენ ვამბობთ ქალების მოტაცებაზედ. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ ჩვეულებას, ე. ი. ქალების მოტაცებას, ჩვენ ყოველის ხალხის ისტორიაში ვხედავთ და ზოგიერთს ქვეყნებში არც აქამომდე შემწყდარა ეს მოვლენა. რაც შეეხება თვით სვანეთს, — დამტკიცებით შემიძლია ვსთქვა, რომ მეოთხედს ნაწილს სვანეთში ცოლად მოტაცებული ქალი ჰყავს. რა უნდა იყოს ამის მიზეზი? მიზეზი არის: 1. დედათა სქესის ნაკლებობა მამრობითზედ და 2. ის, რომ სვანის უცოლოდ მოსახლობა შეუძლებელია. კიდევ არის სხვა მიზეზები, მაგრამ ამათზედ ჩვენ არას ვიტყვით ეხლა.

ზემოთ მოყვანილი პირველი მიზეზი, ე. ი. მდედრობითის სქესის ნაკლებობა სვანეთში წარმოსდგა იმ საზიზღარის ჩვეულებიდან, რომლის წყალობითაც უწინდელს დროში, და შეიძლება საიდუმლოდ ეხლაც, დედები ქალიშვილებს ხოცავდნენ. მცხოვრებთა რიცხვის სტატისტიკურის ცნობებიდან (ესრედ წოდებულს სადადიანო სვანეთზედ მე არას ვამბობ) სჩანს, რომ სვანეთში დედათა სქესი ნაკლებია მამრობითზედ 780 სულით. ამავე სტატისტიკურს ცნობებში ვხედავ, რომ 1878—79 და 80 წ. წ. რიცხვი დაბადებულთა მამრობითის სქესისა აღემატების მდედრობითის სქესის რიცხვს 104 სულით. ამ ას ოთხ მამრობითს სქესს შევიდას ოთხმოცი რომ დაუმატოთ, გამოვა, რომ 884 კაცს ცოლის შოვნის იმედი არა აქვს, თუ მან სხვას არ მოსტაცა ცოლი. ამ მოტაცებას მოსდევს ის ვაი-ვაგლახი: კაცის კვლა, კაცის დაჩეხა და სხვა მრავალი უბედურება, რომელნიც ძლიერ ხშირია სვანეთში.

ზემოთ ვსთქვი, რომ სვანი უცოლოდ ვერ დაესახლება-მეთქი. ჩემი აზრის დასამტკიცებლად აგიწერ ცოლის მნიშვნელობას სვა-

ნეთში, როგორც მეუღლისა და მუშა არსებისა, რომელიც არის
ოჯახობის ბურჯი, დედა ბოძი. არც ერთი მუშაობა არაა სვანეთში,
სადაც ცოლი ქმარს თანასწორ უღელს არ უწევდეს. მოვიყვან მა-
გალითებს: სვანი მამა-კაცი მიდის ცელით სათიბში, ცოლი ფარჩ-
ხით უკან მისდევს; ქმარი თიბავს, ცოლი ფარცხავს თივას და ხა-
რებით სახლში მოაქვს; ხვანში ქმარს სახნისი უკავია ხელში, ცოლი
კი თოხით უკან მისდევს; ტყეში ქმარი შეშას სჭრის, ცოლს სახლ-
ში მოაქვს; სამკალში ცოლი მკის, ქმარი ძნას უკრავს: ლეწვის დრუს
ქმარი და ცოლი ერთ ნაირს მუშაობას სწევენ და გაჭირვების დროს
ცოლი იარაღის ხმარებაში ქმარს არ დაეუარდება. აქედგან სჩანს,
რომ ცოლი აკეთებს იმას, რასაც ქმარი. მაგრამ მაგაებს გარდა ქა-
ლი — ცოლი ისეთ რამეებსაც აკეთებს, რომელსაც ქმარი ვერ შეი-
ძლებს. იყო დრო სვანეთში, როდესაც ნარმის პერანგი არავის ეცვა.
მაშინაც და ეხლაც ცოლი ქსოვდა ტილოს, შალებს, რომლისაგა-
ნაც უკეთებდა ქმარ-შვილებს და თავის თავსაც ჩოხას, შალვარს,
პაჭიჭებს, სამუხლებს, ქუდს; ფეხსაცმელის კეთებაც ქალის საქმე
იყო და არის სვანეთში. ცოლი უვლის ოჯახს, ფქვავს წისკვილში,
მიაქვს სახლში, აცხობს პურს, წველის ძროხებს, საქონელს რეკს
სამწყესურში და მოყავს საღამოს სახლში და სხვა. ყველა ესენი
ცოლის განსაკუთრებით მოვალეობას შეადგენს. მოაკელით მამა-
კაცი ყველა ამ ცოლის შემწეობას და მაშინ დამეთანხმებით, რომ
სვანის უცოლოდ დასახლება შეუძლებელია.

აი, ამიტომ იყო, რომ ცოლის წართმევას ბევრი უბედურობა
მოსდევდა უწინ და მოსდევს ახლაც. მაგრამ უწინდელს დროში
ხალხის ჩვეულების კანონით, ქალების მოტაცება უფრო ადვირ
ასხმული იყო: უწინდელს დროში მომტაცებელი მოტაცებულის
ცოლის ქმრისაგან უსათუოდ ელოდა ან სიკვდილს, ან მძიმედ დაჭ-
რას, და ამასთან უსათუოდ 500 მანეთამდე გარდასახანდს. და რადგა-
ნაც სიცოცხლე ყველას უყვარს და 500 მანეთის გარდახდა ყველას
არ შეეძლო, ამისათვის სვანები წინეთ ძლიერ ფრთხილად იყვნენ
და სასტიკად დასჯის ეშინოდათ. ეხლა, რაც რუსეთის კანონები შე-
მოიღეს, ქალი თავისუფალი გახდა, ვინც უყვარს, იმას მიყვება.
ნამეტურ თუ ჯვარ დაწერილი არ არის.

ეს ასეა, მაგრამ სვანს, რომელიც მამა-პაპური ტრადიციებით
აღზრდილია, რომელსაც ძვალში და რბილში გასჯდომია საუკუნო-
ებით შემუშავებული ჩვეულებრივი კანონი, რომ ცოლის მომტაცე-
ბელი ან ისე, ან ასე უნდა დაისაჯოს, ვერ დააჯერებთ, რომ ის
გულ-ხელ დაკრეფილი დაემორჩილოს თავის ბედს და მომტაცე-
ბელს სამაგიერო არ უზღოს. ამითი იმისი თქმა კი არ მინდა, რომ

სვანური ჩვეულებრივი კანონი კარგი იყოს, არა, მე იმისთვის ვაპირებ, რომ რამდენიც უნდა ეჩიჩინო სვანს, ის თავისას მიიტყვი. იშლის, თოფს და ხანჯალს ავლებს ხელს მტრის ჯავრის ამოსაყრელად. მართალია, კანონი სჯის მას დანაშაულობისთვის, მაგრამ ყოველ გვარ დასჯას ის გულ-გრილად იღებს, რადგანაც ცოლის წართმევაზედ მეტი დასჯა მისთვის არაფერია.

ამ ნაირად დღე ერთია და საჩივარი ათი და მეტი ქალების წართმევის შესახებ. მოდის სვანი და თხოულობს თავის ცოლის დაბრუნებას: ცოლი ნებით არ უბრუნდება მას. ამისათვის მოტაცებულის ქმარი ან ჰკლავს ან მძიმედ სჭრის თავის მტერს. ამ გვარი შემთხვევა ყოველ დღიური მოვლენაა სვანეთში.

რა საკვირველია, დრო თავისას მოიტანს და ან სვანები გაიგებენ, რომ ქალს სრული უფლება აქვს, რომ ვისაც უნდა იმას გააყვეს, თუ ჯვარ დაუწერელია და ან რომელიმე მანქანებით ღედათა სქესი გაუსწორდება მამათა სქესსა და მაშინ ყველას შეხვდება საცოლო; მაგრამ ამას კი ვიტყვი, რომ სანამ მოზარდი შთამომავლობა არ დაიჭერს ცხოვრების ასპარეზს, მანამდის არც ქალების მოტაცების მოსპობა მკერა და არც მისი მავნებელი შედეგები შესწყდება. ყოველს შემთხვევაში ადმინისტრაციამ უნდა მოსპოს ის უმსგავსო ჩვეულება, რომ აკვანში მწოლარე ბავშვს საცოლოს, ან ქმარს უნიშნავენ. სანამ ქალიშვილი არ გაიზარდოს 13—15 წლამდე, და არ გაიცნობს თავის საქმროს, მანამ იმის დანიშნვა აკრძალული უნდა იყოს. და ადმინისტრაციას ამის სისრულეში მოყვანა ადვილად შეუძლია საზოგადოების ყრილობის გარდაწყვეტილობით. ჩემის აზრით ეს მოსახერხებელიც არის და ჯეროვანს ნაყოფსაც მოიტანს. თუმცა ისევ ვიმეორებ, ქალების მოტაცება და მისგან წართმომდგარი უბედურება სვანეთში გვიანამდე არ მოიხსნება.

1882 წ.

სახალხო ღვინოსაუბრი სვანეთში

ზამთრობით

ა) შობა-ახალ-წელიწადი

შობის წინა ღღეს სვანები ეძახიან „შობ,“ თვით შობას კი „ქრისდეშ“ ორივე სიტყვა გადმოითარგმნების: შობა ქრისტესი. ზოგიერთ საზოგადოებაში შობის წინა ღღეს თითოეულს სოფელს ცალკ-ცალკე ჰყავს ერთი მასპინძელი, რომელმაც უნდა აჭამოს მთელის სოფლის მცხოვრებთ სადილი და ვახშამი. ამ ღღეს სახსნილოს არა სჭამენ, ცერცვი, პური და არაყი შეადგენს ხალხის სასმელ-საჭმელს. მეორე ღღეს ე. ი. შობას კიდევ ერთი მოსახლე მასპინძლად უნდა დაუხვდეს მთელს სოფელსა, თუ სოფელი მცირე კომლთ რიცხვიდან შესდგება. დიდ სოფლებში კი მოსახლენი ორს, ანუ სამს თაბუნათ იყოფებიან. ამ ღღეს, გათენდება თუ არა, ხალხი დიდი და პატარა, ქალი და კაცი დაუბატიყებლად მიდის დანიშნულის მასპინძლისას, რომელსაც ეს რიგით შეხვედრია. ხალხი, მისვლისთანავე, დაჯდება საუზმედ, შემდეგ სადილად, ვახშმად, მეორე ღღეს კიდევ საუზმედ და სადილად. ამ დროს განმავლობაში მასპინძელმა გარდამეტებულად უნდა მოუტანოს ხალხს, ხალხისაგანვე ამორჩეულ მერიჩიფეების ხელით: პური, ხორცი მოხარშული და შემწვარი, ყველი და არაყი. ვისმე რომ, დიდითგან დამოკიდებული პატარამდი, ზემოხსენებულ ხორაგთაგანი, ანუ სასმელი მთავრდეს, ერთ ალიაქოთს ასტეხს: „ჩემს სახლში რომ ყოელიფერი ბლომათა მქონდა, შენ რატომ არ მოიტან უხვად სასმელს და საჭმელსო?“ ეუბნება მასპინძელს მაყარივით მოსული სტუმარი. საწყალი მასპინძელი თავდაბლად ეუბნება სტუმარს, ოღონდ შენ ნუ გაჯავრდებიო, და ყველაფერს მოგართმევ, რასაც კი მოითხოვო და სხვ.

ჩემის ნამდვილის შეტყობით, შობის მასპინძელს ეხარჯება ოც მოსახლიდგან შემდგარ მცხოვრებთათვის — ცოტა რომ ვსთქვათ — 80 მანეთის სახორცე, 30 მანეთის ყველი (ყველი სვანეთში იაფია) და 7 მანეთის შეშა. ერთის სიტყვით 200 მანეთამდის.

ჭამის დროს ხალხი ნადიმად ჯდება და აი როგორ: ქვის სახლის ქვედა ეტაჟში კედლების ძირას, ოთხივე კუთხივ დასდგამენ ორ წყებად სკამებს, და, სადაც სკამები ვერ გაწვდება, იქ გრძელ ხეებს მოამბენ სკამებს. ნადიმის თავში პირველს ადგილს დაიჭერს მასპინძელი, იმას ქვეით მოუჯდება ვინმე სოფლის მოხუცი, მას მოებმებიან, წლოვანების მიხედვით, სხვა სოფელნი ასე, რომ ნადიმის თავში ადგილი უჭირავთ მოხუცთა, ბოლოს კი ახალგაზრდები სხედან. მეორე წყება ხალხისა ამ ნაირადვე დაიჭერს თავ-თავიანთ ადგილებს. ქალებიც ამავე რიგით სხდებიან, მხოლოდ ცალკე და მეორე მხარეს. ორ წყებად მჯდომ ნადიმშუა დასდგამენ ოთხფეხიანს და გრძელს ტაბაკებს სოფლის მერქიფიფეები, რომელთ რიცხვი 20 კომლიან სოფელში ათამდია, მზარეულებს გარდა, რომელთაც თვითონ მასპინძელი ირჩევს თავისი სურვილით. მერქიფეები სუფრის დადგმის შემდეგ მოაყოლებენ ბლომად პურს, ასე რომ სუფრა უსათუოდ დაფარული უნდა იყოს პურით; პურის შემდეგ სამ კაცზედვე ერთს დიდს ჯამს მოხარშულს და მეორეს ამისთანავე ჯამს ცივს ყველს, ამის გათავების შემდეგ არაყის წდე სახლის შუა ადგილას დაჯდება და ფეხზე მდგომს მერქიფეებს ჩაუსხამს კათხებში არაყს, რომელთაგანი ერთი პირველად მასპინძელს მოუტანს და შემდეგ ჩაწყება სხვებს. მასპინძელი ადგება კათხით ხელში და ლოცავს ნადიმს და სთხოვს ღმერთს, რომ რაც მის სახლში დააკლდეს ხალხს, იმის მაგიერ იესო ქრისტემ მიაგოს მათ კეთილი; ამასთანავე ეხვეწება ხალხს, ეს ღდესასწაული უჩხუბრად გაატარეთ ჩემს სახლში, და დიდი მადლობელი ვიქნებო. ამის მერე მოილოცავს მის გვერდით მჯდომი სოფლის მოხუცი, ფეხზედ ადგომილი, როგორც მასპინძელს, ისე სოფელს და როცა ეს გაათავებს, ნადიმი მხოლოდ მაშინ მიჰყოფს ხელს ჭამას. ჭამის დროს გათავებამდი მერქიფეებს არაყი განუწყვეტლივ მოაქვთ ხალხთან. როდესაც მესამე მორიგ კათხას მოუტანებენ მერქიფეები ხალხს, მაშინ უკანასკნელი ჭამას თავს ანებებს ცოტა ხნით. აქ უნდა სთქვან ამ დღის განგებ სამღერალი სახალხო სიმღერა. გადიწერენ პირ ჯვარს და ერთი მოხუცთაგანი დაიწყებს შობის სიმღერას, მეორე მოსძახებს; სიმღერას ამბობენ ორპირად. შობის სიმღერის შინაარსი, რომელიც სხვა სვანურ სახალხო სიმღერებთან დაწერილი მაქვს, არის იესო ქრისტეს

ბეთლემს შობა, მოგვების მოსვლა, მათი ძღვნის მოტანა და ყრმის ე. ი. ქრისტეს წოლა ოქროს აკვანში (ბაგის მაგიერ). ამას შემდეგ მერქიფეები არაყის მოტანას არ შესწყვეტენ სუფრის აღებაში; ხალხი კი, ქალები ცალკე, კაცები ცალკე, ანბობენ სხვა და სხვა სახალხო სიმღერებს, ცეკვავენ როგორც კაცები, ისე ქალები. როდესაც მოეწყინებათ სმა-ჭამა და მხიარულება, მერქიფეები სუფრას აიღებენ, დამთვრალი ხალხი სიმღერით გადის კარში; ახლა გარეთ შეიქნება ორ-ფერხული და კიდევ შეიქნება საღამო, როდესაც ხალხი ისევ მასპინძლისას ბრუნდება ვახშმის საჭმელად. ვახშამზედ და მეორე დღეს საუზმე-სადილზედ ისევ ის რიგი და წესი იმეორება სმა-ჭამის, დაჯდომის და ხალხის შესახებ, რაც სადილზედ იყო. მკითხველს ვსთხოვ მხედველობაში იქონიოს, რომ სახალხო დღესასწაულებზედ ყოველგან სვანეთში ამ ნაირი რიგი და წესი იციან და ამისათვის სხვა დღესასწაულების აღწერის დროს რიგი ნადიმად სხდომისა და ლხინისა განმეორებული აღარ იქნება, რომ ყოველთვის ერთი და იგივე აღარ იყოს გამეორებული. აქ უნდა შევნიშნო, რომ ცუდ მოსავლიანის წლების გამო ეს შობის დღესასწაული, რომელიც ბევრს ხარჯს თხოულობს, ზოგიერთს სოფლებში სრულიად მოისპო და სადაც დარჩა, იქ სოფელი რამდენიმე ნაწილად გაიყო, რომ მოსახლეს უფრო შეღავათი მიეცეს დღესასწაულის გადახდაში და იმედია, მალე სულ ყველგან მოისპობა ეს დღესასწაული, რომლის გამო აქაური ამდენს ხარჯს ეწევა და უკიდურესს სიღარიბეში ვარდება.

ახალ წელიწადი სვანურათ არის „ზომხა“. სიტყვა „ზომხა“ რთულია, იგი შემდგარია: „ზა“ წელიწადი და „მახე“ ახალი. საბატონო სვანეთში ახალ წელიწადს „კანდას“ ეძახიან.

ახალ წლის წინა საღამოს, ვახშმობამდი, ყოველს ოჯახში დაბურბუშელებენ მოკლედ და წვრილად ხის ნაპობებისაგან შემდგარს კონას, რომელიც ოთხი კვირის წინათ იყო ჩამოკიდებული სახმობად ცხვენს ქვეშ ამ დანიშნულებისათვის. ბურბუშელას კერიასთან დასდებენ კიდევ უფრო გამოხმობისათვის და ახალ წლის დილამდი აქ უნდა იყოს, როდესაც მას პირველად დააყრიან ცეცხლზედ, შემის მაგიერ. საღამოს, ახალ წლის წინ, ოჯახში ყველა მშვიდობიანათაა; ცუდს სიტყვას არავინ არ ეუბნება ერთმანეთს, რადგანაც, ხალხის აზრით, წელიწადი უკვე დამდგარია. სჭამენ ვახშამს. ნავახშმევს ერთი ოჯახთაგანი სხვაგან მიდის, სადმე სოფლის უკაცურს სახლში, სადაც მოვლიან აგრეთვე იმ სოფლის თვითოეულ მოსახლიდგან თითო კაცი. ამ კაცს სვანურად ჰქვია „ქამე მუჭმხი“, ქართულად „გარე მაკვლიელი“. ამ გარე მაკვლიელს გარდა უნდა

იყოს ორი შიგნით მაკვლიელი (ისგანა მუქში), რომელნიც სახლშივე რჩებიან და მეორე დილას, ახალ წელიწადს, სხვების ადგომამდი უნდა ადგენ. კერიასთან დატოვებული ბურბუშელა ცეცხლზედ, ნაკვერცხლებზედ უნდა დააყარონ, რის შემდეგაც ორივე მდინარე წყალზედ მიდიან. ერთ ამ მაკვლიელთაგანს, წყალზედ რომ მიდიან, ჰკიდია წყლის მოსატანი ჭურჭელი, მეორეს პატარა გოდორი, რომელშიაც უწყევია ერთი „უშდბაალი“ ე. ი. ყველიანი პური წინა საღამოს გამომცხვარი, რომელსაც მცხობელი ქალი შუაში დააჭერს ერთათ სამს თითს: ცერს, საჩვენებელ და შუა თითს. ამ პურის გადაბრუნება გამოცხობამდი არ ვარგაო, და კიდევაც იმიტომ ჰქვია უშდბაალი ქართულად გამოვა: გადმოუბრუნებელი პური. ამ პურს გარდა გოდორში აწყევია კაცის სულზედ თითო ყველიანი პური. როდესაც მდინარე წყალზედ მივლენ ეს ორი შიგნით მაკვლიელები, პურებს შეალოცვენ ღმერთს; წყლის ჭურჭელს — ოხარ — (კასრის მგზავსია, წელზედ მოსაკიდებელი, რომელსაც შუაში ამოჭრილი აქვს რგვალად წყლის ჩასასხამად და გადმოსასხამად) წყლით აავსებენ და შინ ბრუნდებიან; როცა კარებში შემოდიან სახლში, ერთი ამბობს „როგორც ბასილმა ზღუაში კალანდა დააბრუნა, წელზედ ნაჯახი გაირჭო, ხალხში შამოვიდა და ყველაფერი საქონელი გაამრავლა, იმის მსგავსად ახალი წლის წინამძღვარო, ღმერთო, კარგი ფეხი შამომატანიე ჩემს ოჯახში“. სახლში რომ შემოვლენ, ცეცხლი, სადაც წყალზედ მისვლამდი ბურბუშელა დააყარეს, ანთებული ხვდებათ. ოჯახში ისევ წვანან სხვები. რაკი გარე მაკვლიელი შეიტყობს, რომ შიგნით მაკვლიელები წყლიდგან დაბრუნებულან, მოვა კარზედ და დაიძახებს სვანურად: „კარი გამიღე, შენ ბედნიერო“. შიგნით მაკვლიელი მიუგებს: „რა ბედნიერობა მოგაქვს?“ — გარეთ მაკვლიელი — „საქონლის და კაცის სიცოცხლე და სიკეთე, კარი გააღე შენ, ბედნიერო“. ამას გაიმეორებენ სამჯერ და მესამედ გარე მაკვლიელი სახლში შამოვა. ამ დროს ოჯახიც ადგება. ყველა ულოცავენ ერთმანეთს ახალწელიწადს. ოჯახი პირს დაიბანს ახალ-მოტანილის წყლით, რომელსაც რძეს ეძახიან. დაჯდებიან საუზმედ. დახვესდებიან და შიგნით მაკვლიელი ყველას თითოეულად მოაკიდებინებს ხელს ჯამზედ, რომელშიაც ძვეს ახალი ამოყვანილი ყველი, ნიშნად გულის სისპეტაკისა და შემდეგ ჭამას მოჰყვებიან წელს. ჭამის დროს ერთი მეორეს მოიკითხვენ რამე საჭმლით ანუ სასმლით და ულოცვენ ერთმეორეს დღესასწაულს. ნასაუზმევს ხალხი გარეთ მოიყრის თავს. გარეთ გამოსვლისთანავე ეკლესიას შეხედვენ, შემდეგ ურჩევნიათ იმ გვარის კაცის ნახვა — თუ კი შეხვდათ, რომელიც გათქმულია

სოფელში თავისი კარგის ყოფა-ქცევითი მშვიდობის მოყვარეობით და სიწმინდით. გარეთ ნახვაში ყველა ერთმანეთს ლოცავს. დაიწყებენ სიმღერას, ცეკვას და ამნაირად გაატარებენ დღეს საღამომდღე. ამ დღეს დაუპატიებლად სხვის სახლში მისვლა რიგი არ არის. მეორე დღეს თითოეული ოჯახი ჰპატიუბს ერთს ვისმე, განგებ ამ დღისთვის ამორჩეულ კაცს. ამის მოსვლის შემდეგ ყველას ნება აქვს მივიდეს ოჯახებში, მაგრამ უფრო ხშირად ნათესავები მოდიან, რომელთაც საჩუქარიც უნდა მიეცეთ. მაგალითად მოდიან ქალიშვილები, მათი შვილები და ქმრები. აგრეთვე ადგილის მიმყიდველები ოჯახისა. თითოეულის მათგანის საჩუქარი არის მანეთიდგან ათ და ოც მანეთამდე, რასაკვირველია საქონლით და ავეჯეულობით. აქ უნდა შევნიშნო, რომ ახალ წლის წინა ღამეს ერთი ოჯახთაგანი ჯარზედ სჭრის დაახლოვებით არშინის სიგრძით არყის-ხეს, რომელსაც რამდენიმედ დააპობს. ამ ნაპობებს კარს იქით-აქეთ მხარეს მიაყუდებენ და ეძახიან „ნათე“-ს. ყოველი გარეშე პირი, ახალწლის მეორე დღეს მომსვლელი ოჯახში, ვალდებულია აიღოს ეს ერთი ნათე და მოიტანოს სახლში. პირველად ნათეს მიაყუდებენ კერიას და შემდეგ ცხვენ-ქვეშ გაარჭობენ. ამნაირად თავდება ახალი წელიწადი სვანეთში.

ბ) „ლი ფ ა ა ნ ა ლ“

„ლიფანალ“, ქართულად გადმოითარგმნების: სულის მოხსენება მკვდართა. იგი იწყება ყოველ წლივ ხუთს იანვარს ე. ი. ნათლისღების წინა დღეს, რომელსაც სვანები ეძახიან „ადგომ“. სვანები დარწმუნებულნი არიან, რომ ამ დღეს მიცვალებულთა სულნი საფლავებიდგან სდგებიან და მოდიან თავიანთ ნათესავთ ოჯახებში. ამ დღეს სახსნილოს არა სჭამენ. ყოველგვარ სახლის ჭურჭელს: ჯამებს, ქვაბებს, სუფრებს და სხვა ოჯახის ავეჯეულობას წყლით და ნაცარ-ტუტით ასპეტაკებენ. სადილს არა სჭამენ ამ დღეს; ვახშმად, სხვათა შორის, ხარშავენ პურის მარცვალს კორკოტად (ჭანტი). საღამოს სახლს წმიდათ დაპვეენ. ვახშმობამდი გაწმენდილს სუფრებს კერიას ირგვლივ და სკამების წინ დასდგამენ, რომლებზედაც დააწყობენ: პურებს, სამარხო საჭმელს, არაყს, და რამდენსამე ანთებულს სანთლის ჩხირს დაასობენ სუფრაზედ. მთელი ოჯახი უკან დადგება სუფრის მოშორებით, ოჯახის მეუფროსე კი ყველაზე წინა სდგას, უყურებს ქუდ მოხდილი სანთლებით განათებულს საკურთხს სუფრებს და თანაც სახელდობრ ითვლის ყველა მის მიცვალებულთა და შენდობას უთვლის მათ. ამასთანავე ეხვეწება მიცვა-

ლებულთ სულებს, რომ ოჯახში კაი ფეხი შამოიტანონ და მეორე ამ დრომდი არავინ დაამარცხონ სიკვდილით; რისთვისაც იგინი, მე-ოჯახენი, ეცდებიან მათ საკუთრეს ყოველ-წლობით მოუმატონ; როცა ამას გაათავებს ოჯახის უფროსი, დაიჩოქებს და მასთან სხვებიც, უთვლიან რა შენდობას მათ მიცვალებულთა. მეორე დღეს, განცხადებას, ყოველი მოსახლე უსათუოდ რასმე დაჰკლავს, რადგანაც იმ დღეებში სახსნილო უნდა უკურთხონ მიცვალებულთა. ამ ნაირის რიგით და წესით ყოველს სადილ-ვახშამზედ სუფრის კურთხევა მიცვალებულთა გრძელდება ნათლის ღების მომყოლ პირველ ორშაბათამდე, უკეთუ ნათლის ღება თვითონ ორშაბათს დღეს არ შეხვდა: ამ უკანასკნელ შემთხვევაში მეორე ორშაბათამდე გასწევს სუფრის კურთხევა. ორშაბათს დილით, გათენებამდი აღდება ოჯახი. ქალები მაშინვე პურების ცხობას მიჰყოფენ ხელს. უცხოებენ ყველჩართულს სხვა და სხვა გვარის და ფორმის პურს. მაგალითად აცხოებენ სიგრიდით ერთტკაველიან და სიფართით სამგოჯიან წმიდა პურს, რომელსაც რგვალი ჯოხით აქდობენ ცომობისვე დროს: ვითომ ეს დაჭდევილი საფეხურებია. ამ პურს ეძახიან „კიჩხილ“ ქართულად: პატარა კიბე. ეს პური დანიშნულია საკუთრად კოჭლ მიცვალებულთათვის, რომელნიც ხალხის აზრით საჭიროებენ მოსვლისა და წასვლის დროს საიქიოდგან. მეორე ფორმის პური — „მუხურჩუნი“ არის სიმაღლით სამი გოჯი, ირგვლივ ოთხი გოჯი. თავი და ბოლო ერთნაირად განიერი აქვს, შიგნით ყველჩართული და თავლია. ამის დანიშნულება ის არის, რომ ბავშვებმა გარდაცვალებულებმა, საიქიოს ფეხებ-ქვეშ დაიდგან, რომ სიმაღლიდგან უკეთ დაინახონ ქრისტე. მესამენაირი პური არის „ჭამილ“ რგვალი და თხელი პური, ირგვლივ ნაპირზედ რგვალი ჯოხით დაჭდობილი, შიგნით ყველ ჩართული და გარეთ ზედაპირზედ ყველ წასმული. ამისი დანიშნულება რა არის, ხალხს დავიწყებული აქვს. როცა ამ პურების გამოცხობას, და, რასაკვირველია სხვა ჩვეულებრივ პურებისასაც, მორჩებიან ქალები, და ხორცი მოხარშული იქნება, დასდგამენ ჩვეულებრივ სუფრებს, რომელზედაც დააწყობენ მომზადებულ ხორაგეულობას, არაყს, დაიმთებენ სანთლის ჩხირებს. განსაკუთრებით მოაწყობენ ერთ რგვალ და სამ-ფეხიან სუფრას „ფიჩქ“, რომელზედაც ამორჩეულს სასმელ-საჭმელს დააწყობენ და ამასთანავე სამ ღერს წმიდა სამთელს დაასობენ ანთებულს. ოჯახი სუფრების უკან მოშორებით დადგება, უფროსი ოჯახში კი, როგორც სხომის, ყველაზედ წინ დგას, სუფრების მახლობლად. ძლიერ სიჩუმეა. ოჯახის უფროსი დაბალის ხმით შემდეგის სიტყვებით მიმართავს მიცვალებულთ სულებს, რომელნიც მისის აზრით, იმ

დროს უხილავად უსხედან ხორაგით სავსე სუფრებს: „არც გიჩქარი, არც გაკავებ, კარგი ფეხი აქ მოგვიტანეთ, კარგი ფეხი იქ წაიღეთ, ჩვენ დალოცვილი დავგტოვით თქვენდა საუკუნოდ სახსენებლად; ჩვენის მხრით ვსთხოვთ ქრისტეს, მოგცეთ ადგილი მის სუფრაზედ“. როცა იმას გაათავებს, მიუახლოვდება მრგვალ სუფრას, რომელსაც უკან სკამი აქვს მიდგმული და დაიჩოქებს. სხვებიც დაიჩოქებენ. შემდეგ ისევ უკან დაბრუნდება თავის ადგილზედ და მოიხსენიებს მის მახლობელ მიცვალებულთა სახელდობ, რომელთაც შენდობას შეუთვლის, ისევ მივა სუფრის ახლო და დაიჩოქებს, სხვებიც იჩოქებენ. ისევ თავის ადგილას ბრუნდება და იხსენიებს უშორეს მიცვალებულთა, მივა კიდევ სუფრასთან და იჩოქებს. სხვებიც იჩოქებენ. როდესაც ადგება ფეხზე, მოწიწებით მოჰკიდებს ხელს რგვალ სუფრას ხორაგითურთ და ნელის ბიჯით მიაქვს კარში. ერთი ოჯახთაგანი ანთებულის კვარით წინ მიუძღვის ეზოებში. კარში სუფრის გატანამდი, საშვალო ადგილას დასდგამს ცოტა ხანს სუფრას და ანობს: „არც გიჩქარი, არც გაკავებ“, რომლის შემდეგაც კარში გაიტანს. კარში სუფრას ცოტა ხნით სდგამს და უკანასკნელად ეხვეწება მიცვალებულთ სულებს, რომ იგინი თავიანთს ადგილზე დაბრუნდნენ საიქიოს, იშუადგომლონ ქრისტესთან, რომ ოჯახში არავინ მოკვდეს და მერმისათს მოუმატებს მათ საკურთხს და ხსენებას. ამ ორშაბათს სვანები ეძახიან „ლისგვიანალ“, რომელიც ქართულად ნიშნავს წაბრძანებას სულთა. ხალხის აზრით ამ დღემდი სულები მათ ოჯახებში იყვნენ დღე და ღამე, დღეს კი უკან მიდიან საიქიოს. ხალხი ისე დარწმუნებულია ამაში, რომ თვითთოეულს სოფელში რამდენსამე კაცს ნახავთ, რომელნიც დარწმუნებით გეუბნებიან, რომ ამა და ამ მიცვალებულის სული ვნახე და შამომჩივლაო, რომ მას საკურთხს არ უდგამენ მის ოჯახშიო. სიზმრებს, ხომ სამზღვარი არა აქვს ამ კვირაში. აქ უნდა შევნიშნო, რომ რა კი ეს სულის ხსენება დაიწყება, მაშინათვე მოჰყვებიან ზღაპრების თქმას განუწყვეტილვ. ხალხის აზრით ზღაპრები მოსწონთ სულებს და ვინც კი იცის, ამ დღეებში უსათუოდ ამბობს. ვისაც სვანური ზღაპრების შეკრება სურს, ამისთანა შემთხვევას ვერ ნახავს, რომლითაც მე ყოველს ზამთრობით ვსარგებლობ ზღაპრების შესაკრებად.

გ) ლიმპარი და ლიქვრაში. (ლამპრობა და უძღების კვირე)

სახალხო დღესასწაული „ლიმპარი“ (ლამპრობა) იწყება უძღების კვირის კვირიაკეს და გრძელდება იმავს კვირის სამშაბათამდი. სამს საზოგადოებას გარდა (უშკულის, კალის და იფარისა) ეს დღე-

სასწაული ყველგან იციან სვანეთში და იციან ამ ნაირად: თვითო-
ეულს ოჯახს შამოუვა იმდენი სტუმარი ნაცვალი (ნაცაად), რამდენ-
ნი სულიც იმის ოჯახშია. ერთ წელიწადს ერთი მოსახლე გადის
ამ დღესასწაულს, მეორე წელიწადს იგი სხვაგან იქნება დაპატიე-
ბული ე. ი. იმ ოჯახში, რომელ ოჯახიდანაც მას ყავდა დაპატიე-
ბული კაცები პირველ წელიწადს. ასე, რომ ეს დღესასწაული, რო-
გორც ბევრი სხვაც სვანეთში, ვალდებულებითია ყველასთვის. ამის
მიხედვით საზოგადოება ყოველს წელს ორათ არის დაყოფილი:
ერთი ნახევარი საზოგადოებისა მედღესასწაულეა, დამხვედრელია,
მეორე ნახევარი საზოგადოებისა კი დაპატიებული. მეორე წელი-
წადს კი, პირიქით, შარშანდელნი მედღესასწაულენი უნდა იქმნენ და-
პატიებული და მასპინძლებად შარშანდელი დაპატიებულნი. კვი-
რიდან სამშაბათამდე მასპინძელს უხვად უნდა ქონდეს ყველაფე-
რი ზორაგეულობა: პური, არაყი, ხორცი და ყველი. სიმღერას, ორ-
ფერხულს და თამაშს, როგორც კაცების, ისე ქალებისას, სამზღვა-
რი არა აქვს. ყველას შეუძლია, სადაც უნდა იქ მივიდეს დაუპატი-
ებლად, სადაც მას მიიღებენ დიდის სიამოვნებით და პატივისცე-
მით, რაც უნდა ოჯახის მტერი იყოს. როგორც ზევით ვსთქვით,
დღესასწაული იწყება კვირა დილას; საღამოს თვითოეული ოჯახი
აანთებს წინათვე დაქენილს და ცხვენს ქვეშ გამხმარს არყის ხი-
საგან გაკეთებულს ლამპრებს. ერთს დიდს ლამპარს წაიღებს მო-
სახლე ადგილობრივს ეკლესიაზედ, თითო მომცრო ლამპარს ყო-
ველს მის მიცვალბულთ საფლავზედ და ერთსაც, რომელიც სი-
დიდით ყველა ლამპრებზედ მეტია — კალოში. ხალხის რწმუნებით
საფლავებზედ დანთებულნი ლამპრები გზას უნათებენ იმათ მიცვა-
ლებულთ საიქიოს, როდესაც იგინი ამიერ ქვეყნიდან მიემგზავ-
რებიან; კალოზედ დიდი ლამპარი არის დანიშნული „სუნდუქვ
დეცემ-სთვის“. ეს „სუნდუქვ დეცემ“ ხალხის აზრით არის ის
ცის ღმერთი, რომლის ხელთ არის ყვავილის მოვლენა ქვეყანაზედ
და ამისათვის ლამპრის ანთების დროს ხალხი ეხვეწება, მას, რომ
მან მშვიდობიანად მოავლინოს ყვავილი და ბავშვები არ დახო-
ცოს. ადგილობრივს ეკლესიაში მიტანილის ლამპრით სვანი სთხოვს
ეკლესიას, აამოროს მას ამის ოჯახში მყოფთ თვალის ტკივილი,
რომელიც ასე ხშირია სვანებში კვამლიანის სახლების გამო. ამგვა-
რი ლამპრები იცის ხალხმა 2-ს ფებერვალს, მირქმას (სვანურად
სვიმონ-სვიმეონობა). განსხვავება იმაშია, რომ ამ დღეს დილით ყო-
ველი მოსახლე ერთს დანიშნულს ადგილს, უფრო ხშირად სოფლის
შუაგულს, მიიტანს თვითო კონა შეშას. შეშის კონებს ერთი მეო-
რეზედ თივის ზვინის მსგავსად დააწყობენ; ქვედად ცეცხლს მის-

ცემენ და ერთიანად დაიწვის ეს შეშის ზვინი. შეშის დაწვის დროს ოჯახებიდგან მოიტანებენ სამ-სამ ყველიან პურებს ხონჩაზედ დადებულს. ერთი სოფლის მოხუცთაგანი ცალკ-ცალკე, მოსახლის რიცხვზედ შეალოცებს ხონჩიანად ამ პურებს ამ სიტყვებით: „მეგა უფლია!* ათმეზირ, ვსტქვათ, შალვა (ოჯახის უფროსი ვინც იქნება) მიჩა ლირდე ლიგზე, მიჩანაჩომნა აქვიისგ; მიჩა ნახალ-ნალააშ, მიჩამეცხემ — მეჭაალი აშლარს გვენთე ახსიპინ“: („მეგა უფლია! დალოცე შალვა, მისი ყოფაცხოვრება, მისი ნაქნარ-ნამოქმედარი, მისი ნახნავ-ნათესი, მისი მოზარდი მომსწრე ახალ-გაზდობა და ასე წაღმა დააბრუნე“) ამ დროს სუფრას პურებიანად წაღმა დააბრუნებს. ამნაირად დალოცავს ყოველ მოსახლეს ცალკ-ცალკე. როცა დალოცვას გაათავებს, პურებს აქვე დასჭრიან და იქ მდგომარე ხალხი ირიგებს საკმელად.

როგორც ზევით მოვიხსენიე, ლამპრობა თავდება უძღების კვირის წინ სამშაბათს. ამ სამშაბათის მომყოლ პარასკევს იწყება მეორე დღესასწაული „ლიქვრაში“, რომელიც გრძელდება ხუთ დღეს ე. ი. უძღების კვირის ოთხშაბათამდი. აი როგორ მოგვითხრობს ხალხის სიტყვიერი გადმოცემა ამ დღესასწაულის გაჩენას. საბატონო სვანეთში, ბეჩოს საზოგადოებაში, არის ერთი სოფელი „დოლ“ სადაც დღემდინ დგას დანგრეული ეკლესია წმ. ბარბალეს სახელზედ, თად ჩამონგრეული, კედლების ამარა. ოდესღაც, ძლიერ ადრე, ამ სოფლიდგან, სხვა და სხვა შემაწუხებელ გარემოებათა გამო, წამოსულა ორი კაცი, გვარად ქალდანი და მეორე ჭელიძე, უშკულის საზოგადოებაში დასასახლებლად, რომელიც შორავს ბეჩოს ორმოცდა-თოთხმეტის ვერსით. უშკულლებს მიუღიათ ეს ორი კაცი თავის მფარველობას ქვეშ და სასოფლო ადგილებისაგან მიუჩენიათ მათთვის სახნავ-სათესი ადგილები, სათიბები და ტყე, მაგრამ იმ პირობით, რომ ამ ორს კაცს თავის სოფლის, დოლის, ეკლესიიდან მოეპარათ მაცხოვრის ხატი და მოეტანათ უშკულის წმ. ბარბალეში. ამ პირობას ხალხი იმიტომ უფრო თხოულობდა, რომ დარწმუნებულ იყო ქალდანის და ჭელიძის საზოგადოებისადმი სიერთეულეში და უკან დაბრუნების პირი მოსპობოდათ მათ თავის სოფელში, დოლში. ქალდანი და ჭელიძე დათანხმებულა უშკულლების

* სიტყვა „მეგა“ არც სვანურია და არც ქართული. ჩემის აზრით იგი ბერძნულია, დარჩენილი სვანურ ენაში მსგავსად სხვა ბერძნულის სიტყვებისა მაგ. მიწას, ქვეყანას, სვანურათ ჰქვია „გი-მ“ როგორც ბერძნულადაც. „მეგა“ ბერძნულად ნიშნავს: დიდს, მაღალს, და ერთათ მეგა უფლია (ქართული უფალი) გავოვა დიდო ანუ მაღალო უფალო, გინა ღმერთო!.

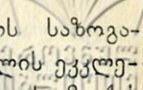
მოთხოვნისგან, წაუყვანიათ ექვსი კაცი უშკულები, მისულან ს. დოლს, მოუპარავთ მაცხოვრის ხატი და უშკულის წმ. ბარბალეს ეკლესიაში დაუსვენებიათ, სადაც დღესაც არის. ამ ხატის მიგზნა ურობა ს. დოლიდგან უშკულამდე ძლიერ პოეტურათ არის გამოხატული ხალხურ სიმღერაში სახელდობრ „დიდება ბარბალს დოლაშის“ (დიდება შენდა წმ. ბარბალე დოლისათ), რომელსაც მარტო ამ დღესასწაულებზედ მღერის ხალხი. როდესაც ამ ხატის მოპარვა შეუტყვია მთელს სვანეთს — მაშინვე საზოგადო ყრილობა მოუხდენია. ყრილობის მიზანი ის ყოფილა, რომ რამე შესაწირავით მოემადლიერებიათ დოლის წმ. ბარბალეს გული, რომელიც ხალხის აზრით იწყენდა მისგან ხატის წაღებას. ბევრი მოსაზრების და ლაპარაკის შემდეგ სვანეთის ყრილობას გადაუწყვეტია, დააწესონ ყოველ-წლობით ზემოაღნიშნულს დღეებში „ლიქვრაში“ წმ. ბარბალეს სადიდებლად, მაგრამ ეს დღესასწაული უნდა დარჩენილიყო იმ სოფელში და საზოგადოებაში, სადაც წმ. ბარბალე იპრიანებდა და ამის გასაგებად თვითოეულ სოფელს უნდა წაეღო, ხალხის განაჩენის თანახმად, თვითო ბოჭკა (სვანურად ნელარ) „მეზერის“ მთაზე, რომელიც ძვეს ბეჩოს საზოგადოებაში და რომლის კალთებზე დაშენებულია ს. დოლი წმ. ბარბალეს ეკლესიითურთ. მეზერის მთა სიმაღლით ორი ვერსია და ამის წვერიდან უნდა ჩემოვეგორებია ყოველ სოფელს თავისი ბოჭკა. ვისი ბოჭკაც მთელი ჩამოგორდებოდა მთის წვერიდგან ძირამდე, იმ სოფელს და საზოგადოებას უნდა გადაეხადა ეს დღესასწაული ყოველწლივ ს. დოლის წმ. ბარბალეს სადიდებლად. როდესაც მთელი სვანეთის სოფლებს ერთად მოუტანიათ ზემო ნაჩვენებ მთაზე თავიანთი ბოჭკები და ჩამოუგორებიათ ძირამდის, მთელად გამოსულან მარტო უშკულის, ს. მუჟალის და ს. დოლის ბოჭკები; სხვები სულ დამსხვრეულან. და აი, ამიტომაც დღესასწაული „ლიქვრაში“ დარჩენილა უშკულის საზოგადოებაში და ორს სოფელს: მუჟალს მულახის საზოგადოებაში და დოლს ბეჩოს საზოგადოებაში. დღესასწაული „ლიქვრაში“ იმავე რიგით იწყება და თავდება, როგორც ზემოთ აღწერილი „ლიმპარი“. აქაც ორი, სამი და ოთხიც მოსახლე არიან ერთმანეთში შეთაბუნებული. მორიგით ერთ წელიწადს ერთი ოჯახი უმასპინძლებს, მეორეს — მეორე ოჯახი და ამ ნაირად მიჰყვება. განსხვავება ამ დღესასწაულს და „ლიმპარის“ შუა ის არის, რომ „ლიქვრაშობა“-ს არ აქცევენ ყურადღებას ერთი ოჯახის სიმრავლეს და მეორის სიმცირეს. შეიძლება ჩემს ოჯახში ორმოცი სული კაცი და ქალი იყოს და შენსაში მარტო ექვსი, მაგრამ თუ მსურს და გსურს, ჩვენ ერთმანეთს შეუთაბუნდებით და ერთ-გვარს ხარჯს გავსწევთ. მეორე გან-

სხვავებაც იმაშია, რომ „ლიქვრაზობას“ ყოველი ხორავი, საკმელ-
სასმელი გარდამეტებული უნდა გქონდეს, რასაც „ლიმპარობას“ თუ
შეძლება არა აქვს მოსახლეს ვერ მოითხოვ. მესამეც ის, რომ „ლიქვ-
რაში“ განსაკუთრებით დღესასწაულია წმ. ბარბალეს სადიდებ-
ლად და „ლიმპარი“ შეგიძლიათ ყოველ წმინდანს შეეხვეწოთ. ჩემი
ნამდვილის გამოანგარიშებით „ლიქვრაზის“ გადამხდელს, რო-
მელსაც ორი მოსახლე გარედგან უნდა შამოუვიდეს, ხუთს დღეში,
პარასკევიდგან მის მომყოლ ოთხშაბათამდე, ეხარჯება: ხორცი, არა-
ყი, პური, ყველი და სხვა წვრილმანი ასი მანეთისა. აქვე უნდა შეე-
ნიშნო, რომ ყოველი ნაცნობი და ბევრი უცნობიც იმ საზოგადოებე-
ბიდგან, სადაც ეს დღესასწაული არ იციან, მოდის დაუპატიებლად
„ლიქვრაზის“ გადამხდელ სოფლებში, სადაც ყოველ მომსვლელს,
როგორც ნაცნობს ისე უცნობს, დიდ პატივსა სცემენ და იმას არა-
ვინ ეუბნება, თუ რაზედ მოდიხარ ჩემ სახლში, რომ ვერც კი გიც-
ნობო. მაგალითისათვის ვიტყვი, რომ ამ ზამთარს „ლიქვრაზის“
დღესასწაულზედ უშკულის საზოგადოებაში იყო მოსული გარეშე
სოფლებიდგან, თავიანთის ნებით ას ორმოცდა ჩვიდმეტი კაცი და
ქალი.

დღესასწაულები გაზაფხულ-ზაფხულოებით

გაზაფხულ-ზაფხულოებით სვანებმა უფრო ნაკლებ იციან სახალ-
ხო დღესასწაულები. უფრო შესანიშნავი დღესასწაულები ამ დროს
არიან: ა) „უფლიშ“ ანუ „ხოშა თანაფ“ ბ) „ჰულიშ“ პეტრე პავლო-
ბის მარხვის წინა შაბათ-კვირას, გ) „ქაშვეთობა“ და ე) „ზურალას-
კარ“ ანუ „ლიგურკე“ 15 ივლისს.

უფლიშ ე. ი. ახალ-კვირის დღესასწაული იციან ყველგან, უმ-
გულის საზოგადოებას გარდა, და გრძელდება სამს კვირას. ყო-
ველს საზოგადოებაში რამდენიმე მოსახლეა შეთაბუნებული, რი-
მელთაც მორიგით ერთს წელიწადს ერთი უმასპინძლებს, მეორე
წელიწადს — მეორე მოსახლე. დროს გატარება, ნადიმთ-წყობა,
სმა-ჰამა იმავე რიგით მიდის, როგორც სხვა სახალხო დღესასწაუ-
ლებში ზამთრობით. განსხვავება იმაშია მხოლოდ, რომ დღესასწაუ-
ლი სამ კვირას გრძელდება და ერთის მოსახლისთვის, რომელსაც
სამიდგან ექვს მოსახლემდინ მოუვა სტუმრად, მეტად სამძიმო იქ-
ნებოდა, რომ ამ დროს განმავლობაში სულ მისი ხარჯი ყოფილი-
ყო; ამისთვის მასპინძელმა უნდა მოამზადოს მხოლოდ სახორცე
და სასმელი არაყი, პური კი მომსვლელებმა უნდა შეაგროვონ წინ-
დაწინ (ფქვილად, იმოდენი, რამოდენიც საკმაო იქნება მასპინძელ-

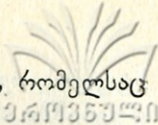

სტუმრისათვის სამის კვირის განმავლობაში. ზოგიერთს საზოგადოებებში იციან კიდევ ხარის შეწირვა და დაკლვა სოფლის ეკკლესიის გალავანში, სადაც მოსახლიდგან თითო კაცი მრდს, შიპქეს სახლიდგან თავის ჯერი დიდი ყველიანი პური. და როცა ხარის ხორცი, საარაყე ქვაბში ჩადგმული, ეკკლესიის გალავანშივე მოიხარშება, ხალხი გულ-ღვიძლს და სხვა ხარის ხორცს ყველიან პურებითურთ შეალოცავს ღმერთს, რომლის შემდეგაც ხალხი სადილად ჯდება და არიგებს ხარის ხორცს მოსახლის რიცხვზე. ნასადილევს ხალხი თავიანთ სახლებში ბრუნდება.

ღღესასწაული „ჰულიშ“ ანუ „გულიში“, როგორც სახალხო ღღესასწაული, იციან: თავისუფალ სვანეთში — მესტიის საზოგადოებაში და სადადიანო სვანეთს — ლაშხეთის საზოგადოებაში. როგორც ზევით არის ნაჩვენები ეს ღღესასწაული ხვდება ყოველ წელს პეტრე პავლობის მარხვის წინ შაბათ-კვირას.

ორ-ორი და სამ-სამიც მოსახლე შეთაბუნებული არიან: ერთ წელიწადს ერთია მასპინძელი, მეორეს მეორე. სმა-ჭამას, ქეიფს, სიმღერას სამზღვარი არა აქვს. მესტიის საზოგადოების შუა არის სიგრიძით ერთ ვერსიანი მინდორი, რომლის ნაპირზე გაშენებულია სოფელი. ამ მინდორში კვირას გაიმართება, სხვათა შორის, ცხენის ჭენება. ადგილობრივ წმ. გიორგის ეკკლესიიდან გამოიტანენ ესრეთ წოდებულს „ლემ“ ე. ი. ლომისმსგავსად მოქსოვილს აბრეშუმის მატერიას. ერთმა ცხენოსანმა ეს მატერია, გრძელ გათლილ ჯოხის წვერზე მობმული, უნდა დაიჭიროს ხელში და სამჯერ უნდა გააჭენოს ცხენი მინდვრის ერთის კიდიდან მეორემდის. თუ ამ ცხენის ჭენების დროს ლომის მსგავსი ფორმა, რომელსაც პირი დაღებული აქვს, ქარისაგან სრულიად გაიბერა, მაშინ ხალხის აზრით კარგი წელიწადი მოვა, თუ არა და ნაკლები, ამ ცერემონიის გათავების შემდეგ ხალხი, ქალი და კაცი, დიდი და პატარა ყველა თამაშობს, იმღერის; კაცები თოფებს ესვრიან ნიშანს და ამ ნაირად ატარებენ დროს საღამომდინ.

სადადიანო სვანეთს — ლაშხეთის საზოგადოების ჩრდილოეთით, სხვათა შორის, იმართება სიმალლით ორ ვერსამდინ მთა, რომლის წვერზედ გაშლილია მოდილო მინდორი; ამ მინდორშიუა დგას ქვიტკირის ეკკლესია მთავარ-ანგელოზის სახელზედ, სადაც ულიშობა ღღეს მიდის ხალხი ლაშხეთის საზოგადოებიდგან. ხალხს მიაქვს თან თავისი სადილი, სასმელ-საჭმელი, ჯდება იქ მინდორში სადილათ, ქეიფობს და საღამოს სოფლად ბრუნდებიან. თვითოეულს მოსახლეს მიაქვს ხსენებულის ეკკლესიის შესაწირავად: რამდენიმე ღერი წმინდა სანთელი, დოქი ღვინო, ცხვრის გულ-ღვიძლი და მი-

სი ტაბლა. ეს ხორავი მიდის ს. მახაშის სასარგებლოდ, რომელსაც ეკუთვნის ეკკლესია.

დღესასწაული ჰულიში ძველის დროიდან არსებობს სვანეთში. ხალხში ამ დღესასწაულობის შემოდებას მოგვიტხრობს სახალხო სიმღერა, ამ დღეს სამღერებელი. ძლიერ ადრე, ენგურის სათავეში, მთიდან მოწყვეტილა საყინულე, სვანურად „ჰოლ“ ანუ „ვოლ“ (რუსულ. ледник), ყინულს ენგური დაუგუბავს ისე, რომ მის ქვეშ ერთი ცვარი წყლისა არ გაუშვია. როცა ეს დაგუბული წყალი აზვავებულა, ყინული დაუძრავს და მთელის სვანეთის ხეობაში ჩამოუტანია. რადგანაც ყინული დიდი ყოფილა, ამისათვის, მისი ნაპირები ყველა სოფლებს მოხვედრია და მთელი სვანეთის სოფლები წაულეკავს. ამ უბედურების შემდეგ ხალხს, რომ იგი მეორეთ აღარ გამეორდეს, დაუწესებია ეს დღესასწაული „ჰულიში“.

ქაშვეთობა იმართებოდა ლენჯერის საზოგადოებაში თავისუფალს სვანეთში და სოფელ სასაშს სადადიანო სვანეთში. ეს დღესასწაული გრძელდება მარტო ორს დღეს. ყოველმა მოსახლემ თავის სახლში უნდა მოიმზადოს ბლომათ სასმელ-საჭმელი. ნასადილევს ხალხი სხვა-და-სხვა ნაირის მღერით და თოფის სროლით ნიშანში ატარებენ დროს სადამომდინ, სადამოს საზოგადოება ორად იყოფა, ზედა უბანი ერთი მხრით დგას, ქვედა მეორეთი; ორივე მხარე წამლით გატენილ თოფებს ესვრის ერთმანეთს. რომლის მხრითაც უფრო ბევრი გავარდება თოფი, იმ უბანში უკეთესი წელიწადი მოვაო.

ზურალასკარ (ქალების ნადიმი) ანუ ლიგურკე „კვირიკობა“ მარტო უშგულის საზოგადოებაში იციან 15 ივლისს. დღესასწაული გრძელდება ერთ დღეს. ძველად ეს დღესასწაული მარტო ქალებისა ყოფილა, ბოლოს კი კაცებიც გარეულან. ეს დღესასწაული ისეთივე წესით იციან, როგორც „ლიმპარი“, ესე იგი რამდენი სულიც სახლშია იმდენი დაპატიყებული გეყოლება და სხვა. სადამოს იმ დღეს აცხობენ სამ ფუთზე მეტს ყველ ჩართულ პურს; ყველს და ფქვილს სოფელი ბოჭავს. აცხობენ ამ ნაირად: დაანთებენ სახლის შუაში ცეცხლს, როცა მიწა გახურდება, ცეცხლს სხვაგან გადაყრიან და მის ნანთებზე ამ პურის ქვედა კანს დაადებენ, მერე ჯამებით პურში ჩაყრიან მოზელილ ყველს, შემოავლებენ გვერდებზე და ზევით კანს და შემდეგ ზედა ნაპირას ცეცხლს დაანთებენ, რომ პური გამოცხვეს. როცა შეატყობენ, რომ პური მზათ არისო, ცეცხლს გააქრობენ, ზედა კანს დამწვარს ცეცხლისგან, ააცლიან, შიგ ცეცხლი თითქმის დულს ისე ცხლად არის. ამ ყველს თითო საწყავ ჯამს გაუგზავნიან ყოველ მოსახლეს და ამით თავდება ამ ყველის ისტორიაც.

(შემდეგი¹)

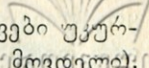
შემოდგომას სვანურად „მუღვერ“ ჰქვიან და ნიშნავს ქართულად: მზე (მიუ) მიდის (ლირი), ესე იგი „მზე მიდის ან იხრება სამხრეთისაკენ“. ყოველ გვარი ხარჯი წელიწადის ამ დროისა სულ ერთიანად დანიშნულია მკვდართა სულის მოსახსენებლად და საკურთხებლად, გარდა რამოდენიმე იშვიათ შემთხვევისა, რომელსაც ქვემოთ დაინახავს მკითხველი. ხალხის ღრმა რწმუნებით და ჩვეულების ძალით ყოველ მიცვალებულის სულის საცხონებლად მიუცილებული და ვალდებულებითია ჭირისუფალთათვის შემდეგი წესები: 1) „ლაგვან“ ან „კონჩხარ“, 2) „ბაცხ“ ან „ქუნგვემ“ (სულის საქმე).

1) „ლაგვანს“ ან „კონჩხარს“ ხალხი ასრულებს ამ გვარად: ვსთქვათ, 1860 წელს მოკვდა შეძლებულის ოჯახის ერთი წევრთაგანი, რა სქესისაც უნდა იყოს, არა ნაკლები სამი წლისა. მომავლის წლის შემოდგომისათვის ამ ოჯახმა გაზაფხულზედვე უნდა გაუშვას ორიდამ თორმეტ ცალ ხარამდე სასუქად მთაზე და უნდა ჰყავდეს იქ შემოდგომის მიწურულებამდე, როდესაც მთაში ჩამოსთოვოს და ბალახობა საქონლისა შეუძლებელია. იმავე გაზაფხულზე, თუ ოჯახი შეძლებულია, ერთი წლითაც უნდა შეაგდოს სასუქად რამოდენიმე ღორი 2—8, ამდენივე ვერძი და ვაცი. ოჯახი აქედამვე უნდა შეუდგეს „ლაგვანისთვის“ პურის და არაყის მომზადებას და თავდარიგს.

უწინდელს დროში შეძლებულ სვანის ოჯახს ყოველთვის მოეძებნებოდა ერთი ან მეტი მზა კიდობანი ფქვილისა ყოველ შემთხვევისათვის; აგრეთვე საარაყედ ქერი და ქუბა; ვისაც კი მზა-შენახული არა ჰქონდა, ის შემოდგომაზე ახალის მოსავლიდგან გალენდა და იქიდან ხარჯავდა, რაც საჭირო იყო, თუნდა ოჯახს კიდევ დაჰხარჯოდეს მისი წლიური სარჩო. ამასთანავე მიცვალებულის ჭირისუფალთ უნდა შეეკერათ ერთი წყვილი ახალ ახალი ტანისამოსი, რაც კი საჭიროა კაცისათვის თავიდან ფეხებამდე, მიცვალე-

* ვბეჭდავთ ჩვენ ამ გაგრძელებას წერილისას, რომელიც შეიცავს დაწერილობითს აღწერას სვანეთის დღესასწაულებისას, თუმცა მისი დასაწყისი დაბეჭდილი იყო გაზ. „შრომაში“ (№№ 20, 22 და 24 1883 წ.). დღევანდელი წერილი სრულიად ცალკე აღწერილობას წარმოადგენს და დასრულებულ შენიშვნად ჩაითვლება. რედ.

ბულის საკურთხებელად. დადგა შემოდგომა, დრო „ლაგვის“ გადახდისა. მთებში ჩამოთოვლა. სასუქი ხარები, რომელთაც გაზაფხულიდამ დამოკიდებული მიწურულს სვანეთის შემოდგომამდე ნებივრობაში გაატარეს დრო, სახლში მორეკეს; მორეკეს, მაგრამ რა მორეკეს! რომ შეხედოთ, დევები გეგონებათ (საზოგადოდ დიდ ტანის ხარებს ირჩევენ სასუქად). სიმსუქნისაგან ღარ-დასმულნი, იგინი თითქმის გაველურებულან, ახლო არავის იკარებენ; სოფელი ეუცხოვებათ ისე, თითქო თავის დღეში არ ყოფილან შიგაო. სასუქად შეგდებული ღორები ისე გასუქებულან, რომ უკანა ფეხებზე ველარა დგებიან ტანის სიმძიმისაგამო; სასუქ ვერძებს და ვაცებსაც ესევე ამბავი მოსვლიათ, მხოლოდ ღორებსავეთ წელი არ მოსწყვეტიათ; პირიქით ისე გიჟურად დახტიან, რომ ასე გეგონებათ, სვანის დარბაზში (დარბაზს სვანები სახლის მეორე სართულს ეძახიან, სადაც ზამთრობით თივას ინახავენ და სასუქ ცხვარ-თხასაც იქ ამწყვდევენ) ვაცები კი არა და ჯიხვები დახტიანო. არაყიც გამოხდილი და მომზადებული აქვს მიცვალებულის ჭირისუფალს, მხოლოდ პურის გამოცხობა-და აკლია; ოჯახმა დანიშნა დღე „ლაგვის“ გადახდისა; ორი კვირის წინედ შეუდგა პურის ცხობას, რომელსაც „სებისკვერს“ ეძახიან. „სებისკვერის“ საცხობლად ოჯახი მოიწვევს ხოლმე ამ საქმეში გამოცდილს და მცოდნე დედაკაცს (ყოველ საზოგადოებაში არიან ამგვარი დედაკაცები). ამ დედაკაცმა უნდა გამოაცხოს 1—4 „სებისკვერამდე“ კაცის სულზე, რამდენი სულიც კი ითვლება საზოგადოებაში, განურჩევლად სქესის და წლოვანებისა. იმ საზოგადოებებში, სადაც კაცის სულზე ერთ „სებისკვერს“ აცხობენ (მაგალითად, უშგულში), პური იმ ხელა უნდა იყოს, რომ სამ კაცს მაინც ეყოს; სადაც ორ-ორ პურს აცხობენ (ლატალის საზოგადოება და სადადიანო სვანეთში), იქ კი შეიძლება ერთი „სებისკვერი“ გაათაოს კაცმა. „სებისკვერი“ უნდა იყოს წმინდა პურისა, მაგრამ სადაც პურზე მეტი ქერი მოდის, იქ ამ უკანასკნელსაც გაურევენ ხოლმე. გათავდა პურის ცხობა. არაყიც მზად არის, დასუქებული საკლავები სახლებში ჰყავთ დამწყვდეული. ერთის სიტყვით, ყველა საჭირო მასალა მზად არის და ვთქვათ — ხვალ უნდა მოელოს ბოლო ამდენი ხნის ნამზად-ნაამაგებ პურ—არაყ—საკლავებს, რომ მიცვალებულის და საზოგადოების ვალი შესრულდეს „რჯულზე უმტკიცეს ჩვეულების“ წყალობით. „ლაგვის“ გადახდის წინა დღით მასპინძელი იწვევს ახლო ნათესავეებს, სახლიკაცებს, სიძეებს და სხვათ თავდარივისათვის. ზოგიერთს მათგანს, უფრო ხანში შესულებს, ირჩევს მზარეულებად და აბარებს საკლავებს, ზოგიერთს აყენებს არაყის გამგედ, ზოგსაც პურს აბარებს. ამ დროს

მღვდელს (უწინ პაპას) მოიყვანს მასპინძელი, რომ საკლავები უკურ-
თხოს (აქაურად მარილის კურთხევა). მოდის პაპა (ახლა მღვდელი);
მასპინძელს საკლავები — ღორების გარდა — მოჰყავს თანაბრად
ბინებიდგან — ბაკიდგან, აძლევს პაპას იმდენ ორ-ორ წმინდა სანთ-
ლის ჩხირს, რამდენიც საკლავია და მარილის კვნიტს („ნარს“). პაპა
სანთელს მოუკიდებს, ორ-ორ ანთებულ სანთელს საკლავის რქებზე
დაანთებს თვითოეულად, ერთს მოკიდებულს თვითონ დაიჭერს ხელ-
ში, იტყვის ზეპირად ლოცვებს (პაპი), რომლის გათავების შემდეგ
თვითეულს საკლავს მარილის კვნიტს მოალოკინებს; შემდეგ, მო-
კიდებული სანთლით წაუწვამს საკლავებს ბალანს — შუბლზე,
ორ—ბექ შუა და გავის ბოლოს. ამის შემდეგ პაპი წავა, მეთავდა-
რიგე კაცები მისცივიან საკლავებს, შებოჭვენ მსხვილი თოკებით
დიდის ვაი-ვაგლახით და დაჰკლავენ შემდეგ დიდის ბრძოლისა საკ-
ლავთა და დამკვლელთა შორის. ეს სცენა ხდება საზოგადოდ სვანის
სახლის ქვედა სართულში, რომელშიაც თვითონ სცხოვრობს. უნდა
შეიხედოთ ამ დროს ამ სახლში, სადაც ამდენი გასატყავებელი საკ-
ლავით მოფენილია ბნელი, კვამლისაგან გაჭვარტილიანებული სვან-
ის სახლი, რომ ნათლად წარმოიდგინოთ სურათი ზემოხსენებული
სცენისა, რომელსაც საფუძვლად მამა-პაპური ტრადიცია უძევს.
გატყავეს დაკლული საქონელი. გაფუჭქეს ღორები, ხორცი ჩაიბა-
რეს ამორჩეულმა მზარეულებმა და ასო-ასოდ ასჭრეს; შემდეგ
ჩაჰყარეს სპილენძის დიდ ქვაბებში (სვანეთში განგებ ამ შემთხვე-
ვისთვის აქვთ დიდი ქვაბები, ზოგიერთ მათგანში ექვსი ხარის ხორ-
ცი ერთად მოთავსდება მოხარშვის დროს). მზარეულებმა მთელი
ღამის განმავლობაში უნდა გაათავონ ხორცის ხარშვა და მისი განა-
წილება იმდენ ულუფად, კერძად, (ლიგავ, ლიმაათ), რამდენი მე-
კომურიც საზოგადოებაში ითვლება, რომ დილისთვის მასპინძელი
ყოვლის მხრით მზად იყოს. ამ გაწამაწიაში და ჭაპან-წყვეტაში სა-
ლამოც დადგა. მასპინძელმა სახლი დააგვევინა, მიყრილ მოყრილი
ოჯახის ავეჯულობა თავის ადგილს დადგა. ამაღამ მასპინძელმა „პან-
შვირ“ (პანაშვიდი) უნდა გადიხადოს ამ გვარად: მასპინძელს თავი-
სი სახლის-კაცები, ნათესავები — ახლობელი და შორეული —
თითო კაცი კომლიდგან — მოუტანენ შესაწევარს „ლეხდე“ 30 პა-
ტარა ცალ პურს კომლიდგან. პურის მომტანნი ვახშმად იქ რჩებიან.
ვახშმად ეს მოტანილი პური უნდა დაიხარჯოს, არაყი და ხორცი,
უმეტეს ნაწილად შიგნეულობა საქონლისა მასპინძელმა უნდა და-
ხარჯოს.

ვახშმად პაპას (მღვდელს) მიიპატიებენ, რომელმაც პანაშვიდი
უნდა გადუხადოს მიცვალებულს, რომლის სულის საცხოვნებლად

ყოველივე ეს ხორაგი იხარჯება. გათავდა ეს ვახშამიც. გათენდა მეორე დილა „ლაგვის“ გადასახდელად დანიშნული დღისა. საზოგადოებამ, რასაკვირველია, იცის ეს დღე, ყოველი მოსახლე დედაბუდიანად ემზადება მასპინძლისას წასასვლელად, იკაზმება სადღესასწაულო ტანისამოსით. ვისაც კი წასვლა შეუძლია, ყველა მიდის. სახლში არავინ არა რჩება, რადგან ამ შემთხვევაში სვანებიც ქართული ანდაზის მიმდევარნი არიან: „შენი თუ არაფერი იხარჯება, ლხინს ნურაფერი გირჩევნიაო“. ხალხი მასპინძლის ეზოში მოგროვდა. მასპინძელს ყველაფერი მზადა აქვს: უცდის მხოლოდ წირვიდგან მღვდლის ან პაპის მოსვლას. აჰა, მღვდელიც მოვიდა; იგი შეიყვანეს მასპინძლის დარბაზში, სადაც აწყვია — ერთის მხრით მოხარშული ხორცის ზვინები კვერებზე და ფიცრებზე, მეორეს მხრით გამომცხვარი პური გოდრებით, მესამეს მხრით არაყით სამსე ჭურები, კოკები და დორები. ამ ჩამოთვლილ ხორაგეულთ შუადგას ერთი სკამი, სავარძლის მსგავსი; მასზე ჩაცმულობის მინაგვარად აწყვია ახალი ტანისამოსი მიცვალებულის საკურთხებლად: პერანგი და მისი ამხანაგი, ახალუხი, შალვარი, პაიჭები, ქალამანი, ჩოხა, ქუდი, სარტყელი; იარაღი: ხანჯალი, თოფი, ფიშტო და ლეკური. თუ ქალს უხდიან „ლაგვის“, მაშინ, რასაკვირველია, ქალურ ტანისამოსს უკურთხებენ. სკამის წინ, სადაც საკურთხებელი ტანისამოსი აწყვია, რომელშიაც, ესე იგი ტანისამოსში, სვანის რწმუნებით — უხილავად გამოხვეულია მიცვალებულის სული, დგას რგვალი ტაბაკი, რომელიც სავსეა არჩეულ სასმელ-საჭმელით, ხილეულობით და სხვ. ყველა საკურთხი ხორაგეულობა განათებულია რამდენიმე ათი და ასი სანთლის ჩხირით. მღვდელმა აქაც პანაშვიდი უნდა გადიხადოს, რომლის შემდეგაც, ნაკურთხი ტანისამოსი თითონვე მღვდელს მიაქვს. გათავდა ეს წესიც. მღვდელი ხალხთან გამოდის, რომელიც უცდის მას ეზოში. ახლა იწყობა სხვა ცერემონია: ყოველი მოსახლიდან თითო კაცი მიდის დარბაზში ხორაგეულობასთან გოდრით. ხორაგეულობას თავზე ადგას რამდენიმე მეთავდარივე კაცი; ერთმა ამათგანმა უნდა იცოდეს, სახელდობრ, ყველა კაცი და ქალი საზოგადოებისა, რომ მათის რიცხვის მიხედვით დაურიგოს პურები სულზე და ხორცის ულუფა კომლზე. მოდის ერთი მეკომურთაგანი ამ კაცთან გოდრით. პურის და ხორცის მორიგე აძლევს ამას იმდენს ოთხ-ოთხ პურს (სადაც ერთი იციან, ერთს პურს), რამდენი სულიც მის ოჯახშია, შემდეგ ერთს ულუფა ხორცს და ამნაირად გაურიგებს მთელს საზოგადოებას. უწინდელს დროში ამ როლს პაპები ასრულებდენ, ახლა კი სოფლის მოხელეები. ეს პური და ხორცი ყველა მეკომურმა სახლში

უნდა წაიღოს. როცა პურის და ხორცის დარიგება გათავდება, მას-
პინძელი მოატანებს მერქიფეთ არაყს ხალხთან და ორ კაცზე ერთ
პურს და ხორცის პატარა ნაჭრებს, რომელნიც იქვე უნდა დაუტოვებ
გოს ხალხს არაყის სმის დროს შესატანებლად და დასანაყრებლად.
არაყს ასმევენ ხალხს პირველად კასრის მსგავს ხის ჭურჭლებით
(სეგდა-კიყო) და დიდის ჯამებით. ხალხის დაშლის დროს კი რამ-
დენსამე ადგილას დადგამენ არაყით სავსე ხის გობებს, საიდანაც
მსურველნი სვამენ, ვისაც რამდენიც უნდა.

ეს არაყის სმა გრძელდება სალამოდის, როდესაც სმისაგან გონ-
დაკარგული ხალხი სახლებში იშლება.

ჩვენ ავსწერეთ შეძლებული სვანების „ლაგვანი“, მაგრამ ღარიბ
ოჯახებს შეძლება ნებას არ აძლევს თორმეტი ხარი, ღორები, ვა-
ცები და სხვა საკლავი იყოლიოს. მისთვის ორი ხარი და ამის შესა-
ფერადვე არაყი კმარა, მხოლოდ პური კი იმდენი უნდა გამოაცხოს,
რამდენსაც შეძლებული აცხობს; ამ უკანასკნელ გარემოების შესა-
ხებ ღარიბებსა და მდიდარს შუა განსხვავება არ არის. როგორც
უნდა იყოს, საქმე ის არის, რომ მდიდრულად იქნება, თუ ღარიბუ-
ლად, ეს წესი, „ლაგვანი“, ყველა სვანისთვის სავალდებულოა, თუ
უნდა, რომ საზოგადოებაში არ გამოსწყდეს, როგორც ჩვეულების
დამარღვეველი და მიცვალებულის სული არ ემღუროდეს, რომელ-
საც, სვანის ფიქრით, ბევრის ვნების მოტანა შეუძლია ოჯახისათვის.
აქ ისიც უნდა შევნიშნო, რომ უმეტესი ნაწილი შეძლებული სვანე-
ბისა სიცოცხლეშივე იხდიან თავის თავისათვის „ლაგვანს“. ამას
სჩადიან ერთი იმიტომ, რომ ეს დიდი ხარჯი ააშორონ სიკვდილის
შემდეგ თავიანთ ჭირისუფლებს და მეორეც იმიტომ, რომ სიცოცხ-
ლეში თავის თავისათვის „ლაგვანის“ გადამხდელი სვანი უფრო თავის
სურვილზე და გემოვნებაზე მოაწყობს იმ საკუროთხს, რაც მას
უფრო მოსწონს და უყვარს. სვანის რწმენით, სააქაოს მოსაწონი და
ნაკუროთხი, საიქიოს დაუხვდება მას სიკვდილის შემდეგ. მიცვალე-
ბულისთვის გადიხდიან თუ ცოცხალი გადიხდის თავის თავისთვის
„ლაგვანს“, რიგი და წესი ცერემონიისა ორივე შემთხვევაში ერთი
და იგივეა. განსხვავება მხოლოდ ერთშია: იმ სკამზე, რომელზე-
დაც მიცვალებულის საკუროთხ ტანისამოსს დააწყობენ, ცოცხალი
კაცი დაჯდება თავის ახალს ტანისამოსში, იარაღით; ირგვლივ შე-
მოიხვევს თავის ცოლ-შვილს (ვისაც ჰყავს) და მონათესავეთ; ერთს
ხელში ანთებულს სანთელს დაიჭერს და მეორე ხელით წინ დად-
გმულ სუფრიდამ სასმელ-საჭმელს მიართმევს. ამასთანავე ეხვეწება
ქრისტეს, რომ, რაც ღლეს მას ეკუროთხება, ეს ყველა ამ გვარად და-
ახვედროს საიქიოს სიკვდილის შემდეგაც. სხვა განსხვავება არაფე-

რია. უმკვიდროდ გადაშენებულს სვანს ნათესავები უხდიან „ლაგვანს“ და თუ ესენიც არა ჰყავს — სოფელი; „ულაგვანოდ“ არა ცხონდება.

2) ბაცხ, ბეცხ ქუნეგვეშ (სულის საქმე) ბევრში წააგავს ზემოდ აღწერილს „ლაგვანს“, მაგრამ ბევრითაც განსხვავდება, მაგალითად: „ბეცხი“ არ არის სავალდებულო ყველასთვის და ამისათვის იგი შეადგენს ჩვეულებას მხოლოდ შეძლებულ სვანთათვის, როგორც საქებური და სამადლო საქმე. საკლავების რიცხვი განსაზღვრული არ არის და არაოდეს იმოდენა არ დაიკვლება, რაოდენიც ლაგვანზე. პური, რომელიც „ბეცხის“ დროს ცხვება — „ქაბაბ“ — ნაკლებია „ლაგვანის“ პურზე — „სებსკვერზე“, და ეძლევა მარტო მამრობით სქესს და დაბადებიდამ 12-დამ 15-წლამდე სულზე ორ-ორი პური და არა ოთხ-ოთხი, როგორც ლაგვანზე. ხორცის ულუფაც კომლზე ნაკლებია „ლაგვანისაზე“. მთელი ხალხი კი არ მიდის ბაცხზე, არამედ მარტო სახელდობრ დაპატიყებულნი მასპინძლისაგან კომლიდგან 2—4 კაცამდე. მონათესავეთ მასპინძელი აჭმევს ერთს ხარჯს ვახშამს და საზოგადოებას კი სადილობისას ასმევს არაყს და ურიგებს ხვედრს პურს და ხორცს. ბაცხზე შეიძლება მხიარულება, სიმღერა, ფერხული და სხვა, რაც „ლაგვანზე“ შეუძლებელია. „ბაცხის“ გადახდის დანიშნულ დღეს მასპინძელი ქალი (და არაოდეს მამა-კაცი) პაპებს აკურთხებინებდა ზეთს (ზეთილიჯარი), რომელზედაც მიიპატიყებდა უმახლობელ ნათესავთ და აჭმევდა ვახშამს.

მე ავსწერ ზეთის კურთხევას პაპების დროისას, როდესაც კანონიერი მღვდლები თუმცა იყვნენ, მაგრამ პაპები მაინც არ იყვნენ დამორჩილებულნი და გავლენა მოკლებულნი. ამ გვარი ზეთის კურთხევა პატარაობისას ჩემის თვალით მინახავს. ზეთის კურთხევისათვის პაპები იღებდენ ექვსი მანეთის საღირლებს (აცხიშ, ან უსგვა დერქვაშ) საკლავს, ხორცს. ეს ექვსი მანეთის საღირალი პაპებს წინდაწინვე უნდა მისცემოდათ და ამისათვის შეიქნებოდა მასპინძლისა და მათ შუა მოციქულობა. პაპებს თავისით დაფასებული საქონელი თუ არ მიეცემოდათ მასპინძლისაგან, ისე არ თანხმდებოდენ. გარიგდენ პაპები და მასპინძელი და მივიდენ უკანასკნელისას. აქ მოპატიყებული ხალხი უცდის. ხალხი დასხდა დამზადებულ სკამებზე. პაპებს და დაპატიყებულთ სუფრა დაუდგეს; ხორაგეულობა დააწყეს. უფროსი პაპა სწავლით („იღდეღან-ღდეღ“—მღვდელი) უნცროს პაპებს „დიჯვანს“ ეძახდა. ჩაიცვამდა ვითომ „ფილონს“, დაიკავებდა წიგნს „კურთხევანს“, და ფეხზე ადგებოდა. ერთი პაპათაგანი ლერწამის ხაზრიდგან (ქილა, მასრა) გააკეთებდა შვიდ ჩხირს, თავებზედ

ბამბას შემოახვევდა რგვლად. ბამბიან თავს ნიგვზის ზეთში ამოავლებდა, რომელიც წინდაწინვე იყო დამზადებული ამ შემთხვევისათვის და დაასობდა სუფრაზე. მასპინძლის ხანში შესული დედა-კაცადედა იქნებოდა, ცოლი, თუ ვინმე სხვა—სულ ერთი იყო (მამა-კაცი არაოდეს არ იკურთხებდა ზეთს), ახალ ტანისამოსში მივიდოდა ფილონ ჩაცმულს პაპასთან და დაიჩოქებდა; მარჯვენა მუხლში მოჰკიდებდა ორივე ხელებს. პაპა ფილონს გადააფარებდა თავზე და დაფარავდა („ლოხუნჩე“—შეფარვა) და შეუდგებოდა ლოცვების კითხვას, ანა და ზეპირად თქმას. სხვა პაპებიც, რომელნიც იქვე ისხდენ, მოჰყვებოდნენ ზეპირად ლოცვებს, ვინც რა იცოდა. ეს პაპების ლოცვების უთავბოლო რახა-რუხი გაგრძელდებოდა ათი-თხუთმეტი წუთი, რომლითაც თავდებოდა — ასე ვსთქვათ — პირველი აქტი ან მოქმედება ამათი კომედიისა. გათავების შემდეგ ერთ ჩხირს ლერწმისას ზეთში ამოავლებდნენ, მოუკიდებდნენ ცეცხლს და დასწვავდნენ. პაპები ცოტა არაყს მიირთმევდნენ, საჭმელს შეაყოლებდნენ, „თორემ დავიღლებით, ვერ გავძლებთო“, ამბობდნენ პაპები და დაიწყებდნენ მეორე აქტს — მსგავსად პირველისა. ასე და ამ გვარად გაათავებდნენ შვიდს მოქმედებას და შვიდივე ლერწმის ჩხირს დასწვავდნენ, რომლის შემდეგაც ზეთის კურთხება გათავებული იყო. გათავებამდე ქალი მუხლ-მოდრეკილი დგას პაპის წინ, ამბობს ჩუმათ თავის ცოდვებს და ეხვეწება ქრისტეს, რომ მისი ცოდვები პაპაზე გადითანოს. სვანების აზრით, ზეთ-ნაკურთხი ქალის ცოდვები სულ ერთიანად გადადის პაპაზე, და თუ ზეთის კურთხევის შემდგომ ქალმა ცოდვები არ ჩაიდინა — ცხონებულია ხალხის რწმუნებით. ერთის სიტყვით — სვანების ზეთის კურთხევის ხალხის თვალში ისეთივე მნიშვნელობა აქვს, როგორც ჰქონდა საშუალო საუკუნოებში რომის პაპების ინდულგენციას მორწმუნე კათოლიკეთათვის. ასეა, თუ ისე, ეს კი ნამდვილად ხდებოდა, რომ ზეთ-ნაკურთხი ქალი მის შეტყობის გვარად — ერიდებოდა ცოდვებს, მაგალითად, მარხვის ჭამას, ჩხუბს, ცილისწამებას და ამ გვარ სარწმუნოების წინააღმდეგ საქმეებს, რამდენადაც ეს მან იცოდა. ამითი აიხსნება ისიც, რომ ზეთს იკურთხებდნენ ხანში შესული დედა-კაცები, რომელთაც თავის შემაგრება და აღთქმის შესრულება შეეძლოთ და არა ახალგაზრდა ქალები. და მამა-კაცები ხომ სულ არაოდეს. ზეთის კურთხევის გათავება და ვახშმის დაწყება ხალხისა და პაპებისაგან ერთი იყო. სვამდენ, სჭამდენ და მთვრალი ხალხი სახლში წავიდოდა. ამითი თავდებოდა ბეცხი თავისი ზეთის კურთხევით.

აქ ერთი რამ უნდა შევნიშნო. ბატ. დ. ბაქრაძე (იხილე გაზ. „კავკაზი“ 1877 წ. № 80) ამბობს სვანეთში ნახულ ერთ ეტრატზე,

სადაც სვანების აღაპები ნახსენებია და ამ აღაპს აღბად „მარტიანეს“ უწოდებდნენ ძველად. მე მას აქეთ განგებ მივაქციე ყურადღება ამ სიტყვას, მაგრამ ხალხში სიტყვა „მარტიანე“ არ დარჩენილა, არც აღაპის გამომხატველად და არც სხვა რამესი. ერთს ადგილას ამ მანუსკრიპტში ნახმარია სიტყვა „ფეცხა“, რომელიც, უეჭველია, უდრის ახლანდელს სვანების „ბეცხს“, ან „ბაცხს“. მაგალითად, ერთ ადგილს სწერია: „ორმოცი საკლავი მოჰკლეს „ფეცხა“ — კრება, ზეთის კურთხევა ყველა ღირსნი უყავ“ და სხვ.

3) „კათხ-ტაბაგ“ (კათხა ტაბაკი) უდრის აქაურს ნადიმს, ბალს. შეძლებული ოჯახი სასუქად გაუშვებს, ვსთქვათ, ერთ უღელს ხარს, ან მარტო ერთ ხარს, ძროხას, და სხვა წვრილ საკლავებს, შემდგომისთვის მოამზადებს არაყს, გამოაცხობს პურს და დაპატიუებს თავის მონათესავეებს, ნაცნობებს, სოფლელებს სადილად. ამ სადილზე მასპინძელი ბლომად მოუტანს სტუმრებს პურს, ხორცს და არაყს. არიან სტუმრები საღამომდე და შემდგომ დამთვრალები წავლენ თავიანთ სახლებში. ამითი თავდება ეს კათხ-ტაბაგი, რომელსაც საღმრთოს ეძახიან („სალირბათ“) და ამიტომ ამ ნადიმზე მკვდარს არაფერს არ უკურთხებენ ხოლმე.

4) „ყერიაში“. თუ ოჯახში მძიმედ ავად გახდა ვინმე, მაშინ ეს ოჯახი მოუყრის თავს სოფელს, გამოიყვანს ერთს-ორს და მეტსაც ხარს, მიიყვანს ადგილობრივის ეკლესიის კარზე, სადაც სოფელი თავმოყრილია, ავადმყოფის პატრონი ხალხს სთხოვს შეეხვეწოს ავადმყოფის მორჩენას ეკლესიას, რომელსაც ოჯახი ჰპირდება შესაწირავად შემოდგომის დასაკლავად მოყვანილ ხარებს. ხალხი დაიჩოქებს ეკლესიის წინ და ითხოვს ავადმყოფის მორჩენას. შემოდგომაზე ამ ხარებს დაჰკლავს ოჯახი და დაჰპატიუებს იმ სოფლელებს, რომელთაც ეკლესიას სთხოვეს ავადმყოფის მორჩენა და სხვა მის ნათესავეებსაც. ლხინი იწყება და თავდება ისე, როგორც „კათხ-ტაბაგზე“. ავადმყოფი მორჩება თუ მოკვდება, ოჯახმა ეს წესი „ყერიაში“ მაინც უნდა გადინადოს. ვისაც საკლავები არა ჰყავს, იმას შეუძლია მარტო პურზე, არაყზე და სამარხოზე გადაიაროს და ისე გადინადოს „ყერიაში“.

ქერძო ოჯახის მსხვერპლის შენიღვა სვანეთში

მკითხველმა რომ გარკვეული და სრული სურათი, წარმოდგენა შეადგინოს სვანებზე შესახებ მსხვერპლის ან ზვარაკის შეწირვისა, როგორც საზოგადოდ სახალხო, ისე კერძოდ ოჯახებში, საჭიროდ მიმაჩნია ამ უკანასკნელთ აღწერა.

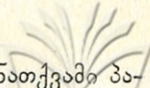
საზოგადოდ უნდა შევნიშნოთ, რომ ყოველს სვანის ოჯახს აქვს ნილი ჰყავს თავის უმახლობელეს მფარველად ერთი რომელიმე წმინდანი, მაგალითად წმ. კვირიკე, წმ. გიორგი, წმ. ბარბარე, მიხეილ და გაბრიელ მთავარ ანგელოზები და სხვ., რომელთავე ოჯახშია წელიწადში ერთხელ მაინც უთუოდ უნდა შეავედროს თავისი თავი, რასაკვირველია, მსხვერპლის შეწირვითა.

ამას გარდა თვითთეული სვანის ოჯახი მოვალედ ხდიდა თავის— თავს წელიწადში ოთხჯერ ეწირვინებინა „პაპის ან ბაპისთვის“ (სახეში მაქვს ძველი დრო პაპებისა). თუ ამ მოვალეობას არ შეასრულებდა ღვთის მავედრებელი სვანი (ღერთემი მეკბაალ მუშვან) და მის ოჯახს რაიმე მარცხი მოუვიდოდა: კაცის სიკვდილით, საქონლის დახოცვით ან დაკარგვით და სხვა ამ გვარ უბედურ შემთხვევებით, მაშინ ხალხის აზრით და, რასაკვირველია, — თვით ოჯახის აზრითაც, ამ უბედურებათა მიზეზი სხვა არა იქნებოდა—რა, იმის მეტი, რომ ოჯახმა თავიდან აიცილა მიუცილებელი მოვალეობა — მსხვერპლის შეწირვა ღვთისადმი. — რა გასაკვირველიაო, — ამბობდა ხოლმე ხალხი — რომ ამა და ამ ოჯახს უბედურება ეწია; ეს ერთი წელიწადი გადის და მის ოჯახში „პაპს“ ფეხი არ შეუდგამს (ესე იგი არ უწირავს ოჯახისთვის), ღვთისათვის ერთი კრავი არ დაუკლავს და ერთი კათხა არაყი არაყის დაულოცავს მის ოჯახში და ბოლოს ნიშის გებით დაუმატებდა ხალხი: „ეს უნდოდა და ეს ჰქონდეს“, ესე იგი, უბედურებაო.

ამ ნაირად რიგით სვანს ოთხჯერ უნდა გადაეხადა წირვა წელიწადში, თუ ჰსურდა; რომ ღმერთი არ გაერისხებინა. ეს ოთხი წირვა ან მსხვერპლის შეწირვა უნდა მომხდარიყო: შემოდგომაზე, ზამთარში, გაზაფხულზე და ბოლოს ზაფხულში. შემოდგომის მსხვერპლის შეწირვით სვანი სთხოვს ღმერთს, რომ მისი, ესე იგი, სვანის ნაჭირვალ-ნაოფლარი (ნაჭირ-ნაოფლი) სალხინოდ მოეხმარებინა, შეეკმევეინა (სალხინისგა ლეზვებ) მისთვის. ზამთრის მსხვერპლით (ახალ-წლის შემდეგ, როცა იქნებოდა), სვანი სთხოვს ღმერთს, ბედნიერი და უმარცხო ახალი წელიწადი მოუვლინოს.

ზაფხულზე — ხვნის დაწყების შემდეგ — სვანი ითხოვს, რომ მის ნახნავ-ნათესს (ნახან-ნალააშვ) კარგი დრო და ტაროსი დაუდგეს. ზაფხულში სვანი ითხოვს, რომ მის ამოსულ, მაგრამ ჯერ შემოუსვლელს ყანებს, ზიანი არ მისცემოდეს ბუნების მავნებელ მოვლენათაგან, როგორიც არიან მაგალითად, სეტყვა ანუ კოხი, ოდი ანუ უნდილი და სხვ.

აი, თვით პროცესიც ოჯახში მსხვერპლის შეწირვისა. ესთქვათ, სექტემბრის 25-ს უნდა აწირვინოს სვანმა პაპს ერთს ან მეტს, ეს

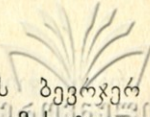
შეძლებაზეა დამოკიდებული. სვანს წინ-და-წინვე აქვს ნათქვამი პაპისტვის, რომ აღნიშნულს დღეს მისი მწირველია. ამ დღესთვის ოჯახში სიწმინდე უნდა იყოს, ე. ი. ოჯახში არ უნდა იწვევს მშობიარე ქალი, არ უნდა იყოს აგრეთვე სამთვარიოთი ავადმყოფი დედა-კაცი და ამასთანავე ის ოჯახის წევრი, რომელიც ყოფილა მშობიარე ქალთან ან სამთვარიოთი ავადმყოფ ქალთან, ამ დღეს სახლში არ უნდა შემოვიდეს. დანიშნულ დღეს, დილას პაპი მოდის სვანის ოჯახში. სვანს მსხვერპლად ჰყავს — ვსთქვათ ვერძი. პაპის მოსვლისთანავე, მასპინძელი წმ. სანთლის ჩხირს ჩამოჰქნის, მოუკიდებს და ერთად მარილის კვნიტით გარდასცემს პაპს. ამ დროს მოიყვანებენ საზვარაჟე ვერძს პაპის წინაშე. პაპი წაუკითხავს რამდენსამელოცვას, მარილს შეაჰქმევს, სანთლით ვერძს ბალანს შუბლზე, ორ ბეჭ-შუა და კუდთან შეუტრუსავს და შემდეგ გარდასცემს მასპინძელს დასაკლავად. ამ დროს მასპინძლის ქალი წმიდა პურის თხელ ცომს მისცემს პაპს. ეს უკანასკნელი მოასქელებს ცომს ფქვილით და გამოაცხობს თავის ხელით 1—5-დე სეფისკვერს (კირკვალდ), რომელსაც აცომების დროს პაპამ მარილის კვნიტი უნდა წააფხიკოს და შეურიოს. სეფისკვერის ცხობის დაწყებიდან, ვიდრე ქვის ფილაქანზე დადებამდე (ჩვენში კეცი და თორნე არ იციან) სეფისკვერებისა, პაპა განუწყვეტლივ კითხულობს ლოცვებს — სეფისკვერის საკურთხს. ამ დროს მასპინძლის ქალი გამოაცხობს ოთხს ტაბლას (ტაბილ) პაპის მისაცემად და ორს სხვა პატარა პურს, რომელიც პაპიმ წირვიდგან უნდა დაუბრუნოს ოჯახს. ამავე დროს ვერძის გატყავება და მის გულ-ღვიძლის შეწვაც მოასწრეს. ეს ვერძის შემწვარი გულ-ღვიძლი, ოთხი ტაბლა, ორი პატარა პური — ყველა პარკში (ბარკ) ჩაუწყვეს პაპს, აჰკიდეს მას ცალ-მხრივ, პატარა ლიტრით ან კვახით საზედაშე არაყი მისცეს ხელში, — ფეხებთან ნაკვერცხლებს დაუყრიან, რომელზედაც პაპმა უნდა გადააბიჯოს ნიშნად მისის განწმენდისა „ყოვლისაგან ბიწისა“ და გაუშვებენ ეკლესიაში საწირავად, სადაც სხვა პაპებიც დახვდებიან, ამგვარადვე მწირველნი სხვა-და-სხვა ოჯახებისა. ვსთქვათ ეკლესიაში მოგროვდათი პაპი. (პაპების რიცხვი ზოგიერთს საზოგადოებაში 30-დე აღიოდა). ერთი პაპთაგანი მღვდლის როლს ასრულებს, შედის საკურთხეველში და იმოსება თავისებურ სამწირველო სამოსელით. უფროსმა პაპმა დაიწყო ვითომ წირვა, საკურთხეველში, სხვებიც მოჰყვნენ თავ-თავიანთ ლოცვებს, ვინც რამდენი იცოდა და ბოლოს ეს ახირებული „ბაბილონში ენათა შერევის“ მსგავსი წირვა გათავდა. პაპებმა პარკებიდგან საჩქაროდ ამოაწყვეს ტაბლები, გულ-ღვიძლი, სეფისკვერები; ერთს ხელში ესენი დაიჭირეს, მეორეში საზედაშე

არაყი, დაიჩოქეს ხატების წინ და ყველანი შეეხვეწნენ ღმერთს, რომ მისი წირვა „ღირსიანი უყოს“ მასპინძელს. გათავდა ესეც: ტაბლები და ღვიძლები პაპებმა დაინაწილეს, საზედაშე არაყი იქვე დალიეს და წავიდნენ თავ-თავიანთ მასპინძლებთან სადილად.

როდესაც პაპი წირვიდგან დაბრუნდებოდა, მასპინძელს შემდეგის დალოცვით მიუბრუნდებოდა (სვანურად): „ღმერთო შენი წყალობა გამომატანე ამ ოჯახში, ღმერთო ღღევანდელი ჩემი წირვალოცვა (!) ღირსიანი უყავ“. მასპინძელს სადილი მზათა ჰქონდა. სანამ სადილად დასხდებოდნენ, ერთს სუფრაზე, საღმრთოს“ (სალირბათ) დააწყობდნენ: საკლავის თავს, მარჯვენა ბეჭს, რამდენსამე პურს და არაყს. პაპი აკურთხებდა ამ სუფრას, რომლის შემდეგაც დასხდებოდნენ სადილად; თავში მასპინძელი დაჯდებოდა, ქვემოდ პაპი, პაპის ჯალაბი მოებმებოდა და ამნაირად შეუდგებოდნენ ჭამას. პაპი სჭამდა, სვამდა, სანამ მის გულს უნდოდა; შემდეგ გამაძლარს და გამომთვრალს მისცემდნენ ერთ ულუფა ხორცს ესრედ წოდებულს „მოსვალდ“-ს, ორს პურს და გაუშვებდნენ სახლში.

შეძლებული ოჯახი ერთი პაპის მაგიერ რამდენსამე აწირვინებდა, — საკლავებსაც მეტს დახოცდა, ახლო ნათესავეებსაც მიიპატიებდა, მაგრამ ღარიბი სვანი-კი ზემოდ აწერილ მსხვერპლითაც კმაყოფილდებოდა. სვანებმა მარხვაშიაც იციან მსხვერპლის შეწირვა, რომელიც სახსნილო მსხვერპლის შეწირვისაგან მხოლოდ იმითი განირჩევა, რომ საკლავების მაგიერობას შესაწირავად არაყი სწევს.

არის კიდევ ერთნაირი მსხვერპლი ოჯახებში, რომელსაც სვანურად „ლიღბაში, ლიღაპი“ (სადიდებელი) ჰქვია და რომელიც მდგომარეობს შემდეგში. როდესაც ახალი მოსავალი შემოვა, სანამ ოჯახი მის ჭამას დაიწყებს, გამოაცხობს იმდენ ყველჩართულ პურს, რამდენი სულიც ოჯახშია. მათ გარდა გამოაცხობს კიდევ სამს პატარა პურს. ამ პურებს უნდა გაურიონ ახალი მოსავლიდგან ერთი ჯამი ფქვილი. შემოხსენებულ სამი პატარა პურის გამოცხობის დროს მამა კაცებმა არ უნდა უყურონ: არ ვარგაო. ამ პურებს ოჯახის უფროსი ქალი პირქვე დამხობილი შეულოცავს „ქორა მეზირს“ (ეტიმოლოგიური მნიშვნელობა „მეზირისა“ ვერ ავხსენი, მაგრამ ის წარმოდგენა, როგორიც სვანებს აქვსთ ამ „მეზირზე“ მოაგონებს კაცს რომაელების „Lares penates“ და ნახევრად რუსების „домовой“-ს. „ქორა მეზირ“ სვანების წარმოდგენაში რაღაც ისეთი ძალაა, შინაური ღმერთი, რომელიც განუშორებელიც ოჯახში უნდა იყოს და რომლის ოჯახიდგან გასვლა, მის დამხობას, დავსებას ნიშნავს; ამისათვის მას ძლიერ მოწიწებით ექცევიან ხოლმე. რას ეხვეწება პირ-ქვე დამხობილი ქალი ამ „მეზირს“? ეს ჩემთვისაც საი-

დუმლოდ დარჩა, თუმცა საკუთარს დედისჩემისთვის ბევრჯერ მითხოვია, გაემქლავნა ეს ჩემთვის, მაგრამ ყოველთვის ამ სიტყვებით მოუშორებდნენ: „ამისი კაცებისათვის გამქლავნება „მეზირის“ საწყენია და ოჯახს ავნებსო“. როდესაც დამხობილი ქალი „მეზირის“ შელოცვას გაათავებდა, ერთს იმ სამ პურთაგანს განგებ დანიშნულ კედლის ხვრელში შედებდნენ, რომელსაც — ხალხის ფიქრით — „მეზირი“ შესჭამდა, თუმცა, უეჭველია, ამ საიდუმლო პურით „მეზირის“ მაგიერ თავგები იმტკბარუნებენ პირს. ორს დანარჩენს პურს ქალები გაინაწილებენ და შესჭამენ უკაცებოდ; როცა ამ საიდუმლოს გაათავებენ, ოჯახის მოხუცი დედა-კაცთაგანი ყველიან პურებს, რომელნიც იმ სამ პურთან გამოაცხვეს, ჩააწყობს გოდორში, აიკიდებს, წაიღებს რომელიმე სოფლის ეკლესიაზე მისალოცვად. ეკლესიის გალავანს გარედ, ქალი გოდრიდგან აიღებს, ჯერ ერთს ყველიანს პურს და შეევედრება მამა ღმერთს (ფუსნ აბგასდიშ), მერმედ აიღებს სამს პურს და ქრისტეს შეეხვეწება, შემდეგ დედა მღვთისას, იმ ეკლესიას, სადაც მივიდა და მერე სხვა მისთვის ცნობილ წმინდანებს. გათავებისას დაისვენებს იქვე და მერე სახლში დაბრუნდება; მოტანილი, შელოცვილი პურები ვახშმად უნდა მოირიგონ, როგორც მამა-კაცებმა, ისე ქალებმაც. ამ გვარი პურით ხვეწნა „ქორა მეზირისა“ და ღვთისადმი სვანებმა სხვათა შორის იციან: აღდგომა ღღეს, ივლისის 15, პეტრე პავლობას და მარიობას, აგვისტოს 15-ს ყოველს წლობით.

1883—1884 წ. წ.

სოლ-ქმრობის წესები სვანეთში

სასოლას დანიშნვა, ნაყდანაჲ, ნაჭვლაჲ, ქორნილი,
ჯვარისნარა, მზითვენი

დედ-მამა ყოველთვის ცდილობდა, რომ თავის — ჯერ კიდევ მოსალოდნელ ვაჟისათვის, დედის მუცელშივე დაენიშნა საცოლე. ამის მიზეზი იყო დედათა სქესის სიმცირე მამრობით სქესთან შედარებით. მოზრდილი საცოლეს შოვნა ძნელი იყო. ვსთქვათ, ორს სვანს ცოლები ერთ და იმავე დროს ორსულადა ჰყავთ; ორსული ცოლების ქმრები სიტყვიერად აძლევენ ერთმანეთს პირობას, რომ უკეთუ ერთ-ერთ ჩვენ ცოლთაგანს ვაჟი ეყოლოს და მეორეს ქალი, მაშინ იგინი ერთმანეთს შევრთოთო (ამგვარი პირობის მიცემა შეეძლოთ თვით მომავალ შვილების დედებსაც). ხსენებულ ორ სვანის ცოლებს ვსთქვათ ეყოლა ერთს ვაჟი, მეორეს ქალი, ვაჟის მამამ მაშინვე მიირბინა ქალის დედ-მამასთან, მიუტანა „ნიშნად“ ფინთიხი (თოფის-ტყვია) ჩააბარა ხელში და უთხრა: „აი ეს ფინთიხი ნიშნად და წამოზრდის შემდეგ, თუ ვისმეს წაუყვანია ჩემი დანიშნული — შენი ქალი, მაშინ იცოდე, ჩემი საკაცხე შენს სახლზე იქნება მიყუდებული“. ამ სიტყვების აზრი შემდეგია: თუ შენი ქალი ან ნებით მიეცი სხვას, ან თუ გინდ შენს უნებურად ვინმემ წაიყვანა, მაშინ მე, ვაჟის მამა—თავს შეგაკლავ, ან-და შენ მოგაკლავ.

ამ გვარად დანიშნული — ან სვანურიდგან რომ პირდაპირ გამოვთარგმნოთ „დაკავებული“ (ლიგჭე, ლიყდანი) — ქალი ითვლებოდა ნამდვილ საცოლედ დამნიშვნელ მამის ვაჟისა. ერთის წლის განმავლობაში დანიშვნის შემდეგ, დანიშნულის დედ-მამა მიიპატიუებდა პატარა სასიძოს დედიითურთ (რადგანაც ძუძუ მწოვარი იქნებოდა) „ფეხის ასახსნელად“ (ჭიშხი ლიფშდუნე), ესე იგი სასიძო პირველად შემოდგამდა ფეხს ცოლეურისას. სასიძოს დამპატი-

უბელს საჩუქრად ეძლევა ერთი „ჩაფლამ“-ი (აბაზის საღირალო რამე). დედა თავის ძუძუ-მწოვარს ვაჟს აკვანში ჩააწვენდა; მუბლზე წააცხებდა ნახშირს, თავთან ჩაუდებდა ნახშირსვე და რაიმე რკინეულობას, დანას... ამოიდებდა აკვანს ილლიის ქვეშ და ისე მიიყვანდა სასძლოს სახლში. სასიძო საცოლეს სახლში მიჰყავდათ ღამით. მიიყვანეს ვაჟი საცოლეს სახლში. ორივეს დედები თავის-თვინ ეხვეწებინან ღმერთს, რომ მათი შვილების პირველი შეყრა ბედნიერი ჰქნას და სხვ.

აკვნით მოყვანილ სასიძოს დაუხვდებოდა აკვანშივე მწოლარე სასძლო, რომელთაც განგებ ერთი-მეორის გვერდით, სდგამდენ, თითქო აკვნიდგანვე უნდოდათ პაწია საქმრო-საცოლეს დედებს შეეერთებინათ იგინი საუკუნო კავშირით და ჩენერგათ მათთვის ერთმანეთის სიყვარული, რომელსაც მომავალი იშვიათად ამართლებდა. სასიძო დედითურთ რჩებოდა ცოლეურისას ერთი კვირა, და ამის შემდეგ სახლში ბრუნდებოდა; საცოლეს დედ-მამა აჩუქებდა საქმროს რაიმე წვრილ ოთხ-ფეხ საქონელს (ცხვარი, თხა, ღორი...) და რამოდენიმე ხნის შემდეგ გაუგზავნიდა ხარს ან ძროხას, რომელსაც „ნაყდანვირ“-ს (დასაკავებელი) ეძახიან. (ეს უკანასკნელი მარტო უშუკულის საზოგადოებაში არ იცოდენ). აგრეთვე „ჭიშხი ლუფშდუნე“ უნდა გაეწია საქმროს დედ-მამას საცოლესათვის, იმავე წესით და საჩუქრებით, როგორც ვნახეთ სასძლოს დედ-მამის მხრით. მუცელში დანიშვნის გარდა საცოლეს ნიშნავდენ აგრეთვე საქმროს და ქმრის სიკვდილის შემდეგ, აქ კი საქმე მოსწრებაზე იყო: ვინც მოასწრებდა დანიშვნას, იმას ვერავინ შეეცილებოდა. დედის მუცელში საცოლეს დანიშვნა სრულიად დამოკიდებული იყო დედ-მამის ნებაზე; წამოზრდილის, დაქვრივებულის-კია უკანასკნელებზედაც, თუმცა დედ-მამის უფლება აქაც სჭარბობდა. დედ-მამა ცდილობდა, რომ მათ ვაჟს შეერთო ცოლად ძლიერი თემის (გვარეულობის) და მდიდარი ოჯახის ქალი. ძლიერი თემი საჭირო იყო სიძისათვის, როგორც „ზურგის“ გამმაგრებელი, მწე და მომხმარე გაჭირვების (ჩხუბი) დროს, ჭირში და ლხინში თვალ-ყურის მგდებელი. მდიდარი ოჯახი კი მატერიალურის მხრით იყო საიმედო, სახუგეშო სიძისათვის; ყოველს შემთხვევაში თემს უპირატესობას აძლევენ სვანები. ამ გვარივე მოსაზრებით ხელმძღვანელობდენ ქალიშვილის დედ-მამა პირველის გათხოვების დროს.

გათავდა „ჭიშხი ლუფშდუნე“... საქმრო-საცოლო წამოიზარდენ; 8—10 წლისა იგინი უმეტეს ნაწილად ერთად ატარებენ დროს თამაშობაში (თუ ორივე ერთი სოფლისანი არიან). ვაჟი იცნობს თავის საცოლეს და უკანასკნელი პირველს. მშობლების რჩევით და ნება-

დართვით იგინი ხშირად ეპატიუებიან ერთმანეთს... ამითი არ თავ-
დება ამ დროის მათი კავშირი, ერთმანეთის დამოკიდებულება. მა-
გალითად საქმრო ვეღის საცოლეს ზოგიერთ მისთვის სამძიმო
საქმეებში; მაგალითად, თუ ავდრიანს და ცივს დღეში საცოლეს
მწყემსობა შეხვდა, — საქმრო, როგორც ვაჟი-კაცი გამოეცვლება
მას და მის მაგიერ თვითონ წავა. საცოლეს დედ-მამას საღამოს
ქამს საქონელი აკლია; საცოლე შიშით ვერ ბედავს მარტო წასვლას
საძებნელად, რასაც იგი თამამად ატყობინებს თავის საქმროს; უკა-
ნასკნელი ან გაჰყვება საცოლეს საქონლის საძებნელად, ანა-და მარ-
ტო წავა და მოძებნილ საქონელს სახლში მიიყვანს. საცოლეს თა-
ვის მხრით უხდის ამ დავალებას საქმროს, რასაკვირველია, რითაც
შეუძლია: უკერავს საქმროს ქალამნებს, პაიჭებს (თუ შეუძლია) და-
ხეულ ტანისამოსს და სხვანი. გავიდა ხანი. მოაღწია ქორწილის
დრომ. საქმროს მშობელნი მოციქულს უგზავნიან ქალის დედ-მამას,
ატყობინებენ, რომ ამადა-ამ ღამეს შენი ქალიშვილი გვინდა მოვი-
ყვანოთო და „ნაჭვლაშზე“ (საქმროს მხრით მისაცემი საცოლეს დედ-
მამისადმი) მოვრიგდეთო. ქალის დედ-მამას უფლება აქვს ერთი
წლიდამ სამ წლამდე ვადა ითხოვონ ქალის გაუშვებლობისა, საჭი-
როების მიხედვით; მაგრამ, თუ კი ქალის დედ-მამას მაინც და მა-
ინც ბევრად არ დააკლდებოდა ქალიშვილი, როგორც მუშა, მაშინ
სახლში დაკავებას საქმროსადმი ჩაბარებას არჩევდენ (შიშობდენ
სხვას არ მოეტაცა ვისმეს) და ქორწილზე მალე მორიგდებოდენ.
„ნაჭვლაში“ (ქართული მისატანი, საშუალო საუკუნეების *pretium*
nuptiale, რუსების *вѣно*, ოსების ურვადი და სხვა) ძველს
დროში განსაზღვრული იყო და იმიტომ ამაზე მორიგება ბევრს ხანს
არ მოითხოვდა. სახელდობრ: ენგურის ხეობაში მდებარე სვანეთში
ორი ცალი ხარი და ერთი ძროხა, რომელიც ბოლოს ხანებში 4—5
ხარამდე ავიდა; ცხენისწყლის ხეობაში-კი თავიდგანვე 4 ხარი და
ერთი ძროხა. ამ გადაჭრილ „ნაჭვლაშზე“ საქმროს დედ-მამა ვერა-
ფერს იტყოდა და იძლეოდა დროის მიხედვით. აქ საჭიროა შევნიშ-
ნო, რომ ნაჭვლაშის მიღების ვადა სვანეთში ყველგან ერთ და იმავე
დროს არ იყო — ზოგან ერთის წლის წინათ იღებდენ ქალიშვილე-
ბის მშობლები საქმროს ნაჭვლაშს და ზოგან იმავე ღამეს, რა ღა-
მესაც ქალიშვილს გაისტუმრებდენ საქმროსთან.

აი, როგორ ხდებოდა ეს უკანასკნელი.

ვსთქვათ ამაღამისათვის არის დანიშნული ქორწილი. დილას
საქმროს დედ-მამა ორს ან სამს კაცს გაუგზავნის საცოლოს დედ-
მამას და შეუთვლის, რომ ნაჭვლაშზე მორიგდენ (მოციქულებად

უსათუოდ უნდა იყვნენ საქმროს სიძეები, მათი ცოლები ან ამათი შვილები, თუ კი ჰყავს). საცოლოს დედ-მამა სახელდობრ, დედუსახ- ელებს ხარებს და ძროხას, რომელთაც თხოულობს ნაჭველად, მოციქულები (ამ დროს მოციქულებს ეძახიან „მუყა“ — მიმყვანი, მომყვანი) გადასცემენ საქმროს ოჯახს. ისიც თანხმდება და საქმე ამითი თავდება. აქ მოციქულებმა ნაჭველაში უნდა ჩააბარონ ქალიშვილის დედ-მამას და მერე ისევ უნდა დაბრუნდენ ქალის წამოსყვანად. ამათ დაბრუნებამდე საცოლო მორთულია; აგრეთვე სახლში ჰყავს 10—15 თავისი ტოლ-ამხანაგი ქალიშვილები, რომელთაც იგი ეპატიჟება თავის ქორწილში და 10—20 კაცი — მაყრები. ყველა ამათთან საცოლო თვითონ უნდა მივიდეს და დაჰპატიჟოს.

ეს-ეს არის ქალიშვილმა თავი მოუყარა მის მიერ მოპატიჟებულ ტოლ-ამხანაგ ქალიშვილებს და მაყრებს (ქვერწლარ). შინაურად ჩაცმული, იგი ახლა იმოსება საქორწილო ტანისამოსით. ამავე დროისათვის ქალის მშობლებს მზადა აქვთ ესრედ წოდებული „კალათი“, ესე იგი ხორაგეულობა — პური და არაყი, სამყოფი სამუჯლო რიცხვით 30—40 კაცისა ვახშიდგან დამოკიდებული იმავე ღამის გათენებამდე. ჩვეულების ძალით საცოლეს დედ-მამამ უნდა წაიღოს ეს ხარჯი სასიძოს სახლში და უნდა გაუმასპინძლდეს მის მხრით მიყვანილ სტუმარ-მაყრებს და აგრეთვე სასიძოს სტუმრებსაც, რომელთა რიცხვი ყოველთვის აღემატება საცოლესაგან ნიჰატიჟებულ სტუმარ-მაყრებსა. აი, ამას ეძახიან სვანები კალათს, რომელიც ცხენის-წყლის ხეობაში მდებარე სვანეთში არ არსებობს და თავისუფალ სვანეთის ერთს საზოგადოებაში, სახელდობრ უშკულში, შეცვლილია 30 პურის მიტანით; სხვაგან კი ისე არსებობს, როგორც ზემოდ არის აწერილი. „კალათი“ საქმროს სახლში მიაქვთ ხარ-მარხილით, რომელმაც საცოლეს მისვლამდე უნდა მიადწიოს საქმროს სახლში. გაისტუმრეს „კალათი“, სასძლოს მიმყვანთ (მუყა), რომელნიც საგამრჯელოდ თვითო მანათს იღებენ სასძლოს დედ-მამისაგან, იქით-აქეთ ხელი მოჰკიდეს წასაყვანს პატარძალს და გამოიყვანეს კარში. ამათ უკან გამოჰყვებათ სასძლოს ტოლ-ამხანაგი ქალიშვილები და შემდეგ მაყარი კაცები, ყველა დაიარაღებულნი თოფ-დამბაჩებით; მიმავალნი გზაზე ოხუნჯობენ, იცინიან. ეს-ეს არის ამ ხუმრობა-სიცილში მიუახლოვდენ სასიძოს ოჯახს. უცებ ერთმა ქალის მხრით მაყართაგანმა თოფი გაისროლა; მას მიაყოლეს დანარჩენმა მაყრებმაც. სასიძოს მხრითაც რიგია იდგეს 10—20 თოფიანი კაცი, რომელნიც თოფისავე სროლით ეგებებიან სასძლოს. ამნაირად რამოდენიმე წამის განმავლობაში გავარდება 40—80 თოფამდე და ხანდისხან მეტიც.

ამ თოფის სროლაში სასძლო სასიძოს სახლის კარებთან მიიყვანეს. აქ ოჯახის უფროსმა ფქვილი მიაგება სასძლოს გობის მსგავს კურჭლით, ხელი მოაკიდებინა მას და შემდეგ შეუძღვა სახლში, სახლში მიყვანისას ქალის მომყვანი ორი კაცი სამჯერ შემოარბონებენ სასძლოს კერძის ირგვლივ „ქორწილობის“ სიმღერით და შემდეგ დასმენ მიჩენილ ადგილას. გარედ მყოფი ხალხი სახლში გროვდება. სასძლოს ამ დროს ისევ თავისუფლად უჭირავს თავი, როგორც თავის დედ-მამის სახლში, და არავითარი მორცხობა სვანეთის პატარძლებმა ამ დროს არ იციან. პატარძალს იქით-აქით ამოუსხდებიან მისი ტოლ-ამხანაგი ქალიშვილები და ერთი „მუდღი“ (მდადე). ამავე დროს ოჯახის უფროსი გობით რამოდენიმე პურს დაუდგამს წინ პატარძალს და მიუყვანს ვინმე პატარა ვაჟი-შვილს, რომელიც პატარძალმა მუხლზე უნდა დაისვას, სანამ არ მოსწყინდება. გობით პური ნიშნავს სურვილს, რომ ახალ მოყვანილ რძალს ლუკმა არ გამოეღოს (არ გაღარბდეს); ვაჟიშვილის მუხლზე დასმით კი ქმრის ოჯახი ჰხატავს, რომ პატარძალს ვაჟიშვილი უფრო ბევრი ეყოლოს ქმრის ხელში, ვინემ ქალიშვილი. ამის გათავებისას ხალხი — მაყარ-სტუმარნი სხდებიან თავ-თავიანთ ადგილას. მერიქიფეები საჩქაროზედ ტაბაკებს უდგმენ სტუმარებს, სდებენ მასზე პურს, ხორცეულობას ხსნილში და სამარხოს მარხვაში, და მერე მოაყოლებენ არაყს. მკითხველი ნუ დაიფიქვებს, რომ ეს ხარჯი გათენებამდე პატარძლის დედ-მამისაგან არაჲ და ვაი მის სირცხვილს, თუ სტუმართ რაიმე დააკლდათ ამ დამეს. მერიქიფეებმა ჩამოარიგეს პირველი მორიგი კათხები, ხალხმა დაილოცა, დალია, მერე—მეორე, ესეც ამნაირად შეისვა. მესამე მორიგ კათხაზე სასძლოს მხრით ფეხზე ადგება ერთი მაყართაგანი, უმეტეს ნაწილად მახლობელი ნათესავი და უკეთესი სიტყვა-პასუხის მცოდნე და წარმოსთქვამს სამსე კათხით ხელში:

„მზიარულო კარგო ბექა! (ვინც იქნება სიძის ოჯახში უფროსი იმისი სახელი უნდა ახსენოს) ბედნიერი ქნას ღმერთმა ამაღამდელი ღამე. ღმერთმა ინებოს, რომ ამაღამის მექორწილენი (სასძლო—სასიძო) ისეთი ბედნიერნი გამოსულიყონ, რომ მათზე უბედნიერესი არ გაგონილიყოს საღმე; ამას გარდა კარგო ბექა, მოგახსენეს ქალის (სასძლოს) დედ-მამამ, რომ დღეიდგან ჩვენი ქალიშვილი ჩაგვიბარებია თქვენთვის: კარგი გამოდგება იგი, კარგიც თქვენთვის იქნება, — გლახა და იგიც თქვენ უნდა გყავდეთ; დღევანდელის დღიდგან თქვენია ჩვენი ქალიშვილი; კარში გამოავდებთ მას, ფანჯარაში დაგიბრუნებთ, ფანჯარაში — და კარიდგან დაგიბრუნებთ. პირ-და-პირ ვსთარგმნი სვანურს ტექსტს. აზრი ისაა, რომ ქალის

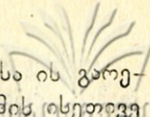
ჭირისუფალს ძლიერა ჰსურს, რომ იგი საქმროს ოჯახში დარჩეს სიკვდილამდე და არაოდეს არ ისურვებს, რომ ვინმემ მოეტაცოს იგი). გავედრებენ ქალის დედ-მამა და აგრეთვე ჩვენც ამაღლის მოყვანილს რძალს ვაჟ-კაცთა ულვაშს და ქალთა მანდილს (ფაკელ); თქვენი იცით და თქვენმა ნამუსმა, რასაც ამ ჩვენს მოყვანილს გამოუტყდელ რძალს უბატრონებთ“. ამას გარდა — განაგრძობს ორატორი — დიდებულო ქვეყნის ბატონო (ფუსნ-აბუხსდიშ) ე. ი. ღმერთო! შენ მიანიჭე ამაღლის მოყვანილს რძალს ამ ოჯახში ბედნიერება, მყუდროება, გამრავლება ვაჟიშვილებით (ლიმსგაპ-სგაპ—ვაჟი-შვილი), ასათასამდე გახადე — გამრავლე ამ ოჯახში ამისი ძე და მომავალი, „ამინ“. ხალხი „ამინს“ შეაწევს ორატორს, უკანასკნელი კათხას ზეზე გამოცლის და ჩაჯდება. ახლა წამოდგება ვინმე სიძის ნათესავი და მავიერს ეტყვის ქალის დედ-მამას (ან სხვა მონათესავეთ) და მაყრებს:

„კარგო გორგი! (სახელია). მოგახსენეს სიძის დედ-მამამ (თუ ცოცხალი ჰყავს), ისრე ქმნას ღმერთმა, რომ შევიძლოთ თქვენი დაკავება ე. ი. მოყვრობა. კარგთაგანი ხართ, და რასაკვირველია, კარგი იქნება თქვენი ქალიშვილიც, დღეს ჩვენი ცოლი. ნეტავი ჩვენ გავხდეთ ღირსი თქვენი მოყვრობისა, თორემ თქვენის გვარიდგან (თემიდგან) ყოველთვის ნაქები ქალები გამოსულან და ახლანდელი ჩვენი რძალიც იგეთი იქნება. რაც ძალი და ღონე გვექნება, ვეცდებით, ისრე შევინახოთ ჩვენი რძალი, როგორც შეპფერის კარგი თემიდგან გამოსულს ქალს; მართალია, შეიძლება ჩვენსა არა ჰქონდეს ყველაფერი ისე უნაკლულოდ, როგორც მის მდიდარ დედ-მამის ოჯახში, მაგრამ ჩვენს თავს დავაკლებთ და ვეცდებით მაგას—რძალს არაფერი დავაკლოთ; კარით წაგვივა ჩვენი რძალი, ფანჯრით მოვიბრუნებთ, ფანჯრით — და კარით მოვიბრუნებთ... ამას გარდა დიდებულო ღმერთო! თუ ოდესმე ჩვენსა და სასძლოს თემში ბედნიერი და გამარჯვებული ყოფილიყოს ვინმე, მეორედ ამათი (ცოლქმარზე უჩვენებს) დაქორწინება გააბედნიერე; გამრავლე ასათასამდე, ქაჯ-ეშმაკი ააშორე, შენი ანგელოზი დაუყენე მარჯვნივ მცველად, „ამინ“. იტყვის ამას, დალევს კათხას და ჩაჯდება. ყველანი გამოსცლიან სამსე კათხებს. ხალხი განაგრძობს სმა-ჭამას, რომელსაც მოაყოლებს: სიმღერას, ცეკვას, ფერხულს და სხვა. რძალს შეუძლია ამ დალოცვის შემდეგ ადგეს და მიიღოს მომხიარულე ხალხში მონაწილეობა. ხალხმა სმა-ჭამაში და მხიარულებაში უნდა გაათენოს ღამე. როგორც ნათქვამია, გათენებამდე სასძლოს დედ-მამისაა ხარჯი, დილიდამ საღამომდი კი საქმროს ოჯახისა. საღამოს მთვრალი ხალხი მიდის თავიანთ სახლებში.

უწინდელს დროში ჯვარისწერა — ახლაც ძვირად — ქორწილის ღამეს არაოდეს არა ხდებოდა. იყო შემთხვევა, რომ ქალი 1-3 წლამდე ჯვარ-დაუწერლად იყო საქმროს სახლში; ამ დროს განმავლობაში იგი წვებოდა ოჯახის ქალებთან და მუშაობდა. ჯვარის დაწერის დავიანების მიზეზი საქმრო-საცოლოს მცირე წლოვანობა იყო. ჯვარისწერა უბრალოდ ხდებოდა. არც მოწმები, არც სტუმრების დაპატიება ამ დროს საჭირო არ იყო. საქმრო მოიპატიებდა პაპს, რომელიც სახლშივე გადასწერდა ჯვარს. საქმრო-საცოლეს დააყენებდა ერთად; ორთავეს გადააცვამდა თავზე ერთიან ვერცხლის წვრილ ჯაჭვს, რომელსაც ბოლოზე ჯვარი ჰქონდა - მობმული; ორივე მექორწინეთ ტანისამოსის წინა კალთებს ნემსით გადააბამდა ერთმანეთს, წაუკითხავდა წიგნში ან ზეპირად რამოდენიმე ლოცვას და ჯვარის წერა გათავებულ იყო, პაპის ხარჯს აქმევდენ და წავიდოდა.

პირველი შვილი ქალს დედ-მამის სახლში უნდა მოელოგინა; თუ პირველი შვილი ვაჟი იყო, ქალის დედ-მამა ასაჩუქრებდა მას ხარით, ძროხით და სხვა. ქალიშვილს—კი საჩუქრად წვრილ ოთხ-ფეხსაც აკმარებდენ. ქალის მზითევს შეადგენდა: ახლათ ახალი ტანისამოსი თავიდან ფეხებამდე, ვერცხლის საყურეები და ვერცხლისავე „ჩაფრასტარ“ გულზე ჩამოსაცობი ქალის სამკაული, ქვეშ-საგები შეძლების გვარად. ეს ქალს ეძლეოდა ქორწილისავე ღამეს. ერთი წლის შემდეგ ქალს ეძლეოდა დედ-მამისაგან მზითვადვე: ერთი ძროხა, სამი ცხვარი, ორი ნეზვი ღორი, დედალ-მამალი თხა და ერთი ზანდუკი. ეს იყო მზითევი.

ამას გარდა ქალიშვილს ნება ჰქონდა დედ-მამის სახლში გაეშენებია ოთხ-ფეხი საქონელი თავის სასარგებლოდ. ყოველ ახალ წელიწადს გათხოვილ ქალიშვილს, მის ქმარს და შვილებს დედ-მამის ოჯახიდან უნდა მიეცეს 1 მანათიდან ძროხა-ხარ-ცხენამდე, რამდენსაც შეიძლებს დედ-მამა ყოველს უბრალო ლხინში ქალიშვილი ქმარ-შვილებითურთ დედ-მამის სახლშია მიპატიებულნი. ცოლს თუ ღარიბი ქმარი ჰყავს და დედ-მამა შემძლე, ამ უკანასკნელებმა უნდა ჩააცვან ტანისამოსი ყოველთვის და თუ იქამდი მივიდა საქმე, რომ ქმარი ვერ არჩენს, ქალიშვილი შვილებიანად დედ-მამამ უნდა არჩინოს. ზოგიერთ საზოგადოებაში დედ-მამამ ყოველს წელს უნდა დაჰპატიოს ქალიშვილი, ქმარი და ერთ-ერთი მათი შვილი ოთხჯერ: უძღების ან ყველიერის კვირას, ახალ კვირას, ამდღებას, პეტრე-პავლობას, მარიობას და მირქმას. ვადა დაპატიებისა ნაჩვენებ ხანებში ოთხ-ოთხი დღეა ყოველთვის. როდესაც დედ-მამის სახლში მსხვილი ოთხფეხი საქონელი დაიკვლოდა, ტყავიდან ქალი-

შვილს ეძლევა საქალამნე. დასასრულ ღირსია შენიშვნისა ის გარე-
 მოებაც, რომ გათხოვილი ქალი დედ-მამის ოჯახში თითქმის ისეთვე
 უფლებით სარგებლობდა, როგორც ერთ-ერთი წევრთაგანი. მაგად
 თად გათხოვილს ქალს თუ სტუმარი მოუვიდა, და ქმრის სახლში
 არა აქვს წვრილი საკლავი, აგრეთვე არაყი და ეგენი დედ-მამის
 სახლში ეგულება, მიდის და ისე მოაქვს, როგორც თავისი საკუთრე-
 ბა, დედ-მამა ამას ძვირად ვისმეს დაუშლის.

1885 წ.

ჩვეულებრივი უფლება სვანეთში საზოგადო და საკუთრივ თავისუფალ სვანეთში

სასოფლო ყრილობა და მისი უფლება. საერთო კავშირი ყველა საზოგადოებათა

რამდენიმე სოფლების კავშირი ერთს საზოგადოებაში შეადგენდა საზოგადოებას ან სოფლობას (აბუხად). მცხოვრებთა რიცხვი საზოგადოებაში მამრობითი სქესისა, დაახლოებით 20 წლის ზევით იყო საზოგადო კრება (ლუხორ) ან ყრილობა (ლუხორ). საზოგადოდ თვითუფლს მეკომურიდგან ყველა სრულს წლოვანს მამრობითის სქესისას ნება და ხმა ჰქონდა სასოფლო ყრილობაში; კერძოდ კი ქალებსაც შეეძლოთ და უფლება ჰქონდათ ყრილობაში დასწრებისა. ნამეტურ მაშინ, როდესაც ყრილობაში ოჯახიდან მამაკაცი რაიმე მიზეზით ვერ ესწრებოდა და მეორედ, თუ რომელიმე ოჯახში დედა-კაცს უფრო კარგი ხმა ჰქონდა გავარდნილი, როგორც ჭკვიანს და საქმის მცოდნეს, ვინემ ამავე ოჯახის მამა-კაცებს. ერთის სიტყვით, საზოგადო ყრილობაში მიღების უფლება ორივე სქესსა ჰქონდა მცირეს განსხვავებით.

სასოფლო ყრილობა იყო უზენაესი ინსტანცია სვანურ იურიდიულს წესთ-წყობილობაში.

სასოფლო ყრილობა დაბოლოვებით ათავებდა საზოგადო საქმეებს; არავის არ აძლევდა თავის მოქმედების ანგარიშს, არავის წინაშე პასუხისმგებელი არ იყო. ყრილობას დიდი რთული და მრავალგვარი უფლება ჰქონდა; იგი „მახვშის“ (მამასახლისი) თავს-მჯდომარეობით აპყრიდა მოსახლეს, ერთს ან მეტს, გადასწავდა მისს სახლ-კარს, განდევნიდა საზოგადოებიდგან მავნე პირთ და დასჯიდა სიკვდილით, თუ რომ საზოგადოების რომელიმე წევრს აღმოაჩნდებოდა, რომ იგი სცდილობს საზოგადოების რომელიმე თავადიშვილის

ხელში ჩაგდებას საყმოდ კერძო ინტერესებისათვის, ერთის სიტყვით, როგორც ხალხი ამბობს „ვერი მუქდენის“ ქვეყნის მოლაღატეს; სიკვდილით ისჯებოდა ადგილობრივ ეკლესიათა გამცარცვავენი.

თუ სასოფლო ყრილობა ორს ზემოდ ნაჩვენებს დანაშაულობაში დაინახავდა რაიმე პატივსადებ და შესაწყნარებელს საბუთს, მაშინ დამნაშავეთ სიკვდილით დასჯას შეუტვლიდა ოჯახიანათ აყრით და საზოგადოებითგან განდევნით. აქ ისიც უნდა აღვნიშნო, რომ რამდენათაც სასტიკნი არიან ზემოდ მოყვანილი ორი ზომა დამნაშავეთ დასჯისა, იმდენად იშვიათი ყოფილა თვით დანაშაულობის შემთხვევებიც, თუმცა სრულიად მათი უარის ყოფა არ შეიძლება. მართალია, ახლანდელს მოდგმას თავის-თავად არ ახსოვს ვისიმე სიკვდილით დასჯა საზოგადოებისაგან, მაგრამ დაჭეშმარიტებით სჯერათ ორი ზეპირგადმოცემა, ორივე სიკვდილით დასჯის შესახებ. ორივე ეს შემთხვევანი, როგორც მოგვითხრობს ხალხი, მომხდარა თავისუფალ სვანეთში — იფარის და უშგულის საზოგადოებაში. იფარის საზოგადოების მცხოვრებს გივო გულბანს შემოუხიზნებია აზნაური გელა, გვარად დევდორიანი, რომელსაც იფარლების ბატონობა სდომებია. გივო გულბანის ბოროტ-განზრახულობა რომ საზოგადოებას გაუგია, წამოსულა და გულბანი წვეტიან ანძაზე ჩამოუტყვია და ისე მოუკლავს. ამ გადმოცემის სინამდვილეს, სხვათაშორის, შემდეგი ხალხური სიმღერაც ამტკიცებს; რომელსაც სვანები სმალხინის დროს იმ გვარსავე მნიშვნელობას აძლევენ, როგორც საზოგადოდ ქართველები „მრავალ-ყამიერს“.

„ფისევ ხაბა გივო გულბანს,
იმეა გელა ბოგრემდ* ანხიდ“.

(ფისი დაესხას გივო გულბანს, ე. ი. წაწყმდეს მისი სულით, რადგანაც გელა ბოგრემს მოიყვანა). ამ გვარივე გადმოცემა დარჩენილა უშგულის საზოგადოებაში შესახებ ორი ძმის რატიანებისა, რომელთაც ადგილობრივი ეკლესია გაეცარცვათ. ორივე ძმა რატიანები საზოგადოებას სიკვდილით დაუსჯია — გაცარცულ ეკლესიის ახლო (ადგილს დღესაც უჩვენებს ხალხი), ეკლესიიდანვე გამოტანილის შუბით გამოუფატრავს.

საზოგადოდ მიღებულ წესისა და ჩვეულების დამარღვეველ პირის შესახებ დღესაც ხშირად გაიგონებს კაცი ხალხისაგან: ესა და ეს (დამნაშავე) ასაყრელია (ლეიყრე ლი), „ლეშუმფური ლი“ (საშამფურეა) „ლეშუბი ლი“ (საშუბეა). უეჭველია, ამ გვარ თქმუ-

* ბოგრეში სოფელია იფარის საზოგადოებაში.

ლობას კავშირი უნდა ჰქონდეს დამნაშავეთ სიკვდილის დასჯასთან საზოგადოებისაგან.

სასოფლო ყრილობის საქმე იყო: ა) გადაწყვეტა სამტროდ სელისა (ლაიმანხვალდ ლიზი) გარეშე ქვეყნებში, (უმეტეს ნაწილად ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებთან — თერგისა და ყუბანის თემში), ბ) მათი დაბეგრება და შერიგება, გ) კავშირის შეკვრა სხვა საზოგადოებასთან, როდესაც ეს საჭიროდ აღმოჩნდებოდა და დ) განაწილება მეკომურთა შორის გარდასახადისა, თუ ამ უკანასკნელს რაიმე შემთხვევა მოითხოვდა; მაგალითად, თუ საზოგადოების რომელიმე წევრი საზოგადო მტერს, გარეშეს მოჰკლავდა, მაშინ საზოგადოება ვალდებული იყო ეზლო მოკლულის ქირისუფლებისათვის „სისხლი“ (წორ) საერთოდ და თანასწორად ყოველს მეკომურს; აგრეთვე თუ საზოგადო საქმის გამო ვინმე იქნებოდა დატყვევებული საზოგადოების წევრთაგანი, პირველი, ე. ი. საზოგადოება იძლეოდა „სახსარს“ და თვითონ საზოგადოება იღებდა საერთოდ სახსარს დატყვევებულ საზოგადო მტრისაგან, უკეთუ უკანასკნელი შეიქმნებოდა ღირსი დატყვევებისა.

სასოფლო ყრილობა თავისის უფლებით სჯიდა ადგილობრივ ქურდებს, ნამეტურ მაშინ, როდესაც ერთი-და-იგივე პირი რამდენჯერმე იყო ქურდობაში შენიშნული, ქურდების დასჯა მდგომარეობა და ჯარიმის (ჰიბარ) გადახდევინებაში საზოგადოების და ნაქურდალის პატრონის სასარგებლოდ*. რაოდენობა ქურდისაგან ამოსაღებ ჯარიმისა ყრილობის შეხედულობაზე და ნებაზე იყო დამოკიდებული, ქურდის ნივთიერის შეძლებისა და მდგომარეობის მიხედვით. მოხდებოდა, რომ ცხვრის მოპარვისათვის საზოგადოება ერთს ძროხასაც დასჯერდებოდა ჯარიმად ქურდს, მაშინ როდესაც მეორე ქურდს ამ გვარივე დანაშაულობისათვის სამს ხარსაც წაართმევდა.

* ეს ყრილობის უფლება დღემდეა მტკიცედ დაცული. 1880 წ. კალის საზოგადოებაში ერთმა პირმა — მიქელ მარგველანმა მეზობელს ცხვარი მოჰპარა, როგორც კი საზოგადოების ყურამდი მზადწია ამ დანაშაულობამ, მაშინვე სოფლის ყრილობა მოხდა, მიადგა ქურდს, წაართვა ერთი ხარი და ორი ცხვარი; ორი ცხვარი მოპარულ ცხვრის პატრონს მისცა ყრილობამ და ხარი თვით მოისმარა — დაჰკლა და შესჭამა. როდესაც ადგილობრივ ადმინისტრაციამ თვით მნებლობისათვის უქმყოფილობა გამოუცხადა ყრილობას ამ გვარ უკანონო მოქმედებისათვის და დააპირა ხარის გადახდევინება... ამ გვარი შემთხვევები სხვა საზოგადოებაშიც ბევრი გვინახავს უკანასკნელს ხანებში.

ყრილობა ახდევინებდა ჯარიმას ყოველს საზოგადოების წევრს, რომელიც მამა-პაპითგან დადგენილ წესსა და რიგს დაარღვევდა; მაგალითად ვინც მელოგინე ქალს დანიშნულ ვადაზე ადრე გამოიყვანდა და სახლიდგან, ან უქმად მიღებულ დღეებში იმუშაებდა და სხვა.

სასოფლო ყრილობას ექვემდებარებოდა სასულიერო წოდებაც. ჩხუბში მონაწილეობის მიღებისათვის ყრილობა ჩამოართმევდა სასულიერო პირს ღირსებას, ა) სამუდამოდ, თუ სასულიერო პირი ვინმეს მოჰკლავდა ან დასჭრიდა და ამის შემდეგ გარდასცემდა ადგილობრივ სასამართლოს ჩვეულებრივ განსასჯელად, ბ) დროებით, უკეთეს სასულიერო პირს მრუშება გამოაჩნდებოდა და გ) ჯარიმას გადაახდევინებდა მთვრალობისათვის.

სასოფლო ყრილობის მოვალეობა იყო ზნეობის დაცვა ხალხში; განსაკუთრებული ყურადღება იყო მიქცეული გაუთხოვარ ქალიშვილებზე. თუ ქალიშვილს მეძაობა გამოაჩნდებოდა და ბუში (ნაბიჭვარი) ეყოლებოდა, მაშინ ყრილობა ქალიშვილის დედ-მამას, და თუ ესენი არა ჰყავდა—მის ყურის მგდებელ ახლო ნათესაებს, ჩამოართმევდა ჯარიმად ერთს დღიურს ყანას ან ამის კვლობაზე სათიბს, ტყეს, რომელნიც სასოფლო საბეგრო ადგილებად რჩებოდენ სამუდამოდ; მეძაე ქალიშვილს და მის ბუშს ეკრძალებოდათ ნაკურთხს მიწაში დამარხვა, საყდრებში მისვლა და დასწრება სახალხო და სამღრთო დღესასწაულებზე. ნაბუშარ ქალს, გათხოვილი იქნებოდა თუ გაუთხოვარი, არ შეეძლო ღვთისადმი მსხვერპლის შეწირვა თავის თავად.

ყრილობა სჯიდა ნათესაობის დამარღვეველთ ჯარიმით; განსაკუთრებით სასტიკად ეკიდებოდა მირონის გამტეხთ.

საეჭვო საქმეს შეუღლების მსურველ მონათესავეთა შორის განიხილავდა და დააბოლოებდა ყრილობა. აღკრძალული იყო და არის ცოლ-ქმრობა ნათესაეებ შორის მეთათე შტომდე და სახლიკაცებში (ლამხუბ) სრულიად, განუსაზღვრელად შტოისა.

ასეთს უფლებას აძლევდა ჩვეულებრივი უფლება სასოფლო ყრილობას. კავშირი სვანეთის ყველა ამ გვარად განწყობილ საზოგადოებათა შეადგენდა „ხეობას“ (ხეობ), რომელიც მოგვაგონებს ფედერატიულს რესპუბლიკას. იმ საზოგადოებათა კავშირს, რომელსაც სვანები „ხეობს“ ეძახიან, თავის შესაკრებად ძველათ მიჩენილი ჰქონია შემდეგი ადგილები: სოფ. „ლალავერი“, მდებარე ახლანდელ სათავადო სვანეთში, ლახამულას და ფარის საზოგადოების შუა (ეს სოფელი დღეს არსებობს), იფარის საზოგადოებაში მდებარე მინდორი, ესრეთ წოდებული „სვიმონ“ და სოფ. უშგული. ზემოდ ნახსენებ ადგილებზე მოიყრიდა თავს სრულიად ენგურის ხეობაში მდებარე

სვანეთი მაშინ, როდესაც კრებაზე გასარჩევი საქმე, საგანი მთელს ხეობას შეეხებოდა, მაგალითად, როდესაც ხეობას ემუქრებოდა რომელიმე თავადიშვილის გვარეულობა დაპყრობას ანა და როდესაც მთელი ხეობა აპირებდა თავს დასხმას რომელიმე მეზობელ ხალხებისას, რაიმე მტერობისათვის. ხევის კრებაზე ესწრებოდენ თვითიველ საზოგადოებიდან „მახვშიები“ (მამასახლისები), რამოდენიმე დეპუტატი და განსაკუთრებით შემთხვევებში თვითო კაცი მეკომურიითგან. ამ გვარი ყრილობა მოხდა თავისუფალ სვანეთში 1875 წელს, როცა ხალხი აჯანყდა.

ღაბა და სოჯალი

სვანეთი (კორრესპონდენცია „ივერიისა“)

ძველი „მახვშიობა“ (მამასახლისობა) თავისუფალ სვანეთში შეწყდა მხოლოდ 1869 წელს, როდესაც პირველად დაწესდა მთავრობისაგან ეხლანდელი მამასახლისობა. რუსის მმართველობის სვანეთში შესვლის პირველს ხანებში სვანეთის თავდაპირველის პრისტავის თ. ალექსანდრე მიქელაძის ამაღლას შეადგენდნენ მახვშიები, რომელთა დახმარებით შეჰქონდა მას, მიქელაძეს, ახალი კანონები, 1853 წ. პოლკოვნიკი ბართლომეი, ცნობილი არქეოლოგი და ნუმისმატიკი — და თ. მიქელაძე ერთად აღებინებენ ფიცს ლატალის საზოგადოებას (თავისუფალ სვანეთშია) მახვშის აბი ფარჯიანის შემწეობით. მიქელაძეს შემდეგ სვანეთის პრისტავად ინიშნება თ. სვიმონ ამირეჯიბი. ამირეჯიბის გარშემო ჰგროვდებიან ყველა საზოგადოების მახვშიები, რომელთაც მახვშის სახელის ნაცვლად მდივანბეგები დაერქვათ და დაენიშნათ ჯამაგირებიც, თვითონ 150 — 300 მანათამდე. შემდეგ ამირეჯიბისა პრისტავად დანიშნეს ი. მამაცაშვილი; ამის შემდეგ თ. ჯორჯაძე და ამათ ხელში მახვშიები, დიამბეგებად წოდებულნი, თან-და-თან ჰკარგავენ თავიანთს აღრინდელს მნიშვნელობას და 1869 წელს ეს მდივანბეგობაც ისპობა და, როგორც სხვაგან, ისე სვანეთშიაც შემოღებულ იქმნა ახლანდელი მამასახლისობა და „სასოფლო წესდება“. ამ ახალ წყობილებას მახვშივერ ითვისებს, ხალხსაც ეუცხოება და პირველის სამის წლის 1869—1874 განმავლობაში ხდება არეგ-დარევა მამასახლისის და ძველის მახვშის უფლებათა გაუგებლობისა და მოუხრიგებლობისგან. ხოლო შემდეგ, როცა ვადა პირველის მამასახლისისა გათავდა და მის ადგილს სხვა ჩადგა, ხალხმაც და მამასახლისმაც ცოტად თუ ბევრად შეითვისეს ახალი წყობილება და ასე მომდინარეობს დღემდის.

ვინ იყო ეს აღრინდელი „მახვში“, რა მნიშვნელობისა და უფლებათა მექონი?

სიტყვა „მახვში“, სევანურად ჰნიშნავს უფროსს, თითქმის იმავე მამასახლისს. იგი იყო სასოფლო ყრილობის თავმჯდომარე და ამ გვარად მისი როლი ბევრად წააგავს როლს რესპუბლიკის პრეზიდენტისას, რასაკვირველია, განსხვავებით. მახვშის ირჩევდენ უვადოდ და თუ იგი კარგი გამოდგებოდა, ეს თანამდებობა შერჩებოდა მას ღრმა სიბერემდის. უვარგისს მახვშს კი ფიცხლავ გამოსცვლიდენ ხოლმე ყოველს ჟამს, თუნდა წლამდინაც. მახვშის არჩევანში მონაწილეობის უფლება ჰქონდა მინიჭებული ყველას, ვინც კი სრულ-წლოვანი იყო. ასე რომ ერთის ოჯახიდან 30 სრულ-წლოვანი რომ ყოფილიყვნენ, ყველას შეეძლო დასწრებოდნენ და მონაწილეობა მიეღოთ არჩევანში. შესანიშნავი ის არის, რომ ქალებსაც მინიჭებული ჰქონდათ ეს უფლება. სრულ-წლოვანს მანდილოსანს რომლისავე მეკომუტრისას იგივე ხმა ჰქონდა, როგორც ქუდოსანს. მაგრამ, საზოგადოდ, მანდილოსანთა რიცხვი ყოველთვის ნაკლები იყო მამაკაცზე არჩევანის დროს.

მახვში უნდა ყოფილიყო ხანში შესული კაცი, მაგრამ მამაცი, გამოცდილი, პატიოსანი, გონიერი და საზოგადოებას ერთგული. აღრჩევა მახვშისა მოხდებოდა ყოველთვის ერთს აღნიშნულს ადგილს რომელსაც სხვა-და-სხვა საზოგადოებაში სხვა-და-სხვა სახელს უწოდებენ. ერთი „ლალხორ“, მეორე „სვიფ“ (?) და მესამე „სახევ“ (სადადიანო სვანეთში). ეს სახელები ჰნიშნავენ საჯარო ადგილს. „Agora“ — ბერძნულად და „Forum“, რომაულად რომ ჰქვია. ამ სარბიელ ადგილზედ საზოგადოება ერთბაშად თავს მოიყრიდა, რაკი საჭირო იქმნებოდა ახალის მახვშის არჩევა. აქვე იკრიბებოდა საზოგადოება ყოველთვის, როცა ყრილობის შესახები რამ საქმე იქმნებოდა. ჯერ მივიდოდა ერთი რომელიმე წევრი საზოგადოებისა, დაუკრავდა ბუკს (საყვირი) ხალხის შესატყობინებლად. მაშინვე ყველანი შეიმოსებოდენ საგარეო და სადღესასწაულო ტანისამოსით და შეიარაღებულნი წარემართებოდნენ დანიშნულს ადგილს. აქვე წარსდგებოდა სამახვშიო პირი¹, რომელაც ხალხს ჯერ უწინდელის მახვშის სიცოცხლეშივე ჰყავს ნაგულვები სამერმისო მახვშის მოადგილედ. ასე რომ მახვში დიდის ხნითვე აღრჩეულია წინასწარ და თუ ახლა ხალხმა თავი მოიყარა, ეს მხოლოდ იმისათვის, რომ საჯაროდ ჩააბაროს მას ეს თანამდებობა.

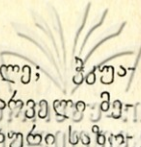
¹ სახელო ადგილი მთელის ხევის მცხოვრებთ შესაკრებელი.

² ნიშნავს სახელოვანს, ქებულს.

ვისიც რიგი იყო მოსვლისა, ყველანი მოგროვილნი არიან, ყველას მხიარულება ეტყობა. ბაასი და ხსენებაა პატივისღებით უწინდელის შესანიშნავის მახვშიებისა. ბოლოს ხალხი შეჯგუფდნენ და წინ წამოაყენებს სამახვშიო კანდიდატს. ხალხი და მახვში კარგა ხანს ერთმანეთს უყურებენ თითქო ახლა შინჯვენ ერთმანეთსაო. ამ დროს ყრილობიდან გამოვა რომელიმე კარგი ენა-მეტყველი პირი და ეტყვის შესხმას სამახვშიოს. ეს შესხმა აქ ითარგმნება ისე, როგორც გადმომცეს პირდაპირ დამსწრე მოხუცთა.

„კარგო ესაჲ! (სახელია) ევა-ადამიდამ („ივა-ადამუნლო“) დაწყებული კაის მხრით, პატივით და ქებით ხსენებულ არიან შენნი წინაპარნი და ამიერიდგან შენც შეიქმნები. უცხო არ არის შენის თემისთვის (გვარეულობისთვის) ამ გვარი პატივი და დიდება ჯარისაგან (ჯარი — ЛУБЛИКА). ეს ასეა და ტყუილის თქმაც ცუდია, რომ არ მოგახსენოთ, რომ დღეს შენ დიდს პატივსა გდებთ: შენ ერთს ჩვენთაგანს გხდით ჩვენს უფროსად და რამდენადაც დიდია ჩვენი შენდამი პატივისცემა, იმდენად ასიათასჯერ მომეტებული უნდა იყოს შენი ჩვენდამი სიყვარული და თავ-განწირული ერთგულება. დღეის ამას იქით შენ ჩვენი მამა ხარ და ჩვენ შენი შვილები. შენ იცი და შენმა კაი-კაცობამ, თუ როგორ შეასრულებ ამ შენს მოვალეობას და ჩვენს მონღობილობას, მახვშიობას, რომელიც დღეს ჩვენ ხელთ მოგეცით და სხ..“ შემდეგ ეს ორატორი ახსენებს მახვშის უწინდელს სახელოვანს მახვშიებს არა თუ იმ საზოგადოებისას, არამედ მთელის სვანეთისას და ბოლოს სთხოვს ღმერთს, რომ ამ ახალ მახვშის დაემსახუროს იგეთივე სახელი, როგორიც იმ სახელოვან მახვშებს დაუმსახურნიათ, — იმ მახვშიებს, რომელთა დროს საზოგადოებანი კეთილ-დღეობაში ყოფილან. „ბევრს ნეტავის გეტყვიან შენ („ობა ნატიალს ჯეჟენინებს“) — მიუბრუნდება ორატორი ისევ მახვშის — თუ ყოველივე ისე მტკიცედ აღასრულე, როგორც ჩვენი რიგი და წესი მოითხოვს!“ დასასრულ, ორატორი ქუდ-მოხდილი დაიჩოქებს და ადავლენს ვედრებას ღვთისადმი: „დიდება შენდა მაღალო ღმერთო! გევედრებით და შეგვივედრე: თუ ოდესმე სვანეთის ხეობაში (შუანე ტვიბ) მახვშის აღრჩევა კეთილი და ბედნიერი ყოფილიყოს, მეორედაც ეს ჩვენი მახვშის აღრჩევა კეთილი და ბედნიერი გახადე, ამენ!“ — „ამენ“ ერთობილის ხმით შებღავლებს ერი, დიდი და პატარა, ქალი თუ კაცი.

ამაზედ მახვში ჯერ მაღლობას მოახსენებს ჯარს და შემდეგ დაიწყებს ხმამაღლივ ლოცვას: „დიდება შენდა კაცისა გამჩენლო ღმერთო (ამსვალდა მუწსე ღერმეთ) გეხვეწები და შეისმინე ჩემი

ვედრება, სახვედრელს მიმახვედრე; შეცდომას ამაცილე; ჭკუა-
 გონება მომეც; ყოველგვარს კეთილ საქმეში მწე და მფარველ მე-
 ყავ; ქაჯ-ეშმაკი ამაშორე; შემადლებინე ღირსეული სამსახური საზო-
 გადობისადმი; ნუ ჩამაგდებ მე და ჩემს შვილსა და მომავალს
 ამოუღებელ (უკიდა) სირცხვილში, მომეც ძალი და ღონე, რომ
 სიკვდილდე გავატარო მახვშიობა პატიოსნად, საზოგადოების საკე-
 თილდღეოდ და ჩემდა სასიქადულოდ და სხ.“ ამით თავდება მახვშის
 აღრჩევის ცერემონიალი. ხალხი დაიშლება, და მახვშიც, შემოსილი
 უფლებითა და პატიოსნებით შეუდგება საქმეს.

ყოვლად შეუძლებელი იყო, რომ მახვშის არჩევა უკანონო
 ყოფილიყო, რადგან არავის შეეძლო ვინმე გაენდო და ვისთვისმე
 ეტქო, რომ მას ჰსურს მახვშიობა, ან ამის გულისთვის ქრთამი რამ
 გაეღო და მომხრეები ეშოვნა. მახვში თავისთავად დაგულვებული
 იყო მით, რომ მას მიუძღოდა რომელიმე ღვაწლი ხალხის წინაშე
 და ზემოთ თქმულნი სათნოებანი, რომლითაც ის სხვებს აღემატე-
 ბოდა.

მახვშის არავითარი ჯამაგირი არ ეძლეოდა. ყოველს სასყიდელ-
 ზედ უფრო მაღლა აყენებდა იგი და ხალხიც ამდენს მისდამი ყუ-
 რადლებას მთელი საზოგადოებისას. ამით სახელი მისი მათებურად
 უკვდავი ჰხდებოდა შთამომავლობაში და ეს იყო მისი ჯილდო.

მახვშის ბევრ-ნაირი მოვალეობა აწვა კისერზე. იმის უფლება
 თითქმის შემოუფარგვლელი იყო. ის ერეოდა ყოველ საქმეში,
 რასაც ცხოვრების მიმდინარეობა მოიტანდა. საქმე, სასულიერო
 ყოფილიყო, თუ სახორციელო, სისხლის სამართალი თუ სამოქა-
 ლაქო, ყველაში პირველი ადგილი ეჭირა, მაგრამ ისე კი რომ ყრი-
 ლობის გადაწყვეტილების მორჩილი უნდა ყოფილიყო.

საზოგადოდ, საქმეს მახვში ყრილობის დაუკითხავად და მისგან
 ნების დაუთრთველად არაოდეს არ იკისრებდა და არ ითავებდა, და
 თუ ზოგჯერ ითავებდა რასმე, მხოლოდ მაშინ, როცა სრულიად
 დარწმუნებული იყო, რომ ამ საქმეში საზოგადო ინტერესები მტკი-
 ცედ დაცულ არიან და საზოგადოებაც ამ შემთხვევაში წუნს არ
 სდებდა მახვშის ნამოქმედარს. ყოველ საზოგადო საქმეში მახვში
 ჯერ დაეკითხებოდა გამოცდილ და სარწმუნო კაცებს და მათებურად
 დადგენილს მოსაზრებას და გადაწყვეტილებას იგი წარუდგენდა სა-
 ზოგადო ყრილობას. მოახსენებდა რა საზოგადო ყრილობას საქმის
 გარემოებას, მახვში წარმოსთქვამდა თავის შეხედულობასაც და
 დადგენილობას. თუ ეს ყრილობას მოეწონებოდა, ბევრის აწონ-
 დაწონის შემდეგ, დაამტკიცებდა, თუ არა და დადგენილობას შესცუ-
 ლიდა ან მთლად, ან რამდენადმე.

მანვემის ჰქონდა უფლება, რომ სახალხო ხანგრძლივის დღესასწაულობის დროს, როცა ხალხში მთვრალობისა გამო ჩენა-კვლა და სხვა უწესობა ხშირად ხდებოდა, — მაშინ ყველასთვის იარაღი აეყარა. აპყრიდა და დღესასწაულის გათავების შემდეგ ყველას კუთვნილებისამებრ დაუბრუნებდა.

როგორც საზოგადო საქმეებში, ისე კერძო შემთხვევაში მანვემის პირველი ადგილი ეჭირა. მის საღეთო და ზნეობითს მოვალეობას შეადგენდა: დაცვა მყუდროებისა და მშვიდობიანობისა საზოგადოების წევრთა შორის. აგრეთვე მორიგების ჩამოგდება მოჩხუბართა და მოძულეთა შორის. მანვემის განსაკუთრებით ბევრი საცადი ჰმართებდა მაშინ, როცა რწმუნებულს მისდამი საზოგადოებაში გვართა ბრძოლა მოხდებოდა და როდესაც ორ თემს შორის „სისხლი ჰსდუღდა“ (ზისხ ფუვე), როგორც თითონ სვანები იტყვიან. ამ დროს მანვემი დღე და ღამ იმათ ოჯახებში დადიოდა. მანვემი ცდილობდა რჩევით და შეგნებით მშვიდობიანობა ჩამოეგდო. მაგრამ თუ ამით ვერას გახდებოდა, მაშინ უფრო ენერგიულ საშუალებასაც მიჰმართავდა: მოიწვევდა საზოგადოებას, რომელიც ძალით შეაჩერებდა მოჩხუბრებს. ძნელად თუ ოდესმე ვერ გასჭირდა მანვემის საცადი. წინააღმდეგ შემთხვევაში მოჩხუბარი და მისი ურჩი თემი დაიმსახურებდა არათუ მის სამღურავს და რისხვას, არამედ მთელის საზოგადოებისას. რაკი მოჩხუბრებს მორიგებაზე დაიყოლიებდნენ, მაშინვე აიჩრევდენ მედიატორებს, რომელთ თავმსჯდომარედ ისევ იგივე მანვემი იყო.

ყოველს კერძო საქმეში და ოჯახში მანვემის ისე მიუწვედებოდა ხელი, როგორც საზოგადო საქმეებში. გაყრის დროს მამა-შვილთა, ძმათა და ცოლ-ქმართა შორის ამბოხის დროს პირველი მზრუნველი ისევ მანვემი იყო. დანარჩენს მოვალეობას მანვემისას, როგორც სამსაჯულო საქმეების წარმოებაში და მსაჯულთ შედგენილობაში, მერეც მოგწერთ და ამიტომ აქ თავს ვანებებ.

რითი უხდიდა საზოგადოება მანვემის ამგვარს უანგარო სამსახურს? — უხდიდა არა ნივთიერის ჯილდოთი, არა ჯამაგირით, არამედ ერთად-ერთის პატივდებით და დაფასებით. ერთი ესა, რომ მანვემი ხელთუხლები კაცი იყო, რადგანაც ჩვეულებითი მართლიერება (обычное право) მას არ აძლევდა ნებას, რომ ვისმე ხელით შეხებოდა, ანუ გაელახა, ანუ დაეტყვევებინა. მეორე ესა, რომ საზოგადოება უთმობდა მანვემის პირველს, საპატიო ადგილს ყოველგან და ყველასთან და ესე ყოველი ხალხის აზრით უღრმესი და უდიდესი პატივისცემა იყო, ვინემ ნივთიერად დაჯილდოება. მანვემიც ამ აზრისა იყო. მხოლოდ ათასში ერთხელ ხალხი მუშაობაში თუ მიეშვე-

ლებოდა თავის მახვშის, რომელიც საზოგადო საქმეების გამო მუდამ მომცდარი იყო თავისს კერძო საქმეს. ხალხის საყვარელის მახვშების სახელი ისეთივე დაუვიწყარნი არიან დღესაც სვანეთში, როგორც სხვა ქვეყნებში სხვა-და-სხვა მათი გმირები. ამში დღესუნდება ყოველი ცნობის-მოყვარე გარეშე კაცი, თუ ის მათს ცხოვრებას დააკვირდება; ვერ შენიშნავს მხოლოდ მორბედი მოგზაური და ენის უცოდნელი.

სასამართლოს წარმოება სვანეთში

სვანეთში სასამართლოს შეადგენდნენ მსაჯულ-მედიატორები, რომელთაც სვანეთში ეძახიან „მორვარ“. ეს კათეგორია მსაჯულებისა, რამოდენისამე განსხვავების გარდა, მზგავსია იმ მედიატორულის სამართლის წარმოებისა, რომელიც დღესაც ბევრგან სხვაგანაც არსებობს. „მორავათ“ ყოფნა სვანეთში ყოველს კაცს შეეძლო, თუ კი შემთხვევა გამოიწვევდა მას ამა საქმისათვის. აქედამ ჰსჩანს, რომ მორავები არ იყვნენ არც მუდმივი, არცა ვადით ამორჩეულნი ჩვენს ეხლანდელ სოფლის მოხელეებსავით. მსაჯულ-მედიატორეთა ამორჩევა სრულიად დამოკიდებული იყო მომჩივან-მოპასუხეთა არჩევანსა და ნებაყოფლობაზე. მაგალითად: ვსთქვათ, მე შენ მაწყენინე, ან სხვა რამ უსამართლობა გამიწიე. მაშინ მე მაქვს ნება ამოვირჩიო მსაჯულ-მედიატორეთ (მორავათ) ერთი ვინმე სანდო კაცი, ისეთი, რომელმაც ამ საქმის გარემოება დაწვრილებით იცის. ესევე უფლება მაქვს შენც ჩემს მოპასუხეს. მეორედ რომ დამჭირდეს ღართლ-მსაჯულებისადმი მიქცევა, მაშინ მინდა იმავე პირებს ამოვირჩევ, მინდა სხვებს, რომელთაც ამ მეორის საქმის გარემოება უკეთესად იციან. ერთი პირობა უთუოდ უნდა დაცული ყოფილიყო „მორვების“ ამორჩევის დროს: მომჩივან-მოპასუხეს ან ორთავეს თავიანთი ნათესავეები უნდა აერჩიათ, ან ორთავეს გარეშე პირნი, რათა სამართალი უფრო მიუდგომელი ყოფილიყო. „მორვებს“ ხალხი ისე მოწიწებით უყურებდა, როგორც სამღრთო პირს. და უყურებს დღესაც, როცა კი „მორვების“ საშუალობით წყდება ხოლმე საქმე. „მორვარ ლერმეთი ნაწასვ ლიხ“ — მორვები ღვთისგან გაჩენილნი არიანო — იტყვის ხოლმე სვანი. მორვებიც ამ ნდობას ერისას ისე გულს-მოდგინედ ემსახურებოდნენ, რომ ყოვლად შეუძლებელი იყო მათგან მიდგომ-მოდგომით საქმის გადაწყვეტა. იმათ ისიც მეტის-მეტად აწუხებდათ: ვაი, თუ ჩვენის მიუმხდარობით სწორს სამართალს გადაუდებითო და ფიცი შევბლაღვეთო. ფიცს — რასაკვირველია არა ახლანდელის ფორმის — სვანი მეტის-მეტად

უფროხის და ერიდება, რადგან დარწმუნებულია, რომ ტყუილი ფიცი არა მხოლოდ საკუთრივ მასზედ მოავლენს ღვთის რისხვას, არამედ მთელს ოჯახზე და შთამომავლობაშიაც არ ამოიკვეთება უფიცი რისხვა. ამ ნაირი შეხედულება ერისა მორევების წმინდა მოვალეობაზე იყო მიზეზი იმისი, რომ „მორევები“ ძნელი საშოვნელნი იყვნენ და ყველა ცდილობდა მოჰრიდებოდა, თუ წინდაწინ შეიტყობდა, რომ ვისმეს მისი ამორჩევა უნდა რომლისამე საქმის გასარჩევად. ხოლო ამ დაბრკოლების ასაცილებლად სვანებს აქვსთ ერთი ღონისძიება. მძებნელი „მორავისა“ იშოვის რამე საეკლესიო ნივთს, თუნდა საყდრის კლიტეს, შევა იმ სახლში, საცა სამორავე კაცი ეგულვება და როგორმე ეცდება ხელი მოაკიდებინოს ამ ნივთსა, რის შემდეგაც უარის თქმა „მორავობაზე“ ყოვლად შეუძლებელია, რადგანაც ამით სვანი ღვთის რისხვას გამოიწვევდა. „მორავი ღვთისგან გაშობილია“, ამიტომაც ამბობს სვანი.

მორევების სამართალს ექვემდებარებოდენ ყოველ-გვარი საქმეები, როგორც სამოქალაქო, ისე სისხლის სამართლისა, ზოგიერთა შემთხვევათა გამოკლებით, რომელთაც შემდეგ მოვიხსენიებთ.

მორევების რიცხვი ორზე ნაკლები არ შეიძლებოდა და თორმეტს ათასში ერთხელ, დიდს რასმე საქმეში, თუ აღემატებოდა. ჩვეულებრივს რიცხვად იყო მიჩნეული ექვსი მორავი: სამი მომჩივნის და სამი მოპასუხის მხრით, მაგრამ სხვაფორივაც შეიძლებოდა ოღონდ რიცხვი წყვილ-წყვილი უნდა ყოფილიყო. რამდენიც ერთის მხრით, იმდენიც მეორის მხრით. ისეც შეიძლებოდა, რომ ორსავე მხარეს ერთად ამოეჩიათ ერთი რომელიმე კაცი, სახელდობრ მაშინ, როცა მე და ჩემს მოდავეებს ორ-ორი მორავი ჰყავთ, მაგრამ საჭიროდ დაუნახავთ მეხუთის მომატებაც. ამ მეხუთის არჩევანი ორივეს თანხმობით უნდა ყოფილიყო.

მორევების ამორჩევამდის მახვშის და რამდენსამე სხვა პირს მომჩივან-მოპასუხე უნდა დაეყაბულებინათ მორიგებაზე. თუ ეს არ მოხდებოდა, მომჩივანი თავისს მორევებს დაასახელებდა და მახვშის პირით აცნობებდა მოპირდაპირეს; — მოპირდაპირეც თავისის მხრით შემოუთვლიდა. ბოლოს ყველანი ერთს ადგილას თავს მოიყრიდნენ. პირველად მორევებს მომჩივანი უნდა გამასპინძლებოდა და მასპინძლობაც, რაც შეიძლებოდა, უხვი უნდა ყოფილიყო სასმლითა და საჭმლითა. მორევების სტუმრობა, ისე როგორც დიამბეგისა, საანდაზოდ არის გამხდარი. ამას გარდა მორევებს ეძლეოდა გასამჯელოდ თვითო „ლერქვაში“ (ნივთი სამი მანეთის საღირალი), რომელსაც ისინი ღებულობდნენ განჩინების დადგენის შემდეგ და მის გამოცხადებამდის.

შეგროვდნენ მორევები მომჩივნის ოჯახში; მასპინძელი მზად არის ჩამოსხდნენ სკამებზე; სვფრის თავს მასპინძელი ჯდება. სდგამენ ტაბაკებს, სავსეებს პურით, ხორციით და ყველით. მასპინძელი პირველი შეეხო პურს, მაგრამ სანამ ჭამას დაიწყებდეს, მიმართავს მორავებს ამ სიტყვებით: „ჩემი მადლი თქვენ გქონდესთ, ჩემს მოწყალე-შემწე კაცებს; ღმერთმა ჰქნას, რომ ამ გვარი შემთხვევა არ მენახოს თქვენს ოჯახებში. ღმერთმა გიზლოთ ამის მაგიერი, რასაც დღეს თქვენ ჩემთვის შრომასა ჰსწევთ!“ და იწყებს ჭამას. მორევებიც უბასუხებენ: „ღმერთმა ამიერიოთგან მოსპოს ამ გვარი ხარჯი და შენს ოჯახში და სამხიარულო სუფრაზე მოვსულიყოთ ყოველთვის“. ამით იწყება პურისჭამა. ამ დროს მეწდე არაყს ასხამს ქარასხში და მიართმევს ჯერ მასპინძელს და მერე ყველას ჩამოუბრიგებს (სადადიანო სვანეთში ღვინოც არის). ასე ჩამორიგდება მეორედ და მესამედ. ყველამ ჭამას თავი დაანება და მორევები შესტყერიან მასპინძელს მომჩივანს, რომელმაც თავისი „სარჩელი“ მათ უნდა მოახსენოს. მაშინ მომჩივანი ადგება ფეხზე კათხით ხელში, ქუდ-მონდილი წარდგება მორევების წინ და დალაგებით მოჰყვება თავის „სარჩელს“. ჯერ ყველაზედ უწინარეს მოიწოდებს ღმერთს, როგორც ყოველად სწორ და მართალ მსაჯულს (სწორ სამართალი მეუფეუშვდე). მერე მიუბრუნდება მორევებს და ეხვეწება, რომ რაკი „მათ ჩადვეს ფეხი მის მადლში“ და გაისარჯნენ“, კიდეც ეცადონ სინიდისით საქმის გადაჭრას. შემდეგ მოჰყვება თვით საქმეს. მორევები კათხებით ხელში სრულის ყურადღებით უსმენენ: განსაკუთრებით ორი მორავი ამიტომ, რომ იმათ რაც კი შეიძლება, სიტყვა-სიტყვით უნდა გადასცენ საჩივარი მოპასუხეს. რაკი მომჩივანი საქმეზე ლაპარაკს დაასრულებს, განმეორებით ჰსთხოვს მორავებს, რომ იგი არ დაჩაგრონ უსამართლობით, და გამოსცლის ხელთ ნაჭერ კათხას. მორავები ამედებენ, რომ ღვთისა და მომჩივან-მოპასუხის საჯეროდ დააბოლოონ საქმე, და დასცილიან სავსე ქარასხებს, რომელნიც მათაც აქამდი ხელთ ეჭირათ. მერე მოჰყვებიან ჭამას, სმას და, როცა დაკმაყოფილდებიან, მიდიან თავიანთ სახლებში.

მეორეს დღეს მორევები მიდიან მოპასუხისას, რომელმაც წინდაწინვე იცის მათი მოსვლა და მზად არის. იგივე მასპინძლობა, იგივე ორჯერ არაყით სავსე კათხების ჩამორიგება და მესამედ რომ აივსებენ, ადგებიან ფეხზე ორი მორვარი და დაწვრილებით გადასცემენ საჩივარს მოპასუხეს. თუ მათ ორს, რამე დაავიწყდებოდათ, მაშინ დანარჩენ მორავებს უნდა მოეგონებინათ. მათს სიტყვაპასუხში საქმეზარი ის არის, რომ ისე ტყბილად, დარბილებით გადასცემენ საჩივარს მოპასუხეს და მოპასუხისას მომჩივანს, რომ ორთა-

ვებს დასახავდენ ერთმანეთის წინაშე მთხოვნელად, მომნანებელად და მხოლოდ სიმართლის მეძიებელად. ამის გამო რაკი მორავეები საქმეში ჩადგებოდენ, მაშინ ყოველთვის სიამეტკბილობით თავდებოდა საქმე.

საჩივრის მოსმენის შემდეგ მოპასუხე იმავე წესით, როგორც მომჩივანი, პასუხს მოახსენებს მორავეებს. აქაც მისი პასუხის დახსოვება განსაკუთრებით ორის მორავეის მოვალეობა იყო. პასუხის მოსმენის შემდეგ, ისევ სმა და ჭამა და, ბოლოს, თავ-თავიანთ სახლებში წასვლაა.

მეორეს დღეს, გამოფხიზლებულნი მორავეები მიდიან ახლა ისევ მომჩივნისას პასუხის გადასაცემად, თუ მომჩივანი რასმეს დაუმატებდა, კიდევ მოპასუხეს გადაეცემოდა და ამ ნაირად ორის-სამის დღის განმავლობაში ეს მოსმენ-გადაცემა გათავდებოდა. შემდეგ მოწმებს ჰკითხავდენ უთუოდ ფიცს ქვეშ, საყდრის გალავანს შიგნით, გამოსვენებულის ხატის წინაშე. მაგრამ აქ ესეც უნდა დავუმატოთ, რომ სვანეთში საქმე სამოწმოდ ძნელად თუ როდისმე გამხდარა. ეს იმიტომ, რომ ფარულად, ქურდულად, დანაშაულის ჩადენა სვანის ბუნებაში არ იყო და თუ ვისმე მტერობას უწევდა, ეს მხოლოდ სირცხვილის გულისთვის და პატივის აყენებისთვის, რომ მისმა მტერმა არსად დაიკვებოს: მე ამას ესა და ეს დავმართო! ამიტომაც სვანეთში ძნელი გასაგონი იყო, რომ ქურდულად კაცს კაცი მოეკლას. თუმცა ეს ასეა, მაგრამ ვერც იმას ვიტყვით, რომ სვანურს განსამართლების წეს-წყობილებაში მოწმები მიღებული არ ყოფილიყვნენ, ესენი აუცილებელნი იყვნენ მაშინ, როცა მომჩივან-მოპასუხე წამოაყენებდენ რომელსამე ადრინდელს შემთხვევას. აქ მომსწრე კაცების მოხუცების ჩვენება მეტად საჭირო იყო და ამითი თავდებოდა გამოძიებითი მხარე საჩივრისა.

ვსთქვათ, მსაჯულ-მედიატორებმა გაათავეს მოწმების დაკითხვაც (როცა ეს საჭირო იყო), ყოველი საფუძველი და საბუთი ხელთა აქვთ. ახლა საჭიროა მისი აწონ-დაწონვა, მომჩივან-მოპასუხის საბუთების შეფარდება და ბოლოს განჩინების დადგენა. ამაზედ მერმე ვიტყვით.

სასამართლოს წარმოება

განჩინების დადგენის დროს მსაჯულები სოფლის განაკიდ ადგილას სადმე მიდიან და, თუ ამას უშლის ავდარი და ზამთარი, მაშინ თავს იყრიან სოფლის რომელსამე უკაცურ სახლში, ისე რომ გარეშე კაცმა არ მოისმინოს იმათი მსჯელობა განაჩენის დადგენის დროს. აქ მსაჯულნი სთხოვენ მათ შორის უფრო სანდო პირს, მახვშის, რომ მან პირველმა წარმოსთქვას თავისი შეხედულება იმაზედ, თუ რამდენი უნდა მიესაჯოს მომჩივანს მოპასუხისაგან. მახვში ვალდებულია დალაგებით გაიმეოროს საქმის გარემოება, არსებითი მხარე საჩივარისა და პასუხისა, გაახსენოს დანარჩენ მსაჯულებს ის ჩვეულებითი მართლიერება, რომელიც ამ აღებულ საქმეს მიუდგება, უჩვენოს რამდენიმე მსგავსი შემთხვევა და მაგალითი წარსულის ცხოვრებიდამ და ბოლოს წარმოსთქვას თავისი განაჩენი, დასკვნა. მახვშის შემდეგ წინადადება მიეცემოდა ხნით უფროსს. ეს თავის შეხედულებას და განაჩენს წარმოსთქმიდა და ასე მორიგად თვითოეული ცალკ-ცალკე თავისას იტყოდა. ბოლოს ყველანი ერთს დასკვნამდის მივიდოდნენ. ამ დროს ჰაზრების შეუთანხმებლობა მათ შორის ძნელად თუ ოდესმე მოხდებოდა, რადგან ყოველმა მსაჯულმა კარგად იცოდა, თუ რომელი დანაშაული რამდენს გასჭრიდა. მაგალითად: ვსთქვათ, ესავი უჩივის ბაბის, რომ უკანასკნელმა იგი დასჭრა ხელში და ხელი დაუშავდა. ყოველმა მსაჯულმა იცის, რომ თუ კაცს ასო რომელიმე ჭრილობისაგან დაუშავდა, კანონით უნდა მიესაჯოს „სისხლის“ („წორ“) ნახევარი; ამას ლაპარაკი არ უნდა. მაგრამ, ვთქოთ, ბაბისაც აქვს თვისის მხრით დიად პატივსადები მიზეზები, — აი თუნდა ეს, რომ დაჭრამდის, გინდა დაჭრის შემდეგ ესავმა ბაბის გაუტეხა სახელი, რომელიც ჰსჭრის 12 აცსიშს (აცსიში უდრის ექვსს მანათს), ესე იგი სულ 72 მანათს. ეს უნდა გამოირიცხოს ესავის „სისხლის“ საზღაურიდამ. შეიძლება სხვაც რამე უპატიურება აღმოჩნდეს ბაბისგან ესავის შესახებ. ამასაც, რასაკვირველია, ზედ შეუკეცენ და დანარჩენი იქმნება ის საზღაური, რომელიც ესავს ერგება ბაბისგან. ამაში მსაჯულები ადვილად თანხმდებიან...

ამ დროს ერთი მსაჯულთაგანი აიღებს პატარა ქვას („ბაჩა ლილჯენი“), ამოსთხრის მიწას იქვე და შიგ იმ ქვას ჩაჰფლავს მსაჯულების თვალწინ. ეს ქვის ჩაფლვა სვანურს იურიდიულ წყობილებაში იმას ჰნიშნავს, რასაც სხვაგან წერილობითი განაჩენი და რასაც ვერაფერ

შესცვლის, ერთის სიტყვით საქმის გათავებას, საქმის დასასრულს. ქვის დაფლვას მეორე მნიშვნელობაცა აქვს, ე. ი. სანამ მსაჯულები ერთად არ გამოუცხადებენ მომჩივან-მოპასუხეს თავის განჩინებას, მანამ არცერთს მსაჯულს ცალკე არა ჰქონდა უფლება, რომ იგი ვისთვისმე გაემჟღავნებინა; ეს ქვის დაფლვა იყო ნიშანი საიდუმლოების შენახვისა.

თუ მომჩივანი ან მოპასუხე კერძოდ შეიტყობდა მსაჯულების განაჩენს, ასე ვთქვათ, საჯაროდ გამოცხადებამდის, უკმაყოფილო მხარეს ნება ჰქონდა არ შეეწყინარებინა გარიგება, თუ გადაწყვეტილება. აი ამიტომ ჰფრთხილობდნენ და ერიდებოდნენ მსაჯულნი განჩინების წინდაწინ გამჟღავნებას, თუმცა განჩინების დადგენის დროითგან გამოცხადებამდე მთელი თვე, წელიწადიც გაივლიდა ხანდისხან.

აი, დაბოლოვდა განჩინების დადგენა. მსაჯულები მიდიან ადგილის ეკკლესიის კარზედ და იქილამ ატყობინებენ მომჩივან-მოპასუხეს, რომ ესენი გამოცხადდნენ ერთგულობის ფიცის მისაღებად. მოდიან მომჩივან-მოპასუხე ჩვეულებრივ დაიარაღებულნი. პაპი, მსაჯულებისაგან წინ-და-წინვე დაბარებული, ეკკლესიილამ გამოასვენებს ხატს (არასოდეს ჯვარს). თუ პაპი არ მოხდა, მაშინ მის შავივრობას ასრულებს თვით მომჩივანი. ერთის მხრით მსაჯულნი დგანან მწყრივად და ქულ-მოხდილნი ეკკლესიის გალავანში, ხატის წინაშე; მეორეს მხრით — იმავე რიგით ერთი მეორეზე დაშორებულინი მომჩივან-მოპასუხე თავიანთის სახლობით, მხოლოდ მამაკაცებით კი. რამდენისამე წამის შემდეგ წარდგება წინ მომჩივანი და დაიწყებს: „დიდება და მადლი შენ, ქრისტე მაცხოვარო! (ან რომელის წმინდანისაა ის ხატი) გთხოვ და გვედრები, ისმინე ჩემი ხვეწნა-ვედრება! უკეთუ ჩემ-მიერ ამორჩეულ და გაშვებულ მსაჯულთა სინიდისიერად შეტყობის შემდეგ საქმის გარემოებისა რასმეში დავეჩავრო, არ მოენიჭოსთ ჩემთვის იგი, რასაც ჩვენი ჩვეულებითი და სწორი სამართალი ჰმანიჭებს, მე დამამდაბლეს და ჩემი მოპასუხე აღამაღლეს, მაშინ, ჰოი, მაღალო ღმერთო, რამდენიც ცილამ თოვლი და წვიმა მოდის, რამდენიც დედა-მიწაზე ბალახია, ზღვაში ქვიშა, — სანამ იმდენი ოქროს რქოსანი ხარი არ მოგიძღვნან, მანამ ამათ (მიათითებს მსაჯულებზე) ძესა და შთამომავალსა საშველს ნუ მისცემ, ამოსწყვიტე ესენი ძირიან-ბუდიანად; ავი სნეულების და ფათერაკის მეტს ნურას მოუვლენ თვითონ ამათ და ამათს ოჯახებს... ეს ერთი, დიდებულო ღმერთო! მეორე, — განაგრძობს იგივე მომჩივანი — თუ ამ მსაჯულებს ისე არ დავუყენებიარმე, როგორც თვითეული მათგანი დადგებოდა (ე. ი. ის არ მიესაჯათ

ჩემთვის, რასაც თვითეული მათგანი კანონით მოითხოვდა და იკმა-
რებდა), თუ თავის სწორად და ტოლად არ დავუყენებდით, — მა-
შინ ისმინე ღმერთო, სანამ ამათ (მსაჯულებს) იესო ქრისტე თვი-
სის თორმეტის მოციქულით მწირველად არ იშოვონ, სეფისკვერო
იერუსალიმიდამ მოტანილის ფქვილისა არ გამოუცხონ და იქილამვე
მოტანილი ღვინო ზედაშეთ არ დასდვან, — მანამ ამათ (მსაჯულებს)
ავი ზნის მეტს ნურას მოუვლენ, შეაჩვენე ისე რომ ამათი რძალი და
ასული გველსა და ბაყაყს ჰშობდნენ“...

იტყვის თუ არა ამას, იქვე მიწაზე (ეკკლესიის გალავანში ბალახი
ყველგან არის) ბალახს მოჰგლეჯს, გაჰფანტავს მალლა ჰაერში და
დადგება თავის ადგილას.

ახლა წარმოდგება წინ მოპასუხე; ერთს ხელს ხატისკენ გაიწვ-
დის, მეორეს მსაჯულებისაკენ და იტყვის:

„მალლო ღმერთო! სწორი სამართლის მომავლინებელი შენა ხარ
ქვეყანაზე, — თუ მსაჯულთ, გარეშე წესრიგის მოთხოვნილებისა,
რაიმე მოუსაჯავთ ჩემგნით მომჩივნისათვის, მაშინ დასწყევლე ისი-
ნი ასე და ასე.. (გაიმეორებს მომჩივნის წყევლას და ნათქვამს ცო-
ტა გადასხვაფერებით, როგორც მოუხდება.) ესეც რომ გაათავებს,
ახლა მახვში მსაჯულების თავს მდგომარე, მიუბრუნდება მომჩივან
მოპასუხეს და იტყვის: „ესავ და ბაბი! (ვთქოთ-მომჩივან-მოპასუხე-
თა სახელებია) ამ ხატის მადლმა. (ხატზე მიუთითებს), რაც კი შევი-
ძელით, ყოველი ღონის-ძიება ვიხმარეთ, ნამდვილი და სწორი სამარ-
თალი გაგვეჩინა თქვენს შორის. ავსწონეთ საჩივარი, პასუხი, პასუ-
ხის პასუხი, ერთმანეთს დაუყენეთ, შევუწონეთ ჩვენის წეს-რიგის
თანახმად და გადავსჭერით ისეთი სამართალი, რომელსაც თვითეული
ჩვენ მსაჯულთაგანი დასჯერდებოდა, თუ რომ ჩვენ თქვენს ადგილას
ვყოფილიყავით“.

დანარჩენი მსაჯულები ამაზედ ერთ ხმად წარმოსთქმიდნენ:
„თანახმად ამ „გარცამისა“ (გარდაცმა?) ჩვენცა ვფიცავთ, რომ
რამდენადაც კი მივხვდით, ჰეშმარიტს სამართალზე გავიარეთ“.

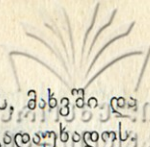
გათავებისას მახვში ეტყვის მომჩივან-მოპასუხეს ერთგულობის
ფიცის მიღებას, ორნივე იქვე დაიფიცვენ: „ამის მადლმა (ხატზე
ათითებს), რომ თუ შენ ჩემი ერთგული იქმნები, მეც ერთგული
ვიქმნები და ვფიცავ, ღღევანდელი საქმე არც მე და არც ჩემმა ძემ
და მომავალმა არ გაგისხენოს“ იტყოდა მომჩივანი. ამას გაიმეორებ-
და მოპასუხეც და წავიღოდნენ თავთავის სახლებში. მსაჯულებიც
იქვე ორად გაიყოფოდნენ, ნახევარი ერთისას წავიღოდა და ნახევარი
მეორისას განჩინების გამოსაცხადებლად.

რაკი გამოეცხადათ ორსავე მხარეს განჩინება, არც ერთს მხარეს არა ჰქონდა უფლება განჩინების უარყოფისა. ორივე ხმა-ამოუღებელივ ემორჩილებოდნენ. ამითი თავდებოდა მსაჯულ-მედიატორეთ თანამდებობა სვანურ იურიდიულ წესთ-წყობილებაში. რაც შეეხება აღმასრულებლობითს უფლებას, ე. ი. მისჯილის გადახდევინებას და მომჩივანისათვის ჩაბარებას, ამას ჩვეულება არ ავალებდა მსაჯულ-მედიატორეთ. საზოგადოდ ძნელი საქმე განჩინების დადგენა იყო, თორემ მისჯილის გადახდის და მიღების უარს ვერაფერ ვერ გაჰბედავდა. მოპასუხე მოკლეს დროში ჩააბარებდა მომჩივანს მისჯილს მახვშისა, ან რომელსამე ნათესავის ხელითა, და ამით დასრულებოდა მოჩხუბართა ერთმანეთში მორიგება.

სვანურ იურიდიულ წესთ-წყობილებამ გარდა მორგებით მორიგებისა იცოდა კიდევ შემდეგი ფორმები: ა) სახლში შეძლოლა (ქორთე ლიყელე) დაჩაგრულისა (потерпевший) „ლუფხულებით“, ბ) ამ გვარივე შეძლოლა „უ-ლუფხულოთ“, გ) ნათესავებით და დ) ფიცით მორიგება. სამი უკანასკნელი ფორმა მორიგებისა იხმარებოდა მცირე დანაშაულობის დროს. სვანური „ლუფხვილ“ ჰნიშნავს თითოთ (ფხულე) ამორჩეულს მოფიცარს, რომლის ამორჩევის უფლება ჰქონდა მხოლოდ დაჩაგრულს მხარეს.

ლუფხულების რიცხვი ერთიდან მოკიდებული ოცამდე აღიოდა. თუმცა უკანასკნელი რიცხვი მარტო დიდ და მძიმე საქმეში იხმარებოდა. ლუფხულები ტოლობის, თანასწორობის ფიცს აძლევდნენ მხოლოდ დაჩაგრულს, მაგალითად იგინი ფიცით ეუბნებოდნენ დაჩაგრულს: — „ამა და ამ ხატის მადლმა, რომ ჩვენც ამას დავსჯერდებოდით (ნივთიერი გადასახადი), რასაც შენ გიჩინეთ“. ხოლო დაჩაგრულს არაფერს ფიცს არ აძლევდნენ, მაშასადამე თუ ლუფხულები სინიდისს გადუღებოდნენ, შეეძლოთ ჩვეულებრივზე მომეტებული გადასახადი დაედვათ მისთვის, თუმცა ეს არასოდეს არ მომხდარა, როგორც მარწმუნებენ მცოდნე და ამ საქმეში გამოცდილნი პირნი. თუ დამჩაგრელი შეუთვლიდა ჩაგრულს ლუფხულებით შემირიდო, უკანასკნელს უარი არ ეთქმოდა თუ მაინცა და მაინც სამაგიეროს გადახდა გულში არ ედვა. ყოველს შემთხვევაში ლუფხულებით მორიგების დროსაც ორივეს მხრის თანხმობა იყო საჭირო. დამჩაგრელი, დამნაშავე, მხოლოდ მაშინ იყაბულებდა ლუფხულებით გარიგებას, როდესაც სულ უმართლოდ, უმიზეზოდ მიაყენა დაჩაგრულს მძიმე შეურაცხეება, ვნება და ჩადენილის დანაშაულის გასამართლებელი საბუთი არა ჰქონდა. ლუფხულებს დაჩაგრული დაასახელებდა, შოვნა მათი კი დამნაშავეს საქმე იყო.

მორევებზე უარესი საშოვარი კიდევ ლუფხულები იყვნენ; უკანასკნელებს გასამრჯელოდ მორევებზე მეტი ეძლეოდათ დამნაშავესაგან, სახელდობრ, თითო ლუფხულს — თითო „აცსიშ-ი“, რომელიც უდრის ექვს მანათს, ან მის საღირაღს საქონელს, ნივთს. ლუფხულებს ხარჯს აჭმევდა მარტო დამნაშავე. როდესაც იგინი ამორჩეული იყვნენ, მომჩივნის სარჩელს მოისმენდნენ და შემდეგ მახვშის წინამძღოლობით მივიდოდნენ დამნაშავეს სახლში. ლუფხულების მისვლისთანავე დამნაშავე საოჯახო საცხოვრებელს სახლს უთმობდა მათ დროებით. ამას თხოულობდა ხალხის ჩვეულება. თუ ჰქონდა მეორე სახლი — იქ გადიხიზნებოდა, თუ არა და დროებით მეზობლისას შეაფარებდა თავსა. ოჯახიდან გახიზვნის შემდეგ გაიმართებოდა მოციქულობა დამნაშავესა და ლუფხულებ შუა მახვშისა და გარეშე პირების საშუალებით. ლუფხულები მოციქულების პირით შეუთვლიდნენ დამნაშავეს: „შენ თითონ იცი, რა დანაშაულიც მიგიძღვის დაჩაგრულის წინაშე, ისიც იცი, თუ რა ერგება მას შენგან შენის დანაშაულობის მიხედვით, მიიღე ეს ყველა სახეში და შემოგვითვალე — შენის აზრით, რა და რამდენი უნდა მიუზღო დაჩაგრულს?“ დამნაშავეს წინდაწინვე ჰქონდა მოაზრებული და მომზადებული მისაზღვევი ჯარიმა და მაშინვე შეუთვლიდა ლუფხულებს, რომ მე ესა და ეს მაქვს მომზადებული მომჩივნის მისაცემად (ყანა, ტყე, იარაღი და სხვა) და ამის მეტის გადახდა არც შემიძლიან და არც ერგებაო. მოციქულები ამას ლუფხულებს გადასცემდნენ; უკანასკნელნი მოისმენდნენ დამნაშავეს შემონათვალს, და თუ, მათის აზრით, მეტი ერგებოდა დაჩაგრულს, ისევ დააბრუნებდნენ მოციქულებს დამნაშავესთან და შეუთვლიდნენ, რომ მას კიდევ რამე დაემატებინა. დამნაშავეც უსათუოდ რასმეს მოუმატებდა, და ეს იწვევ ლუფხულებს გადაეცემოდა მოციქულების მიერ. ამ ნაირად მიდიოდა ეს ცერემონია, სანამ გადაწყვეტით არ მორიგდებოდნენ დამნაშავე და ლუფხულები ერთმანეთში. ამის შემდეგ დამნაშავე თავის ოჯახში შევიდოდა, სადაც აქნობამდე ლუფხულები იყვნენ. ლუფხულები მომჩივანს შეატყობინებდნენ, რომ შენი საქმე გავათავეთ და ამა და ამ ეკკლესიის კარზე დაგვიცადეო, ჩვენც მოვალთ და დამნაშავესაც მოვიყვანთ, რომ ერთმანეთის ერთგულების ფიცი დაგადებინოთო. მომჩივანი მიდის ეკკლესიის კარზედ. აქედამ ლუფხულებს დამნაშავე მიჰყავთ. მივიდენ ეკკლესიის კარს: პირველად ლუფხულები შეჰფიცებენ დაჩაგრულს ე. ი. მისცემენ ტოლობისა და თანასწორობის ფიცსა, იმ გვარად როგორც ზემოდ არის ნახსენები, და შემდეგ მომჩივანს მიაღებინებენ ერთგულობის ფიცსა დამნაშავეს მიმართ. ამ დროს მახვში გამოუცხადებს მომჩივანს, თუ რამდე-

ნი მიესაჯა მას დამნაშავისაგან. მომჩივანი სახლში მიდის, მახვში და ლუფხულები დამნაშავისას, რომელმაც ხარჯი უნდა გადაუხადოს მისჯილს დამნაშავე ან მაშინვე ჩააბარებდა ლუფხულებს, თუ ნივთი და საქონელი იყო, ანადა მოკლეს ხანში გარდასცემდა მახვშის ხელით მომჩივანს.

სასამართლოს წარმოება. თემი. ოჯახი

დასასრული

„ულუფხულოდ“ სახლში შეძლოა, რომელიც წინად მოვიხსენიეთ, მდგომარეობდა შემდეგში. ბრალდებული მახვშის პირით შეუთვლიდა დაჩაგრულს ხვეწნის მინაგვარად, რომ მას ეკადრა ბრალდებულის სახლში მობრძანება თავის სახლის-კაცებითა — და თუ ესენი არ ჰყავდა — სხვა მონათესავეებითა. ეს მიპატიებება დაჩაგრულისა უტყუარი ნიშანი და საბუთი იყო იმისი, რომ დამნაშავე მას გულ-ნაკლულად არ გაუშვებდა თავის სახლითგან, ე. ი. დანაშაულობის კვალობაზე მისცემდა შესაფერს საზღაურსა. დაჩაგრული იშვიათად იუარებდა ამას, თუმცა ზოგან და ზოგჯერ უარსაც შეუთვლიდა ხოლმე პასუხად. დათანხმებული დაჩაგრული, ანუ უკეთ ვსტყვათ, მომჩივანი და მისი სახლიკაცებ-ნათესავეები მიდიან დამნაშავის ოჯახში. მათ, რასაკვირველია, წინ მიუძღვით საზოგადოების მახვში. მივიდნენ დამნაშავის სახლში; მას ხარჯი მზათა აქვს. დადგეს ტაბაკი; ზედ დადგეს ხორაგი: პური, ყველი, ხორცი... ჭამა არავის დაუწყვია; თითო კათხა, ან ქარახსი არაყი ჩამოარიგეს და ხელში უჭირავთ. დამნაშავე სავსე კათხით მიდის მახვშისა და დამნაშავის წინაშე და იჩოქებს; დაჩოქილი იგი პირველად სინანულს აღიარებს თავის დანაშაულობაში, მერე ასახელებს საჩუქარს, საზღაურს, რომლის მიცემაც გადასწყვიტა თავის გულში და ბოლოს მორჩილად ითხოვს, რომ მომჩივანი შეურიგდეს. თუ მომჩივნის და მისი მიმყოლ კაცების აზრით საზღაური ცოტა იყო დანაშაულის კვალობაზე, მაშინ იგინი სმა-ჭამას ხელს არ ჰკიდებდნენ. ეს იმის ნიშანი იყო, რომ მომჩივანი, საზღაურის მომატებას თხოულობს. მეტი გზა არ იყო, უნდა მოემატა, რადგანაც სახლში მიპატიებების შემდეგ მომჩივნის მოურიგებლად გაშვება მეორე დანაშაულობას, სასაცილოდ აგდებას ნიშნავდა, ეს ძნელი გასაბედავი იყო. უფრო ხშირად ისე მოხდებოდა ხოლმე, რომ დამნაშავე პირველადვე შეაძლევდა მომჩივანს უხვს საზღაურს, რომელზედაც კრინტსაც ვერ გასძრავდა და კიდევ რომ გაეძრა მახვში იქვე არ უჯდა; იგი წრეს

გარე გასვლის ნებას არავის არ მისცემდა. ვთქვათ, მომჩივანი ყაბუღას გახდა საზღაურზე. მომჩივანი დაჩოქილ დამნაშავეს ადგომის ნებას აძლევს, სცლიან ორივე არაყით სავსე კათხებს, ჰკოცნიან ერთმანერთს და მერე თავ-თავის ადგილას სხდებიან. ამის შემდეგ დანარჩენებიც იწყებენ სმა-ჭამას. ნახარჯევს (ნასადილევს, ან ნავახშმევს) საჩუქარს, ესე იგი, საზღაურს თანვე გაატანდენ მომჩივანს, თუ მოძრავი ქონება იყო, უძრავ ქონებას კი მერე, როცა მოეხერხებოდათ, მაგალითებრ: ყანას, სათიბს მიზომვა უნდოდა და თუ ზამთარში იყო მორიგება, მაშინ მიზომვა არ შეიძლებოდა. მეორე დღეს მახვში მოჩხუბართ ეკკლესიაზე ერთგულობის ფიცს მიაღებინებდა და მორიგება გათავებული იყო. აქ უნდა შევნიშნო, რომ არც ერთი ფორმა მორიგებისა ისე არ აკმაყოფილებდა ტოლობის, თანასწორობის მძებნელს სვანს, როგორც ეს უქანასკნელი. სვანები ამაზე ამბობენ: სხვა გვარი სამართალი ყოველს მომაკვდავს ეძლევა, ამგვარი კი მხოლოდ ზოგიერთს. სასამართლოს წარმოებაში არა მცირედი ადგილი ექირა ფიცს. სვანურ ჩვეულებითმა მართლიერებამ იცის სამ-გვარი ფიცი: ა) ფიცი ერთ-გულობისა (ნაირთქულში მალვრა¹, ნაბან), ბ) ფიცი ტოლობისა, თანასწორობისა (ტოლობა, მალვრა) და ც) გამართლების, განწმენდის ფიცი (ლიმწოდალე მალვრა).

როგორც ზემოდაც არის ნათქვამი, ერთგულობის ფიცი იყო დასასრულის წერტილი, გვირგვინი მორიგებისა მოჩხუბართ შორის. ამ ფიცის შემდეგ უწინდელს მტრებს მტრობა გულიდამ უნდა ამოერეცხათ. ვთქვათ, ორმა კაცმა შეურაცხება მიაყენა ერთმანერთს სიტყვით, გინა საქმით. თითოეული ამათგანი თავის-თავს სახავს „უფრო“ (ხოშა) შეურაცხ-ყოფილად, დაჩაგრულად. როცა საქმე ამ გვარად, გამოურკვეველი იყო, მაშინ წაჩხუბებულნი მახვშის საშუალებით რიგდებოდენ ამ სახით: მიდიოდენ ადგილის ეკკლესიაზე და შემდეგ ფიცს აძლევდნენ ერთი მეორეს: „გორგი! (სახელს ახსენებს) დაიწყებდა ერთი მათგანი — ისრე ამ ხატის (ხატი გამოსვენებული იყო ეკკლესიიდან) შემეწიოს, როგორათაც მე შენგან ბევრად უფრო სირცხვილეული (შგურარ) ვარ, მინამ შენ ჩემგან“... ახლა მეორე ეტყოდა „ბადრი! ამ ხატის მადლმა, რომ ჩემის აზრით მე უფრო დაჩაგრული ვარ შენგან, მინამ შენ ჩემგან“. აქვე ერთგულობას დაიფიცავდენ და თავდებოდა საქმე. აი, ეს იყო ტოლობის

¹ „მალვრა“ — გაფუჭებული ქართული აღიარებაა, „ნაბან“ კი იქითგან წარმოდგა, რომ სასტიკ ფიცის მიღების დროს საფიცარს ხატს დაჰბანდენ და მის ნაბან წყალს ფიცის მიმღებს დაალევიანდენ (ავტორი).

ფიცი. ესრეთ-წოდებული გამართლების, გაწმენდის ფიცი (очистительная присяга) იხმარებოდა შემდეგს ორს შემთხვევაში: (1) როდესაც ადგილი (მცირე ფასის), ან მისი სამზღვრებში, სხვა მოძრავი ქონება ხდებოდა საცილობლად, სადავოდ, მაგალითებრ, ერთი პირი ან რამოდენიმე ამბობს, ესა და ეს ადგილი, ამა და ამ სამზღვრებში ჩემიაო, მეორენი კი თავისად სთვლიან; მაშინ კი სიმართლის ასახსნელად ან ერთს უნდა მიეღო ფიცი—მარტო, —თუ მცირე ადგილზე, ნივთზე იყო ცილობა, ანა და ერთის ან რამდენისაზე კაცთა, რომ ესა და ეს ადგილი, ნივთი ჩემია,—ანა და მეორე მხარეს ამავე რიგით და წესით. ამ ფიცზე ორივე მხარე თანახმა უნდა ყოფილიყო. ღირსია შენიშვნისა ის გარემოება, რომ ფიცის მიღებას არა თუ არ ცდილობდა თვითოეული მოცილეთაგანი ე. ი. მე დავიფიცებ და დამანებეო, არამედ ძლიერაც სურდათ, რომ როგორმე აეცილებინათ ფიცი, რადგანაც ამ შემთხვევაში ფიცის მიმღები, სვანების აზრით, ყოველთვის წაგებულნი დაჩაგრული იყო, — მისი იქნებოდა საცილობელი ადგილი, ნივთი მაინც, და არ იქმნებოდა, — მაინც. პირველ შემთხვევაში იმიტომ, რომ თავის ადგილზე როგორ მოუხდა ფიციო და მეორეში იმიტომ, რომ ფიცს სტეხდა და ეს ხომ ყველაზე უარესიაო, ამბობენ სვანები.

ამ გვარივე ფიცი იხმარებოდა მაშინაც, როდესაც ვისმე დასწამდებოდა ქურდობა, იღუმალ ვნების მოტანა სხვისათვის. ამ შემთხვევაში დაწამებულს პირს თავი უნდა გაემართლა ფიცით. საქმის მიხედვით ან მარტო დაწამებულს შეხვდებოდა ფიცი, ანა და გარეშე კაცებსაც უნდა დაეფიცნათ. ხატის წინაშე დაწამებულს ასე უნდა ეთქვა: „ამ ხატის მადლმა, რომ რასაც მეწამებით, იმ საქმეში მე მართალი ვარ“. ვთქვით, საზოგადოებაში ვისმე პირუტყვი, ან რაიმე ნივთი დაეკარგა. საკუთრივ ეჭვი კი არავისზე არა აქვს. ამ შემთხვევაში დაკარგულის საქონლის პატრონი ჩამოატარებდა ყოველს მოსახლის კარზე ხატს, თუ მძიმე საქმე იყო და უბრალო საქმეში კი რაიმე საეკლესიო ნივთს, მაგალითებრ, სურას, ეკკლესიის კლიტეს. მოსახლე ვალდებული იყო დაეფიცა ამ ნაირად: „ამის მადლმა (საეკლესიო ნივთს, ან ხატს უთითებდა), ჩემმა ოჯახმა შენის დაკარგულის საქონლის, ნივთის არაფერი იცის“. ძველად მაგ-ნაირი კარ-და-კარ ჩამოატარება ხატისა ყოველთვის ამჟღავნებდა საიდუმლო დანაშაულს. გარდა საზოგადოებისა, დამკარგავს სვანს ნება ჰქონდა მთელს სვანეთში ჩამოეტარებინა ხატი, თუ ამას მოითხოვდა შემთხვევა. რაკი ფიცზე მეტი ლაპარაკი აღარ შეგვხვდება, ამისათვის აქ შემდეგსაც მოვიხსენიებ: ახლო ნათესავებს

ერთი მეორის ნაცვლად ნება ჰქონდათ ფიცის მიღებისა. მაგალითად მამას შეეძლო შვილის მაგიერ ფიცი მიეღო: ერთგულებისა, მტერთან, გამართლებისა და სხვა. ეგევე შეეძლო შვილსაც მამის მაგიერ და ძმას ძმის მაგიერ.

* * *

თეობა ეკუთვნის (თემ, ლამხუბ) უძველესს დროებას, როგორც სვანეთში, ისე ძველს ერებში (ბერძნების *genos*, რომაელების *ens*). ხეობის და სოფლების შემდეგ თემი შეადგენდა სვანეთში მესამე საზოგადოებრივ მსხვილს სხეულს (*общественное крупное тело*). თემი იყო ერთი გვარეულობა, შთამომავლობა საერთო წინაპარისა. ერთ გვარეულობის წევრნი ყოველს ადგილს, მხარეს და ყოველს დროს, რა გინდ ძლიერაც გამრავლებულიყონ, იცავდენ, ინახავდენ ურთიერთ შორის მჭიდრო კავშირს. მაგალითებრ: სადადიანო სვანეთში ლაშხეთის საზოგადოებაში რვა სოფელში, ერთი მეორეზე დაშორებულებში, სცხოვრობს ერთ გვარეულობა—„ონიანი“ 60 კომლამდე. ეგენი ერთმანეთს ისე სახვენ, თითქო ძლიერ ახლო მონათესავენი იყვნენ, თუმცა მათი ერთი მეორისაგან დაშორება შორს წარსულს ეკუთვნის. ონიანების თემი ჭირსა და ლხინში განუყრელნი არიან. ლაშხეთელი ჰელიძე ისრე ესტუმრება უშგულელს (თავისუფალ სვანეთში) თავის მეგვარეს, თითქო მათი წინაპრები ახლო განაყოფი იყვნენ. უშგულელი მუშკუდიანი რომ ლახამულას (სადადიშქელიანო სვანეთის უკანასკნელი საზოგადოება) მივა, უთუოდ თავის მეგვარეს კითხულობს და ნახვის შემდეგ, თუმცა იგინი პირველად ხედავენ ერთმანეთს, ლახამულელი მუშკუდიანი ისე მიიღებს მას, როგორც ნამდვილს ახლო ნათესავს. მულახელი (თავისუფალ სვანეთში) ჯაჭვლიანი აგეთივე მიღებულია თავის მეგვარესაგან ს. ცხომარში — სადადიშქელიანო სვანეთში. მაგ-გვარ მაგალითებს ბევრს უჩვენებდა კაცი, მაგრამ აზრის დასამტკიცებლად ნაჩვენებიც კმარა. თვითოეული თემის წევრის საღმრთო მოვალეობა იყო გაჭირვების დროს ერთმანეთის შველა, ჩხუბის დროს მოხმარება; გადახდა მაგიერის შეურაცხებისა მტრისადმი: მოკვლით, დაჭრით, დაჭერით და სხვა. სირცხვილიც და სახელიც თემის რომელისამე წევრისა საერთო იყო სრულიად თემისა; ამიტომაც, თუ თემში ვინმე მოკვდებოდა მტრისაგან, ყოველი მოკლულის თემის წევრი შემთხვევისთანავე ჰკლავდა მტერს, დასჭრიდა, დაატყვევებდა. მტერთან მორიგების დროს ჩვეულებითი მართლიე-

რება ამ ნაირად იქცეოდა: თუ მოჩხუბართ თანასწორი ზიანი, ვნება/ მიაყენეს ერთმანეთს, მაშინ მათი საქმე თავდებოდა ერთგულთბის/ ფიციით; თუ ერთმა მხარემ გადააჭარბა მეორეს ზიანისა და ვნების/ მოტანით, მაშინ პირველს დაედებოდა მისაზღვევი ჯარიმა. ამ ჯარი- მას მთელი თემი იხდიდა, თუ ის პირი თემისა, რომლის მიზეზითაც ხსუბი ასტყდა, ღარიბი იყო და არ შეეძლო გადახდა ჯარიმისა, წინა- აღმდეგ შემთხვევაში, ყოველთვის ხსუბის ამტეხს უნდა ეზლო. ხსუ- ბის დროს თემის წევრი ეხმარებოდა თავისიანებს არა თუ გარეშე პირის, თვით უმახლობელს ნათესავეების წინააღმდეგაც. მაგალი- თებრ: ჩემს მეგვარეს ხსუბი მოუვიდა ჩემისავე დედის ძმებთან, ან მათთა შვილებთან, ჩემს დისწულებთან, სიძეებთან და სხვა. მე ვალდებული ვარ იარაღით დავიცვა ჩემი თემის წევრის პატივი და ვეჩხუბო ჩემს ნათესავეს, თუმცა ამგვარი ქცევა, რასაკვირველია, ძლიერაც მტანჯავს. როცა თემის წევრს მორიგება სურდა მტერთან, თემს უნდა დაჰკითხოდა და ნება აელო. მორიგების დროს ყოველ მოსახლიდგან თემისა, თვითო კაცი უნდა დასწრებოდა, რომ საერთოდ გაეცათ მტრისათვის პასუხი. თემობაში სიკვდილის, მძიმედ დაჭრის და ცოლის წართმევის მეტს ყველასფერს შეუნდობდნენ ერთმანერ- თში. თუ ვინცობაა თემობაში ზემოდ ნაჩვენები სამი მძიმე დანა- შაულობა მოხდებოდა, საქმეს თემივე გაათავებდა „თემურად“, თემის წესით და არა გარეშე კაცების შემწეობით. თემობაში მიღებულის წესით დაჩაგრულს წევრს თემისას მიესჯებოდა ნახევარი იმ ჯარი- მისა (пеня), რომელიც გარეშე მოჩხუბარ პირებთა შორის იყო განსაზღვრული ჩვეულებრივის მართლიერობით. თემობაში ქალის მითხოვება არ შეიძლება ერთმანეთში. თემს აქვს სათემო სალო- ცავი, სასაფლაო ადგილები, დღესასწაულები და სხვა. ლხინში თემის წევრი ყველაზე უწინ თემს მიიწვევს; არასოდეს არ მოხდება, რომ ლხინში კაცმა თემი გარე დასტოვოს და სხვა ნათესავეები მიიპატი- ყოს, ჭირშიაც თემს პირველი ადგილი ეჭირა. როცა თემში ვინმე მოკვდება ყველა მამაკაცები წევრს იპარსავენ — ნიშნად საერთო გლოვიარებისა და მიცვალებულს უსხედან ჭირისუფლად (მეცხვი- ლიელ). უძრავ და მოძრავ (დიდ ფასიანის) ქონებას თემის წევრი იძენდა თემისვე დასწრებით, დაკითხვით. თემის რომელისამე წევ- რის უძრავი ქონება თემსვე უნდა შეესყიდა. ერთის სიტყვით, არც ერთი ასე თუ ისე შესანიშნავი ამბავი და მოქმედება თემის ცხოვ- რებაში მთელის თემის მონაწილეობის მიუღებლად არ მოხდებოდა.

* * *

სვანის ოჯახი მრავალრიცხოვანი იყო და ახლაც მოიპოვებიან ასეთი ოჯახები, სადაც 50 სულამდე ითვლება. მიზეზი უკანასკნელისა ის იყო, რომ სვანს საზოგადოდ ძლიერ ეზარება გაყრა. როდესაც ოჯახის წევრი გაიყრებოდა, ამბობენ სვანები, მაშინ მათს კერაზე (ცეცხლზე) წყალი ისხმებაო, ე. ი. ოჯახი ქრებაო. ოჯახს ის ურჩევნია რამდენიმე წევრი მოუკვდეს, უამი ეწვიოს, მინამ გაიყაროსო, ამბობენ იგივე სვანები. ამ აზრისა იყვნენ სვანები უწინ და უმეტესს ნაწილად ახლაც მაგაზე დგანან, ხოლო სამწუხაროდ დროს მაინც თავისი მოაქვს და კაცი ამჩნევს, რომ სვანის ოჯახიც თან-და-თან ირყევა. უწინ მამის სიცოცხლეში შეუძლებელი იყო ძმების გაყრა; მამის სიკვდილის შემდეგაც მკვიდრი ძმები ასში ერთხელ თუ გაიყრებოდნენ. შეხვდებოდით და იქა-აქა ახლაც შეხვდებით ისეთს ოჯახებს, სადაც ოჯახის წევრები ისე დაშორებიან ერთმანეთს ნათესაობაში, რომ შეუძლიან ერთი მეორეს მიათხოვონ ქალიშვილები. სვანის ოჯახში სრული უფროს-უმცროსობა სუფევს: ხნით უფროსი უფლებითაც (dejure-ც) უფროსია; ამისათვის შვილები დედ-მამის მორჩილნი არიან, უმცროსი დები და ძმები დედ-მამის შემდეგ-უფროს და ძმებისა... ყოველ გვარი მეთაურობა ოჯახში მამის, უფროსის საქმეა. ოჯახის უფროსია (ქორა მახვში) ღვთისა და კაცის წინაშე პასუხის მგებელი; მისის პირით ევედრება ოჯახი ღმერთს, შენდობას უთვლის მიცვალებულთა, მისის ხელით იკვლის და შეიწირვის მსხვერპლი; იგი აძლევს მტერსაც და მოყვარესაც პასუხს სიტყვით, თუ საქმით; იგი უჩვენებს ოჯახს წესს და რიგს: უნაწილებს ოჯახის წევრებს საქნარ—სამუშაოს; აქებს ოჯახის მუყაით წევრებს, სტუქსავს ზარმაცებს, ბრიყვებს და სხვა-და-სხვა. ასეთი უფლება აქვს ოჯახის უფროსს და კიდევაც მოვალეა ასრულოს. მაგრამ ყოველი ხნით უფროსი ვერ გასწევს ამ საქმეს, ვერ იუფროსებს და მაშინ კი ხნეობამ ჰკუთას უნდა დაუთმოს ადგილი, ე. ი. ხნით უფროსმა უმცროსს: შვილს, ძმას ან სხვას უნდა გადასცეს თავისი მოვალეობა ოჯახის შესახებ. ხოლო რჯულის წესთა ასრულება, — რაც უნდა სუსტი ყოფილიყო ოჯახის მეუფროსე ხნით, მაინც მის ხელში უნდა დარჩენილიყო უნაკლულად. ნათქვამიდან ის გამოდის, რომ რის ასრულებაც ოჯახის უფროსს შეეძლო, მაში მოცილებული არავინ არა ჰყვანდა. რასაც ვერ შესძლებდა—მის მოვალეობას ასრულებდა ოჯახის წევრი, შვილი იქნებოდა თუ ძმა, საქმისთვის სულ ერთი იყო. საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ სვანეთში უფროსებს — მაგალითებრ, დედ-მამას შვილებზე ისეთი განუსაზღვრელი

და განუკითხველი უფლება არა ჰქონდათ უმცროსებზე, როგორც
ჰქონდათ და აქვს ზოგიერთ მთიელ ხალხებს კავკასიაში. საქმით
ხველი ალბათ მიმითითებს ერთს საზიზღარს მოვლენაზედ, რომელიც
ზნეობითს ჩირქსა სცხებს სვანებს: — მე მოგახსენებთ ქალიშვილე-
ბის ხოცვაზე სვანეთში. ეს სამწუხარო მოვლენა რომ არსებობდა
სვანეთში, — მაგის უარის ყოფა არ შეიძლება, მაგრამ საჭიროა
აქ ისიც ითქვას, რომ ეს სამწუხარო მოვლენა არც ისე ხშირი იყო,
არც იმ მიზეზიდან წარმოსდგებოდა და არც ისრე დაუსჯელი რჩე-
ბოდა, როგორც ერთის ხმით ბრძანებენ სვანეთში ყოფილი მოგ-
ზაურები, როგორც გარე-მთიელები და რუსები, ისრე ჩვენებურებიც.
მაგაზე ლაპარაკს აქ არ განვაგრძობ, რადგანაც სხვა უფრო მარჯვე
დროს ცალკე წერილში და ვრცლად გავაცნობ მკითხველებს ამ საქ-
მეს. ვიტყვი კი რომ ქალიშვილების ხოცვა წინააღმდეგი მოქმედება
იყო ჩვეულებითის მართლიერებისა და ამ ბარბაროსულის საქმის
ჩამდენი დედა განსაზღვრულს სასჯელს ექვემდებარებოდა. მაგალი-
თებრ, ქალიშვილის მკვლელს დედას ხალხი არ მარხავს ნაკურთხს
მიწაზე, ეკლესიების და სალოცავების ახლო არ გაარონიებდა,
მსხვერპლის შეწირვის დროს მონაწილეობას არ აღებინებდა; მისი
ბავენი ვერ ახსენებდნენ ღვთის სახელსაც, არა თუ ვედრებას. ხალ-
ხის თვალში ქალიშვილის მკვლელი დედა თითოთ საჩვენებელი იყო;
მის შვილებს და შვილი-შვილებს საუკუნო საძრახად ჰრჩებოდათ
ეს საქმე, სახალხო სამართო დღესასწაულებში მკვლელი დედა ვერ
დაესწრებოდა და სხვ. მკვლელი დედა რაც შეიძლებოდა ჰმალავდა
თავის ბარბაროსულს საქმეს. ნუ თუ ბბ-ნი მოგზაურების აზრით
ზემორე ნაჩვენები სასტიკ სასჯელს არ შეადგენს ქალიშვილის მკვ-
ლელ დედისათვის?... მამას არა აქვს უფლება მოჰკლას, ან გაჰ-
ყიდოს შვილი, და გალახვისა და დატუქსვისათვის კი არავის წინა-
შე პასუხის მგებელი არ არის. დედ-მამა პატარა ქალიშვილს უკანას-
კნელის დაუკითხავად გაათხოვებს; მოზრდილ ქალიშვილს კი ეკი-
თხებიან, თუმცა დედ-მამის სურვილი აქაც გადააჭარბებდა ხოლმე.
იმისი მაგალითიც ბევრია, რომ ქალიშვილი თავის ნებით, დედ-მამის
წინააღმდეგ გაჰყვება საქმროს. მართალია, დედ-მამას სწყინს ამ
გვარი ურჩობა ქალიშვილისა, მაგრამ გვიან იქნება თუ ადრე ქალი-
შვილს მაინც შეირიგებს და ხვედრს წილს ვერ დაუკარგავს ოჯახი-
დამ. ვაჟი-შვილს დედ-მამა უნიშნავს საცოლეს. თუ საცოლეს რაიმე
მიზეზი გამოაჩნდა, დედ-მამა ძალას ვერ დაატანს ვაჟიშვილს, რომ
მაინც-და-მაინც მათი დანიშნული შეერთოს. დედ-მამის ურჩი, გაუ-
გონელი, მათის სიტყვის შემაბრუნებელი (მეტხიელ) შვილი გამოწი-
რულია, შერცხვენილია სოფელ-ქვეყანაში. და-ძმათა დამოკიდებუ-

ღება ერთმანეთში ისეთივე იყო სვანეთში, როგორც საზოგადოდ საქართველოში. ვაჟიშვილები უფრო მამის ხელში იყვნენ, ქალიშვილები დედისა. საბოლოოდ მშობლებს ვაჟი-შვილები ურჩევნიან. ეს ერთი-სხვათა შორის—იმიტომ, რომ სვანეთში გადაშენება დიდ უბედურებად ითვლება და ქალიშვილების პატრონი დედ-მამა გადაშენებულად ირიცხებოდა, რადგანაც მამა-პაპეული სხვის ხელში უნდა გადასულიყო. უძრავი და მოძრავი ქონება რაც იყო და რასაც ოჯახის რომელიმე წევრი შემოიტანდა, საოჯახო ქონებას ემატებოდა და იყო საერთო. როგორც მამა-კაცების მუშაობა საერთო იყო ოჯახისა, ისე ქალების მუშაობაც; ქალები ჰმოსავდნენ მთელს ოჯახს საქირობის მიხედვით, ე. ი. პირველად მას ჩააცმევდნენ, რომელს წევრსაც უფრო ეჭირვებოდა და მერმე რიგ-რიგით დაჰყვებოდნენ.

ცოლ-ქმრობა. გათხოვილის ქალიშვილის უფლება. გაყრა. მემკვიდრეობა. მიწის მფლობელობა. საზოგადო. სასოფლო და სათემო აღკვეთა. დამნაშავესა და მგრიის უფლებანი

ცოლი და ქმარი ერთნაირ უფლებს უნდა სწევდნენ ოჯახობაში, ე. ი. საქალებო საქმე ცოლმა უნდა გააკეთოს, საკაცო — ქმარმა. თუ შემთხვევა მოიტანს, ცოლი ქმრის საქმესაც აკეთებს. ქმარი მოვალეა ცოლს ჩააცვას, დაჰხუროს, ცოლმა კიდეც — ქმარ-შვილებს. უძრავი და მოძრავი ქონება, უწინდელი და შემდეგში ნაშთი ცოლ-ქმრის საერთოა. ცოლს უფლება აქვს მშობლებისას გაიშენოს ოთხ-ფეხი საქონელი და იქონიოს მოძრავი ქონება. ყველა ესენი ცოლის საკუთრებაა და ხმარობს თავის ნებაზე. რასაც კი ცოლი გარედამ — დედ-მამიდან, ნათესაებიდან ოჯახში შამოიტანდა, ის ყველა საოჯახო იყო. ქმარი გალახავდა ცოლს, მაგრამ გალახვას ცოლი მიიღებდა საწყენად (ლიგვნი), თუ არა, — ეს მისი საქმე იყო. პირველს შემთხვევაში ცოლი დედ-მამის (თუ ესენი არ ჰყავდა ნათესაებისას) სახლში წავიდოდა დამგუნებული (მუგვრი) და სანამ ქმარი ბოდიშს არ მოიხდიდა ცოლთან და მის დედ-მამასთან, მანამ ქმარს არ დაუბრუნდებოდა რამდენსამე ხანს—თთვეს, წელიწადს. იყო ისეთი მაგალითებიც, როცა ცოლი და მისი დედ-მამა უბრალოდ გალახვისთვისაც „საუპატიო“ ფიცს მოსთხოვდნენ (სალშვირ მადვრა, — შვირ პირ-და-პირ ჰნიშნავს სირცხვილს, შეურაც-ყოფას ძველებურს „საბრიყვოს“). გალახულს ცოლს მშობლები ძალას დაატანდნენ, რომ ქმართან დაბრუნებულიყო, თუ ცოლი დამნაშავე იყო ქმრის წინაშე, წინააღმდეგ შემთხვევაში — კი არა.

ყველაზე მომეტებული ქალისათვის საზოგადოდ და ცოლისთვის საკუთრივ ლეჩაქის ჩამოხდა და ნაწნევების მოჭრა იყო. ქმარს არა ჰქონდა უფლება ცოლის სიკვდილისა და დაჭრისა. პირველ შემთხვევაში ცოლის ჭირისუფალნი — დედ-მამა, ძმები, ახლო ნათესაელები ქმარს სიკვდილს მოკვლით უხდიდა, ანა-და სისხლს აიღებდა, დაჭრის თაობაზე კი საქმე ჩვეულებრივ სამართალში მიეცემოდა, როგორც გარეშე პირთათვის წესი იყო. ცოლს არ უნდა შეებრუნებია ხელი ქმრისთვის. ცოლის ზოგიერთ ნაკლულევანებას, მაგალითებრ, მრუშობას ქმარი პირველად ცოლის მშობლებს ატყობინებდა, რომ მათ დაერიგებინათ თავიანთი ქალი-შვილი, კეთილქცევაზედ დაეყენებინათ, შემდეგ თვითონ ქმარი ხდებოდა სრული ბატონი ცოლის გამართვაში.

დანიშნულისა და ჯვარ-დაწერილის ცოლის მიტოვება, გაგდება ქმარს არ შეეძლო; ამისი ჩამდენი საქმრო, ანუ ქმარი ჩვეულებრივ მართლიერებას ექვემდებარებოდა: ან ისჯებოდა ცოლის ჭირისუფალთაგან სისხლით (მოკვლა, დაჭრა), ანა-და გადაახდევინებდნენ ნივთიერს გადასახადს — ჯარიმას, ესრეთ წოდებულს „ნაცვრიერ“ (ჯარიმა ცოლის მიტოვებისთვის). არც დანიშნულს და არც ცოლს არა ჰქონდათ ნება გაჰქცეოდენ საქმროს, ან ქმარს, წინააღმდეგ შემთხვევაში მომტაცი სხვის მიერ დანიშნულისა და ამ უკანასკნელის დედ-მამა იმავე ჩვეულებას უნდა დამორჩილებოდენ, რასაც ემორჩილება ცოლის გამგდები, მიმტოვებელი ქმარი. ჩვეულების ძალით სვანს მარტო ერთი ცოლი უნდა ჰყვანდეს.

აქ ერთი იშვიათი შემთხვევა უნდა შევნიშნო: თუ ქმარს პირველის ცოლისაგან სულ არ ეყოლა შვილი, ანა-და მარტო ქალი-შვილები ჰყავს, მაშინ ცოლის და მის მშობლების ნება დართვით — მხოლოდ მაშინ ქმარს ნება ეძლეოდა, მეორე ცოლი მოეყვანა. მართალია, პირველი ცოლიც სახლში ჰყვანდა ქმარს, მაგრამ ცოლქმრული კავშირი მათ შორის შეწყვეტილი იყო მეორე ცოლის მოყვანის დღიდან. საჭიროდ მიმაჩნია დავუმატო, რომ მეორე ცოლის მოყვანა ძლიერ იშვიათი იყო. თავი და თავი მიზეზი იმისა, რომ სვანს მეორე ცოლი მოჰყვანდა პირველის სიცოცხლეშივე, იყო სურვილი, რომ სვანი უშვილოდ არ გადაშენებულიყო, რაიცა ერთი უდიდეს უბედურებათაგანი იყო სვანისთვის. ძმას შეეძლო ძმის ქვრივი შეერთო ცოლად.

ცოლ-ქმარს გაჰყრიდა: ა) სიკვდილი, ბ) მცვედნობა, უმამო-კაცობა, ც) ერთმანერთში თანხმობა და დ) თუ ქმარი მკვიდრს ნათესავებს მოუკლავდა ცოლს ან უკანასკნელს დაამახინჯებდა ქრილობით. თუ გაყრის მიზეზი მცვედნობა იყო, ქმარი ვალდებული იყო საჩუქრით გაეშვა ცოლი; საჩუქარი ორს ხარზე ნაკლები არ იქნებოდა და მიეცემოდა ცოლს მხოლოდ მაშინ, თუ ქმარზე უწინ არ გამოამჟღავნებდა ქმრის მცვედნობას. ამას გარდა „ნაყდანური“ და „ნაჰვლაში“ ქმრის მიერ უკვე გადახდილი, ცოლის დედ-მამას რჩებოდა ჩვეულების ძალით. ეგრე თავდებოდა ცოლ-ქმართა შორის გაყრის საქმე, როდესაც ქმარი თვითონ გამოტყდებოდა თავის სიმცვედნეში; ზოლო გამოერეოდენ (ახლაც მოინახებიან) ისეთი კერპი და ჯიუტი ქმრები, რომელნიც ძლიერ იშვიათად აღიარებდენ თავიანთის პირით სიმცვედნეს. კერპის ქმრის გამოსატყუხად იხმარებოდა 12 ქმრის მონათესავე-კაცის ფიცი. ამ 12 მოფიცართ შორის უნდა ყოფილიყვნენ: მამა, ძმები, სახლი-კაცები, დედით ნათესავები და გარეშე კაცებიც. ამ პირთ უნდა დაეფიცათ, რომ მათი შვილი, ძმა... მამა-კაცობას მოკლებული არ არის. თუ დაიფიცავდენ, მცვედანს ქმარს ცოლი უნდა დარჩენოდა სიკვდილამდი, თუ ვერა და ცოლი უნდა გაეშვა.

ჩვეულებითი მართლიერება იმიტომ ნიშნავდა მოფიცრად მცვედნის მხრით მის მონათესავეებს, რომ უკანასკნელთ მომეტებული საშუალება ჰქონდათ ნამდვილად გაეგოთ თავისიანის ავი და კარგი და რაკი გაიგებდნენ, ფიცს არ შეაწევდენ. ვერც მცვედანი ქმარი გაჰბედავდა, რომ თავისიანებისთვის ტყუილი ფიცი მიეღებინებინა და ამითი, — სვანის აზრით, — დაეღუპა მთელი ოჯახი, ნათესაობა. ამ ნაირად აიხსნებოდა ქმრის სიმტყუნე — სიმართლე. აქ საჭიროა მოვიხსენიო შემდეგიც: სვანებს სწამთ, რომ არის ერთნაირი ბალახი, რომელიც თუ ცოლმა როგორმე გაურია ქმრის საჭმელში, უკანასკნელს დაუკარგავს მამა-კაცობას.

ეს ბალახი ქალების საიდუმლოს შეადგენსო, ამბობენ. რაკი ეს აზრი გავრცელებულია ხალხში, ხშირად მცვედანი ქმარი ტყუილ-უბრალოდ გადააბრალებს ცოლს, რომ მან მომწამლაო. სიმართლე აქაც, როგორც ყოველს გვარს საექვო საქმეში, 12 კაცის ფიცით უნდა აიხსნას. 12 თავისიანი და გარეშე კაცი უნდა დააფიცოს დაწამებულ ცოლმა, რომ მას ქმარი არ მოუწამლავს და ამითი გაიმართლებს თავს. თუ ცოლმა ეს ფიცი ვერ მისცა ქმარს, მაშინ ჩვეულება აძლევს მცვედანს ქმარს ნახევარს „სისხლს“ (წორ).

ჩვეულების ძალით გათხოვილ ქალი-შვილს ყოველს ახალს წე-
ლიწადს უნდა მიეღო დედ-მამისაგან საჩუქარი წვირლ-საკლავიდან
მოკიდებული ხარცხენამდი. ქალი-შვილის სიკვდილის შემდეგ ეს
უფლება გადადიოდა ქმარსა და შვილებზე. გათხოვილს ქალს ნება
აქვს გაიშენოს დედ-მამის სახლში პირუტყვი, საქონელი თავის
სასარგებლოდ. არც ერთი ლხინი ქალი-შვილს არ უნდა ასცილდეს
დედ-მამის სახლში. ნაახალწლევს დედ-მამამ, კირისუფალმა ერთი
დოქი არაყი ქმრის სახლში უნდა მიუტანოს ქალი-შვილს მოსაკით-
ხად. ქალი-შვილმა პირველს შვილზე დედ-მამის სახლში უნდა მოი-
ლოცინოს.

გაყრა უმეტესს ნაწილად შინაურად მოხდება. უკეთუ გაყრის
დროს უთანხმოებაა, მაშინ მონაწილეობას იღებენ სახლი-კაცები და
სიძეები. ორი ძმა ორ თანასწორ ნაწილად იყოფს უძრავ და მოძრავ
ქონებას გარდა ერთის დღიურის ყანისა, რომელიც ჩვეულებით
უფროსს ძმას ერგება წილს გარეშე „საუფროსოთ“ (ნამხვეშიერ).
თუ რიცხვი ძმებისა ან სხვა მონათესავეთა ორს აღემატება, მაშინ
გაყრა მოხდება შემდეგის სახით: ვსთქვათ ოთხი ძმა იყრება. ერთი
მათგანი — უფრო მსურველი და მიზეზი გაყრისა, გაჰყოფს უძრავ-
მოძრავ ქონებას ოთხ თანასწორ ნაწილად, გარდა ერთის დღიურის
ყანისა, რომელიც უფროსის ძმის სარგოა. ოთხ წილად გაყოფის
შემდეგ, პირველი არჩევანი უმცროსი ძმისაა, რომელიც სახლ-კა-
რობას ირჩევს ხოლმე; მეორე არჩევანი — მეორე ძმისა; მესამე —
მესამისა და მეოთხე — უკანასკნელი გამყოფელისა. რადგანაც ეს
მეოთხე წილი ყველასაგან დაწუნებული და მაშასადამე ნაკლულებიც
იყო, ამისათვის ჩვეულებითი მართლიერება გამყოფს ძმას წილს
გარეშე სართად აძლევს ნახევარ დღიურს ყანას ან მის საღირალს
ტყეს, სათიბს და სხვა.

თუ ძმები, ან რამდენიმე მათგანი ამგვარ გაყოფვაზე ყაბულს არ
იყვენენ, მაშინ მათს გაყრაში მონაწილეობას მიიღებს თემი. საუფ-
როსო აქაც ეძლეოდა უფროსს ძმას. სხვა ქონება თანასწორად
იყოფოდა. მამა-შვილების გაყრის დროს, პირველი წაიღებდა ერთს
წილს. მამას არა ჰქონდა ნება შვილი უწილოდ გაეგდო. შვილთ არ
ჰქონდათ უფლება დედას გაჰყოფდნენ. თუ გაეყრებოდნენ, დედა
სარჩოს მიიღებდა სიცოცხლეში და სიკვდილის შემდეგ შვილები

მოვალენი იყვნენ ყოველგვარი წესები, რომელსაც ჩვეულება თხო-
ულობს მიცვალებულზე, შეესრულებინათ. გაყრილის მამის სიკვდილ-
ის შემდეგ, პირველის ქონებას შვილები თანასწორად იყოფდნენ.
ქალი-შვილებს გათხოვილთ და გაუთხოვართ გაყოფის დროს წილი
არ ეძლეოდათ საზოგადო ქონებიდან; ხოლო ყოველ-გვარი ჩვეუ-
ლებრივი მოვალეობა მემკვიდრეებს უნდა აესრულებინათ მათთვის.
თუ განაყართა რიცხვში უცოლო ვინმე ურევია, მაშინ წილს გარეშე
საერთო ქონებიდან ეძლევა მას „ნაყდანური“ და „ნაჭკლამი“ იმ-
დენი, რამოდენიც თვითეულს ცოლიანს გადუხდია თავის საცო-
ლეში.

* * *

პირ-და-პირი და კანონიერი მემკვიდრე მამის უძრავ-მოძრავ
ქონებისა არის ვაჟიშვილი. უძეოთ გარდაშენებულის ქონება
პრჩება მის უმახლობელ ნათესავთა: a) ძმას, b) ძმისწულებს, c) ბი-
ძას, d) ბიძაშვილებს, e) თემს და f) სოფელს. ვის ხელშიაც გარდა-
ვა უძეოდ გარდაშენებულის სამკვიდრებელი, ვალდებულია ქა-
ლი-შვილებს (თუ ესენი დარჩა მიცვალებულს), გათხოვილებს და
გაუთხოვართა გაუწიოს „სახლის ასულობა“ (ასვიშ) ე. ი. გაუწიოს
ჭირისუფლება დედ-მამის მაგიერ. თემი იქმნება ეს, თუ სოფელი
სულ ერთია. უშვილო ქვრივს ქმრის ქონება არ დარჩება; უფლება
აქვს მიცვალებულის ქმრის ნათესავი ვინმე სახლშივე იქმროს და
დარჩეს უწინდელის ქმრის ქონებაზე. ქვრივი თუ სხვაგან გათხოვდა,
წაიღებს მზითევს, კეთილშეძენილს, სხვა ვერას. ანდერძით სამკვიდ-
რებელის დატოვება ჩვეულებით მართლიერებამ არ იცოდა.

* * *

ადგილი: სახნავ-სათესი, სათიბი, ტყე, საბალახო შეადგენს სა-
ყოურებას კანონიერის მემკვიდრისას. პატრონს უფლება აქვს ად-
გილის გაყიდვისა. ყოველი სვანი, რომელიც გასასყიდად შეეღებოდა
ადგილს, ვალდებული იყო მიეყიდა თავის თემისათვის; თუ თემში
ვერაინი შეიძლებდა გასასყიდათ დანიშნულის ადგილის ფასს, მაშინ
პატრონს ნება ჰქონდა მიეყიდა: მახლობელ ნათესავებისთვის, გა-
რეშე კაცებისთვის. სახლ-კარობა თემის რომლისამე წევრისა,
უთუოდ თემშივე უნდა გაყიდულიყო; თუ ერთი მოსახლე ვერ გასწ-
ვდებოდა ფასს, სრულიად თემი აგროვებდა ფასს და ჰყიდულობდა.

თემის შემდეგ სახლ-კარობა ფასით გადადიოდა გამყიდველის სიძებთან, თუ სიძეები და სახლ-კარობის პატრონიც ერთს და იმავე სოფელში სცხოვრობდნენ, სხვა სოფელს, თუ გინდ სიძეებს; ადგილობრივი სოფელი არ დაანებებდა ყიდვას. ნაყიდი ადგილი მყიდველის სრულ და საუკუნო საკუთრებად ითვლება. არც წერილობითი საბუთი და არც დამსწრე მოწმები ადგილის ყიდვისთვის საჭირო არ იყო. ნაყიდობის დარღვევა, მოშლა, რა გინდ მცირე ფასიც მიეღოს პატრონს, არ შეიძლება. ადგილის მყიდველმა ერთი ხარჯი უნდა აკამოს მის (ადგილის) გამყიდველს ოჯახითურთ და ამას გარდა ყოველს ახალს წლის მეორე-მესამე დღეს აძლიოს თვითო „ლერქვაში“ (მანათის საღირალი რამ) მესამე თაობამდე (მამა, შვილი, შვილის-შვილი). სვანეთში არ არსებობს ესრედ წოდებული „Земская давность“. რაიმე შემთხვევით ერთის ადგილი უკანონოდ გარდასული მეორეს ხელში, დაუბრუნდებოდა ადგილის უწინდელს კანონიერს პატრონს, რა დროსაც უნდა მოეძებნა.

* * *

სვანეთში სახნავი მიწა საერთო მფლობელობაში არ არის. საზოგადო, სასოფლო და სათემო მფლობელობაში არიან: სამწყემსური საძოვარი ადგილები, სათიბები მთებში და ზოგიერთი ტყეები. თვითთელს წევრს საზოგადოებისას საზოგადო ადგილებში, — სოფლის — სასოფლოში და თემისას — სათემოში თანასწორი უფლება აქვს. საერთო ტყის, სათიბის და საბალახო ადგილების ხმარებას, სარგებლობას ერთი მეორეს ვერ-ვინ დაუშლის. ვისაც ეჭირება და უნდა, ის ისარგებლებს. ყოველ-გვარი დანაშაული, შეურაცხება სიტყვით თუ საქმით, უნდა მიეგოს დამნაშავეს იმავე საწყაულით. მოკლულის ჭირისუფალთ უფლება ჰქონდათ მოეკლათ მკვლელი, მისი ოჯახისა და თემის წევრი. მაგიერის გადახდა მტერს — ნამეტურ მოსისხარს — შეეძლო ყოველს დროს, უკუნისამდე. მოკლულის ჭირისუფალთ არა აქვთ უფლება მოსისხლე მტრის დედაკაცი და მცირე წლოვანი ვაჟიშვილები მოჰკლან. მკვლელს შეუძლიან სთხოვოს მტერს შერიგება და „სისხლის“ მიღება (წორა ლიკედ); თანხმობა უკანასკნელის ნებაზე ჰკიდია. ნივთიერად „სისხლის“ ამღებს ხალხი ეძახის „უჭმელის მჭამელს“ (უმამუზუვებ) ე. ი. თავისიანის „სისხლისა“ და დიდ სამარცხენო საქმედ მიაჩნია. უნებურად, უცაბედად მოკვლა განძრახ მოკვლასავით სჭრის, ე. ი. თხოულობს ჩვეულებრივის მაგიერის გადახდას: მოკვლას ან სისხლს.

კაცი იქმნება ამრიგად მოკლული, ქალი, თუ მცირე წლოვანი სულ ერთია. მკვლელი, მისის ოჯახის და თემის მამაკაცები ვალდებულ არიან მოერიდონ მოსისხლე მტერს, არსად შეხვდენ და არ გაიარონ მათს ახლო მორიგებამდი. ვერაგინ ვერ ავმატება ერთი მეორეს უფლებით თუ კი ერთმანეთში თანასწორად არის მკვლელობა, ჭრილობა და სხვა დანაშაული. მაგალითად, ორს თემს შორის რომ ჩხუბი ასტყდეს და თვითო კაცი მოკვდეს იქით და აქეთ, თემნი ურიგდებიან ერთი მეორეს ერთგულობის ფიცის მიღებით. ჩვეულებითი მართლიერება ნებას აძლევს ყოველს ოჯახს დაიცას და თავის სახლში უვნებლად მიიყვანოს მკვლელი და სხვა დამნაშავეც, რომელთაც მტერი მოსდევს, თუ კი ეს დამნაშავე რომელსამე ოჯახში შეასწრობს მტერსა. ნიშნად შეხვეწნისა მტრისაგან დევნული დამნაშავე ოჯახის კერას ან ნაჭას ჰკიდებდა ხელს. დამნაშავეს მტრის დევნისაგან იხსნიდა აგრეთვე ეკლესიასა ან მის გალავანში შესწრობა¹.

საზოგადოების მოვალეობანი და მისი დამოკიდებულება სხვა საზოგადოებასთან. მისაზიმი ძიძინა, მჭაღლისა და სხვა მოქაპაბიკითა. საქონლის გაქვება. სხვა-და-სხვა დანაშაული და საზღაურის რაოდენობა მის ქვალობაზე. ზომები. სანყავები

თვითეული წევრი საზოგადოებისა ვალდებული იყო დაეცვა პატივი და სახელი თავის საზოგადოებისა; გაჰკიდებოდა მდევრად საზოგადო მტერს და სხვა-და-სხვა. თუ ვისმე სახლკარი და ჭირნახული დაეწვოდა, საზოგადოება აძლევდა დაზარალებულს ოჯახს გარდა წვრილმანის შემწეობისა კომლიდამ თვითო „ჩაბანად“ ნამუშავარს. სახლის ამშენებელს საზოგადოება მუქთად მოუტანდა საშენ მასალას: ხეს, ქვას, კირს, სილას... როცა ამშენებელს ნადი დასჭირდება, საზოგადოება უარს ვერ ეტყვის. თუ შემთხვევა მოიტანს, საზოგადოება თანასწორად იხდის საზოგადო მტრისადმი საზღაურს. საზოგადოება იწყნარებდა გაჭირებულს მხვეწნელს, როგორც თავის საზოგადოებისას, ისე სხვა საზოგადოებისას და ქვეყნისას. საზოგადოების მოვალეობაა რჩენა უთვის-ტომო, უნათესაო მოხუცთა, დავრდომილთა და გლახაკთა. კარ-და-კარ მთხოვრობა სვანეთში არ იციან. თვითეული საზოგადოება დარაჯად იდგა ხოლმე, რომ ერთ რომელსამე მრავალ რიცხოვანს და ღონიერს საზოგადოებას მეორე მცირე და მასზე სუსტი საზოგადოება არ დაეჩაგრა და რომ ამ ნაირად დაცულიყო თანასწორობა ყველა საზოგადოებათა შორის. ყოველი დაჩაგრული მოითხოვდა დაკმაყოფილებას იმ საზო-

¹ № 55-ში შეცდომით არის მოყვანილი „დასასრული“. ავტორი.

გადღობის მახვილისაგან, სადაც ჰბინადრობდა, ესახლა დამჩავგრელი. ნივთიერი საზღაური დაჩავრულს ეძლეოდა იმ საზოგადოებაში არსებულის წესით, სადაც სცხოვრობდა დამჩავგრელი. თუ ერთს საზოგადოების მცხოვრებს მეორე საზოგადოების მცხოვრები თავისაში ჩხუბს აუტეხს და პირველს თავის საზოგადოებიდგან ვინმე დაესწრება, უთუოდ უნდა მოეხმაროს, რაც უნდა მისი მტერი იყოს. ძიძას საძუძურში ეძლევა ერთი ძროხა, ტანისამოსი და როცა გასაზრდელს ყმაწვილს (ლერდი) მშობლებს ჩააბარებს, —მეძლების გვარად სხვა საჩუქარიც. ძიძა ყმაწვილის დედ-მამის ოჯახში უნდა იყოს; თუ ძიძას ეს არ ეხერხება თავის ოჯახის გარემოების გამო, მაშინ მას ეძლევა „როჭიკი“ თორმეტი „ლეღვლიაქი“ ნამუშევარი წელიწადში და დრო-გამოშვებით სხვა-და-სხვა მოსაკითხი (ნაკმარუნ). ძიძა მეორე დედად ითვლება და ამისათვის გასაზრდელსა და ძიძის ნათესავებ შუა, ნათესაობა მყარდება. ყოველი მეკომური მოვალეა აძლიოს მჭედელს წვრილმან მუშაობისათვის (დანა, სადგისი, ნამგალი, წისქვილის იარაღი) ყოველ-წლივ თვითო-თვითო „ჩაბანალი“ ნამუშევარი; ამ გადასახადს ხალხი ეძახის „კალფვერ“ (?) ცელის, ნაჯახის და სხვა სხვილმან იარაღების გაჭედისათვის მჭედელს ეძლევა იარაღების პატრონებისაგან ერთი „ლერქვაში“.

წლიური ქირა უბრალო მოჯამაგირისა იყო „ტყვემიშ“ (24 მ.). დღიურად სამი მუშა ღირდა ერთი „ჩაფლაში“; ეგრეთივე ქირა ჰქონდა დანიშნული დღიურად უღელ ხარს. კალატოზს სახლის აშენებაში ეძლევა ერთი ხარი და ხარჯი. ცხენის გაკვება მთელს ზამთარს ღირდა სამი „ლერქვაში“; ხარისა და ძროხის თვითეულად — ერთი „ლერქვაში“. ხარს თუ გააქირავებდი ზაფხულობით, ქირაში დამქირავებელი გაჰკვებავდა ხსენებულს ხარს და კიდევ ერთს სხვა მსხვილს საქონელს, ხარს, ძროხას, — ანა და ორს წვრილს პირუტყვისა. წვრილ პირუტყვის გაკვება ღირს „ჩაფლაში“; ცხვარს ერთის მის ნაპარსისათვისაც გაჰკვებავენ. გაკვების შუა ვადად მიღებულია ორი თებერვალი.

„სისხლი“ (წორ) თავისუფალ სვანეთში

1) უშგულის საზოგადოებაში — ექვსი „სისხლის“ ნალჯომი (ნაზომი?) სახნავი ყანები. ყანები უნდა იყვნენ საუკეთესონი, სოფლის ახლო, რომელნიც მომეტებულად ჰფასობენ. თვითო ამ გვარი

ნაღჯომი ღირს ექვსი ცალი ხარი. თუ მკვლელს მაგ ნაირი საგვარო (ლაგვარ) ყანები არა ჰქონდა, მაშინ მათ მაგიერ უნდა მიეცა სახლ-კარობა, რომელიც სამს სისხლის ნაღჯომად გადიოდა და კალო თავის კარაპანით („კარპან“ — სადადიანო სვანეთში, „მაჩ“ — თავისუფალ სვანეთში და „ცალმაგ“ — სადადიშკელიანო სვანეთში). კალო-კარპანი სჭრიდა ორ სისხლის ნაღჯომს. მეექვსე ნაღჯომის მაგიერ მკვლელს მოძრავი ქონება უნდა მიეცა. ამათ გარდა მკვლელს უნდა მიეცა კარგი თოფი და მოკლულის ოჯახის წევრებისათვის თვითეულად ხარი ან ძროხა საჩუქრად. შერიგების დროს მკვლელს მოკლულის ოჯახისათვის და მასთან ერთად მორვებისა, ან ლუფხულებისათვის უნდა ექმია ხარჯი.

2) კალას საზოგადოებაში „წორი“ იგეითვე იყო, როგორც უშგულში, მხოლოდ კერია და ნაჭა აქ მომეტებული იყო მოკლულის ქირისუფლების მისაცემად. კერიასა და ნაჭას მიცემას იმ მნიშვნელობას აძლევს ხალხი, რომ მათი შემლვევი ოჯახი აიყარა, დაიღუპა ხალხის შეხედულობით.

3) იფარის საზოგადოებაში. სამი ნაღჯომი სახნავი მიწა, ორი ნაღჯომი სათიბი სახნავ მიწის ფასად, ერთის ნაღჯომის საღირალი მოძრავი ქონება. დანარჩენი, როგორც უშგულ-კალაში.

4) მულახის საზოგადოებაში. სამი ნაღჯომი სახნავი მიწა და სამი ნაღჯომი სათიბი ყანების ფასად, დანარჩენი, როგორც სხვაგან.

5) მესტიის საზოგადოებაში, როგორც მულახისაში.

6) ლენჯერის საზოგადოებაში 24 ნაღჯომი სახნავი მიწა. დანარჩენი, როგორც სხვაგან.

7) ლატალის საზოგადოებაში, როგორც ლენჯერისაში. ლატალისა და ლენჯერის ოთხი ნაღჯომი უდრის ერთს ნაღჯომს უშგულისას. აქაური ერთი ნაღჯომი ფასობს ერთ ხარად და ერთ ძროხად.

8) საბატონო სვანეთში ბეჩოს, ფარის და ჩუბეხევის, ან ლახამულას საზოგადოებაში დადებული იყო „წორად“ 24 „ცხვადიში“, სახნავი და სათიბი მიწა. აქაური „ცხვადიში“ და ლენჯერ-ლატალის „ნაღჯომი“ ზომითაც და ფასითაც ერთნაირნი არიან. ეცრის საზოგადოებაში „წორი“ სჭრიდა 12 ცხვადიშ სახნავ-სათიბს მიწას. აქაური ცხვადიში ზომით უშგულის, კალის, იფაროს ნაღჯომის ტოლა იყო, მაგრამ ფასად კი ღირდა ათ „ფურეშად“ (ფურეში—10 მ.). ნაჩვენებ ოთხს საზოგადოებაში, რომელნიც შეადგენენ საბატონო სვანეთს, ჩამოთვლილ მიწის ცხვადიშებს გარდა მკვლელს ხდებოდა ორას მანეთამდე თუ საჩუქრად, თუ სხვა-და-სხვა სახარჯოდ. თუმცა „ნაღჯომის“ და „ცხვადიშის“ ზომები ყველა საზოგადოებაში

თანასწორი არიან, მაგრამ დაფასების შემდეგ კი ერთს დაახლოებით სწორს და საზოგადო ჯამს გვაძლევენ. მაგ. უშგულის სისხლის ნალჯომი იმდენადვე ღირს, რამოდენადაც ლენჯერ-ლატალის 4 სისხლის ნალჯომი და ფარ-ჩუბეხევის 4 ცხვადიში, ე. ი. ექვსს ხარად. ამ ნაირად ექვსი უშგულის სისხლის ნალჯომი ღირდა 36 ხარად. 36 ხარად გაიყიდებოდა აგრეთვე ლენჯერ-ლატალის და საბატონო სვანეთის 24 ნალჯომი ცხვადიში, გარდა ეცრის ცხვადიშისა. ხარი რომ 25 მანეთად ვიანგარიშოთ, ვნახავთ, რომ 36 ხარის ფასი შეადგენს 780 მანეთს. ამას უნდა დაემატოს ზემოთ ნახსენები საჩუქრები, ხარჯი. ამ ნაირად „წორ“ ენგურის ხეობაში მდებარე სვანეთში უნდა მივიღოთ ფულის კვალობაზე არანაკლებ 780 მ.

9) სადადიანო სვანეთში, რომელსაც შეადგენს სამი საზოგადოება: ლაშხეთი, ჩოლური და ლენტეხი „წორად“ მიღებულია 400 მანეთის საღირალი მოძრავი ქონება. იარაღი — თოფი, ლეკური, ვერცხლის ძეწკვები, თასები, აზარფეშები, სპილენძის საარაყო ქვაბები და ბოლოს ოთხ-ფეხი საქონელი. თუ მოსახლეს ნაჩვენები მოძრავი ქონება არა ჰქონდა, მაშინ 400 მანეთის საღირალი სახნავ-სათესი ადგილები უნდა გადაეხადა.

* * *

ორთავე ხეობაში, ენგურისა და ცხენის წყლისა, მძიმე კრილობა, რომლის შედეგიც იყო გაფუჭება, გახმობა, დაშავება ადამიანის რომელისამე ასოისა მაგ. ხელის, ფეხის, თვალის, ცხვირის, ყურის და სხვა, სჭრიდა ნახევარს „სისხლს“ ე. ი. ენგურის ხეობაში სამი „წორის“ ნალჯომს და ცხენის წყლის ხეობაში 200 მანეთს. სხვადასხვა გვარი კრილობა მსუბუქი და მძიმეც, როდესაც კაცს დაჭრილი ასო არ უფუჭდებოდა, სჭრიდა ორ „აცსიშიდამ“ 30-მდე. მსუბუქად გარტყმა, ხელით ერთი აცსიში, ჯოხით, ქვით... ორ აცსიშიდამ სამამდე. ამ ნაირ კაცის შეურაცხყოფას ჩვეულებითს მართლიერებაში საკუთრებითი ტერმინი ჰქვია, სახელდობრ „კადარდ ფუკვიდ“, გარტყმა, და ეს ტერმინი ქართულად ნიშნავს გარტყმას „მშრალად“, ე. ი. უსისხლოდ. თუ გარტყმის შედეგი კრილობაა, მაშინ ხალხი ეძახის გარტყმას „მუყირდ“, ე. ი. გარტყმა სოველი ან სისხლიანი.

შეურაცხყოფა სიტყვით — 4 აცსიშიდამ 30-დე.

ცილის-წამება — 3 აცსიშიდამ 24-დე.

ქურდობა, — გარდახდევინება ნაქურდალისა ერთი-ორად პატრონის სასარგებლოდ და საზოგადოების ჯარბი, რომლის რაოდენობა მის — საზოგადოების შეხედულებაზე ჰკიდია.

სახლის გატეხა — რა გინდ მცირე მოეპარა ქურდს, თუ კი დაკეტილი, ურდულ გაყრილი კარები გააღო, ან კედელი შეტეხა, ან ფანჯარაში შეიპარა, თხოულობდა ნაქურდალის დაბრუნებას და გარეშე ამისა კიდევ 12 აცსიშს. ქურდს, თუ სახლის გატეხაზე მოასწრობდენ, მაშინაც გადახდებოდა 12 აცსიში. ჩვეულებითი მართლიერება არ აძლევს უფლებას სვანს მოჰკლას, ან მძიმედ დასჯრას ქურდი, რა გინდ ქურდობაზე მოასწროს; თუ მოჰკლავდა, ქურდის ჭირისუფალი ეძიებდა „სისხლს“. აგრეთვე მძიმე დაჯრასაც ეძიებდა. ორივეს შემთხვევაში 12 აცსიში გამოირიცხებოდა „წორი“-საგანაც და ნახევარის „წორი“-საგანაც სასარგებლოდ გატეხილის სახლის პატრონისა. სახლის გატეხას რალაც დიდი დამჩავგრელი მნიშვნელობა ეძლევა სვანეთში. სახლის ხელ-უხლებლად, შეუბღალავად შენახვა სვანის ზნეობითი მოვალეობა-მოთხოვნილებაა, გატეხა, გაქურდვა კი პირადი პატივის და ღირსების დამცირება და შეურაცხ-ყოფაა.

თოფის სროლა მტრისადმი მიმართული, მაგრამ აცილებული, ჩახმახის დაცემინება გატენილის თოფისა ენგურის ხეობაში მდებარე სვანეთში არაფრად ითვლებოდა, ე. ი. საზღაურს არ თხოულობდა, ცხენის წყლის ხეობაში კი სროლა არაფრად ჩაიგდებოდა, ჩახმახის დაცემინება კი ნახევარს სისხლს თხოულობდა.

დაქადნებას, დამუქრებას (ყიპოზა) ჩვეულებითი მართლიერება უყურადღებოდ სტოვებდა.

ღედა-კაცის მანდილის მოხდა (ლიშგმე) და ნაწნავების მოჭრა 24 აცსიში იყო.

ყანის და სათიბის წახდენისათვის, პატრონს უფლება აქვს თუ შიგ მოასწრო, მოჰკლას წვრილი საქონელი, სხვილს ოთხ-ფეხს ვერ მოჰკლავს. წანახდენის გადახდევინება იშვიათია. ტყის მოჭრაში კი დამნაშავე პასუხს აგებს.

კაცის დატყვევება (ლინტყავ) მძიმე დანაშაულად და დიდ სირცხვილად ითვლება სვანეთში. ერთსა და იმავე საზოგადოების მცხოვრებთა შორის დატყვევება არ არსებობს. დატყვევება შეიძლება მხოლოდ სხვა საზოგადოებაში, სხვა ქვეყანაში მცხოვრების მტერისა. მტრის დატყვევებას გამოიწვევდა მძიმე შეურაცხება, რომელიც მას, მტერს მიუყენებია დამჭერისათვის და კმაყოფილება არ მიუცია. თუ ერთმა საზოგადოების კაცმა მეორე საზოგადოების კაცი დაატყვევა და გზად სხვა საზოგადოების ადგილზე უნდა გაატაროს, უკანასკნელ საზოგადოებას უფლება აქვს, თუ გაიგო, ტყვე გააშვებინოს მტერს და თავის სახლში უნებლიედ წაიყვანოს.

დამტყვევებელი უბრალო სამდურავსაც ვერ გაჰბედავს და ვერ ეტყვის ტყვის მსხნელს საზოგადოებას. მტრის ხელში ჩაგარდნის შემდეგ ტყვე ხელუხლებელი იყო, ე. ი. ცემა და სხვა ნაირი მისი წვალემა არ შეიძლებოდა. დამტყვევებელი მოვალეა კარგი, მუდამ სახსნილო ხარჯი მისცეს ტყვეს; წინააღმდეგ შემთხვევაში დამტყვევებელის ოჯახი, თემი, სოფელი, საზოგადოება დაიმსახურებს ქვეყნის აუგს, სირცხვილს. ტყვეს უფლება აქვს იმ სოფელში, სადაც დაჭერილია, წვრილ-ფეხი საქონელი: ქათამი, გოჭი, ბატკანი, კრავი დაიჭიროს და დაიკლას თავისთვის, ვისიც უნდა იყოს. ამ „ნანადირევით“ ტყვე თვითონაც სარგებლობდა და სხვებსაც, რომელნიც მას გარს ეხვივნენ, შესაქცევად უთავაზებდა ხოლმე. საქონლის პატრონი ტყვეს ვერ უსაყვედურებდა ამას ჩვეულების ძალით. დაჭერის პირველ დღეებში, კვრებებში ტყვე თავისუფლად დადის, მიჩენილის კაცების მხედველობის ქვეშ. ამ ნაირად იყო ტყვე, სანამდის დამტყვევებელი ტყვის ჭირისუფლისაგან არ შეიტყობდა ნამდვილად: მალე აპირობს იგი — ჭირის-უფალი ტყვის დახსნას, თუ არა. თუ არ დაიხსნიდა, ტყვის შესახებ იხმარებოდნენ შემდეგი ზომები, გინა დასჯა:

ა) ტყვეს შაუყრიდნენ რკინის ბორკილებს ფეხებში;

ბ) შაუყრიდნენ ცალ-ფეხში ხის ხუნდს (ხულ); და

გ) დაამწყვდევდნენ დილეგში (დილეგ). ხუნდი იყო ხისა, რგვალი, სიგრძით ცოტა ნაკლები არშინზე; შუაზე დაპობილი იყო ორად. ეს ორი თანასწორი ნახევარი ხუნდისა შიგნითა მხრით რგვლად ამოთლილი იყო შუა ადგილას იმოდენად, რამოდენიც საჭიროა იმისთვის, რომ შიგ კაცის წვივი მოთავსდეს. ფეხში შეყრის დროს ხუნდი ორად გაიხსნებოდა, შეყრის შემდეგ იკეტება ერთგვარის ხის ბოჭლომით, რომლის გასაღებსაც დამტყვევებელი ინახავდა ფრთხილად, რომ ტყვეს არსად ენახა. რადგანაც ხუნდის თრევა ერთის ფეხით სამძიმო იყო, ამისათვის ხუნდს მობმული ჰქონდა შუაზე ბაწარი, რომლის მეორე ბოლო ტყვეს ეჭირა ხელში. სიარულის დროს ტყვე ბაწრის საშუალებით იმსუბუქებდა ხუნდის სიმძიმეს, ფეხზე დაწოლილს.

დილეგს (დილეგ) სვანეთში ეძახიან კოშკის ქვედა სართულში ოთახს. ეს იყო მიჩენილი ტყვის დასამწყვდევად. და კიდევაც იმიტომ მისთვისებია ეს სახელ-წოდება „დილეგი“. ამ ოთახს კარი არა აქვს; კარის მაგიერობას ჩადიოდა ოთხ-კუთხიანად ამოჭრილი „ლობი“ ჭერში, საიდანაც ტყვეს ჩაუშვებდნენ კიბით. მემრე კიბეს ამოიტანდნენ, ჭერში ამოჭრილს ჩასავალს „სარქველით“ დახურავდნენ ჭურის თავის მინაგვარად. ტყვეს საჭმელსაც ზემოდამ აწვდიდნენ.

დილეგში ტყვის დამწყვდევა ძლიერ იშვიათი ყოფილა, რადგანაც ჭირისუფალი ყოველს გვარს ღონის-ძიებას იხმარდა, რამ „სახსარი“ (სახსარ) დროზე მიეტანა მტრისათვის და გამოეხსნა დატყვევებული აუტანელის მდგომარეობისაგან.

ხალხი ამბობს და ხალხურს სიმღერებშიაც მოხსენებულა, რომ ძველის-ძველად სვანებს სცოდნიათ ხელის ბორკილიც, ესრეთ წოდებული „მარქვარ“ (მარქვ-ქართული მაქვა). რა ნაირი ყოფილა ეს „მარქვარ“ ვერავინ ვერ ამიწერა, რადგან მათი ხმარება ახლანდელს მოდგმას არ ახსოვს.

ტყვის გამოხსნა სახსარს, ნივთიერს საზღაურს თხოულობდა. იყო ისეთი შემთხვევაც, როდესაც მტერი მტერს დაატყვევებდა და რამოდენისამე ღღის შემდეგ უსახსროთ განათავისუფლებდა. ეს ხდებოდა მაშინ, როდესაც შეურაცხყოფილს სურდა მაგიერი გადაეხადა მტრისათვის. როდესაც სასახსროდ (ლესყსარიდ) გახდებოდა საქმე, მაშინ საქმე თავდებოდა ამ ნაირად. ჭირისუფალი ტყვისა, რაკი გაიგებდა დატყვევებას თავისიანისას, ადგილობრივ მახვშისთან მიიქცეოდა. ეს უკანასკნელი წავიდოდა იმ საზოგადოებაში, სადაც დატყვევებული იყო ვინმე. ნახავდა დამტყვევებელს, მის საზოგადოების მახვშის; შეიტყობდენ ეს ორი, რამდენი სახსარი უნდა გადახდენოდა ტყვის ჭირისუფალს. შემდეგ დამტყვევებელი რამოდენიმე კაცით ტყვის ჭირისუფალთან მიდიოდა სახსრის მისაღებად. რამოდენი კაციც დამტყვევებელის მხრით ტყვის საზოგადოებაში მიდიოდა, იმოდენა მძევალი (ძავალ) ტყვეს ჭირისუფალს უნდა გამოეგზავნა მტრის საზოგადოებაში. როდესაც სახსარზე მორიგდებოდნენ, მაშინ დამტყვევებელი თავის კაცებით სახლში ბრუნდებოდა და შემდეგ ერთგულობის ფიცისა, ათავისუფლებდა ტყვეს და მძევლებსაც. ტყვეობა დიდ სამარცხვინო საქმედ მიაჩნია ხალხს. ამ სირცხვილს ტყვე ძვირად-და შეირჩენდა. ერთ უმთავრესს მიზეზად მკვლელობისა სვანეთში კაცის დატყვევება იყო: მხოლოდ მოკვლადამტყვევებლისა აღუდგენდა პატივს ტყვეს. ჩვეულების ძალით ბორკილებ და ხუნდ ნაყარი ტყვე ღირსება ჩამორთმეული კაცია, მას აკრძალული აქვს ნაკურთხ მიწაზე დაიმარხოს. თუ ვისმესთან ჩხუბი მოუვა, მოწინააღმდეგე შემდეგის სიტყვებით შეარცხვენს ყოფილს ტყვეს: „სი ტყვე, იმეი მარგადი მი“! (შენ ტყვევ, რაღა პირით მელაპარაკები მე!). ეს იყო მიზეზი, რომ დამტყვევებელი ისე ექცეოდა მის მიერ დატყვევებულს, როგორც ბატონს ყმა; მუდამ ცდილობდა თავის სხვა-და-სხვანაირ სამსახურით, პატივის-ცემით ტყვეს გულიდამ ამოექარწყლა ის ხინჩი, რომელიც ყოველს ტყვეს გაჰყვებოდა განთავისუფლების შემდეგ...

მიწის ზომები

მომყავს სვანური ზომები და საწყაოები, რადგან იგინი ხშირად არიან ამ წერილში ნახსენები.

A) თავისუფალ სვანეთის ხუთს საზოგადოებაში — უშგულს, კალას, იფარს, მულახს და მესტას იხმარებიან:

ა) „წორ“-ის „ნალჯომი“ უდრის ერთს ქცევას.

ბ) „ნაცვრიერი“-ის „ნალჯომი“ ორ ნახევარი შეადგენს — ქცევას.

გ) ლენჯერის და ლატალის ოთხი „ნალჯომი“ უდრის — ქცევას

B) საბატონო სვანეთში:

დ) ეცრის საზოგადოების ცხვადიში — ქცევას.

ე) ბეჩოს, ფარის და ჩუბეხევის ოთხი ცხვადიში — ქცევას.

C) სადადიანო სვანეთში, სამივე საზოგადოებაში: ლაშხეთის, ჩოლურის და ლენტეხისაში მიწის ზომად მიღებულია „ლადლიშ“ (დლიური), უდრის ერთს ქცევას.

კარგი სათიბები და ტყეებიც ნალჯომით და ცხვადიშით იზომებიან.

საწყაოები

a) მარცვლის, ნამუშევრის; ენგურის ხეობაში მდებარე სვანეთში:

„ლეღვლიაქ“ (ცხვრის საღირალი) იწონის $1\frac{1}{2}$ ფუთს.

„ჩაბანალ“ = $\frac{1}{6}$ ლეღვლიაქისას.

„ლახნისგ“ = $\frac{1}{2}$ ჩაბანალისას.

„ლაყვლა“ ან „კვიდოლ“ = 2 ფ.

„კვიდ“ = 4 ლაყვლას, ან კვიდოლს, ე. ი. 8 ფუთსა.

„ტურფაჲ“ = $\frac{1}{3}$ კვიდოლს.

„კარვა“ ან „საჩფულ“ = ჩაბანალს.

ბ) ცხენის წყლის ხეობაში მდებარე სვანეთში:

„ლახდილ“ = 2 ფუთს.

„ლალაშ“ = 1 ფ.

„კარვა“ = $\frac{1}{6}$ ლალაშისას.

სასმელების საწყავები

თავისუფალ სვანეთში	{	სამივე ესენი საწყავ დოქის	
„ლერქვამ“		ხელებია, რომელშიაც ჩადის ხუ-	
საბატონოში „ზექა“		თი ვერმუტის ბოთლი და ღირან	
სადადიანოში „ლაზემ“		1 მანათად.	
„დახლამ“ (თხის საღირალი)	ღირს 80 კ.	სარწყავ დოქების	
„ლახნისგ“ (მენახევრე)	50 კ.	სახელებია.	
„მანჩამ“	40 კ.		
„ჩაფლამ“ (ქალამნის საღირალი)	20 კ.		

ნაქსოვის ზომად მიღებულია წყრთა, ტკაველი, ხელის დადება.

ფულის ანგარიში

- „ჩაფლამ“ — 20 კ.
- „ლერქვამ“ — 1 მ. (ლერქვამ პირ-და-პირ ნიშნავს ცალის ტანისამოსის საღირალს).
- „აცსიმ“ — 6 მ.
- „ფურემ“ — 10 მ. (ფურემ, ე. ი. ძროხის ფასი).
- „ტყვემი“ — 24 მ.

1885 — 1886 წწ.

ღაბა და სოფალი

(მოწერილი ამბავი)

სვანეთი. აგერ 15 ფებერვალია და სოფლად კიდევ თოვლი არ მოსულა. ამითი სარგებლობს ხალხი და წვრილფეხი საქონელი — თხა-მცხვარი საბალახოზე დაჰყავს. სხვა გვარი სარგებლობა უთოვლობას არაფერი მოაქვს; სარგებლობა კი არა და, როგორც ხალხი ამბობს, უთოვლობა სახნავ-ყანებისათვის მავნებელიც არისო. მულახში გაჩენილი სნეულობა, რომელზედაც ამას წინათაც მოგწერეთ, გადამდები აღმოჩნდა და მეორე საზოგადოებაში — ლენჯერისაშიც გადასულა. მულახის საზოგადოებაში ეს ავადობა გავრცელებულია მომეტებულად სოფ. არცხელსა და მურშკელს, ლენჯერისაში — კი სოფ. ნესგვინს, ლაშთხევრს და სოლს. ავადობა იწყობა სიცხით, მერე დაიწყობა ფაღარათობა, გრძელდება 4—6 კვირა. როგორც მიაშბეს, ორს ზემოხსენებულს საზოგადოებაში ამ სენს 30 კაცამდე მოუკლავს. ხალხს ძლიერ ეშინიან ამ სნეულობისა. უფრო ვრცლად ავსწერდი ამ სნეულობის მსვლელობას, მაგრამ რისთვის და ვისთვის? სვანების შემწე-მოწყალე არავინ მეგულება! სვანეთის ყველა სოფლებიდან დიდ ძალი მუშა ხალხია წასული სამუშაოდ რაჭა-ლეჩხუმ-იმერეთ-სამეგრელოში, ყველაზე მომეტებული პროცენტი უშგულის საზოგადოებას ხვდება. ამ ჟამად აქ, სადაც 500 სული მცხოვრებია, — მცირე-წლოვანთ გარდა — მამრობითის სქესიდან მხოლოდ 54 მამა-კაცია შინ. ამ რიცხვში 18 კაცი მოხუცია, რომელთაც სამუშაოდ ვასვლა არ შეუძლიან და მარტო შინაურობაში გამოდგებიან, 6 კაცი სოფლის მოხელე, რომელნიც საზოგადოებას ვერ მოსცილდებიან და ერთი-ღიაკონი. მიზეზი ღრობით თავის სოფლის მიტოვებისა უშგულელებისაგან ის 20 ივლისის 1885 წლის

საშინელი სეტყვაა, რომელმაც ასე უსარჩო — უსაბადებლოდ დააგდო ხალხი („დროება“ № 176, 1885 წ.). ხალხი წასულ-წამოსულია ფულის საშოვრად, რომ მომავალს ივლისს, როცა საცხენო გზა იხსნება სვანეთისაკენ, ნაშოვარი ფულით რაჭა-ლეჩხუმში — სარჩო შეიძინოს, იყიდოს. მაგრამ მთავარი ეს არის, რომ უშგულელები ვერც სამყოფ ფულს იშოვიან; რა ნაირად იშოვონ, როცა, როგორც ნამდვილად ვიცი, დღიური ქირა მუშა სვანისა 15—20 კაპეიკია და ექვს შაურს ძვირად ასცილდება. მეტს ქირას ვერ იღებს მუშა სვანი, იმიტომ, რომ მან — ასე ვთქვით, უბრალო მუშაობა იცის მხოლოდ, რომელსაც ნაკლები ფასი აქვს, თუმცა ჯაფა-ჭაპან-წყვეტა კი სხვა გვარ მუშაობაზე მეტი თუ არა, ნაკლები არა სჭირდება, მაგ., თხრილების კეთება და ყორეების შენება. მარტო ამ ორს მუშაობაში გამოდგება სვანი გაღმა. ახლა წარმოიდგინეთ, რომ თხრილში, რომელსაც სიგრძე ერთი საყენი უნდა ჰქონდეს, სიგანე ხუთი ტკაველი და სიღრმეც ოთხი ტკაველი მუშა სვანი იღებს ერთს შაურს. თვით მუშებმა დამარწმუნეს, რომ მხოლოდ კარგს მუშას, — და ისიც მაშინ — თუ სათხრელი მიწა ფხვიერია — შეუძლია დღეში ოთხი ხსენებულის ზომის საყენი თხრილი გაიყვანოს; მომეტებულად კი სამს საყენს უნდება მუშა დღეში, ე. ი. იღებს სამს შაურს! ეს რომ მართალია, ამას ისიც ამტკიცებს, რომ მუშა სვანი თვითურად 4—5 მან. სჯერდება ქირად. საცოდაობა მეტი იქნება! ორას ვერსის სიშორეზე გადის საბრალო სვანი სამუშაოდ; ითმენს სტიქიის სხვა-დასხვა უღმობელს რისხვას თოვლ-წვიმა-სიცივეს, უბინადრობას, ილევს ჯან-ღონეს, იცვეთს ტანისამოსს და შემდეგ ამაებისა ბრუნდება შინ ცარიელ-ტარიელი! ამას დაუმატეთ შემდეგიც: რამდენივე მაგალითი ვიცი, რომ სვანს თთვეობით უმუშავნია რომელსამე თავადიშვილის ან აზნაურიშვილის მამულში; ვადამდი მუშა სვანს ან გროშად არ-საღირალი გასაკეთებელი ვერ გაუთავებია, მაგ. თხრილი, ან ყორე ერთს ადგილას ისე სწორად ვერ გაუყვანია, როგორც მის ბრძანებულს აღას ჰსურს, ან თითის დადება სიღრმე-სიგანე აკლია თხრილს, ანა და არც პირველი მიზეზი ყოფილა და არც მეორე, სულ ტყუილ-უბრალოდ გაუშვია სვანი უქირაოდ. რა ქნას აქ სვანმა? იჩივლოს? რა იცის და სადა აქვს ამისი თავი, ან რა ხელს მისცემს! ვინც იცის სვანეთის გზების უვარგისობა, სვანეთის სიშორე გუბერნიის დანარჩენ ადგილებზე და სასამართლოს რთული და სვანისათვის გაუგებარი პროცედურა ერთად მატყუარა მოწმეებისა, ის უეჭველია არ ურჩევს სვანს, რომ საჩივარი შეიტანოს სასამართლოში 4—5 მანეთზე, რომელიც დაბარების დროს საგძლადაც ვერ ეყოფა. ამ გვარი რჩევა მივეცი მეც შარშან ზამთარს ხუთს სვანს,

რომელთაც შამომჩივლეს, რომ ამა და ამ თავადის შვილმა (ვინაობა მითხრეს) შვიდი მანეთი ქირა დაგვაკლოო და რამეს მოგვეხმარეო. როდესაც გავიგე ვინაობა ამ მართლა და ქონებით მდიდარ გვამისა, ვურჩიე სვანებს ისევ თავი დაენებებინათ შვილის მანეთით სათვის, რადგანაც ვერც ჩემის შემწეობით გავხდებოდით რასმეს. მაგ გვარი მაგალითები ბევრია.

ორიოდე სიტყვა კიდევ დასეტყვილ უშგულელებზე. უშგულშია, როგორც ყველგან სვანეთში, ყოველს მოსახლეს წლიური სარჩო ორს თანასწორ ნაწილად აქვს გაყოფილი. ყოველს ოჯახს აქვს გამოწყული ერთი კიდობანი, რომელშიაც ინახავს ნახევარის წლის სამყოფ ფქვილს. ოჯახი ამ კიდობანს ავსებს იანვარში და უნდა იმყოფინოს ამავე წლის ივლისამდე, როდესაც რიგი და გამოანგარიშებით ილევა. ივლისში ხელ-ახლად უნდა აავსოს ეს კიდობანი ფქვილით და ეს დაფქვილი უნდა იმყოფინოს ოჯახმა მომავალს იანვრამდე. წარსულს შემოდგომას უშგულელებმა დიდის წვალებით იშოვნეს რამოდენიმე ფული. საქონლის გაყიდვით, მუშაობით თუ სხვა რამით. ფულით ლეჩხუმში სიმინდი იყიდეს, დაჰფქვეს და ჩვეულებრივ „საფქვილე“ კიდობანში (ლალფაქ კიბედენ) ჩაჰყარეს, რომლის ზომა უკვე იციან. რასაკვირველია ყველამ არა, მაგრამ რამოდენიმამე ოჯახმა აავსო თავისი საფქვილე კიდობანი სიმინდის ფქვილით და იმედი ჰქონდა, რომ ნახევარს წელს ეყოფოდა. აღმოჩნდა რომ სიმინდის ფქვილი ისე მკვრივად არ იტკეპნება და იტენება, როგორც სხვა ნამუშევარის, მაგ. ქერისა და ამის გამო ბარაქაც ნაკლები აქვს. ამ ნაირად ნაყიდი სიმინდის დაფქული არა თუ ექვს თვეს — ოთხსაც ძლივს ასაზრდოებს ოჯახს და უშგულელებმა მაშინ უნდა შეივსონ დანაკლისი სარჩო, როდესაც სვანეთის მთებზე საცხენო გზა შეკრულია, ე. ი. ზურგით უნდა ეზიდონ. ადვილი წარმოსადგენია რა დიდი გასაჭირი მოელისთ უშგულელებს საცხენო გზის გახსნამდე და ისიც მაშინ თუ ფული არავინ მიაწვდინა სარჩოს ფასად. ბ-ნი ქუთაისის გუბერნატორი დასეტყვის შემდეგ თვითონ ბრძანდებოდა ადგილობრივ, ნახა უშგული, მისცა ხალხს 400 მან. და სხვა შემწეობაც დაჰპირდა მთავრობისაგან. ეს შემწეობა — შემწეობა ბარაქიანი — მიუცილებლად საჭიროა, რომ ხალხი სასოწარკვეთილებაში არ ჩავარდეს. სამწუხაროდ ამ შემწეობაზე ჯერ-ჯერობით არაფერი ვიცით, თუმცა უშგულელები იმედს მაინც არ ჰკარგავენ.

სვანეთი. 20 მარტს. ამ წლის ფებერვლის 24, 25 და 26-ს ერთი საცოდაობა მოხდა თავისუფალს სვანეთში: მეგლმა — ალბად ცოფიანმა — შვიდი კაცი დაკბინა. ერთი მათგანი უკვე მიიცვალა, ერ-

თიკ სიკვდილზეა მიმდგარი და ხუთნი კი მორჩნენ და ჯერ-ჯერობით არაფერს არა გრძნობენ. აი საქმე როგორ ყოფილა: 24-ს ფებერვალს ლატალის საზოგადოების სოფ. იფხის მწყემსებს ოთხ-ფეხი საქონელი ჰყოლიათ მინდვრად. მახლობელი ტყიდან გამოვარდნილა მგელი, სცემია წინიდან ერთს მწყემსს პირ-და-პირ, სდომებია თავში ჩაჰფრინებოდა პატარა მწყემსს, მაგრამ უკანასკნელი პირ-აღმა წაქცეულა, მგელი ზევიდამ გადაჰფენია და მწყემსის თავის მაგიერ პირში ქული შერჩენია. პატარა მწყემსს 12—13 წ. ქვემოლამ ხანჯალი უჩხვლეტია მგლისათვის, მგელმა ალბად ეს იგრძნო და თავისი მსხვერპლი მიატოვა თურმე. ამის შემდეგ იმავე დღეს და იმავე საზოგადოების მეორე სოფ. ენაშის მწყემსებს დასცემია მგელი, ჩაჰფრენია ყელში ერთს 10-11 წლის პატარა მწყემსს — სახელდობრ ბიზრუყ წერედიანის ვაჟს, გადუგდია კისერზე და გასდგომია გზას. წერედიანის პატარა ამხანაგებმა, ეს რომ დინახეს, მორთეს ყვირილი და დაკბენილი წერედიანი დაატოებინეს მგელს. ყელში ნაკბენი ღრმა აღმოჩნდა და რამდენსამე დღის შემდეგ წერედიანი საშინელის წვალებით მოკვდა. მეორე დღეს 25 ფებერვალს ეგევე მგელი გამოჩნდა სხვა საზოგადოებაში იფარისაში სოფ. წვირმის, საღამოს უამს მგელი შეპარულა ერთს მოსახლის, სახელდობრ გიგლემიანის გალავან შემოვლებულს ეზოში. ვახშობის წინად გიგლემიანის რძალი — თამარი სახლიდამ გამოსულა. დადარაჯებული მგელი დასცემია ქალს სულ-ერთიანათ დაუკბენია. თავი, ყურები, პირის სახე, ასე რომ, როგორც მიაძმო მნახველმა, საზარელი სანახავია თურმე ეს საბრალო თამარი გიგლემიანისაო; არაფერი იმედი მორჩენისა არ არის, 26 ფებერვალს ეს საოცარი მგელი მესამე საზოგადოებაში — კალას გადასულა. აქ სოფ. იფარას მცხოვრების მექა მარგველანის ძაღლს დასცემია ზედ სახლის კარებთან დილა-ალიონზე. ოჯახს ლოგინში გაუგია ძაღლისა და მგლის ბრძოლა. საცვალის ამარა ამდგარა მექა მარგველანი ლოგინიდან და ძაღლის საშველად გავარდნილა. ძაღლი და მგელი ისეთ ნაირად ყოფილან ერთი-ერთმანეთზე გადახლართული, რომ მექას, რომელსაც ჰსურვებია ძაღლის დახსნა მგლისაგან და სახლში შეთრევა, ძაღლის მაგიერ წაუვლია შეცდომით ხელი მგლის ფეხისათვის, შეუთრევია სახლში და კარები ჩაუკეტნია. მგელი მაშინვე მივარდნია ცხვირ-პირში მექას, იმ ნაირად, რომ მექას ნიკაპი მგელს პირში ჩაუგდია და ორივე ყბები გარედამ კბილებით შეუხვრეტია. ამ საშიშარ სცენისთვის შეუხვდავთ დანარჩენს ოჯახის წევრებს: მექას ძმას — ბიჭიას, უკანასკნელის შვილს — ბესოს, ბექასა და ბიჭიას ცოლებს — თინოსა და სანდუხს, სდომებით ბექას გამოხსნა მძვინვარე მგლის პირიდან, მაგრამ ამ დროს

მგელს ბექასთვის თავი დაუხეობებია, დარეგია სხვებს და არც ერთი უკბენად არ გადარჩენია: ზოგისთვის მკლავში უკბენია, ზოგისთვის ბეჭში. გაოცებული დაკბენილები ისე დაბნეულან, რომ თავში არავის მოსვლია მგლის მოკვლა. შეუქნიათ ერთი ამბავი, ყვირილი, რომელიც მეზობლებს გაუგონიათ; მოცვივებულან უკანასკნელნი და როგორც კი სახლის კარი გაუღიათ, მგელი მაშინვე გავარდნილა სახლიდამ და მეზობლებს ხელში შერჩენიათ დაკბენილები. ამ ჟამად ნაკბენები ყველას მორჩენიათ და არც რაიმე ტკივილს ჰგრძნობენო, მაგრამ ამ უბედურებს, უეჭველია, შემდეგში მოელისთ სიკვდილი, რადგანაც ცოფი, როგორც ამტკიცებს გამოჩენილი მეცნიერი პასტერი, 40-60 დღის შემდეგ გამოაჩნდება დაკბენილსაო. შესანიშნავია ეს შემთხვევა იმითაც, რომ სვანეთში არავის ახსოვს, რომ ცოფიანი მგელი გაჩენილიყოს და კაცი დაეკბინოს.

სვანეთი, 20 ივლისს. მოსავალს წლეულს კარგი პირი უჩანს სვანეთის ორთავე ხეობაში. სადადიანო სვანეთში მკა და თიბვა უკვე დაწყებულია და ხალხიც მადლიერია ჭირნახულისა. ენგურის ხეობაში მდებარე სვანეთშიაც ზოგან დაიწყეს და ზოგან კიდევ მალე დაიწყებენ მკასა და თიბვას, გარდა სამი-ოთხის საზოგადოებისა, რომელთაც უფრო მთა ადგილი უჭირავთ. ასეთი მთა ადგილი უჭირავს, მაგალითად, უშგულის საზოგადოებას, რომელიც შარშანდელმა სეტყვამ უმწვერვალესს გაჭირვებაში ჩაადო. აქ ჯერ-ჯერობით ნამუშევარს გულიც არა აქვს შემავრებული და კარგი იქნება თუ 15 აგვისტომდე ნამგალი შევიდა ყანაში. მიზეზი მკის დაგვიანებისა ის არის, რომ აქ მთელი ზაფხული არა თუ გრილა, ცივა კიდევცა. თუ ივლისის დანარჩენმა დღეებმა და აგვისტომ დარები არ დაიჭირეს, შესაძლებელია, რომ უშგული კიდევ დაიმშეს, რადგანაც 20-ს აგვისტოდამ აქ ხშირად თოვლი მოდის ხოლმე და ნამუშევარს ანედლებს და აფუჭებს. ღმერთმა ნუ ჰქმნას ესა, თორემ უშგული ჯერ დღესაც ისეთს სიღარიბეშია ჩავარდნილი შარშანდელის სეტყვის წყალობით, რომ, ვგონებთ, შიმშილით ამოსწყდეს ხალხი. ლეჩხუმში სარჩოს ყიდვას ხალხი საქონელიდამ ცარიელზე დაუსვამს და იქიდან ზიდვას კიდევ ფერ-ხორცი და ჯანი წაურთმევია. ის სნეულება, რომელზედაც ჯერ ისევ ზამთარში გწერდით, ახლაც არის აქა-იქ. საკვირველია, რომ ყურადღებას არავინ აქცევს. ამ ამბავს გაიგებდნენ მაინც, რა სნეულებაა ეს სნეულება. ეს მით უფრო საკვირველია, რომ ამ ჟამად აქ მოსულან ექიმები: ერთია დანიშნული ლეჩხუმის მაზრაში, რომელსაც სვანეთიც აბარია და მეორე კიდევ უფროსი ექიმია გუბერნიისა, მაგრამ მთავარი ეს არის, რომ ეს დალოცვილები უფრო სამარეში ჩასულთა სინჯავენ, ე. ი. იმათ, ვინც

წარსულს ზამთარს მოუკლავთ სვანეთში, და ცოცხალ ავად-მყოფთ
კი ყურადღებას არ აქცევენ. ამ დღეებში შეუდგებიან კამელარიის
აღწერას სვანეთში. ამ დღეებშივე მოკვდა ერთი მოგზაური მესტი-
ელი კავკასიის დიდს ქედის უღელ-ტეხილზე; საცოდავი ჩრდილოეთ
კავკასიაში ყოფილა, თერგის ქვეყანაში, სხვა ამხანაგებითურთ. რო-
დესაც მგზავრები მწვერვალზე ასულან, ძლიერ დაღალულან და აქ
დაუსვენიათ; დაოფლიანებულთ ცუდი ამინდი დასდგომიათ და ერთს
მკდომარსავე ამოსვლია სული.

14 აგვისტო. აგვისტო დარით დაგვეწყო და ათამდე გასტანა
კარგმა დარებმა. ცოტა არ იყოს ამ ცოტა ხნის გვალვამაც ჭირი არ
დააყარა ნათესს. სახელდობრ, სადადიანო სვანეთში სიმინდს და
თავისუფალ-სვანეთში კიდევ სხვა ნამუშევარს. საბატონო სვანეთის
ორს საზოგადოებაში, სახელდობრ, ჩუბეხევისა და ეცრისაში თურ-
ქული გაჩნდა. ეს სნეულობა გადმოუტანიათ ჩრდილოეთ-კავკასიი-
დამ. ხვალ, 15 აგვისტოს ათავებენ კამელარიის აღწერას სვანეთში.
საჭირო ცნობებს კამელარიის აღწერისას შემდეგში მოგწერავთ.

უცხო ქვეყნელი მოგზაურები წრეულს სვანეთში ცოტანი იყე-
ნენ. ველოდით რამდენსამეს, არავინ კი არ მოვიდა. მაგალითად,
ცნობილი ვენგრიელი გეოგრაფი ბ-ნი დრეიჩ 4-ს ივლისს უნდა მოსუ-
ლიყო სვანეთში ჩრდილოეთ კავკასიიდან, მაგრამ ჯერეც არსადა
სჩანს. ამ უამად აქ არის ქუთ. გიმნაზიის აღმზრდელი მხატვარი ბ-ნი
ევ. პოსპოლიტოვი, რომელსაც 25 სურათი გადულია თუ შესანიშ-
ნავის მთებისა, თუ ყინულებისა, სოფლებისა, ეკკლესიებისა და სხვა-
ნი. მაგალითად, მან გვაჩვენა ჩვენ მთა უშბისა, თვეთ-ნალდაშისა,
სოფელ მესტიისა, წმ. კვირიკეს მონასტერის ნახატები. ჩვენის თანა
დასწრებით დახატა სამ ადგილიდამ ენგურის სათავე თავის ყინუ-
ლედითა (ледник) და გარშემო მთებითა.

1886 წ.

ზოგიერთი საყვანელო თამაშობანი სვანეთში

(შეკრებილი თავისუფალ სვანეთში)

I ნახუდუმ ლისკვენე. რამოდენიმე ყმაწვილი ორს თანასწორ დასად ვანიყოფება, მაგალითად, ოთხი ყმაწვილი, ექვსი, რვა, ათი, თორმეტი და სხვა... დანიშნავენ ადგილს, საილამაც ერთმა დასმა უნდა დაიწყოს გახტომა (ლისკვენე). გახტომის დაწყებამდე ორი შემდეგი ცერემონია უნდა ასრულდეს: „ლილკვე“ (არჩევანი) და „ლიცხრე“ (ჩხირის აგდება, ე. ი. კენჭის ყრა). ორი ყმაწვილი დადგება განზე და მოახდენენ არჩევანს ამ ნაირად: თამაშის მსურველი ყმაწვილები ორ-ორი დგანან ხოლმე ერთად. ერთი ამათგანი დაირქმევს „მზეს“ (მიუ), მეორე „მთვარეს“ (დომდულ). მივლენ ზემოდ ნახსენებს ორს ამომრჩეველს ყმაწვილთან და ეტყვიან: „მზე გინდა, თუ მთვარეო?“ ერთი ამომრჩეველთაგანი დაასახელებს ან მზეს, ან მთვარეს და ამ ნაირად ერთი ერთ ამომრჩეველისაკენ წავა და მეორე — მეორეს დარჩება. ამ რიგად განაგრძობენ ბოლომდინ, სანამ ყველა ყმაწვილები არ იქმნებიან ამორჩეულნი.

ახლა რომელმა დასმა უნდა დაიწყოს პირველად გახტომა, ამაზე დაიწყებენ ლაპარაკს და გაათავებენ იმითი, რომ ჩხირს, ან რგვალს და პრტყელს პატარა ქვას აისვრიან ზევით. ჩხირის ან ქვის მხარეები თვითვეულს დასს დანიშნული აქვს. რომელი დასის დანიშნული გვერდი ანასროლის ჩხირისა ან ქვისა ბინაზე ზემოდამ მოექცევა, დაწყებაც იმ დასის ხვედრია. ერთი ამ პარტიის ყმაწვილი დანიშნულის ადგილიდამ (გარდ) დაიწყებს და შეუსვენებლად გააკეთებს ორს ნახტომს. სადაც ეს გაჩერდება, იქილამ განაგრძობს ამავე რიგად ხტომას მისი ამხანაგი და ამ ნაირად, სანამ ეს დასი არ გაათავებს. იმ ადგილს, სადაც მიაღწია დამწყებმა დასმა, დანიშვნენ.

ამის შემდეგ მეორე დასი დაიწყო გახტომას. თუ პირველის დასის ნახტომს — (სიგრძით) გასცილდა, მაშინ ეს დასი არის ნაჯობნი, თუ ვერ მიაღწია, — მაშინ წაგებულია. წაგებულს მხარეს მიადგება შემდეგი დასჯა: ნაჯობნი დასის ერთი ყმაწვილთაგანი, თითქმის ყოველთვის სხვებზე უფრო ღონიერი — პირდაღმა დაწვება მიწაზე, აქედ-იქით იღლიებში ამოიდებს თითო ფეხს ორის წაგებულის ბავშვისასა. ამ დროს ერთი ნაჯობნი ყმაწვილთაგანი მივა ფეხებით დაკავებულ ყმაწვილებთან, თავის ხელს მათს ხელზე დაარტყამს ისე, რომ არ დაიჭირონ, და შემდეგ გასწევს, რაც შეუძლია პირ-უკუღმა, ე. ი. ზურგისკენ გაიქცევა.

ამ დროს ფეხებ-დაჭერილი ორი ყმაწვილი ცდილობს მალე გაუსხლტნენ დამჭერს, რომ დროზე დაეწიონ უკუ-გაქცეულს ყმაწვილს. მწოლარე ყმაწვილი კი თავის-თავად ყოველს ღონეს ხმარობს ეს ორი ყმაწვილი ხანგრძლივად შეაკავოს, რომ ამითი დრო მისცეს უკუ-მქცევს თავის დასის ყმაწვილს. შემდეგ რამდენიმე ხნის მითრევე-მოთრევის და მიხობ-მოხობებისა მიწაზე, ან თოვლზე მწოლარე ყმაწვილი იღლება და მას იღლიებიდან უსხლტებიან ორი ყმაწვილი, რომელნიც გარბიან უკუ-მქცევისკენ დასაჭერად. იმ ადგილიდან, სადაც ეს ორი ყმაწვილი დაეწევიან უკუ-მქცევს, წაგებულმა დასმა უნდა აიკიდოს ზურგზე ნაჯობნი პარტია და წამოიღოს იმ ადგილამდე, საიდგანაც ხტომა დაიწყო.

II კილი კახხუშ ლისკენე. ოთხ-ხუთ გოჯის სიგრძე ჩხირს წვერს გაუწვეტიანებენ. ამ ჩხირს ერთი ყმაწვილი ხელში დაიკავენ; დანიშნავენ ხტომის დასაწყობს ადგილს, რომელსაც „გარდს“ ეძახიან, როგორც ზემოდაც არის ნახსენები; შორიდან ჩხირიანი ყმაწვილი გამოეჩანება „გარდისკენ“; აქ ცალს ფეხს დაჰკრავს და რაც შეუძლიან ცალივე ფეხით გადახტება. მეორე ფეხი უკან გადაღუნული უნდა ჰქონდეს ყმაწვილს და მიწას არ უნდა მიაკაროს. „გარდთან“, სადაც ფეხი დაჰკრა ყმაწვილმა ხტომის დროს, უნდა ჩადგას ცალი ფეხი და გაწვდენილის ხელით დაასვას მიწაზე, ან თოვლზე ჩხირი იქ, სადამდინაც მკლავი გასწვდება. შემდეგ ამავე სახით და რიგით მოჰყვებიან დანარჩენი ყმაწვილებიც და ვინც გარდიდან ყველაზე უფრო შორს დაასობს ჩხირს, ნაჯობნი ის ყმაწვილი იქნება.

III ლიბუღარალ. ორს თანასწორ გუნდად გაიყოფა ბავშების გროვა, დადგებიან მწკრივად, ჩაჰკიდებენ ერთმანერთს სარტყლებში ხელებს. ერთი გუნდი ერთის მხრით იწევს და იწევა, ეხილება მეორეს, მეორე კი წინააღმდეგ მხრისკენ ეწევა და ცდილობს მითრიოს პირველი გუნდი თავისკენ. მომრევი ნაჯობნია.

IV ლიჩირხალ. ჩარხი არის პატარა მარხილი, რომელიც მცირე განსხვავების გარდა, ჰგავს რუსულს „санка“-ს. ყველა ყმაწვილს აქვს თავისი „ჩარხი“. ახალ-წლიდამ დამოკიდებული იმავე წლის დიდ-მარხვამდინ, ყმაწვილები სოსიალობენ (кататься) ჩარხებით დატკეპნილს თოვლზე. სასოსიალოდ, რასაკვირველია, ირჩევენ მოფერდობო ადგილს, სადაც ჩარხი ჩქარა დაექანება დაღმართში. ეს თამაშობა ძლიერ უყვართ ყმაწვილებს.

V ლიმხუვანალ. თანასწორად გაიყოფა ბავშვების გროვა, რომელნიც პატარა ნიჩბებით არიან დაიარაღებულნი. დადგებიან თოვლიანს მინდორში ერთი მეორის პირდაპირ და აყრიან ერთმანეთს თოვლს ტანზე, ცხვირ-პირში. გამქცევი პარტია ნაჯობნია.

VI ლიმურყვამალ. გაშლილს ადგილს, სადაც თოვლი სქლადა სძევს, ყმაწვილები ამოიყვანენ თოვლის ზვინს, შაქრის თავის მსგავსად. ორი ყმაწვილი თავიდგანვე შეუდგება მოგროვილის თოვლის ტკეპნას; დანარჩენი ყმაწვილები ირგვლივ აყრიან თოვლს, რომ თოვლის ზვინი აამალღონ. სიმსხო სიმადლე თოვლის ზვინისა, ან პირდაპირ რომ გადმოვსთარგმნოთ „კოშკისა“ (მურყვამ) ყმაწვილების სიმრავლეზე, ღონეზე და თოვლის ბლომად ქონებაზეა დამოკიდებული. როდესაც თოვლის კოშკი იმოდენად ამაღლდება, რომ ყმაწვილები ძირიდგან ვეღარ წვდებიან თავამდე თოვლს, მაშინ ორი მტკეპნელი ძირს ჩამოვა; თოვლის კოშკს დაამრგვალებენ, გვერდებს შეუსწორებენ. ამ კოშკს ხან ასე დასტოვებენ, ხან კი გულს გამოაცლიან და შიგ ოთახს გამოსჭრიან დილეგად და სხვადასხვა.

VII ლიდშნალ. ყოველს ყმაწვილს 12 წლამდინ აქვს ხის ლეკური (დაშნა), რომელსაც იგი ინახავს წლიდამ-წლამდე, სანამ დანიშნულს ხნოვანობას არ გადასცილდება. ნათლის ღების მომყოლს ორშაბათს ღამით ბავშვები ერთის სოფლისა დაიკიდებენ ამ დაშნებს და თავს მოიყრიან სოფლის ერთს უკაცურს სახლში. დილით ადრე დგებიან, ჩამოივლიან სოფელს და ყოველს მოსაწლისას მიდიან ერთად. სახლში შესვლისთანავე ყმაწვილები ამოიღებენ თავისებურს ქარქაშებისაგან დაშნებს და ურტყამენ სხვა-და-სხვა ავეჯეულობას ოჯახისას, რომელიც კი ოჯახში ჩამოკიდებულია, — ერთის სიტყვით მოქმედობენ ისე ჩქარა და ალეღვებული, თითქო ოჯახს იერეშით იღებენო. ხშირად ოჯახი იძულებულია ძალით გარეკოს კარში პატარა „მეომარნი“, თუმცა ისიც ახსოვს, რომ ჩვეულებას პატივი უნდა სცეს.

VIII ლიფშედანალ. ყმაწვილები დასდგამენ სამი-ოთხის საყენის ლიშორეზე რაიმე ნიშანს: ჩხირს, ქვას... თვითოეულად ყველანი ეს-

ვრიან ამ ნიშანს „მუჯუროს“* თითოჯერ. ვინც ყველაზე მეტს დააცილებს ნიშანს, მან უნდა დაუდგას დანარჩენს ყმაწვილებს ნიშნად რაიმე საკუთარი ნივთი: დანა, ქუდი, მასრი და სხვა... ჩამორჩევებით ყველანი ესვრიან ამ ნიშანს, ვინც ამასაც სხვაზე მეტს დააცილებს, მან უნდა დადგას საკუთარი ნიშანი. ამ ნაირად გრძელდება თამაშობა, სანამ არ მოეწყინებათ. ნიშნად დადგმული ნივთები ძვირადღა დაუბრუნდება პატრონს მთლიანად: დანები დაიმტკრევიან, ქულებს გახევეს მუჯუროს წვერი და სხვა. მანძილო ნიშნის დადგმისას სხვა-და-სხვაა, კარგს დანას უფრო შორს დასდგამს პატრონი, მიწემ მდარე დანას, ქულებსაც. ამგვარად ეს თამაში ყმაწვილს უვარჯიშებს მხედველობას ერთის წერტილისადმი და აგრეთვე იმ ხელს, რომლითაც მუჯუროს ისვრის. ეს ვარჯიშობა პირველი ბიჯია შვილდისრისა და შემდეგ თოფის სროლის შესასწავლად. ამ თამაშს მოზრდილებიც შეექცევიან ხშირად.

IX მურამულდი ქელა. რამოდენიმე ყმაწვილი ერთი მეორეს ჩაჰკიდებს ხელს ბეჭებში და ირგვლივ დადგებიან. ამათ ბეჭებზე დაადგება იმდენივე ყმაწვილი, რამდენიც ქვეით დგანან და ეგენიც ერთი მეორეს ხელებს ჩასჭიდებენ ბეჭებში. ქვეშ მდგომნი დაიწყებენ აქეთ-იქით ნძრევა-სიარულს, მიხვევ-მოხვევას და სიმღერას. სიმღერაში ემუქრებიან ზეით მდგომ ყმაწვილებს, რომ მათ ძირს დაახეთქებენ; ზეითურები უშიშრობას უცხადებენ სიმღერითვე. აწ დროს ქვედაურები იმ გვარად უხელთვენ ზედაურებს, რომ თუ ეს უკანასკნელნი მარჯვედ არ არიან, გაითხლარშებიან მიწაზე. ეს დამოკიდებულია ქვედაურების მოხერხებაზე და ზედაურების სიმარღეზე.

X ლიხუნბუცალ. ვაკე ადგილს ყმაწვილები გამწყრივდებიან რიგზედ და ამასთანავე წამოიხრებიან წინ ისე, რომ მათი ხელები თავ-თავიანთ მუხლებზე იყოს დაყრდნობილი. თავში მდგომი ყმაწვილი დაიწყებს თავიდან და ყველა დაღუნულს ყმაწვილს თითოეულად გადაახტება; ამას მოჰყვება უკან მისი მომდევარი, მას კიდევ სხვა და ასე ამ ნაირად ბოლომდე. როდესაც ყმაწვილი სხვას გადაახტება, ვალდებულია დადგეს დაღუნული იქ, სადაც ყმაწვილების წყება თავდება, რომ მასაც გადაახტენ სხვები. წინ მოხრილი ყმაწვილები ერთი მეორისაგან უნდა იდგნენ არა უშორეს ერთის ბიჯისა.

* „მუჯურო“ ერთ ნაირი რკინა-წამოცმული ჯოხია. რკინა ბოლოში წვეტიანია და ოთხ-კუთხედიანია, თავში ჯოხის ჩასარკობი ადგილი აქვს. სიგრძით რკინა 6—14 გოჯია.

XI ლილჩე. ერთი ყმაწვილი დაჯდება მიწაზე და ფეხს მოი-
თხამს, მოიკეცავს; მეორე — თავზე ერთ-ერთ ხელს დაადებს და
ისე დაადგება მცველად; დანარჩენი ყმაწვილები, რამდენიც უნდა
იყვნენ, გარს შემოეხვევიან და ცდილობენ მჯდომს ყმაწვილს
დაარტყან ხელი. მცველი ყმაწვილი თვალზე გაფაციცებული უყუ-
რებს ყველას, ტლინკავს, ფეხებს იქნევს უკან, განზე, ედევნება
ყმაწვილს, რომელიც უახლოვდება დასარტყმელად მჯდომს ყმაწ-
ვილს და ციბრუტივითა ტრიალებს, რომ ყმაწვილი დარტყმისაგან
დაიცვას. დამცველის მოვალეობაა, შემოხვეულ ყმაწვილებთაგანს
ვისმეს შემოჰკრას ფეხი იმ პირობით კი, რომ ხელი უთუოდ მჯდომ
ყმაწვილის თავზე ჰქონდეს დაბჯენილი, დადებული და წიხლი
მოარტყას ვისმე წელს ქვეით, წელს ზეით არ შეიწყნარება.

რომელ ყმაწვილსაც ამ გვარად მოხვდება მცველის ფეხი, ის
ყმაწვილი უნდა დაჯდეს და მისი მცველობა უნდა იკისროს აქამდე
მჯდომმა ყმაწვილმა. ასე რიგად განაგრძობენ თამაშს, სანამ არ მოე-
წყინებათ. ეს თამაშობა ძლიერ გახშირებულია.

XII ლიყანსგუნალ. გამოსჭრიან ხოლმე თითქმის ერთ არშინის
სიგრძე ჯოხს. ბოლოში ჯოხს გვერდზე მტკაველის სიგრძეს შემოათ-
ლიან. ამ ჯოხს ეძახიან „ყარ“-ს. ამ ჯოხის სიმსხოს, სიგრძით სამს
გოჯიანს გამოსჭრიან კიდევ მეორე ჯოხსა, რომელსაც „ყანსგე“-ს
(აქედამ სახელწოდება „ლიყანსგუნალ“) უწოდებენ. ყმაწვილები
ორ თანასწორ ჯგუფად გაიყოფებიან. დაწყების შესახებ კენჭს იყ-
რიან, როგორც ნაჩვენებია ზემოდ I თამაშში. დამწყების ჯგუფის
ერთ-ერთი ყმაწვილი „ყარს“ მარჯვენა ხელში (თუ ყმაწვილი მე-
მარცხენა — მარცხენაში) დაიჭერს, „ყანსგვს“ მარცხენაში, პირ-
ველს შემოჰკრავს ღონივრად მეორეს და გაისვრის შორს, რამ-
დენსაც შეიძლება. შემდეგ „ყარ“-ს მიაყუდებს კედელს, მოზრდილ
ქვას, კუნძს, ან სხვა ამ გვარ რასმეს. მეორე ჯგუფი ამ დროს უყუ-
რებს საით მიდის „ყანსგე“-ი და ცდილობს როგორმე დაიჭიროს.
თუ ვერ დაიჭირეს, მაშინ „ყანსგვი“ უნდა ესროლოს „ყარს“; თუ
მოახვედრა, ყმაწვილმა თავისი რიგი გაათავა, ესე იგი თამაშობას,
სროლას თავი უნდა დაანებოს და სხვას, თავის ამხანაგს გარ-
დასცეს. რამდენ სროლასაც მოასწრებს, ე. ი. ყანსგვის გასროლას,
იმდენი რიცხვი (შელდ) ჰმართებს, ვალად აძევს მეორე ჯგუფსა.
თუ მსროლელის ყანსგვი მოწინააღმდეგე ჯგუფმა დაიჭირა, მაშინ
ყველა მისი ნასროლი უქმად ჩაივლის, ე. ი. თითქოს სულ არ ეს-
როლოს ყმაწვილს. როცა ყმაწვილი სროლას გაათავებს, მაშინ მეო-
რე მისი ამხანაგი დაიწყებს, მერე მესამე... და ასე სულ ბოლომ-
დინ. თითოეულ ყმაწვილის ნასროლს ერთი მეორეს უმატებენ და

ამ ნაირად შესდგება საზოგადო ჯამი ერთის ჯგუფის მსროლელ ყმაწვილებისა. ვსტქვათ დამწყებმა ჯგუფმა ასჯერ გაისროლა „ყანსგვი“, მაშინ ამბობენ, რომ მეორე ჯგუფს ჰმართებს პირველისა ასე „ყანსგვი“-ო. ახლა უნდა დაიწყოს სროლა მეორე ჯგუფმა. თუ ამ უქანასკნელმა ვალი გადიხადა, ე. ი. მოასწრო ასჯერ ყანსგვის სროლა და კიდევ გადაამეტა, მაშინ ეს ჯგუფი მჯობნია და პირველმა უნდა შეისვას ზურგზე და დანიშნულს მანძილზე უნდა ატაროს; თუ ვერ გაისტუმრა ვალი, ე. ი. ასი სროლა ვერ მოასწრო, მაშინ ეს უქანასკნელია მოვალე პირველი ჯგუფი ატაროს ზურგით.

XIII ლიჭლოკი. აიღებენ ორს ჯოხს; ერთს წინ დააგდებს ყმაწვილი გარდი-გარდმო, მეორეს ხელში დაიჭერს. ერთის ხელის სალოკ თითს ჯოხის თავს დააბჯენს, მეორე ხელით შუაში ჩაეჭიდება ჯოხს და დაატრიალებს ერთჯელ ან რამდენჯელმე, მანამ ხელში დაჭერილ ჯოხს დაგდებულ ჯოხს არ მოარტყავს და წინ არ გადაისვრის. მერე ამ ჯოხს გაისვრიან და რა ადგილამდიც ეს ნასროლი ჯოხი გასრიალდება, იმ ადგილს უნდა წაიღონ დაგდებული ჯოხიც. ასე მეორეთ, მესამეთ და სულ, სანამ მსროლელი ჯოხებს ერთმანეთს არ დააცილებს. მსროლელი კი სულ ერთს ადგილას უნდა იდგეს წინ უწეველად, სანამ თამაშს არ გაათავებს. შემდეგ განაგრძობს თამაშს დამწყების ჯგუფის მეორე ყმაწვილი იმ ადგილიდამ, სანამდიც მან ე. ი. პირველმა მიიტანა ჯოხი სრიალით: დასადგომი მანძილი — კი ყველა ბავშვებისათვის ერთი და იგივეა, რაც უნდა ჯოხი შორს გასრიალდეს. როდესაც ერთის ჯგუფის ბავშვები გამოილევიან, მაშინ დაიწყებს მეორე ჯგუფი. რომელი ჯგუფიც უფრო შორს გაასრიალებს ჯოხს, მჯობნიც ის არის. სასჯელი ზურგზე აკიდებაა მჯობნელთა და მათი ტარება.

XIV ლიჯარბზუნალ. იმ მანძილზე, სადამდინაც ყმაწვილს თავისუფლად შეუძლიან მოდიდო რიყის ქვა მიუწიოს ერთის ხელით, დასდგამენ ერთის მეორეს პირდაპირ ორს ბრტყელს ქვას. ბავშვების ერთი ჯგუფი მეორისას ესვრის ქვას და უნდა მოარტყას ნიშნად დასმულს ქვას. მეორე ჯგუფიც ამ ნაირად უხდის მაგიერობას. რომელ ჯგუფის ქვასაც მომეტებული რიცხვი ქვებისა მოჰხვდება, იგი წაგებულია და ნაჯობნი ჯგუფი უნდა ატაროს ზურგით.

XV ლობულთალ. ბურთს აკეთებენ ყმაწვილები პირუტყვის ბალნისაგან. თუმცა ბურთის თამაში უყვარდათ აქ, მაგრამ ისე კი არა, როგორც მაგალითად იმერეთში. დიდებში სულ არ არის შემოდებული ბურთის თამაში. ამის მიზეზი, ჩემის აზრით, ადგილის უსწორმასწორობა უნდა იყოს. გაშლილს ვაკეებს მარტო აქა-იქა შეჰხვდებით სვანეთის სოფლებში.

XVI ლიჩირჯიკალ. „ჩირჯიკი“ (ბზრიალა, ВОЛЧОК) საყვარელი სა-
თამაშო სვანების ყმაწვილებისა. გაზაფხულის და განსაკუთრებით
შემოდგომის ყინვები წყლების ნაპირად ძლიერ ხელს უწყობს ყმაწ-
ვილებს ამ თამაშობაში.

XVII ფაყვა ლიკედ. დაბალ ქუდს დაადებენ მიწაზე, მოვა ყმაწ-
ვილი, ხელებს ზურგზე დაიწყობს და მაგრად ერთმანეთს ჩასკიდებს.
ყმაწვილი ქუდის ახლო დადგება, ცალ ფეხს ასწევს და ცალ ფეხზე
მდგომი დაიღუნება წინ ქუდის ასაღებად კბილებით. ვინც ამ ნაი-
რად ქუდს აიღებს, მარჯვე ყმაწვილად ითვლება.

XVIII. ყმაწვილი დაჯდება მიწაზე ისე, რომ მუხლები და ფე-
ხები ერთი მეორეზე ჰქონდეს მჭიდროდ მიდებული. ორივე ხელებს
წვივებთან შემოახვევს მუხლებს. ხელის თითებს ერთმანეთში გაუყ-
რის. მუხლებ ქვეშ ყმაწვილს ჯოხს გაუყრიან გარდი-გარდმო, ხელები,
ე. ი. მკლავები ჯოხ ქვეშ ამოეჭყევა ყმაწვილს და მუხლები ზემოთ.
ხელების ცერებს ერთი მეორეზე მიუკვრენ ბაწრით, თასმით ან
სხვა რითიმე. თუ ესრედ ხელ-ფეხ შებოჭვილი ყმაწვილი რამოდენ-
სამე ბიჯს გადასდგამს, სიმარჯვედ ჩაეთვლება. ძნელი ასასრულე-
ბელი კია ეს თამაშობა.

1886 წ.

სქანური ლაგანები ანუ სქანების აქაოლ — მოკრძეწეწანი

I

ქვეწინის უქვეწანი

უწინარეს ყოვლისა ქვეწანიერობა წყლით იყო მოცული. ღმერთი-შემქმნელი (მუფდგენი — მსახველი) ქვეწანისა იმ დროს იმყოფებოდა „სამყაროს“ კლდეში (სამყარაჲ კოჯ.). ერთს დღეს იგი გამოხტა სამყაროს კლდითგან და ჩახტა წყალში; წყალში მას შესცივდა, შეკრთა და ორი ცრემლი გადმოუვარდა თვალთაგან. ეს ცრემლები გადაიქცნენ მიქელ-გაბრიელ მთავარ-ანგელოზებად, რომელთაგან პირველი მუდამ მარჯვნივ უდგას ღმერთსა და მეორე — მარცხნივ. ღმერთი ძირსა და ძირს მიდიოდა წყალში და ირჩებოდა ამ დროს მიქელ-გაბრიელ მთავარ-ანგელოზები იღლიებში ამოუდგნენ და ღმერთი ზევით ასწიეს. სამთავე ამათ წყალი როგორმე უნდა მოესპოთ და ხმელეთი აღმოეჩინათ. მათ ეს ხერხი იხმარეს: უბერეს წყალს სამთავემა და როგორც იყო, ზღვის უფსკრულს ჩავიდნენ და აქ სილაზე ფეხი მოიკიდეს. იქვე ვილაცას ნავალი, კვალი ნახეს. ღმერთმა ბრძანა: მოდი ამ კვალს მივსდიოთ, ვნახოთ სად წაგვიყვანს და ვისიაო. ანგელოზები დათანხმდნენ გაჰყვნენ ამ კვალს, რომელმაც „ლურჯი“-ს ქვის ქვეშ მიიყვანა (ირჟი ბაჩ). ასწიეს ქვა; ქვეილამ გამოხტა სამოელი¹ (საამალ), ეცა ღმერთს ყელში და დარჩობას უპირებდა. ღმერთი შეწუხდა, ანგელოზებს შველა სთხოვა, მაგრამ სამოელს ვერც ამათ გააშვებინეს ღმერთი. მეტი გზა აღარ იყო, ღმერთმა ასე სთხოვა სამოელს:

¹ სამოელი — ერთი მთავარი ეშმაკთაგანია.

— ოღონდ გამიშვი და რაც გინდა მთხოვეო.

სამოელმა მიუგო:

— სხვა არაფერი მინდა, მხოლოდ მიძმეო.

ლმერთი ყაბულს გახდა, სამოელმა ხელი უშვა და თავის გზაზე გასწია. ღმერთი და ორი ანგელოზი აქ დარჩნენ. შეუდგნენ წყლისა და ხმელეთის ერთის მეორისაგან გაყოფას, მაგრამ ვერაფერი გააწყეს. აშენებდნენ კედელს წყალსა და ხმელეთს შუა, წყალი მოაწვებოდა კედელს, დანგრევდა და ხელ-ახლად მოედებოდა ხმელეთს. შეწუხდნენ სამნივე, ხედავდნენ, შრომა ფუჭად მიდიოდა; არ იცოდნენ, რა ექნათ. მიქელ-მთავარ-ანგელოზმა უთხრა ღმერთს:

— წავალ შენს ძმა სამოელთან, — ეგებ იმან რაიმე ხერხი გვასწავლოსო. ღმერთი ნებას დაჰყვა; ანგელოზმა სამოელთან გასწია და უამბო მისვლის მიზეზი. სამოელმა მართლა ასწავლა ნამდვილი ხერხი:

— გარდაეცი ჩემს ძმა ღმერთსაო, — უთხრა სამოელმა მთავარ-ანგელოზს, — რომ რამდენიც შეიძლოთ იმდენი ჰთაღეთ ქვა სამთავემ, აშენეთ კედლები და მერმე ისევ ანგრიეთ. ეს კედლების შენება-ნგრევა გაიმეორეთ ბევრჯერ და როცა ეს მოგბეზრდეთ, ორი საყვირი გაჭედეთ, ერთი-მეორეს მიაბჯინეთ და თქვენ ორმა ანგელოზებმა ჰბერეთ შიგ სული, რაც შეიძლოთ. როდესაც თქვენ ორნი საყვირის ბერვით დაიღალოთ, მაშინ თვით ღმერთმა, რაც ძალი და ღონე ჰქონდეს, ისე დაიყვიროს მაღლა ხმითა. ამის შემდეგ ხმელეთი წყლისაგან განთავისუფლდება: ხმელეთი თავისთვის დარჩება და წყალი თავის ადგილს დაიჭერს.

მიქელ მთავარ-ანგელოზმა ხერხის სწავლებისათვის მაღლობა გადაუხადა სამოელს და დაბრუნდა ღმერთთან, რომელსაც ყოველივე უამბო, რაც სამოელმა უთხრა. ამათ ყოველივე აასრულეს, რაც-კი სამოელმა სთქვა, ე. ი. შეუდგნენ ქვის თლას, კედლების რამოდენჯერმე შენება-ნგრევას; ორი საყვირი გაჭედეს, უბერეს სული, სანამ შეიძლეს; უკანასკნელად ღმერთმა ხმა-მაღლა დაიყვირა და შემდეგ ყველა ამისა წყალი თავისთვის წავიდა და ხმელეთი გამოჩნდა. შემდეგ წყლისა და ხმელეთის გაყოფისა, ღმერთმა შეიძღის დღის განმავლობაში გააჩინა ყველა ცხოველი კაცითურთ. პირველი კაცები იყვნენ ევა და ადამი. ღმერთმა მიწა ამოიღო, ჩაბერა სული და გაჩნდნენ ევა და ადამი ორივე ბრმანი. მიქელ-მთავარ-ანგელოზმა დაუნიშნა მათ სამყოფი ალაგი და დაუბარა, რომ სანამ მე არ მოვიდე, მანამ არავის არაფერი გაუგონოთო და გასწია თავისთვის. ევა და ადამი მარტო დარჩნენ. ამ დროს მოვიდა მათთან სამოელი თხის სახით და უთხრა: რას გაჩერებულხართ, აი თქვენს ახლო ვაშლის

ხეა, აცოცდით მასზე, სჭამეთ მისი ნაყოფი და თვალ-ხილულნი იქმნებოთ. ევამ დაუჯერა, აცოცდა ხეზე, მოსწყვიტა ვაშლი, ჩაკბიჩა და მერმე ადამს გარდასცა. ორთავეს თვალეზი აეხილა და — დაინანეს რა თავისი სიტყვით — შერცხვათ. რამდენისამე ხნის შემდეგ მოვიდა მიქელ-მთავარ-ანგელოზი, დაუძახა ევას და ადამს, მაგრამ იგინი ვერ ეჩვენენ, რადგანაც ტიტველ-შიშველნი იყვნენ. ანგელოზი მიხვდა, რაში იყო საქმე; უთხრა, მოგეცადნათ თქვენთვის სჯობლო და თავი დაანება. მას შემდეგ გამრავლდა ევა-ადამის ნათესავი იმ ფერად და სახით, როგორაც ეხლა ვხედავთ. ადამსა და ევას რომ სამოელისათვის არ გაეგონათ და ვაშლის ჭამა არ დაეწყოთ, მათი შთამომავლობა ბედნიერი იქნებოდა; სმა-ჭამა, ჩაცმა-დახურვა უშრომლად ექმნებოდა (სვანებს ძლიერ მოსწონთ მზა-მზარეული სმა-ჭამა); დედაკაცს შვილის შობა სრულიად არ გაუჭირდებოდა. შემდეგ ამ ამბისა სამოელმა ღმერთთან გასწია და როგორც ძმამ წილი სთხოვა. ღმერთმა უარი უთხრა.

მაშ რად მიძმო, უთხრა სამოელმა ღმერთს: სხვას თუ არას მომცემ, „საფიცარი“ მაინც მომეციო.

ეს „საფიცარი“ ისეთი რამ იყო, რომ რასაც კაცი ღმერთს შესწირავდა, ან მიცვალეზულს უკუბრუნდებოდა, ყველა მას მოუვიდოდა, ეინც საფიცარის პატრონი იქმნებოდა. ღმერთმა საფიცარი მისცა სამოელს; უკანასკნელმა იგი ჩაჰყლაპა და ჯოჯოხეთს გასწია. გავიდა დიდი ხანი, დაიბადა ქრისტე.

რაც ქვეყნად სულდგმული იყო კაციდგან მოკიდებული ქვეწარმავალამდე, ყველა თან იახლა და ჯოჯოხეთს წავიდა. იქ სამოელი დაუხვდა. ქრისტე დანახვისთანავე ეცა სამოელს ყელში, ხელი წაუჭირა და „საფიცარი“ პირიდგან ამოაგდებინა. სამოელს ეს ეწყინა და რომ სამაგიერო გარდუხადოს ქრისტეს, ისე დააბნელა ჯოჯოხეთი, რომ ქრისტემ და მისმა მხლებლებმა ორი თთვე ჯოჯოხეთიდან გამოსასვლელს გზას ვერ მიაგნეს. შეწუხდა ქრისტე, მიუბრუნდა თავის მხლებელთ და სთხოვა ყველას — ეგება ვინმემ კარს მიაგნოთ. განოჩნდა ერთი კაცი, რომელსაც ჯოჯოხეთში შესვლისას თავისი ვირი კარებთან დაება. ეს ვირი პატრონის ხმას ყოველთვის იცნობდა და მის ძახილზე ხმას გამოსცემდა ხოლმე. ამ კაცმა უთხრა ქრისტეს, შე გაგიყვან ჯოჯოხეთიდგან, თუ კარგს საჩუქარს მომცემო. ქრისტე თავის წონა ოქროს დაჰპირდა გაყვანის შემდეგ. კაცმა თავის ვირს გასძახა, მან ხმა გამოსცა; კაცი ვირის ხმას მიჰყვა, უკან ქრისტე და მისი მხლებელნი მისდევდნენ და ამ ნაირად ყველანი გამოვიდნენ ჯოჯოხეთიდგან.

ქრისტე მიუბრუნდა ამ კაცს და უთხრა: აბა შენი საჩუქარი მიიღეო. ჩემ წონა ოქროს არა გთხოვო და ეს ამისრულეო: უბიძამ გამოიღო კაცის გული, მიწაზე დააგდო და სთხოვა ქრისტეს: ეს გული დამიფარე ოქროთი და მეტი მე არაფერი მინდაო. ქრისტემ გულზე უანგარიშო ოქრო დააყარა, მაგრამ გული მაინც ვერ დაჭვარა: რამდენსაც მეტს ოქროს დააყრიდა ქრისტე, იმდენჯერ გული ზევით ხტებოდა. ქრისტეს მხლებელთაც თითო-თითო მუჭა ოქრო დააყარეს, მაგრამ მაინც ვერ დაჭვარეს გული. ამ დროს გამოვიდა ერთი კაცი, აიღო ერთი მუჭა მიწა და გულს დააყარა. გული მაშინვე მოკვდა და გაჩერდა. მას აქეთ გაჩნდა კაცის სიკვდილი და კიდევაც იმიტომაც ნათქვამი: „კაცის გულს შავი მიწის მეტი ვერაფერი გააძღობსო“ (მარეში გვის მეშხა ვერსერ დესამა აბზე). ქრისტესა და მის მხლებელთ ჯოჯოხეთიდან გამოსვლის დროს სხვათა-შორის თავცს გამოჰქონდა წმ. პურის თაველი ანუ თავ-თავი. გზაზე თავცს კატა დაეწია და ერთი მეოთხედი ნაწილი წააგლიჯა თაველს; დაეწია მეორედ — მეორე მეოთხედი წააგლიჯა, მესამედ—მესამე და მეოთხედ რომ უნდა დაჰწევნოდა, ეცა კატას ძალღი და იქვე წაარჩო. წმ. პურის თაველი რომ კატას მთლად გამოეტანა, კაცს მუდამ ბლომად ექმნებოდა წმ. პური. ამ დანაშაულობისათვის კატას წმ. პური არ ექმევა, აკრძალული აქვს, ძალღს კი ექმევაო. ეს ჩვეულება დღემდე შენახულა სვანეთში.

II

3 ა რ ი ა ნ ზ ი

ღმერთმან შექმნა პირველად ცა. ცას აწვიმა ექვსი დღე; რამდენი ცვარიც ჩამოვარდა ციღამ ექვსის დღის განმავლობაში, იმდენი ანგელოზები გაჩნდნენ, რომელნიც ცაზე აიყვანა. ცისა და ანგელოზების შემდეგ ღმერთმა შექმნა ქვეყანა და ბოლოს ევა და ადამი. ესენი ღმერთმა ერთს კიდობანში ჩასვა და უბრძანა, რომ მის მოსვლამდე არავისთვის არაფერი გაეგონათ; დარაჯად მგელი დაუყენა და თვითონ ცად ავიდა. მას თვისი შექმნილი ანგელოზები არ მიეკარნენ; ეწყინა მათი ურჩობა, ყველანი მიწაზე ჩამოყარა და ეშმაკებად აქცია. ერთი ამათგანი გველს შეუძვრა მუცელში და შეაცდინა ევა და ადამი. ადამი და ევა რომ არ შემცდარიყვნენ, ღმერთი უპირებდა ამ გვარად დალოცვას: სასმელ-საქმელი ყოველ გვარ გემოვნებისა კაცს ციღამ უნდა მოსვლოდა; დედა-კაცს შვილი ილლიდამ უნდა ეშობა და ისე ადვილად, რომ დედა შვილის ყოლას მარტო იმითი

გაიგებდა, რომ მეორე დღეს ახალ-შობილი ძუძუს მოსწოვდა. ადამს და ევას და მათს შთამომავლობას კიდევ ეშველებოდათ რამე, რომ მეორედაც არ განერისხებინათ ღმერთი. სახელდობრ, როდესაც ევა დაორსულდა, ლოგინობის დროს ძალიანა სწუხდა და ტიროდა. ევას ამ გვარ მდგომარეობამ ადამი ერთობ შეაწუხა და ნატრულობდა: ნეტავი ევას ამ მწუხარებისაგან ვინმე იხსნიდეს და რასაც ვინა მთხოვს, ავუსრულებო. ამ დროს იქვე გაჩნდა სამოელი და უთხრა ადამს: პირობა მომეცი, რომ სანამ „უბადებელი“ არ დაიბადოს და „უკვდავი“ არ მოკვდეს (ოღუთვა დო ანთანენს, უდგარა დო ადგანს), მანამ შენი შთამომავლობა ჩემ ხელთ იყოსო. ადამმა ამისი პირობა მისცა. ამ ნაირად ევა-ადამის ნათესავი სამოელის ხელში ჩავარდა. ეს ამბავი ღმერთმა გაიგო და ეწყინა. დაუძახა თავის ანგელოზებს, თათბირი ჰქნეს და გარდასწყვიტეს ქრისტეს დაბადება, როგორც „უბადებელისა“ და „უკვდავისა“. დაიბადა ქრისტე და ეშმაკის ბატონობა დაირღვა. ქრისტე სცხოვრობდა ქვეყანაზე თორმეტი წელიწადი.

III

ს ა მ ო ე ლ ი

ღმერთი, მიქელ და გაბრიელ მთავარ-ანგელოზები ქვეყნად დადიოდნენ. მიწის კანი მაშინ ისეთი ფუმფუე და რბილი იყო, რომ მუხლებამდი მიწაში იფლებოდნენ, თუმცა სამთავეს თხილამურები ჰქონდათ ფეხებზე. დედა-მიწაზე სიარულის დროს ამათ წინ რგვალი ქვა მიუძლოდათ. ღმერთმა სთქვა, — გაგვიჭირა საქმე ამ ქვამ, მოდი გავხეთქო. ანგელოზებმა დაუშალეს ნუ, თორემ ვინანთო. ღმერთმა ამათ არ გაუგონა, ჰკრა ქვას ფეხი და გახეთქა. ქვითგან სამოელი გამოვარდა, ღმერთს ყელში ეცა და დარჩობას ლამობდა. ღმერთი შეწუხდა, ოღონდ გამიშვი და რაც გინდა მთხოვეო. სამოელმა უთხრა: ან საწუთრო სოფელი მომეცი, ან საუკუნოო. ღმერთმა საუკუნო სოფელი დაუთმო. სამოელმა ხელი უშვა და წავიდა. ანგელოზებმა უთხრეს ღმერთს—ცუდი საქმე მოვიქმედეთ, ამიერიდგან ყოველის კაცის სული მაგის ხელში იქმნება; რასაც მიცვალებულს უკურთხებენ, ყველა სამოელს მიუვა და რაკი ეს კაცებს ეცოდინებათ, ჩვენ ვინლა გვადიდებს და ან რისთვისაო? მოდი — სთქვეს ანგელოზებმა — დავეწვიოთ და ვეტყვიოთ, — როცა ღმერთს შვილი ეყოლოს, მაშინ საუკუნო სოფელიც მას დაუთმეო. ღმერთს მოეწონა ეს რჩევა. ანგელოზები სამოელს გამოეკიდნენ, დაეწივნენ და დაუძახეს:

— სამოელ! როცა ღმერთს შვილი ეყოლოს, საუკუნო სოფელი ისევ მას დაუბრუნე.

— ჰმ! თუკი ღმერთი შვილის ყოლას იკადრებს, მაშინ საუკუნო სოფელიც ღმერთმა მოახმაროსო, მიუგო სამოელმა.

ანგელოზები ისევ ღმერთთან დაბრუნდნენ და თავიანთ გზაზე გასწიეს. გზაზე წყარო შეხვდათ, რომელზედაც „მარიამი“ (ღვთის მშობელი) რაღაცას პრეცხდა. მთავარ-ანგელოზმა უთხრა ღმერთს: მოდი ჩემს მუჭში შენი სული ჩაჰბერე, მე წავალ და მარიამს ჩაუგუბავ პირშიო. ღმერთმა დაუჯერა. ანგელოზმა ღვთის სული მუჭით მიიტანა მარიამთან და პირში ჩაუგუბა. მარიამმა მაშინვე დაორსულება იგრძნო; მოვიდა შინ, დედას შესჩივლა. დედამ ამბავი გამოჰკითხა და, როცა საქმე გაიგო, მარიამს უთხრა: ფრთხილად იყავიო. მარიამი ორსული გამოდგა და შვა ქრისტე. როდესაც ქრისტე გაიზარდა, ხალხში სიარული დაიწყო. ხალხს ქრისტეს მოკვლა უნდოდა, რადგან უიმისოდ, ე. ი. თუ ქრისტეს არ მოჰკლავდნენ, ყოველი კაცი წაწყმედილი იქმნებოდა. ხალხს მოკვლა უნდოდა და მხოლოდ ის უშლიდა ხელსა, რომ ქრისტეს ვერავინ ვერ გამოიცინობდა ხოლმე, რადგანაც მუდამ სხვა-და-სხვა ტანისამოსს იცვამდა. ერთმა კაცმა, რომელიც დაძმის შვილი იყო, სთქვა: ქრისტეს მე გამოვიცინობო. სოფლობაზე მე ღვინოს ჩამოვარიგებო და როცა ქრისტეს მივუტან, არ გამომართმევს, რადგანაც მე ცოდვის შვილი ვარო და ამითი ვიცინობთო. ასეც მოიქცა. როდესაც ქრისტეს ღვინო მიუტანა, არ გამოართო. ამით იცნეს ქრისტე, დაიჭირეს და ჯვარს აცვეს. ჯვარზე მისაჭედავად ლურსმები შეუკვეთეს მჭედელს; მჭედელმა ორი ლურსმანი მეტი მოჭედა და ამიტომაც ყველა მჭედლის სული წაწყმედილია. სიკვდილის შემდეგ ქრისტე ჯოჯოხეთს მივიდა სამოელთან და ყველა სული გამოიყვანა იქიდან, გარდა „მაქას“¹ სულისა.

სამოელმა გააშენა სვანეთი. ქრისტე მიდიოდა სვანეთში ვენახის გასაშენებლად, მაგრამ სამოელმა მიასწრო იქ მისვლა და როცა იქიდან უკან მოდიოდა, შეჰხვდა ადგილს „აშარას“, რომელიც მდებარეობს 10 ვერსის სიშორეზე სოფ. ცაგერიდამ. აქ, ცხენის წყლის პირად, ზედ გზაზე გდია დიდი და ბრტყელი ქვა. ქვაზე, — თითქოს განგებ ამოჭრილიაო, — ამჩნევია კაცისა და ჯორის ფეხი. ყველა სვანი დარწმუნებულია, რომ ეს სახე კაცისა და ჯორის ფეხისა სწო-

¹ როდესაც შეკრებილებაში ვინმე უცებ განჭრება, მიიმალება სადმე, ან ვისმე ამბავს დიდს ხანს ვერავინ შეიტყობს, მაშინ სვანები ამბობენ: „ხამა მაქაა ქვინ აშ ათგაფ“ (დაიკარგა, როგორც მაქას სული). მაქა ქართულად — მაქა, ქალის სახელია.

რედ ქრისტესი და იმის ჯორის ნაკვალევია. გავლა-გამოვლის დროს მოგზაური სვანი აქ პირ-ჯვარს იწერს ხოლმე. სვანების რწმუნებით, სვანეთს მიმავალი ქრისტე და იქიდგან დაბრუნებული სამოელი სწორედ ამ ადგილას შეჰხვდნენ ერთმანერთს. ქრისტემ აქამდე მოსვლის ნიშნად ფეხი დაარტყა ქვაზე და ჯორსაც უბრძანა, ქვას ფეხი დაჰკარიო. სამოელმა დააჯერა ქრისტე, რომ სვანეთში ვენახი მე გავაშენეო და აჩვენა კიდეც კვაწახური: აი, ამ გვარი ვენახი გავაშენეო.

— ამაზე უფრო წითელი ვენახი არც მე გამიშენებიაო, სთქვა ქრისტემ და დაბრუნდა უკან; მაგრამ გულმა ვერ მოუთმინა, პირი სვანეთისაკენა ჰქნა და სული დაჰბერა იქითკენ; ამ სულმა სოფ. ლენტეხამდე მიაღწია და ლენტეხში კიდეც იმიტომ ხეირობს ვენახი.

ამ ნაირად სვანეთი მოაკლდა ვენახს სამოელის წყალობით. როცა კაცი წაწყმედას შეუთვლის სამოელს, ცხონებად მიუვათურმე, როცა ცხონებას — წაწყმედად. სამოელის სამყოფი ადგილი უფრო განათლებულია, ვიდრე ქრისტესი და ამიტომაც მომეტებული ნაწილი კაცთა სულებისა სამოელთან მიისწრაფება, მასთან ურჩევნიათ. უკანასკნელ დრომდე, როდესაც პაპებმა გავლენა და მნიშვნელობა დაჰკარგეს ხალხში და მთავრობამ აუკრძალა თავისებური ღვთის-მსახურება, ხალხი აღდგომა დილას ორს კაცს ამოირჩევდა ხოლმე. ერთს ამათგანს ეკკლესიის ბანითგან საჯაროდ უნდა ელაღაღნა ქრისტეს აღდგომა, მეორეს კი, რომელიც უნდა ყოფილიყო ეშმაკი, ცუღლუტი, მოხერხებული— სამოელობა უნდა გაეწია; პირველი ამათგანი ავიდოდა ეკკლესიის ბანზე, და გაჭიანურებით ხმა-მაღლა წარმოსთქვამდა რამდენჯერმე შემდეგს:

დიდება (შენდა) დამბადებელო, დიდება!
 ქრისტე აღსდგა მკვდრეთითა,
 გესმოდეთ, ყველამ გეიგონე(თ)
 კაცთა ადამიანთაო,
 კათხნამ-კუთხნამ (ოთხთა-კუთხეთა) ქვეყნისათა.
 ფრინველნი (ფრინველნი) ცისანო,
 ნადირი (ნადირნი) მკლდისანო,
 თემზნი (თევზნი) ზღვისანო,
 ტყეთა და ველთა (გესმოდეთ),
 ჯეჯთა (ჯეჯილი) და მოყანათაო,
 პირუტყვთა და პირ-მეტყველთაო!

მეორე სამოელის მაგიერი პაპის და ხალხის შესვლამდე ეკლესიაში შევიდოდა და შიგნითგან კარს მოაწვებოდა, პაპი და ხალხი გარედგან მიაწვებოდნენ კარს და ძალით შეაღებდნენ. სამოელის წარმომადგენელი ამ დროს ტრაპეზში გაიქცეოდა და თუ ვინმე შესვლამდე მოასწრებდა, უნდა ჯილი ჩაერთყა, ეს მოთხოვნილება იყო ჩვეულებისა.

IV

მზე და მთვარე

მზეზე უწინ ქვეყანას სხვა რამ ანათებდა. ეს მნათობი ქვეყანად იყო, რომელიც ერთხელ ღმერთმა ზეცას დაიბარა. ამ დროს ქვეყანა დარჩა ბნელაში. ყველა ცხოველი შესწუხდა. რამდენისამე ხნის შემდეგ ცაზე გამოჩნდა ეს მნათობი, რომელსაც მზეს (მთე) ვეძახით. მიწიერი მნათობი სინათლე და სითბო ვერა ჰყოფნიდა ქვეყანას და ამისათვის გაჩნდა მზე და მთვარე. მზე და მთვარე მამით ერთნი არიან, დედით სხვა-და-სხვა, ხნით მთვარე უმცროსია მზეზე. ერთხელ ღმერთმა გამოუცხადა მზისა და მთვარის დედებს, რომ მათ შვილებში ერთი დღის მნათობი, ე. ი. მზე უნდა ყოფილიყო და მეორე ღამისა. მზედ ყოფნა უფრო კარგი იყო. ერთს დანიშნულს დილას რომელი ძმაც მოასწრობდა ადრე ადგომას,—ის იქმნებოდა მზე, მეორე მთვარე. დედებს გამოცხადებული ჰქონდათ ესა და აგრეთვე ისიც, რომ მათ შვილების გაღვიძებაში არაფერი მონაწილეობა არ უნდა მიეღოთ. დედებმა ეს შვილებს გარდასცეს. ორივენი, ე. ი. მომავალი მზე და მთვარე ცდილობდნენ მზედ გამხდარიყვნენ. იმიტომ რომ მე ავასწრობ ჩემს უფროსს ძმას დილა ადრიან ადგომასაო, მთვარემ ეკალ-ჭინჭარი დაიგო ლოგინად და გვიანობამდე არ დაუძინია. გათენებისას მთვარეს ძილი მოერია და ჩასთვლიმა. მზე საღამოსვე დაწვა დასაძინებლად, გამოიძინა და დილას ადრე გამოედვიდა. მაშინვე გასწია ქვეყნის გასანათებლად. მზის დედას ძლიერ გაუხარდა ეს ამბავი. მთვარეს იმ დრომდე ეძინა, როდესაც მისი დედა სადილისათვის ცომსა ჰხელდა. მთვარემ რომ გამოიღვიდა, მზე უკვე ანათებდა ქვეყანას. დედას თავის მძინარე შვილზე გული მოუვიდა და ცომიანი (ზოგან ამბობენ ზეთიანიო) ხელი ჩაჰკრა ცხვირ-პირში. მთვარეზე რომ დღესაც შავს ლაქებს (пятна) ვხედავთ — ეს დედის ცომიანის ხელის ჩარტყმის შედეგიაო, ამბობს ლეგენდა. მზე ღამე ზღვაში ჩადის, ზღვითივე მიემგზავრება აღმოსავლეთისაკენ და

დილას ცაზე აღის¹. სალამოს ზღვაში ჩასვენების დროს მზე ოქროს აბნევს (აბლინდე). ამ დროს სამჯერ მზის სხივის „წაკრას“ (ნათხაბ) უძლებს მარტო კვერნა. თუ კაცმა ამ დროს კვერნის ტყავი ზღვაში ჩადვა, ტყავი ოქროთი დაიფარება. მთვარეს ერთი მხარე შავი აქვს, მეორე ბრწყინვალე. პირველს მხარეს დღითი გვაჩვენებს, მეორეს ღამე. მთვარის ქცევა (ლიმხე—განახლება) ნამდვილად არავინ იცის. კალმახი ჰხედავს პირველს მთვარეს (ეშხვი მახე), ბაყაყი— მეორეს, კაცი — მესამეს. მზეს და მთვარეს მაღლი (ფერ) აქვთ.

V

სეცყვა, ქუხილი, ნიჩა და თოვლი

სეტყვა² ბრმა არის. წინამძღოლად მას ეშმაკი ჰყავს მიჩენილი და დროგამოშვებით მოისურვებს ქვეყნად (სეტყვას ბინა ცაზე აქვს) გასეირნებას. სეტყვის საყვარელი სასეირნო ადგილები მთებია და ღელე-ღულები. როდესაც იგი გამოუცხადებს თავის წინამძღოლ ეშმაკს, რომ გასეირნება მსურს, ეშმაკი კლდე-ყინულითგან აიტანს ზეცას აუარებელს რგვალსა და ბრტყელს ყინულის ნატეხებს (სეტყვა). წასვლის წინად სეტყვა სთხოვს ეშმაკს, სოფლების ახლო და ნამეტნავად ყანებზე არსად გამატაროვო; თვითონ სეტყვას როდი სურს, რომ ხალხს ნამუშევარი დაუსეტყვოს, მაგრამ ეშმაკი ატყუებს: განგებ გაუძღვება დათესილ ყანებში. ეშმაკი სეტყვას ჯერ მთა-ღელეებში არონიებს და ბოლოს უთუოდ სოფელზე გაატარებს, რომ ნამუშევარი წაახდინოს. სეტყვას კი არწმუნებს, რომ მთა-ღელეებში დავდივართ და ხალხს არავითარს ზიანს არ ვაძღვეთო. სეტყვის მოლოდინის დროს ზოგიერთ სოფლებში შემდეგს შელოცვა-სიმღერას ამბობენ, რომ სეტყვა ავიცილოთო.

¹ ღამის ბინის შესახებ სვანური ზღაპრები არ ეთანხმებიან აქ მოყვანილს ლეგენდას. ზღაპრების სიტყვით, მზეს ზეცასა აქვს საკუთარი სპილენძის სახლი, რომელშიაც ათევს ღამეს. თვით მზე წარმოდგენილია, როგორც ცოცხალი არსება, რომელსაც აქვს ცაზე სხვათა შორის ბალები. ყოველ-ღღე შუადღისას სადილს მიძრთმევს. სადილი დანიშნულს დროს ყოველ-ღღე მგელს მოაქვს. მზე თვითონ კი არ ანათებს, ანათებს მისი ტანისამოსი. სალამოს რომ შინ დაბრუნდება, ამ ტანისამოსს გაიხდის, დაჰკეცავს და შეინახავს დილამდე. დილას ჩაიცვამს და ქვეყანას გაანათებს. ზღაპრებისავე სიტყვით, კაცებს მზესთან მსგელ-ლობა ჰქონდათ და რასაცა სთხოვდნენ, მზე უსრულებდა.

² მუწარმოდგენილი აქვთ როგორც ცოცხალი არსება.

„კვარკვალო (?) ბედნიერო! დღე-ღუღე იარეო;
კობის წინამძღომელო გვიშველე;
დამბადებელო გვიშველე,
გვიშველე შენის მადლისათვის,
მთავარ-ანგელოზო გვიშველე“ და სხვა-და-სხვა.

ზოგიერთის აზრით: როცა ქუხილია, მაშინ ცაზე დევები ჩხუბის
დროს ერთმანეთს ეჯახებიან ხოლმე და მეხი კი ამ დევების თოფიაო.
ზოგს კი ისა ჰგონიათ, რომ ეშმაკები აგორებენ ცაზე სპილენძის
ქებას და იმისაგან არის ქუხილიო.

აი თოვლი როგორ გაჩენილა:

სამი „შდავალი“¹ ყოფილა: ერთი სულ თეთრი, მეორე თეთრ-მუ-
ცელა და მესამე მთლად შავი. იმ ადგილებსა და ქვეყნებში, საით-
კენაც თეთრი „შდავალი“ გაფრენილა, თოვლი ძვეს მუდამა და თუ
მუდამ არა, დიდ-ხანს მაინც; რა ადგილებშიაც თეთრ-მუცელა
„შდავალი“ გაფრენილა, იმ ადგილებში თოვლი მარტო ზამთრო-
ბით მოდის. საითაც შავი შდავალი — იქ კი თოვლი სულ არ
იციხს. თოვლი მუდამ ცაზე ძვეს და რამდენიც უნდა ითოვოს, არ
ვამოილევა. ცაზეა აგრეთვე ტბები, საიდანაც წვიმა ჩნდება.

VI

ყვავილი და წითელა

ყვავილი და წითელა ძმები არიან. დედა ცოცხალი ჰყავთ და
სცხოვრობს ერთს მიუდგომელის და მალალის კლდის თავზე, ზღვის
პირად. დედა დრო გამოშვებით ჰგზავნის თავის შვილებს ხალხში.
ყვავილ-წითელას ადგილ-სამყოფი ძველის ძველად უნახავს ერთს
კაცს. ძველად ერთი ოჯახი ზღვაში მოგზაურობდა თურმე ხომალ-
დით. ზღვა აღელდა და ხომალდი დაიღუპა. დაიღუპნენ ისინიც, ვინც
ხომალდში იყო, ერთის კაცის გარდა, რომელიც ზღვის ტალღამ
კლდის ძირას მიაგდო და სიკვდილს გადაარჩინა. კაცი აჰყვა ამ კლდეს
და როგორც იყო დიდის გაჭირებით ავიდა კლდეზედ. კლდის თავზე
გაშლილი მინდორი დახვდა; იქვე გამოდიოდა მოზრდილი და ანკარა
წყარო. წყაროზე ტიტველი ქალი იდგა და სარეცხსა რეცხავდა, ეს

¹ „შდავალი“ ჩიტია, მერცხალზე უფრო პატარა ფრინველი. სვანეთში ზაფ-
ხულობით მოდის და მერცხალივით თიხისაგან საბუღრებს იკეთებს კოშკების
ყურეებში. ეს ფრინველი იმერეთში არ მინახავს. ამ ჩიტს „შდავალი“ ჰქვია და
თოვას სვანურად „შღუვა“.

ქალი თოვლივით თეთრი იყო; ძუძუები უკან, ბეჭებზედა ჰქონდა გადაგდებული. მიეპარა ეს კაცი ქალს და ძუძუებზე კბილი დაადგა (იდედა¹). ქალი შეკრთა, გაჰკვირდა; უთხრა კაცს, აქ რამ მოგიყვანაო; შენსას ჩემი შვილები გამოვგზავნე, — ხომ იყვნენო. კაცმა თავის აქ მოსვლის ამბავი უთხრა და სთხოვა: შენი სახლი მაჩვენეო. ქალმა ეს კაცი სახლში მიიყვანა. სახლის შუა-გულს სვეტი იდგა, ეს სვეტი ირგვლივ კაცის თვალებით იყო მოჭედილი. კაცმა ამ სვეტის ამბავი ჰკითხა ქალს. ქალმა მიუგო, რომ რამდენ კაცსაც ჩემი შვილი — ყვავილი თვალს გაუფუჭებს, ყველა აქ მოაქვს და ამ სვეტზე ვაჭდევთო. კაცს მაშინ უფუჭებს ჩემი შვილი თვალს, როდესაც ყვავილით ავადმყოფობის დროს სახლს ამტვერებენ და ცეცხლზე წყალს ასხმენ (ხალხი ძალიან უფრთხილდება ამებს). ამ ლაპარაკში რომ იყვნენ, ყვავილი და წითელაც დაბრუნდნენ. დედამ ყვავილს შეახვეწა ეს კაცი და სთხოვა, შინ უვნებლად მიიყვანეო. ყვავილმა უბასუხა: ეს-ეს არის ეხლა ღმერთთან ვიყავი, ხვალ ამ კაცის მეზობლისას ჟამსა ჰგზავნის და ამ კაცსაც იმას გავატანო. ამ კლდის თავზე ყვავილსა და წითელას გარდა სხვა სნეულებათაც ჰქონდათ ბინა. მიწილამ რამდენსამე ადგილას ალი და კვამლი ამოდიოდა. ყვავილისა და წითელას დედამ თვითოეულად დაუსახელა სტუმარს კაცს სნეულებათა ბინა, სხვათა შორის, აჩვენა ჟამის ბინაც, სახელდობრ, ის ადგილი, საიდანაც შავი კვამლი ამოდიოდა. აქ მარტო „სურდოს“² არა აქვს სამუდამოდ მიჩენილი ადგილიო, უთქვამს ქალს. დამე ეს კაცი ჟამს ჩააბარეს და ჟამმაც მეორე დღეს მშვიდობით მიიყვანა შინა.

VII

თ უ შ ე ბ ი

თავისუფალ სვანეთში, უშკულის საზოგადოებაში არის ერთი ადგილი, სოფლის მახლობლად, რომელსაც დღემდე ორი სახელი აქვს: „თუშრენამზიგე“ (თუშების ნამოსახლარი), ან „თუშრე ზუგვარ“ (თუშების გორები). აქ ძველად თუშები ცხოვრობდნენ თურმე და ყველანი ერთ თემს (გვარეულობას) შეადგენდნენ. ეს თემი ისეთი უკუღმართი და კუმატიანი ყოფილა, რომ სოფლელებისათვის თავი მოუბეზრებია. უშკულს განუზრახავს მათი ღალატი, ამოწყვე-

¹ ნიშნად დანათესავებისა. ეს ჩვეულება დღესაც მოქმედობს სვანეთში და ხშირიც არის.

² სურდო სვანურად „მეწი“ ნიშნავს: მიმავალი, მგზავრი.

ტა. ამ გვარი განზრახვა უშკულებებისა თუშების ნათესავ ქალს გაუგია და შეუტყობინებია მათთვის. თუშებს შეშინებიათ ამოწყვეტისა. აბარგებულან ერთს ღამეს ქალიან-ბავშიანად და საქართველოს კეისართან¹ მისულან, რომლისათვისაც სამოსახლო ადგილი უთხოვნიათ. საქართველოს კეისარს რომ დაუნახავს მამაცნი და მოსულის ტანის თუშნი, სიამოვნებით მიუღია მათი თხოვნა და დაუსახლებია თავის საკეისროს იმ კუთხეში, საითგანაც მტრების შემოსევის შიში ჰქონდა ხოლმე, ე. ი. იქ, სადაც დღეს არიან დაბინავებულნი; ახალ სამშობლოში თუშები გამრავლებულან და კეისრის საყვარელნი და უძლეველნი შეომარნი გამხდარან.

VIII

თამარ-დედოფალი

თამარ-დედოფლის მამას ორი შვილი ჰყავდა: თამარი და მისი ძმა. ძმა ავადმყოფი იყო და მოკვდა. სიკვდილის შემდეგ მამამ შვილი გააჭრევენა სნეულების გასაგებად. აღმოჩნდა, რომ ავადმყოფი ჭიას (ღვასკ) მოეკლა. გამოიღეს ეს ჭია, ბევრს სცადეს, მაგრამ ვერაფრით ვერ მოკვლეს. ბოლოს მოვიდა ერთი კაცი, ჭიას პირში ნიორის წყალი ჩაასხა და ჭია მოკვდა. თამარის მამას ეს ეწყინა, რატომ სიცოცხლეშივე არ დააღვეინე ჩემს შვილს ეს წამალიო და ეს კაცი უკუღმა დააკირვინა. მოკვდა თამარის მამა; დარჩა ბაგრატი (ბაგრატოვანის) შთამომავლად მარტო თამარი. თამარს ღმერთსავეით მაღლი ჰქონდა და გათხოვებას არა კადრულობდა. მაშინ მისმა საკეისრომ მოიყარა თავი, დაუჩოქეს თამარს და გათხოვება სთხოვეს, რომ ბაგრატის გვარი არ გადაშენებულიყო. მთელი საკეისრო დააყენეს მის წინ და საქმროს ამორჩევა სთხოვეს. კრებაში ერთი თათარი მოვიდა, თამარს მოეწონა და ის ამოირჩია საქმროდ.. თამარმა ოთხჯერ გაჰგზავნა თავისი ქმარი საომრად; სამჯერ გაიმარჯვა და მეოთხედ ზღვაში დაირჩო. თამარს ეს ისე ეწყინა, რომ ოთხს თთვეს

¹ სვანებს ახსოვთ კეისრობა. სახელწოდება „ხელმწიფე“, „მეფე“ (ხელმწიფე) სვანეთში შემოვიდა უკანასკნელს ხანებში. სვანურს ძველს ზღაპრებში ხელმწიფის სახელს ვერსად შეხვდება კაცი. იყო ერთი კეისარიო, ჰყავდა სამი შვილი. აგრეთვე სახელმწიფოს მაგიერ ხმარობენ „საკეისრო“, ხელმწიფობის მაგიერ კეისრობას და სხვა. საქართველოს მეფეებსაც, გარდა თამარ დედოფლისა, კეისრებს უწოდებენ. მაგ., საქართველოს კეისარი ირაკლიო, იმერეთის კეისარი შოლომონიო და სხვა.

მზეს არ დაენახვა. ქმრისგან თამარს დარჩა ქალი—შვილი რუსუდანი არც რუსუდანს უნდოდა გათხოვება (ამისი კი რა მოგახსენოთ!). მაშინ ანგელოზმა უთხრა რუსუდანს, გათხოვდი, თორემ სიოცხვილს ნახავო; მაინც არ დაუჯერა. რუსუდანი უქმროდ დაორსულდა და არ იცოდა, რა ექნა. მუცლის წახდენა უნდოდა; ანგელოზმა ნება არ მისცა, ბაგრატის გვარი ამოწყდებო. რუსუდანი ტყეში წავიდა, იქა შვა შვილი და თვითონ სახლში დაბრუნდა. ბავშვს ანგელოზმა ძუ-ირემი მიუჩინა ძიძად, რომელმაც გაზარდა და სვანეთს წამოიყვანა. რა იქმნა შემდეგ ეს რუსუდანის შვილი, ლეგენდა სდუმებს.

IX

ა მ ი რ ა ნ ი

ერთს უდაბურს ტყეში, რომლის ხის წვეროები ცასა სწვდებოდნენ, ამართული იყო წვერილი, მაგრამ ძლიერ მაღალი კლდე. ამ ტყის მახლობლად სცხოვრობდა ერთი მონადირე, რომელიც დრო-გამოშვებით ნადირობდა ხოლმე ამ ტყეში. ერთს დღეს, ბევრი სიარულის შემდეგ, მონადირე მივიდა იმ კლდის ძირს. კლდიდან რაღაც ხმა მოესმა, რომელიც ქალის კივილსა ჰგავდა. ამ კივილმა მონადირის ყურადღება მიიქცია, ახედა კლდეს და ისეთი მაღალი აღმოჩნდა, რომ თვალი ვერ სწვდებოდა. ასეა მოინდომა კლდის წვერზე, მაგრამ შეუძლებელი აღმოჩნდა. მონადირე მაშინვე შინ დაბრუნდა. შინ აყავდა ცოლი ძლიერ ანჩხლი და ამასთანავე კოჭლი. ცოლს უთხრა ხვალისთვის საგზალი გამოეცხო და თვითონ მჭედელთან გასწია, რომელსაც ერთი გუდა სატეხი და ერთი რკინის ხვედი შეუკვეთა. დილისათვის ცოლმა საგზალი მოამზადა, მჭედელმა სატეხი და ხვედი¹. ადგა მონადირე და კლდისაკენ წავიდა. მივიდა ძირში. მოდგა და დაიწყო სატეხის მიჭედვა კლდეზე; რამდენ სატეხსაც მიაჭედდა, იმდენს საფეხურს იკეთებდა და ზევით და ზევით იწევდა. როდესაც ერთი გუდა სატეხიც გამოეღია და ხვედიც გაუცვდა, — კლდის თავზე ააღწია. კლდის თავზე კარის მინაგვარი შესავალი ნახა; შევიდა, შიგნით გამოქვაბული იყო და ამ გამოქვაბულში დალი² იწვა. დალი გასაოცარის სილამაზისა იყო, ოქროს ნაწნავები ჰქონდა. შეხედეს თუ არა დალმა და მონადირემ³ ერთმანეთს მაშინვე ერთ-

¹ რაჭაში ხვედს კვეყოს ეძახიან, სვანურად „ყვამა“ ჰქვიან.

² ვინ არის „დალ“-ი, ამაზე ნახე წერილი: „ივერია“ 1886 წ.

³ მონადირეს სახელად „დარჯელანი“ ერქვა.

მანერთი შეუყვარდათ; გადაეხვივნენ ერთმანერთს და რამდენიმე ხანს უგრინობლად იყვნენ. ამ ღამეს მონადირე აქ დარჩა, დალთან დაწვა: თუმცა დალი სიტყვით ერთად დაწოლის წინააღმდეგ იყო, მაგრამ სიყვარულმა სძლია და ვერაფერი გააწყო. მეორე დილას დაღმა მონადირეს უთხრა დაბრუნებულიყო შინ, მაგრამ მონადირე არ დათანხმდა. მეორე ღამესაც ერთად იყვნენ. ახლა-კი დაღმა უკრო მკაცრად ურჩია მონადირეს სახლში წასვლა: — წადი შინ, — ეუბნებოდა დალი — თორემ შენი ცოლი „მეცარია“ (გულთმეცარი), იგი ყოველს საღამოს მიჩვეულია შენს სახლში დაბრუნებას; რომ აღარ მიუხვალ ამდენ ხანს, იფიქრებს რამეს, გამოჰყვება შენს კვალს, მოვა და რაიმე ხიფათს გადაგვიდებს. — „შენც არ მომიკვდე, მიუგო მონადირემ, — ჩემი ცოლი კოჭლია, სახლშიც ძლივს დადვართხავს და აქ რა მოიყვანსო“. ამ ღამესაც მონადირე დალთან დარჩა.

მონადირის ცოლს მართლა უკვირდა, რომ მისი ქმარი ეს მესამე დღეც, სახლში არ დაბრუნებულა, ორი ღამე მოიცადა, მესამე დღისათვის დაიმზადა საგზალი, გამოუდგა ქმრის კვალსა, რომელმაც კლდის ძირში მიიყვანა; აჰყვა კლდეს, თავზე ავიდა და შევიდა იმ გამოქვაბულში, სადაც მონადირე და დალი ერთად იწვნენ და ეძინათ. მონადირის ცოლმა დალის ოქროს მაკრატელი მონახა, დაღს ოქროს ნაწნავები წააჭრა, ნაწნავები და მაკრატელი თან დაიკავა და დაბრუნდა სახლში. მეორე დილას მონადირესა და დაღს გამოეღვიძათ. დაღმა ასწია თავი, მჩაღტეთ მოეჩვენა, მოისვა ხელი, — ნაწნავები არა აქვს, ადგა უცებ მაკრატელის სანახავად, არსად იყო. შეწუხდა, მიუბრუნდა მონადირეს და უთხრა: ჩემი ცოდვა გქონდეს, ხომ გითხარი, რომ შენი ცოლი ამას გვიზამდა; ეხლა ჩემი სიცოცხლე აღარა ღირს, აიღე ჩემი ჯაყვა, გამჭერი მუცელზე, რადგანაც მე შენს ხელში დავგორსულდი და გამოიღე შვილი. ვაჟი თუ აღმოჩნდეს ჩემი შვილი — სახელად ამირანი დაარქვი, თუ ქალი იყოს, რაც გინდა ის დაარქვი; ჩემი შვილი „ჭაბუკი“ (გმირი) გამოვა; მას რომ ჩემს მუცელში დასცლოდა დრომდე, ისეთი იქნებოდა, რომ თვით ღმერთს შეებმებოდა, ეხლა-კი ნაკლები იქმნება; შენ მაინც აასრულე, რაც მე დაგიბარო. როცა ჩემ მუცლიდგან გამოიღო შვილი; სამი თთვე დეკეულის ფაშვში შეინახე, შემდეგ სამი თთვე კიდევ კუროს ფაშვში, რომ რაც დედის მუცელში დააკლდა, ის შეივსოს და გამოიშუშოს; შემდეგ აკვანში ჩააწვინე, აკვინანად წაიღე და იაჰანის (კაცის სახელია) წყაროზე დადგი; იქ გამოივლის მისი მონათლავი და მონათვლის შემდეგ ის ეტყვის ყველაფერს, რაც მისთვის საჭირო იქნება. მონადირე შეწუხდა, გაჭრაზე უარი სთქვა,

მაგრამ დალი არ მოეშვა, და ძალაუნებურად უნდა დათანხმებულიყო; ხელების კანკალით გაუჭრა დალს მუცელი, რომლიდგანაც გამოვარდა მზის მსგავსი ვაჟი. დალის დაბარებული ყველა პასრულა. მიიტანა აკვნით იამანის წყაროზე და იქ დადგა, თვითონ-კი სახლში დაბრუნდა. იამანის წყაროზე გამვლელ-გამომვლელი მოდიოდა, ხედავდნენ აკვანს, რომელშიაც ყმაწვილი იწვა, და ეკითხებოდნენ:— ვინ არის შენი დედ-მამა ან შენი მომნათლავიო. — დედ-მამა არ ვიცი ვინ არის, მომნათლავი-კი ჩემი ბატონი ანგელოზიაო¹, უპასუხებდა ყმაწვილი. ამ დროს ჩამოიარა ანგელოზმა, ჰკითხა ყმაწვილს ისავე, რასაცა სხვები ეკითხებოდნენ. ყმაწვილმა იგივე პასუხი გასცა ანგელოზსა, რომელმაც სამჯერ მისცა კითხვა. მაშინ ანგელოზმა გააგებინა თავისი ვინაობა, მონათლა, სახელად „ამირანი“ დაარქვა, მისცა ხ ა ნ გ ა რ ი, დაუბარა ის პაიჭში შეენახა და სანამ ძლიერ არ გასჭირებოდა, არსად ეხმარა. შემდეგ ანგელოზმა დალოცა ამირანი და უთხრა, რომ ქვეყანაზე (დედამიწაზე) შენი მომრევი არავინ იქნებაო, და დასტოვა. წყაროზე იამანის მეწყლეები (მულცა) მოვიდნენ, ამირანს აკვანში მწოლარეს დაცინვა დაუწყეს; ამირანს ეს ეწყინა, ადგა აკვნიდამ, თავები ერთმანეთს მიურახუნა, წყლის ჭურჭლები დაუმტვრია და ისე გაუშვა დამცინავნი. როდესაც ესენი უწყლოდ და ჭურჭელ-დამტვრეულნი სახლში დაბრუნდნენ, იამანს უამბეს, რაც წყაროზე შეემთხვათ. იამანს ამ ამბავზე გული მოუვიდა, ადგა და თვითონ წავიდა წყაროზე. აქ მან ნახა აკვანში მწოლარე ყმაწვილი, გაეხარდა, თქვა — ეს ჩემი შვილების უსიბისა და ბადრის ძმად გამოდგებაო; აილო აკვნით ყმაწვილი და შინ მიიტანა. იამანის ცოლს გაეხარდა ყმაწვილის მოყვანა, — უსიბისა და ბადრის მოზრწევად (მუჰვანე) გამომადგებაო. დღეს არაფერი, მეორე დილას იამანის ცოლი ძროხების მოსაწველად წავიდა; უსიბი და ბადრი აკვნებში ჩააწვინა, ამირანი შუაში ჩაუჯდინა; დაუბარა აკვნები ერთ-ერთს კარგად, რომ მის შვილებს არ ეტირნათ და თუ რასაც მე გეუბნები — დაუმატა იამანის ცოლმა — კარგად არ ავისრულებია, ვაჟ შენს ყოფასაო. როდესაც დედა შვილებს გასცილდა, გულმოსულ ამირანმა უსიბის აკვანში სადგისი ნახა, აილო და ერთი უსიბს სჩხვლიტა და მეორე ბადრის, ბავშვებმა ტირილი მორთეს. დედას გული მოუვიდა და დაუყვირა ამირანს: — ყველაფერი გამიწყდეს (მაგუე ამშდახა), კარგად თუ არ გირწევია ჩემი შვილები, არ მოვიდე და შავი დღე არ დაგაყენო, ამას ჩემს შვილებს შენ კი არა, დალის შვილი ამირანი ვერ გაუბედავსო; ამირანმა დაბალის ხმით

¹ მუბრძღე მიშვილი, მიშვიი ფუსჩ ქრისღე (სვანურად).

წაიდუღუნა: ეჰ! ეხლა არა ვარ, თორემ ისე-კი დალის შვილი ამირანი ვარო. იამანის ცოლმა რომ ეს გაიგონა, ძროხების წველას თავი დაანება. გახარებული მივარდა ამირანს და დაჰკოცნა; მაშინვე რძეში დაბანა და „ქანთხის“¹ ნაჭერში გახვია. ამ დღის შემდეგ ისე უვლიდა ამირანსაც, როგორც თავის საკუთარს შვილებს. იამანი და მისი ცოლი სიხარულით აღარ არიან, რომ ღმერთმა ამისთანა (ამირანისთანა) ძმა გამოუგზავნა მათს შვილებს. სამნივე ყმაწვილები წამოიზარდნენ; ჭაბუკობის (გმირობის) ჰასაკში მოვიდნენ. ყოველ ცისმარა დღეს გავლენ მინდვრად — ვისაც შეხვდებიან ზემოთ (აღმოსავლეთით) მიმავალს ან ქვემოთ (დასავლეთით) (ლექა ი ლექვა მეზი), ყველას ლახვენ და ისე უშობენ. გალახულები ახლოდამ ვერ უბედავენ და შორილამ-კი შემოსძახებენ: — თქვენ თუ კარგი ჭაბუკები (გმირები) ხართ და კარგი ჭაბუკობა იცით, ჩვენ-კი ნუ გვლახავთ, მამი თქვენის, იამანის თვალს რა დაემართა, ის გაიგეთ. როდესაც ეს პირველად გაიგონეს, სამნივე იამანის ცოლთან მიიქცნენ და სთხოვეს ეთქვა მათთვის, თუ რა დაემართა იამანის თვალს. დედა პირველად არ უმყდავენებდა შვილებს და ამირანს იამანის თვალის ამბავს და პირველს დაკითხვაზე ასე მიუგო: იამანს ყვავილი სჭირდა და იმან გაუფუჭა თვალი; სხვა, თქვენც არ მომიკვდეთ, იამანის თვალს არაფერი დამართოდესო. ორჯერ ამ ნაირი პასუხი მისცა დედამ, და მესამედ-კი, რომ გამოეტეხათ იგი, ამირანმა, უსიბმა და ბადრიმ შემდეგი ხერხი იხმარეს: მინდვრიდგან გულმოსულად დაბრუნებულთა იამანის ცოლს უთხრეს, ცხელ-ცხელი ხაჭაპურები გამოეცხო სამივესათვის. დედა ყაბულს გახდა. როდესაც დედამ პურები ნაღვერდალში ჩაყარა, ამირანმა და უსიბმა გამოიღეს ორი ცხელი პური, ერთი ერთს ძუძუზე მიადვეს იამანის ცოლს და მეორე — მეორეზე და უთხრეს: ან გვითხარი იამანის თვალის ამბავი ნამდვილად, ანა და ძუძუებს დაგწვავთო. მეტი ღონე აღარ იყო, იამანის ცოლმა როგორც იყო საქმე, ისე მოუყვა. იამანს ერთი დევი (დავ) ჩაემტერა, — დაიწყო ქალმა — ბეგარა დაადვა. როდესაც უსიბი და ბადრი დაგვებადა, მოვიდა ეს დევი და ერთ-ერთი, ან უსიბი ან ბადრი ითხოვა; თუ ამათ ვერ შეეღვეითო, მაშინ იამანის მარჯვენა თვალი მინდაო. იამანმა შვილი ვედარ გაიმეტა, მის მაგიერ თვალის მოთხრა არჩია და კიდევაც მისცა დევსო.

შვილებმა და ამირანმა, რომ ეს ამბავი გაიგეს, მაშინვე შეუდგნენ მომზადებას დევთან საბრძოლველად. იამანს სთხოვეს რკინის შვილდ-ისარი ეშოვნა მათთვის. იამანმა უპოვნა. გასინჯეს, მოიწიეს

¹ ქანთხი რალაც წმიდა და სათუთო ქსოვილია.

(ანგუზეხ), ამირანს ვერ გაუძლო და გაუტყდა. მაშინ ამირანმა ცხრა ოყა იშოვნა. თავის ხელით წაიღო მჭედელთან და გააქედვინა. მეთრეღეს სამნივე წავიდნენ დევთან საბრძოლველად. იარესა — იარესა, შორს მინდორში ერთს დევს შეხვდნენ; მას მშვენიერი სავაშლე ადგილი (ლაუსგვ) აქვს და ვაშლის ხეების ქვეშ ჯოგი უწევს. დევმა რომ ესენი დაინახა, შესძახა: კარგი ჭაბუკები მაშინ იქმნებით, თუ ჩემს ვაშლის ხეებს ერთს ვაშლს ჩამოაგდებინებთ და მეორეს შეესვრითო. უსიბი და ბადრი ბევრს ეცადნენ, მაგრამ ერთი ვაშლი ვერ ჩამოაგდებინეს; ესროლა ამირანმა თავისი შვილდ-ისარი, ერთის მხრივ ვაშლი სულ ჩამოყარა (ოხრუხნე), მეორეს მხრით შეაყარა. დევმა მეორეთ უთხრა: — თქვენ თუ კარგი ჭაბუკები ხართ, აბა სცადეთ, თუ ჩემის ჯოგიდგან ერთი ცხვარი ააყენოთ და მეორე დააწვინოთ თქვენს ნებაზე. უსიბმა და ბადრიმ ვერც ერთი ვერ შეიძღეს; ამირანმა კი ჯერ ააყენა მთელი ცხვრის ჯოგი და მერმე ისე მაგრად დასცა მიწას, რომ კინალამ მთელი ჯოგი ამოწყვიტა. დევს ამაზე გული მოუვიდა, მოსდვა ჯოგს ხელი, ამირანიც შიგ მოიტანია და თავის სახლში შეყარა. კარები შიგნიდან გამოხურა, უსიბი და ბადრი გარეთ დატოვა. ვახშმად დევმა ოთხი ცხვარი მოიხარშა; ზორცს თითონა სჭამდა; ძვლებს კი ზურგს უკან კუთხეში ჰყრიდა, სადაც დაბმული ჰყავდა რკინის ჯაჭვით თავისი და. დაწოლის დროს დევმა თქვა, ამაღამის ვახშამი ეს იყოს, ხვალ ჩემი საუზმე ამირანი იქნებაო და კიდევაც დაწვა.

როცა დევმა დაიძინა, ამირანი დევის დაბმულ დასთან მივიდა, სთხოვა რაიმე ხერხი მასწავლეო, რომ დევი მოკვლათ. დევის დამ უთხრა, ჩემს ძმას სხვა არაფერი მოჰკლავს, თუ არ მისივე ხმალი, რომელიც ზეთში აქვს დალბობილი. ხმალი ისე მაგრად არის ჩადებულნი ზეთში, რომ მარტო შენ იმისი ამოძრობა არ შეგიძლია, მაგრამ ჩემს ძმას აქვს „წემამ“-ი¹; ჯერ შენ ის „წემამ“-ი მომიტანე, ერთი მისი წვერი ხმალს მოაბი მაგრად, მეორე წვერზე მე მომაკიდინე ხელი, ორივე წამოვსწევთ და ხმალსაც ამოვიღებთ. როდესაც ხმალი ხელში გექმნება, მიდი ჩემს ძმასთან, მაგრამ არამც და არამც არ დაჰკრა ხმალი, მხოლოდ დაადევი კისერზე და თვითონ მოსჭრის კისერსა. ამასთანავე დევის დამ ქრისტე სთხოვა თავდებად (ქრისტე თასდევებ)² ამირანს, რომ როცა დევს მოჰკლავდა, იგი ე. ი. და

¹ წემამ — ჯამბარა, თასმა მსხვილად გრეხილი.

² ქრისტე თასდევებ-ს იგეთივე მნიშვნელობა აქვს სვანეთში, როგორც პატიოსან სიტყვას აქ. როგორც პატიოსანი კაცი პატიოსანს სიტყვას არ გადუღებდა, ისე სვანი „ქრისტე თასდევებ“-ს.

აეშვა და არაფერი ევნო. ამირანმა მისცა ქრისტე თავდებად, მონახა წემაში, მოაბა ხმაღს, მეორე წვერი დევის დას მისცა ხელში, წამოსწიეს ორთავემ და დიდის გაჭირებით ამოაძვრეს ხმალი ზეთიდგან. ამოდრობის დროს ხმაღმა ისეთი ხმა გამოიღო, რომ დევს გამოეღვიძა, მაგრამ ისევე ჩაეძინა, ამირანმა ხმალი დევის კისერთან მიიტანა, დაადვა, ხმაღმა უქნევლად დაუწყო კისერს ჭრა. შუამდი რომ ჩავიდა, მარტო მაშინ იგრძნო დევმა, დაიწყო ფართხალი, მაგრამ ვერაფერი გააწყო. ამ ნაირად ამირანმა დევი მოჰკლა. დამ განთავისუფლება სთხოვა ამირანს. განთავისუფლების მაგიერ მან კისერი მოსჭრა და ამ ნაირად გასტეხა ქრისტეს თავდებობა.

ამის შემდეგ დევის ყოფა-მოსახლობა (ლირდე-ლიზგე) ამირანს და მის ამხანაგებს დარჩათ. რისიც წაღება შეიძლებოდა — წაიღეს, რისიც არა — დასტოვეს და თვითონ გზად გასწიეს. იარეს, იარეს, ერთ ნაძვენარში შევიდნენ. აქ ერთი კლდეა, თავში დევი ზის და მატყლსა რთავს. ჩერიათ (თითისტარად) ნაძვის ხე აქვს, ჯარაიათ — დოღებ-შირა (წისქვილის ქვა). ამ დევს წაეღო იამანის თვალი. დევმა რომ ამირანი და მისი ამხანაგები დაინახა, დაუძახა: ვილაც აქ სამი ბუზი მოდიხართ, უკან დაბრუნდით, თორემ თქვენს რბილსაც, (ხორცს) შევესჭამ და ძვალსაც დავეზრავო. ამირანმა მიუგო — შე პილწო, ჯერ სცადე ჩვენი შეჭმა და მერე დაიქადნეო. დევს გული მოუვიდა, რთვას თავი დაანება და კლდის ძირს ჩამოვიდა ამითან საბრძოლველად. იბრძოლეს დიდხანს შვილდ-ისრით. ამირანი ერთს ისარს თავის წილად ახვედრებს დევს და ორს უსიბისა და ბადრის მაგიერ. ბოლოს ორივე მხრით დაიღალნენ. დევი¹ ამირანს მიუახლოვდა, დააღო პირი და გადაყლაპა. უსიბი და ბადრი აქ მიატოვა; თვითონ თავის სახლში შევიდა. ეზოებში შესვლის დროს ბადრი დევს დაეწია და კუდი მოსჭრა. დევს სახლში შესვლისთანავე მუცელი ეტკინა; ვაჟ მე, დედა, მუცელი მტკივა, ეუბნება დედას, მივარდება სვეტს, უხახუნებს მუცელს, უნდა ამითი გაიქარვოს მუცლის ტკივილი, მაგრამ სვეტზე ვერ მაგრდება. რადგანაც კუდი მოჭრილი აქვს და ძირს ბრავგანი გააქვს. დედა რომ შვილის ამ გვარ წვალებას ხედავს, ეკითხება, ხომ არავინ გინახავს დღესაო. დევმა მიუგო, რომ სამი ბუზი ვნახე, ერთი კიდევაც ჩავყლაპეო. — ვაჟ შენს დედას, თუ სადმე დალის შვილი, ამირანი გადაგეყლაპოსო.

ამასობაში ბადრი და უსიბი დევის სახლის სარკმელს მოსდგომან და დევის ლაპარაკი ყველაფერი ესმისთ. ამათ შემოსძახეს ამირანს:

¹ ვარიანტი: — გველ-ვეშაპი.

ამირან ალამ ჩალამსა
მუხლსა ჩევედვა ხანგარი;
აგს ალავს დასძინებული (ხარ)
დიდს მუცელს გველიარშაპისა;

„შენ რომ პაიჭში ხანგარი გაქვს ჩარჭობილი, ამოიღე და უცხუნე (ლოხცუხვინ) დევს გვერდებში იქით-აქეთ“.

ამირანმა ეს გაიგონა, თქვა თავის გულში, მართალი არ არისო? ამაზე უარესი გაჭირება როდის მომადგებაო; ამოიძრო ხანგარი და უცხუნა ფერდობებში დევს. დევმა ყვირილი მორთო, ოღონდ ნუ მომკლავ და გერჩიოს პირიდამ ამოგიშობ, გერჩიოს უკანიდამო. ამირანმა გაჯავრებით მიუგო, შე პილწო! ან შენი ამორწყეული თავი რად შინდა ანა და უკნით გასულიო. აპა — უთხრა დევმა — გამოიღე ორი ძვალი გვერდისა და იქიდან გამოდიო. ამირანმა მთელი გვერდი გამოუღო და გამოვიდა; ერთი თვალი აკლდა. ეხლავე გამიკეთე თვალი, თორემ ცოცხალს არ გაგიშვებო. უთხრა ამირანმა. დევმა უთხრა, ცოტა ღვიძლს მომჭერი, ცოტა ფილტვებს, მოისვი თვალის ადგილას და უკეთესიც მოგებმება უწინდელზე. ამირანმა ბლომად (დიდარდ) ღვიძლს მოსჭრა, ბლომად ფილტვებსა, მოისვა თვალზე და მთელი თვალი დაუბრუნდა. შემდეგ დევმა სთხოვა გვერდი ისევ გაეკეთებინა. ამირანმა გვერდის მაგიერ ხის ჩელტი (ჭაბარ) მიუყენა¹. ამას რომ მორჩნენ, ამირანმა დევს იამანის თვალი მოსთხოვა. დევს შეეხარა, მაგრამ უარი ვერ გაუბედა; უჩვენა სახლის სვეტი (ბოძი) და უთხრა, რომ მაგ სვეტში კოლოფი დგას, კოლოფში — კოლოფი და იმაშია შენახული იამანის თვალიო. ამირანმა მონახა თვალი. დევი აქ მიატოვეს და თვითონ სახლში დაბრუნდენ. იამანს თვალი შეუყენეს და რამდენიმე ხანი დაისვენეს აქ.

გავიდა ხანი. ამირანს ჭაბუკობა (გმირობა) მოუწია. იამანს სთხოვა თავისი შვილები უსიბი და ბადრი სახლში დაეკავა, რადგანაც გაჭირების დროს იგინი უფრო ხელს მიშლიან, მინამ მეხმარებიანო. უსიბმა და ბადრიმ რომ ეს გაიგეს, ძლიერ შეწუხდნენ, შეეხვეწნენ ამირანს, იგინიც წაეყვანა საჭაბუკოდ; უშენოდ ცხოვრება ჩვენ არ შეგვიძლიანო. დათანხმდა ამირანი და სამივე წავიდნენ საჭაბუკოდ. იარეს ბევრი. ერთს მინდოროში სამი დევი შეხვდათ. მათ მოაძახეს, რა კარგი ჭაბუკები იქმნებით, რომ ერთი თქვენთა-

¹ ამირანს რომ ჩელტი არ მიეყენა, ქვეყანა დაიღუპებოდა: როცა მზე ბნელდება დევი (გველვეშაპი) ჰყლაპავს. მზე ხის გვერდს მალე სწევას და ისევ გამოდის ქვეყნის სანათებლად, ასე ამბობს ხალხი.

განი „კეკლუცა კეისრის ქალიშვილს „ქეთუ“ ნათბიანს იმოვნიდეს. იმისი შერთვა ბევრმა ჭაბუკმა მოინდომა, მაგრამ ვერავინ ვერ შესძლოვო. ამირანმა ჰკითხა, თუ სად არის ეს კეისარი, ან ქალიშვილი ქეთუ სადა ჰყავს. დევებმა უჩვენეს კეკლუცას საკეისრო და უთხრეს, რომ ქალიშვილი ქეთუ ჰყავს კოშკში, რომელიც ცაზეა ჩამოკიდებული ჯაჭვით. მიატოვეს დევები და გასწიეს კეკლუცას საკეისროსკენ. გზაზე ზღვას მიადგნენ. ერთობ დიდი იყო და გასვლა არ შეეძლოთ. აქვე ნახეს ერთი დევი — ქალი. ამირანმა ჰკითხა დევს, ეგებ სხვა გზა იცოდეთ კეკლუცას საკეისროშიო. მან მიუგო, რომ სხვა გზა არსად არ არის და თუ შემთხვევით, ზღვაზე მე წაიყვანო. ამირანმა ქრისტე მისცა თავდებად. ქალმა მოიჭრა ერთი ნაწნავი და ზღვაზე გადვა ჭოლოკად. ამ ნაწნევზე გავიდნენ ჯერ უსიბი და ბადარი, შემდეგ ამირანი და ბოლოს დევი უნდა გამოსულიყო. შუა ზღვაში რომ მოაღწია, ჰკრა ამირანმა ხანგარი ნაწნევს და გასწყვიტა; დევი ზღვაში ჩავარდა. აქ ამირანი მეორედ გადუღდა ქრისტეს თავდებობას. ხმელეთზე ბევრი იარეს.

ერთს მინდორში ამირანი და მისი ამხანაგები შეხვდნენ კაცს, რომელსაც „ანდრერობ“-ი ერქვა სახელად. ანდრერობი ისეთი დიდი რამ იყო, რომ ცხრა უღელი ხარ-კამეჩი ება ურემს, რომელშიაც იწვა, აუარებელი ხალხი ეხმარებოდა, მაინც ძლივს მიჰქონდათ. ანდრერობი მიჰყავდათ სამარხავად, რადგანაც სიკვდილის შემდეგ სიმძიმის გამო საფლავამდე ვერავინ მიიტანდა და დაუმარხავი დარჩებოდა. ურმიდამ ანდრერობს ერთი ფეხი გადმოვარდნოდა და მიწაზე მიათრევედა. მისი სიმძიმე გუთანსავით თხრილს სტოვებდა მიწაზე. ამდენს ხალხს ვერ შეეძლო ფეხი ურემშივე შეედვა. ამირანმა რომ ყველა ეს ამბავი გაიგო, მოდვა ანდრერობის ფეხს შვილდის „გოზა“ (კემდი გოზა) და ფეხი ურემში შეაგდო. ანდრერობს გაუკვირდა, ვინ გამოჩნდა ასეთი ღონიერი, რომ ჩემი ფეხი ასე ადვილად შემოაგდო ურემშიო. ხალხმა ამირანზე მიუშვირა ხელი. ანდრერობმა ამირანს ხელი სთხოვა, უკანასკნელს შეეშინდა, ვაჲ თუ ამისთანა ღონიერმა კაცმა მაგრა მომიჭიროს და ხელი დამამტვრიოსო; აიღო და ხელის მაგიერ ფიქალი ქვა (ჩერხა) მისცა. ანდრერობმა მოუჭირა ფიქალს და წვენი გააშვებინა. ანდრერობმა კიდევ სთხოვა ამირანს რომ ხელი მიეცა. მისცა ამირანმა. ანდრერობმა ქრისტე დააფიცა ამირანს, რომ მისი შვილი ეძმო და არაოდეს ელაღატნა. ამირანმა ქრისტე დაუყენა თავდებად. ანდრერობი თავის გზაზე წაიღეს, მისი შვილი ამირანმა თან წაიყვანა, სადაც მიდიოდა.

იარეს ბევრი. ამირანს ძილი მოეკიდა და დაიძინა. იმის ძილში ანდრერობის შვილმა ორი ირემი¹ დაიჭირა ხელით და იქვე ჩამოჭკიდა ხის შტოზე. ამირანმა რომ გაიღვიძა, შეხედა ირემებს და იკითხა ამბავი. როცა გაიგო, რომ ანდრერობის შვილს დაუჭერია, ეწყინა. ჯერ ყმაწვილია, ამას ჩადის, რომ დავაყვაცდება მე მაჯობებსო, სთქვა და განიზრახა მოჰკვლა და კიდევაც აასრულა. ამნაირად ამირანმა შესამედ გატეხა ქრისტეს თავდებობა. მოკლული ანდრერობის შვილი აქ დასტოვეს და თვითონ გასწიეს კეკლუცა კეისართან. იარეს ბევრი და ბოლოს მივიდნენ იმ კოშკთან, რომელშიაც კეკლუცას ქალიშვილი ქეთუ იყო ცაზე ჯაჭვით ჩამოკიდებული. ამირანმა უთხრა უსიბს, შეხტი, ეგებ ჯაჭვს მისწვდე და ხმლით მოსწყვიტოვო უსიბმა სინჯა, მაგრამ ახლოს ვერ მიეკარა. ესევე სინჯა ბადრიმაც, მაგრამ ამოდ. ბოლოს თვითონ ახტა, მისწვდა ჯაჭვს, ჰკრა თავისი ხანგარი, გასწყვიტა და ცაზე ჩამოკიდებული კოშკი მიწაზე ჩამოვარდა. სამნივე კოშკში შევიდნენ.

ამირანმა და ქეთუმ დანახვისთანავე გაგიჟებით შეიყვარეს ერთი ერთმანეთი. შეიტყო ქეთუს მამამ კეკლუცამ ეს ამბავი, შეჰყარა თავის საკეისრო და სამ კეცად შემოართყა კოშკს. ამირანმა, რომ შემორტყმულს ჯარს შეხედა, ცუდ გუნებაზედ დადგა; უთხრა უსიბს გასულიყო და ეომნა ჯართან. გავიდა უსიბი, ერთი კეცი ჯარი მოსწყვიტა, ბოლოს კეკლუცასთან მიადწია; ამან სული შეუბერა უსიბს და მაშინვე დაახჩო. მეორედ გაგზავნა ბადრი; ამანაც ერთი წყობა ჯარი დახოცა, ბოლოს კეკლუცასთან მივიდა, კეკლუცამ შეუბერა სული და ეგეც დაახჩო. შეწუხდა ამირანი. თვითონ უნდა წასულიყო საომრად. მაშინ ქეთუმ შემდგევი ღარიგება მისცა ამირანს: მამა ჩემს თავზე დოლებ—შირა ახურავს, რომელიც უკანიდამ ზედ კისერთან მობმულია ოქროს „განთხით“ (ძარღვი); როდესაც მამა ჩემთან მიხვიდე საბრძოლველად, ეცადე ეს განთხი როგორმე შეაჭრა, მაშინ დოლებ—შირას სიმძიმე წინ წასძლევს, თავს დაალუნებინებს, კისერი გამოუჩნდება, იქ ჰკარი ხანგარი და მაშინვე თავს მოსჭრიო. თუ არ ასე, სხვებრ მამა ჩემს შენ ვერაფრით ვერ მოჰკლავო.

ამირანმა ქეთუს ღარიგება დაიმახსოვნა. გავიდა ჯარში, ერთი კეცი ჯარი, რომელიც უსიბსა და ბადრის გადურჩა, დახოცა, ბოლოს კეკლუცასთან მივიდა. კეკლუცამ ჩვეულებრივ შეუბერა, ამირანი ჩოქებზე დაეცა. მარდად მოიმართა ამირანმა. მოუქნია ხანგარი და კეკლუცას ოქროს განთხი მიაჭრა. დოლებ—შირამ წინ წასძლია, კისერი გამოუჩნდა, შეუბრუნა ამირანმა მეორედ ხანგარი, ჰკრა კი-

¹ ვარიანტი: ორი მწყევარი მალაღის ღმერთისა.

სერზე და თავი წაავლებინა. შემდეგ შევიდა კოშკში ქეთუსთან და მწუხარება დაიწყო, რომ უსიბი და ბადრი ორივე დახოცილები არიან, უიმათოდ ჩემი შინ წასვლა შეუძლებელია, რა უნდა ვუთხრა იმათ მოხუც დედ-მამას, რომ არც ერთ შვილს შინ არ მივუყვანო. ქეთუმ ჰკითხა, გამოიცინობ თუ ვერა იმათ დახოცილ კაცებშიო. ამირანმა — კიო; რადგანაც უსიბს ბეჭებშუა მზეს მსგავსი ნიშანი აქვს და ბადრის — მთვარეს მსგავსიო. ჩაერთენ ამირანი და ქეთუ მკვდრებს, დაუწყეს ძებნა უსიბსა და ბადრის; როგორც იყო ნახეს, ქეთუმ თავისი პირსახოცი გამონახა წაუსვა ჯერ უსიბს, მერე ბადრის და ორივენი გაცოცხლდნენ. გაეხარდა ამირანს, რომ ქეთუ ცოლად იშოვნა და უსიბი და ბადრი ცოცხალი მიჰყავს სახლში. მოსდევს ხელი კეკლუცას ქონებას, თან წამოიღეს და გახარებულნი წამოვიდნენ იამანთან. იამანსაც ძლიერ გაუხარდა, რომ ამირანი და მისი შვილები მშვიდობით და გამარჯვებულნი მოუვიდნენ სახლში. ამირანმა გადაჭრით უთხრა იამანს, რომ ამიერიდგან მის შვილებს არსად წაიყვანს, რადგანაც იგინი ვერ უწევენ ჰაბუკობას. ამირანი ამის შემდეგ ცალკე ჰაბუკობდა. მისი შემბმე და გამძლე არავინ გაჩნდა ქვეყანაზე. ერთს დროს იქამდის მიიყვანა საქმე, რომ დედა მიწაზე მარტო სამი დევი, სამი ველური ღორი (კალენქარ) გაუშვა და სამი მუხა (ჯიჰრა) დატოვა. თავის სიცოცხლეში ამირანმა ღმერთსაც ბევრი აწყენინა, მაგალითად, სამჯერ უარჰყო ქრისტეს თავდებობა და სხვა. ამ გვარის ქცევისათვის ღმერთმა დასაჯა იგი; შეაბა რკინის დიდი ჯაჭვი და რკინისავე პალოს (წამ) მიაბა (ლეგენდა არ უჩვენებს ადგილს. სადაც ამირანი დაბმულია). ამირანთან დააბა ღმერთმა აგრეთვე „ყურშაც“ (ძალის სახელია), რომელსაც ბევრი ღვთის საყვარელი ჯიხვი გაეწყვიტა. წლის განმავლობაში ამირანი და ყურშა ყოველ დღე სჭიმავენ რკინის ჯაჭვს და პალოს ზევით და ზევით სწევენ. იქამდი მიიყვანებენ პალოს, რომ ესეც არის ამოძვრება მიწიდან, მაგრამ ამ დროს ღვთის განგებით ჩიტი მოფრინდება და პალოზე დაჯდება. გულ-მოსული ამირანი მოუქნევს ჩიტს რკინის კვეყოს, ჩიტი აფრენას მოასწრობს, კვეყო პალოს მოხვდება და ისევ ძირამდი ჩაარჭობს. ასე იმეორება ყოველს წელს.

ყურშა ორბის ლეკვია. ორბს სვანების სიტყვით სხვა ბარტყთა შორის ერთი ლეკვი ეყოლება ხოლმე. დედა ორბი ამ ლეკვს გამოჩეკისთანავე აიყვანს ძლიერ მაღლა, მაღლიდგან ჩამოუშვებს და მიწაზე დაახეტიქებს, რომ კაცმა არ ჩაიგდოს ხელში და არ გაზარდოს. ხსენებული ყურშა ჩამოვდების დროს უშოვნია ერთს მონადირეს და კიდევაც გაუზრდია. მას ბეჭებზე ორბის ფრთები აქვს. ისეთი გამოდგა თურმე, რომ ორს ნახტომზე ჯიხვს დაეწეოდა, მესამე

ხტომას სათაკილოდ სთვლიდა. რაკი ბევრი ჯიხვი გააწყალა, ამისათვის, როგორც ნათქვამია, ღმერთმა დააბა იგი ამირანთან. ამ ყურშაზე შემდეგი ლექსია დარჩენილი ხალხში, რომელშიაც სხვათა შორის გამოხატულია მისის პატრონის, მონადირის გლოვა, როდესაც ყურშა დაჰკარგვია.

ყურშაო, ჩემო ყურშაო!

ყურშა გამქარვა (გამიქრა) გამქარვა,
შუა-ლამითა, ლამითა

ვაჲ თუ გეკადროს, გეკადროს,
ღვაქარს (ვაქარს) მიჰყავდე, მიჰყავდე!

ვაჲ თუ გეკადროს, გეკადროს,
ქაჯმა მომპარა, მომპარა! (მოგიპარა)

ყურშას ყურ-ტუჩი, ყურ-ტუჩი.

ოქროს გასხია, გასხია.

ყურშას თვალეზი, თვალეზი
თვარესა ჰგავდი, თვარესა,

ყურშას ყიფილი, ყიფილი (ყეფა)
რუხუნსა ჰგავდა ცისასა.

ყურშას ტოტეზი, ტოტეზი

კალოს ვედენი, ვედენი (ოდენა)

ყურშას ნახტომი, ნახტომი

დიდი მინდორი, მინდორი.

ყურშას საჭმელი — საჭმელი,

პურის ქაბაზი — ქაბაზი.

ვაჲ თუ გეკადროს, გეკადროს,

ქერის ნაბურჯი (?) ნაბურჯი!

ყურშას სასმელი — სასმელი

ღვინო ბადაგი — ბადაგი.

ვაჲ თუ გეკადროს, გეკადროს

ღვიარი წყალი — ღვიარი (მღვრია)

ყურშას ლოგინი — ლოგინი

საბან ბუმბული — ბუმბული.

ვაჲ თუ გეკადროს, გეკადროს

ბურდის ნაძომი — ნაძომი!

ყურშაო, ჩემო ყურშაო!

აღმა ლომიხარ, ლომიხარ,

ჩაღმა კაკაფი — კაკაფი (კაკაზი).

ხმელეთს ფალვანდი — ფალვანდი.

ქუღვას (ზღვაში) ჯვალმანდი — ჯვალმანდი
(ხომალდი)

ჩემო ყურშაო, ყურშაო!

ყურშა ვიტირე — ვიტირე,

ყურშა ვიგლოვე — ვიგლოვე,

ერთს წელიწადს — ერთს წელიწადს.

X

როსტომი ჭაბუკი (გმირი)

როსტომი იყო თურანელი; სცხოვრობდა ქექევაზ კეისრის საბრძანებელში — ადგილსა „ყარაიას“. თავისი სიცოცხლე როსტომმა დევ-მხეცების და ველურ ღორების ბრძოლაში გაატარა. როსტომს ორი ძმა ჰყავდა — გივი და გურგენი — და ერთიც ძმისწული ბეჟანი¹, გივის შვილი. ქექევაზ კეისარი დიდს პატივსა სცემდა როსტომს, რადგანაც ის რომ არა, ქექევაზის საკეისროს დევ-მხეცები აიკლებდნენ. გაჩნდებოდნენ დრო-გამოშვებით დევები, მოედებოდნენ საკეისროს და შვილებს, აკვანში მწოლარეს, ართმევდნენ მცხოვრებლებს. ამ დროს ქექევაზი შეეხვეწებოდა როსტომს; ეს უკანასკნელი მოჰყვებოდა ერთი კიდიდან და მეორე კიდიმდე სულ გააწყალებდა მხეცებს, და ამ ნაირად გასწმენდა სამეფოს. როდესაც როსტომი მოხუცებაში შევიდა, ქექევაზ კეისარმა თავისი ქვეშევრდომნი შეჰყარა და გამოუცხადა: ხომ ჰხედავთ, როსტომი მოგვიხუცდა, ის რომ მოკვდება, ჩვენ დევ-მხეცები დაგვეპატრონებიან, ვეცადოთ და მოვახერხოთ, რომ როსტომი უშვილოდ არ გადაგვიშენდეს. თუ მას შვილი დარჩა, მამას ემსგავსება და მამის საქმეს განაგრძობსო. საქმე იმაში იყო, როსტომი, როგორც ჭაბუკი (გმირი), ქალს არ ეკარებოდა. ყრილობაში ერთი ქალი ერიო. მან დაიჩემა, რომ როსტომს მე შეეუფნდები და ჩემთან დავაწვენო. ქექევაზ კეისარი დიდ ჯილდოს დაჰპირდა ამ ქალს, თუ იგი დაპირებას აასრულებდა. ხალხი დაიშალა. ამ ქალმა როსტომი დაჰპატიჟა ვახშმად. კარგი ვახშამი აჭამა და ნაევანშევეს სთხოვა, ამაღამ მისას მოესვენა. როსტომი პირველად უარზე დადგა, მაგრამ, როცა ქალმა ბევრი სთხოვა, ყაბულს გახდა. ქალმა სამს ადგილას დააგო ლოგინი. უჩვენა ერთი ლოგინი როსტომს და მოასვენა. უცადა და როცა შეატყო, რომ როსტომს

¹ ზოგან ბეჟანასაც როსტომის ძმად სთვლიან.

დაეძინაო, ადგა ეს ქალი და მიუწვა. როსტომმა ეს იწყინა და უთხრა: შე ბოროტო (გვეფ) დედაკაცო, როგორ გაბედე ჩემთან მოსვლა და დაწოლა, ხომ იცი, რომ ჩემის გვარის კაცი ქალთან არა წვევბა, რადგანაც ღვთისაგან მოცემული გვაქვს ჭაბუკობა (გმირობა) და არა ქალების არშიყობა. ადგა როსტომი, ეს ლოგინი მიატოვა, მეორეში ჩაწვა. როდესაც აქაც დაეძინა, ქალი კიდევ მივიდა და მიუწვა. უარესად გაჯავრებული როსტომი აქაც ადგა და მესამე ლოგინში ჩაწვა. აქაც მივიდა ქალი. როსტომი ადგომას და სახლიდგან წასვლას აპირებდა, მაგრამ ქალმა ხელი სტაცა და უთხრა: მე არ ვიცოდი, თუ შენ, ამისთანა ჭაბუკს მამა-კაცობა არა გქონდა, თორემ არ მოგიწვებოდიო. „ფუ! დაგწყევლა ღმერთმა, ქალი ყოველთვის ეშმაკია“. შერცხვა ქალის სიტყვებზე და დაწვა მასთან. მეორე დღეს. ადრე ადგა. ქალს დააბარა: შენ ორსული გამოდგები; ვაჟი თუ გეყოლოს ზურაბი დაარქვი. როდესაც წამოიზარდოს და ჭაბუკობა მოინდომოს, ერთი „შარნი“¹ ყელზე მოაბი, ჰეშმა კაბის (ახალუხის) ჯიბაში ჩაუდევი და მუზარადი უნაგირის ტახტზე დააკერე. ვინცობაა ერთმანეთს საღმე შევხვდით, ამითი ვიცნობ ჩემს შვილს. შენ კი სანამ ძლიერ არ გაგიჭირდეს, ნუ გაუმჟღავნებ, რომ იგი ჩემი შვილია. ქალი თუ გეყოლოს შენია და რაც გინდა ის დაარქვი და როგორც გინდა, ისე გამოზარდე. უთხრა ეს როსტომმა და გასწია თავის გზაზე. ქალი მართლა ორსული გამოდგა; როდესაც ვადა გაუვიდა, ეყოლა ვაჟი და დაარქვა ზურაბი. ზურაბი ისეთი მშვენიერი რამ იყო, რომ ვარსკვლავს ჰგავდა. მალე წამოიზარდა, დღე ტკაველს იმატებდა, ღამე — ოთხ თითს. ცოტა ხანში ვაჟ-კაცი შეიქმნა; დაიწყო მინდვრად სიარული. ვისაც შეხვდება გავლელ-გამომვლელს, ყველასა ლახავს, არ ზოგავს არც ქექვეავს კეისრის შვილებს. ერთ დღეს ქექვეავის შვილებმა წამოსძახეს ზურაბს: შენ თუ კარგი ჭაბუკი ხარ, მამაშენი მოძიე, კაცმა არ იცის, დევ-მხეცებმა შეგიჭამეს, თუ ველურ ღორებმაო. ზურაბმა რომ ეს გაიგონა, მაშინვე შინ დაბრუნდა. დედას ჰკითხა — მითხარი; ვინ იყო მამა ჩემიო და რა იქმნაო. დედა ჯერ-ჯერობით არ უმჟღავნებდა მამის ვინაობას, მაგრამ ზურაბმა ძალა დაატანა და დედაც გაუტყდა. დედამ აუწერა როსტომი და მისი განთქმული ჭაბუკობა. ზურაბმა მაშინვე გაიჭედა რკინის შვილდ-ისარი. შეიკმაზა ცხენი და გზას გაუდგა. ამ დროს დედამ, როგორც დაბარებული ჰქონდა როსტომისაგან, ყელს შარნი შეაბა, ჯიბას ჰეშმა ჩაუდვა და მუზარადი უნაგირის ტახტზე დაუკრა. ზურაბი შემოაჯდა ცხენს და გასწია ყარაიასაკენ. გზაზე ზურაბს ქაჯი შეხვდა

¹ ერთნაირ მძივს ეძახიან.

ქალის სახით და დაუძახა: ოჰ! რა კარგი ჭაბუკი (გმირი) ხარ, რომ ყელს ქალის საბმელი (ლევბ) არ გებას, ჯიბას ქალის სამკაული არ გედვას და უნაგრის ტახტზე მუზარადი არ გეკრას. ზურაბმა ყურადღება არ მიაქცია და განაგრძო გზა. ეს ქაჯი სხვა ნაირად ჩაცმული ისევ წინ დაუხვდა და იგივე გაუმეორა, რაც პირველ შეხვედრაზე. ზურაბმა მიაფურთხა და უთხრა: ფუ! ქალი ქაჯისა ხარ, დაგლახვრა ღმერთმა, გამშორდი იქითო, და ისევ გასწია. ქაჯი მესამედ შეხვდა კიდევ სხვა გვარად ჩაცმული და ისევ ის სიტყვები გაიმეორა. ზურაბს გული მოუვიდა, შარნი ყელზე შემოიწყვიტა, ჯიბაში ჩაიდვა, მუზარადი შემოიხსნა და უნაგირ ქვეშ დამალა. იარა ზურაბმა და ყარაიას მიაწია. ყარაია როსტომის სანადიროა და მუდამ ბევრი ნადირია.

ზურაბმა დილით მოაღწია აქ; მოჰყვა ერთის ნაპირიდან ამ ვრცელს მინდორს და მეორე ნაპირს მისვლამდე იმდენი ნადირი დახოცა, რომ საღამოს ძვლებისაგან კარავი გააკეთა, ყავრით გადახურა და ღამის სათენად შიგ შევიდა. როსტომმა რომ ეს ამბავი გაიგო, შეკრთა, თავის გულში თქვა — ამაზე უკეთესი ნადირობა არც მე მიქნია როდისმეო. ამ ღამეს არაფერი. მეორე დილას ადრე მივიდა ზურაბის კარავში. ახედ-დახედა ზურაბს, მაგრამ ვერც შარნი უნახა ყელზე მობმული და ვერც მუზარადი უნაგრის ტახტზე დაკრული. როსტომმა ზურაბი საჭიდაოთ გამოითხოვა. ზურაბმა უარი არ უთხრა, ეცნენ ერთმანეთს და ისე ჭიდაობდნენ რომ იქაურობას სულ მტვერი აადინეს. მოიქნია როსტომმა ზურაბი, მუხლებამდი მიწაში ჩაფლა, მოიქნია ზურაბმა — წელამდი ჩაფლა როსტომი. როსტომმა უთხრა ზურაბს — ჭაბუკებს ჩვეულება აქვთ, რომ სამჯერ იჭიდავებენ ხოლმე; დღეს ამიშვი, ხვალ და ზეგ კიდევ ვიჭიდაოთ და თუ მესამედაც დამცემ, მაშინ რაც გინდოდეს, ის მიქენიო. ზურაბმა აუშვა როსტომი. მეორე დღეს იჭიდავეს, ისევ ზურაბმა დასცა როსტომი. ძლიერ შეწუხდა როსტომი. ამდენ დევებთან უჭიდავნია, ვერავის წაუტყვევია და ეს ზურაბი ვინღა გამოჩნდა ამისთანა, რომ მოერია. გადასწყვიტა თავის გულში ზურაბი მოეკლა. მივიდა მჭედელთან და ორი შუბი შეუკვთა. მესამე დღეს როსტომმა ეს შუბები პაიჭებში ჩაიტანა, წვერები ზეით უქნა და ზურაბთან საჭიდაოდ გამოვიდა. შეიკიღნენ, ზურაბმა დასცა; ამ დროს როსტომმა ქვეიდან ამოჰკრა შუბები და მუცელში შესცა ზურაბს. ზურაბმა დაიკვილა: ოხ! შე ბოროტო, ჩემი მოკვლა შენ არ შეგჩრება, მამაჩემი როსტომი ყველგან მოგძებნის, — კლდეში შეხვალ, ჯიხვად გადიქცევა, ზღვაში — კალმახად და მიწაში — თავგად.

როსტომს თავს ზარი დაეცა, სწორედ ჩემი შვილი მოვკალიო. და შესძახა ზურაბს:

- შენ ბიჭო (ბუშო), ბოზის ნაგდებო, ვინ არის მამაშენი?
- როსტომს აქებენ ჭაბუქსა, ის არის მამაჩემი.
- შენ თუ როსტომის შვილი ხარ, სადა გაქვს შარნი, ეშმა და მუზარადი?

ზურაბმა ყველა ესენი აჩვენა და მათი დამალვის ამბავი უამბო. ახლა დარწმუნდა როსტომი, რომ თავისი შვილი ზურაბი მოჰკლა. მწუხარებისაგან კინაღამ მოკვდა. ზურაბს მოვლა დაუწყო, მაგრამ მას ბევრ ხანს არ უტოცხლია და როსტომს ხელში შემოაკვდა. შეწუხებულმა როსტომმა ზურაბი ხელებზე დაიდვა, დაიჩოქა და ქვეყნის პატრონს (ღმერთს) შეეხვეწა: შვილი შემომაკვდა, ახლა ამასა გთხოვ თორმეტი წელიწადი ორმომში ჩავალ, მზეს არ დავენახვები და ჩემი ზურაბი გამიცოცხლე. როსტომმა ასე ქმნა, გაითხარა 12 მხარის სიღრმე ორმო, ჩავიდა შიგ და ჩაიტანა ზურაბიც და იყო შიგ უსმელ უქმელი ღვთის ხვეწნაში. ამავე დროს როსტომმა დაიბარა ქექევაზ კეისრის დიაკონი, სთხოვა წასულიყო ქექევაზთან და ზურაბისათვის უკვდავების წამალი (ანუ წყალი) მოეტანა. დიაკონი მიეგზავნა ქექევაზთან და გადასცა როსტომის დანაბარები. ქექევაზმა უარი ვერ გაბედა, ჩაასხა უკვდავების წამალი თასში და მისცა დიაკონს; ამასთანავე დააბარა, რომ როდესაც როსტომთან მიახლებულ იყო, ფეხი-ფეხზე დაედგა, დაცემულ იყო და წამალი წაექცია, თორემო, სთქვა ქექევაზმა, როსტომს თუ თავის შვილიც თან ეყოლა ცოცხალი, ჩვენ კეისრობას წაგვართმევსო. ეშმაკმა დიაკონმა აასრულა, რაც ქექევაზმა დააბარა: როცა მიუახლოვდა როსტომს, ფეხი-ფეხზე დააბიჯა, თასი ხელიდამ გაუშვა და წამალი წააქცია. როსტომი მიხვდა დიაკვნის ეშმაკობას და ამოაძახა: თუ ამ ორმოდამ ამოსვლა მეღირსა მაგიერს გადაგიხდი შენც და შენს კეისარსაც, რომელსაც, მე რომ არა, ასჯერ შესჭამდენ აქამდი დევ-მხეცებიო.

როსტომი ორმომში დარჩა ათი წელიწადი. ზურაბი მუხლებზე უწევს და მოელის ღვთისაგან მისს გაცოცხლებას. ამ დროს განმავლობაში წვერი ისე გაეზარდა, რომ ფეხებამდი სწვდებოდა. წვერის თმიდამ სიმები დასკვნა, ზურაბს მკლავებზე მოაბა და ჭიანჭური გაიკეთა. ამ ჭიანჭურზე დასტირის ყოველ დღე თავის თავგადასავალს და უკანასკნელს უბედურებას — შვილის მოკვლას.

ათის წლის განმავლობაში ქექევაზის სამეფოს ისე მოედვა დევ-მხეცი და ველური ღორი, რომ მცხოვრებლებს სახლში უვარდებიან და აკვნებიდან სტაცებენ ბავშვებს. შეწუხდა ქექევაზი, არ იცის, რითი უშველოს თავს. მართალია როსტომის ორი ძმა — გივი და გურგენი

მასთან არიან, მარა რა! გურგენი გლახაკია, რაღაც ჩანჩურაა; გივი სხვებრ კარგი და ჭკვიანია, მაგრამ ჭაბუკობა არ შეუძლია; ის ვეზირი რადა ჰყავს ქექევაზ კეისარს. გივს შვილი ჰყავს — ბეჟანი; ბეჟანი ყმაწვილია და ჯერ-ჯერობით იმედი არა აქვთ, რომ ჭაბუკობა შეიძლოს. მეტი ღონე არ იყო; ქექევაზმა გივს სთხოვა, თავისი შვილი გაეგზავნა დევ-მხეცების მოსახოცად. გივმა დაუჯერა ქექევაზს. გივმა თავის ძმა გურგენს დაუძახა და სთხოვა, ბეჟანს გაჰყოლოდა საჭაბუკოდ; ბეჟანი — სთქვა გივმა — პირველად მიდის საჭაბუკოდ, გამოუცდელია, გზა და კვალი არ იცის, შენ სხვებრ არაფრად გამოადგები ბეჟანს, მაგრამ გზას მაინც აჩვენებო. გურგენს შეეზარა წასვლა, მაგრამ უარი ვერ გაუბედა გივს. ბეჟანმა შვილდ-ისარი მოიძარავა, გურგენს საგზალი დააკავებინა და გასწია მინდვრად. გაიხედა ბეჟანმა, შეხედა, რომ მინდორი ველურის ღორით არის სავსე. მიჰყვა ერთი კიდიდამ მეორე კიდემდი, სულ ამოსწყვიტა ველური ღორის ჯოგი. დახოცილი ღორები იმდენი გამოდგნენ, რომ ეშვები რომ ააცალეს, ასი ურემი დაჭვირთა. გურგენი ამ დროს შიშით ხეზე იყო და სეირს უყურებდა. ღორების დახოცვის შემდეგ-კი ხილამ ჩამოვიდა და ეშვების ამოღებას ეხმარებოდა ბეჟანს. როდესაც სახლში წამოსვლა დააპირეს, გურგენმა უთხრა ბეჟანს — გეტყობა ჭაბუკობაში ბიძაშენს — როსტომს არ ჩამოვუარდები, დიდი ჭაბუკი (გმირი) იქმნები. რომ შენისთანა არვინ იყოს, სულ ერთს რამეს გირჩევ: ერანელთ კეისარს — აფროსუანს — მზეთუნახავი ჰყავს, წადი და ის როგორმე იშოვნე, სახელად მზეთუნახავს „მარუჯანი“ ჰქვია.

გურგენმა კარგად იცის, რომ თურანელები და ერანელები მოსიხსლე მტრები არიან ერთმანეთისა და უნდა ბეჟანი გაგზავნოს აქ; ბეჟანს მოჰკლავენ და დღევანდელს ველურს ღორებს მე დავიჩემებო.

ბეჟანმა არ იცოდა გურგენის ამ ნაირი ეშმაკობა, უთხრა ღორების ეშვები ქექევაზისათვის მიეტანა და ეამბნა, თუ როგორ დახოცა მან, ბეჟანმა, ღორები. გურგენს ეს გაუხარდა. ასი ურემი ღორების ეშვები ქექევაზს მიართვა და უთხრა, რომ ყველა მე დავხოცეო. როდესაც ჰკითხეს — ბეჟანი რა იქნაო, გურგენმა დაცინვით მიუგო: ბეჟანი რას იზამდა, როგორც კი დაინახა ველური ღორების ჯოგი, შეეშინდა, უკან გამოიქცა, დაეწია ერთი ღორი, ამოჰკრა ეშვი და გამოჰვატრაო. ქექევაზს ძლიერ ეწყინა ბეჟანის ასე უდროოდ დაღუპვა; გურგენის ასეთი ყოჩაღობა კი ძლიერ გაუკვირდა და ამის შემდეგ დიდის პატივისცემით აცხოვრა. ბეჟანმა იარა, იარა და როცა იყო მივიდა აფროსუან კეისრის სამეფოში. აფროსუანს თავისი ქალიშვილი, მარუჯანი, კოშკში ჰყავს. ბეჟანი კოშკის ძირში მივიდა

გამოიხედა მარუჯანმა, შეხედა ბეჟანს, ბეჟანმაც შეხედა, ძლიერ შეუყვარდათ ერთმანეთი. მარუჯანმა უთხრა თავის მოახლეს, რომ როგორმე ის კაცი (ბეჟანი) სალამოს შემოეყვანა კოშკში. ბეჟანმა მთელი დღე სალამომდი კოშკს უარა ირგვლივ. სალამოს მარუჯანის მოახლემ ნახა და შეიყვანა კოშკში. შეხედვისთანავე ბეჟანი და მარუჯანი ერთმანეთს გადაეხვივნენ და რამოდენიმე ხანი უგონოდ (ბაჟურ) იყვნენ სიყვარულისაგან. მეორე დღეს აფროსუანი გაიგებს, რომ მის ქალიშვილთან ვიღაც შესულა. შეჰკრებს თავის ჯარს და გარს ახვევს კოშკს. გამოდის ბეჟანი კოშკიდან, შეებრძოლება აფროსუანის ჯარს და ანახევრებს, იმოდენს ჰხოცს. ვეზირნი ურჩევენ აფროსუანს თავი დაანებოს ბეჟანთან ბრძოლას, ნება მისცეს ქალიშვილის შერთვისა და შემდეგ რაიმე ხერხით, მოტყუებით მოჰკლას ბეჟანი. აფროსუანი უგონებს ვეზირებს. ეუბნება ბეჟანს, რომ შეერთოს მარუჯანი. ბეჟანს და მარუჯანს უხარიანთ. იხდიან ქორწილს. ღამე, როცა ბეჟანსა და მარუჯანს ერთად სძინავთ, ბეჟანს რკინის ბორკილებს უყრიან. დილას ბეჟანი იღვიძებს, ამჩნევს, რომ ბორკილები უყრია ფეხებში, მისწევ-მოსწევს ფეხებს და ბორკილებს ისე სწყვეტს, როგორც წვრილს ბაწარს. კეისარი და მისი მხლებლები გაკვირდნენ ბეჟანის ღონეზე. იფიქრეს და ამას დაადგინენ: — ბეჟანიღამევე უნდა შეეტყოთ. თუ რითი შეიძლებოდა მისი დაბორკვა. შეაცდინეს ერთი მოახლე, რომელმაც გაიგო ბეჟანისაგან, რომ ბორკილად მას გაუძლებს მხოლოდ მისი შვილდის ძუის ბაწარი. მოახლემ ეს აფროსუანს გარდასცა. ძილში ბეჟანს ხელებს თეძოებზე უკრავენ. დილას იღვიძებს და ჰხედავს, რომ თავის შვილდის ბაწარით არის შეკრული და ვერაფერს ჰშველის თავს. აფროსუანი და მისი მხლებლები თავზე ადგიან ბეჟანს და უხარიანთ, რომ დაიმორჩილეს. ამ დროს ბეჟანი ეუბნება აფროსუანს:

— ნეტავი ხელი ხელთა მქონდეს,
მძიმე ლახტი ხელში მქონდეს,
ერანელთან ჩამარია;
ერთ კაკალი გაგარჩინო,
თურანელში შერცხვენილ ვარ.

აფროსუანი მიუგებს:

— შეხედეთ ბრიყვსა, რეგვენსა,
ხელთა მყავს, გულთა ქაღულობს.

აფროსუანს ბეჟანის მოკვლა უნდა; მას ჰყავს ერთი ვეზირი, სახელდობრ შევლოხა, რომელიც თურანელი იყო და იცნობდა მართლმადიდებლობას, რომ ჰკაბუჯსა და მის ძმებს. მან უთხრა აფროსუანს:

—ნუ მოჰკლავთ გმირსა ბეჟანსა,
სამი ნაწილი (თურანელების) მოკვალით,
ფერი არა გაქვს (შიშით) არც ერთსა.

შევლოხამ ურჩია აფროსუანს, ბეჟანი ჩავსვათ ორმოშიო. თავისი ქალიშვილი მარუჯანო დაავალოს ყოველ დღე ჩაუგდოს ბეჟანს პური, რომელიც თავის-თავად უნდა იშოვნოს, რითაც იქმნება. ეს სასჯელი ეყოფაო, დააბოლოვა ვეზირმა. აფროსუანმა დაუჯერა. მის ქალაქს, რომელსაც „ნართის“¹ ქალაქი ჰქვიოდა, აათხრევენა ორმო და ბეჟანი შიგ ჩასვა და ზემოდამ ქვა დაახურა...

გავიდა ათი წელიწადი მას აქედ, რაც როსტომი ორმოში ზის და ზურაბის გაცოცხლებას ეხვეწება ღმერთს. ამ ხნის განმავლობაში დევ-მხეცი ისევ გამრავლდა ქეჩევაზის საკეისროში. შეწუხებულმა ქეჩევაზმა დიაკონი დაიბარა და უთხრა — წადი როსტომთან, ეგებ როგორმე მოუხერხო და ორმოდამ ამოიყვანოო. დიაკონი წავიდა როსტომთან, დადგა იმ ქვაზე, რომელიც როსტომის სამყოფ ორმოს ეხურა, დააბრაგუნა და მწყურალის ხმით ჩასძახა როსტომს—ამოდი, შე ბებერო, თორემ დევ-მხეცმა შეგვჭამაო. როსტომმა იუკადრისა დიაკონის ამ გვარი საქციელი, ისეთი გული მოუვიდა, რომ მუხლებზე მდებარე ზურაბი, რომელსაც სიცოცხლის ნიშნები ეტყობოდა, გადააგდო და მაშინვე სული დალია. ამოვიდა ორმოდამ. დიაკონს უთხრა სამართებელი მოეტანა წვერის მოსაპარსად და ერთი ტყვიით დატვირთული ვირი მოეყვანა. დიაკონმა ასე ქმნა. როსტომმა წვერი მოიპარსა და შემდეგ დიაკონს უთხრა ვირ ქვეშ დაწოლილიყო. დიაკონი ნება-უნებურად დაწვა. როსტომმა აიღო თავის ხმალი და თქვა: თუ ვე მართლებოდე ამ დიაკონს, ერთის მოქნევით ეს ტყვიით დატვირთული ვირიც გაუჭრია ჩემს ხმალს და დიაკონიც, თუ არა — არაო.

მოიქნია ხმალი, გასჭრა ვირი, დიაკონი და 12 მხარი მიწა. ეს შენ გქონდეს, სთქვა როსტომმა, რადგანაც მეორედ მომაკვლევინე ჩემი ზურაბიო. შემდეგ როსტომი წავიდა ქეჩევაზთან. ქეჩევაზი ორის შვილით გამოეგება როსტომს. როსტომმა ორივე შვილებს თავები ერთმანეთს მიურახუნა და გაუჭყლიტა მამის წინ; ეს იმიტომ, რომ შენც იგრძნო, თუ რამდენად საამოა შვილის მოკვლაო, უთხრა როს-

¹ ნართის ქალაქი ეხლაც არისო, მითხრა ამის მოამბემ.

ტომმა ქექვევას. როსტომის გვარეულობას ჰქონდათ „საწუთრის უმ-
ნი“. როდესაც იმაში ჩაიხედავდნენ, ქვეყნიერობას ხედავდნენ. ჩაი-
ხედა როსტომმა, დაინახა, თავისი ძმისწული ბეჟანი ორმომი ზის
ნართის ქალაქის ახლო. შეწუხდა როსტომი, გადასწყვიტა ბეჟანის
განთავისუფლება. იშოვნა ექვსი ჯორი, 12 ჭაბუკი, რომელნიც ტო-
მრებში ჩასვა და ისე აჰკიდა ჯორებს. მივიდა ნართის ქალაქს. აქ
ბეჟანის ცოლი შეხვდა როსტომს. ქმარს გარდასცა, რომ დღეს
ერთი კაცი მოვიდა ჩვენს ქალაქში, შენ ძლიერა გგავსო. ბეჟანმა
უთხრა — სთხოვე ჩემ მაგიერ, რომ რაიმე ნიშანი გამომიგზავნოსო.
ქალმა, ბეჟანის ცოლმა, უთხრა როსტომს, რაც მის ქმარმა დააბარა.
როსტომი, როცა დარწმუნდა, რომ ქალი ბეჟანის ცოლია, ატანს ბე-
ჟანთან საცერს (ცერის ბეჭედს), წერილს და ერთს ქათამს. ბეჟანი
იცნობს მის ბიძა როსტომს, რომელიც წერილით ჰპირდებოდა. რომ
ამდამ მოვალ 12 ჭაბუკით და გაგათავისუფლებო. ბეჟანის ცოლი,
როსტომის ჩვენებით, ცეცხლს ანთებს ორმოს ახლო, რომელშიაც
ბეჟანია ჩამწყვდეული. დაღამებულს როსტომი მიდის ბეჟანთან და
მიჰყავს 12 ჭაბუკი. ამით უნდა ახადონ ორმოს ქვა, რომელიც ახუ-
რავს ბეჟანს. მოჰკიდეს ხელი, ვერ ასწიეს ქვა. მაშინ როსტომი მარ-
ტო ჰკიდებს ხელს ქვას, გაისვრის აფროსუანის კოშკისაკენ, ქვა კოშკს
ზღდება, თავსა უტეხს, მერმე კლდეს ხვდება, უკან ბრუნდება და შუა
გულ ნართის ქალაქს ანგრევს. ბეჟანი ორმოდამ ამოჰყავთ და მი-
დიან სახლში. აფროსუანი იგებს ამას, ედევნება უკან თავის ჯარით;
დაეწია როსტომს და ბეჟანს, რომელთაც აფროსუანმა შესძახა, დამ-
ნებდით, თორემ ამოგზოცავთო. როსტომმა ბეჟანს და 12 ჭაბუკს
უთხრა განეგრძოთ გზა, აფროსუანს მარტო მე დაუხვდებით; ამავე
დროს; როგორც პატარა წყნელი, ისე ამოთხარა ნაძვი; წვერიდამ
ხელი გადაუსვა ნაძვს და ერთი შტო არ შეარჩინა. ეს ნაძვი ესროლა
ცხენზე მჯდომ აფროსუანს. ნაძვმა უნაგირ ქვეშ გაიარა, დაიტანა აფ-
როსუანის კალთები, ერთის ბოლოთი მიწას დაესვა და აფროსუანი
ცხენიანად მიაკრა მიწას. მისი ჯარი დაესია აფროსუანს და უნდათ
ახსნან მიწიდან. ამასობაში როსტომი და მასთან მყოფნი კარგს მან-
ძილს გადიან. აფროსუანი თავის ჯარით სახლში ბრუნდება. როს-
ტომი და ბეჟანი მოაღწევენ ქექვევას კეისართან. ბეჟანი გულ მოსუ-
ლია თავის ბიძა გურგენზე, რომლის გამოისობითაც იგი ერანელთ
ჩაუვარდა. ხელში; როსტომს უთხრა — ბიძა ჩემო, გურგენი უნდა
მოვკლაო. როსტომმა არ მოუწონა, როგორ გირჩევ ჩემის ძმის მოკვ-
ლასო. როსტომი და ბეჟანი ნახულობენ ქექვევას კეისარს, გივს და
გურგენს, რომელნიც ძლიერ მოხუცებულან, ეთხოვებიან მათ და მი-
დიან ყარაიას მინდორში საცხოვრებლად. როსტომი მოხუცდა; ჭაბუ-

კობს მარტო ბეჟანი. როსტომი დღეც კარავშია და ღამეც. დევებს გაუგიათ ეს, რომ როსტომი მოხუცდაო. ერთი დევი მოდის როსტომის კარავთან და უძახის — აბა გამოდი როსტომ საჭიდაოთო. როსტომს ეწყინა, რომ დევი მის კარზე მოდის და საჭიდაოთ ითხოვს. მაგრამ რას იზამს, უარს ვერ ეტყვის, თორემ უარესი სირცხვილია. ეჭიდება როსტომი დევს, — დევი ამარცხებს. როსტომმა სთხოვა ხვალ კიდევ მობრუნებულყო საჭიდაოდ და თუ ხვალაც წამაქციე, მაშინ რაც გინდა, ის მიქენიო. საღამოს ბეჟანი მოდის ნადირობიდან; როსტომი ეტყვის დღევანდელს შემთხვევას დევისა და მის შორის და სთხოვს ხვალ სახლში მოიცადოს და დევს შეეჭიდოს. ბეჟანი რჩება სახლში. დევი მოდის დანიშნულს დროზე და უძახის როსტომს — გამოდი ღამეჭიდეო. როსტომის ტანისამოსში დევთან გადის ბეჟანი. ეჭიდა დევს — დასცა ბეჟანმა. შემოხედა დევმა ბეჟანს — შენ როსტომი არ უნდა იყოო. ბეჟანმა მიუგო — ჩვენ ისეთი გვარისა ვართ, რომ დღეს რომ მოხუცებული ვართ, ხვალ ვყმაწვილდებიოთ, გუშინ ბებერი ვიყავ, დღეს ხომ ხედავ ყმაწვილი ვარო. დევი იმიტომ არის დევი, რომ დაიჭერა და წავიდა. ამიერიდგან როსტომი აღარ ჭაბუკობს. ის განუშორებლივ სცხოვრობს მის ძმისწულ ბეჟანთან¹.

1887 წ.

¹ ლეგენდა არ უჩვენებს როსტომის სიკვდილსა. უნდა შევნიშნოთ, რომ ამირანისა და როსტომის ამბავს არაკადაც ამბობენ და ზღაპრადაც.

მდაბიო ხალხის მკურნალობა სვანეთში

(პატარა ფელეტონი)

ჩემდა სამწუხაროდ ეს წერილი სრულს ცნობებს ვერ მისცემა ცნობის მოყვარე მკითხველს სვანების მკურნალობაზე, თუმცა ცდა არ დამიკლია მის შეტყობისათვის. ვერც ნათესაურმა დამოკიდებულებამ, ვერც ნაცნობობამ ექიმებთან და ვერც სხვა ღონის-ძიებამ ვერ გასჭრეს და ვერ გაამჟღავნებინეს ჩემთან სვანების ექიმებს თავიანთის ხელობის ყოველივე საიდუმლო. მოგეხსენებათ, მაგისტანა ხალხში, როგორც არიან სვანები, ექიმობა ლუკმის მომცემი ხელობაა. ამ ხელობას, ე. ი. მდაბიო ხალხის მკურნალობას, ერთი ზნე სჭირს: თუ იგი სხვამ გაიგო, ესეც მალე ისწავლის ამ ხელობას, როგორც ადვილს და მარტივს საქმესა, და ამ ნაირად ართმევს ლუკმას პირველს მცოდნეს. ეს არის მიზეზი, რომ ექიმობის ცოდნა მარტო ერთს ოჯახში, ერთს თემში ტრიალებს რამოდენიმე ათი და ასი წელიწადი. ექიმი მამა შვილს უანდერძებს თავის ხელობას, როგორც სამკვიდრებელს და თუ შვილი არა ჰყავს — ცოლს. იშვიათია, რომ ძმამ ძმას განუზიაროს ექიმობის ცოდნა. ცხადია ამის გამო, რა ძნელია გარეშე კაცისათვის ექიმობის დაწვრილებით შეტყობა. ასეა, მაგრამ სულ არააობას მაინც ვარჩიე, ის განუზიარო მკითხველებს, რის შეტყობაც მოვახერხე.

სვანეთში ექიმობაში ძალიან განთქმულნი არიან „გვიჭიანები“, რომლებიც სცხოვრობენ თავისუფალ სვანეთს, ლატალის საზოგადოებაში, სოფელ იფხს. აი რა მიაბზო ბექმურზა გვიჭიანმა, რომელიც პირველ ექიმად ითვლება სვანეთში, თავიანთ ექიმობის სწავლის შესახებ.

ძველის-ძველად — სთქვა ბექმურზამ, ერთი ჩვენი წინაპარი ყორეზე მჯდარა; ახლო გველს გამოუვლია, გვიჭიანს ქვა დაუცია

და გველი ზედ შუაზედ გაუწყვეტია. შუად გაწყვეტილის გველის ნახევარი (თავისკენ) ახლო ბალახებში შეცოცილა, მოუჭრია, რაღაც ბალახი, წამოიღია იქ, სადაც თავისი მეორე ნახევარი ეგდო, ბალახი გაწყვეტილ ადგილზე მიუტყებებია, მერე აბრუნებულა და ბოლო მიუდგია ბალახისათვის. ამ ნაირად ეს ბალახი ორად გაწყვეტილ ნახევრების შუა მოუტანებია. რამდენისამე ხნის შემდეგ გველის ნაჭრები ერთმანეთს შეჭხორებია და გამთელებული გველი თავის გზაზე წასულა. გვიჭიანს ამისათვის თვალყური უდევნებია. გველი ისევ მოუკლავს და მოუძებნია იმ გვარი ბალახი, რომელიც მარტო ჩვენ ვიცით და რომელიც უებარი წამალი გამოდგა ჭრილობისათვისაო.

როდესაც ვკითხე, რატომ ამ ბალახს სხვებს არ უმკლავებთ-მეთქი, ბექმურზამ გაიცინა და მითხრა: „ჩვენ რომ ეს ბალახი სხვას გავუძეღვინოთ, ჩვენ რილასი მაქნისი ვიქმნებითო“.

მართლა და გასაოცრად მალე და უებრად არჩენენ გვიჭიანები ძძიმე ჭრილობას ამ ბალახით. იქ, სადაც მეცნიერებით აღჭურვილი ექიმი დანას და ხერხს იხმარებს, რომ ძძიმედ დაჭრილს დაშავებული ასო მოჰკვეთოს, გვიჭიანები ამ შესანიშნავის ბალახით რამოდენსამე კვირას და თთვეს არჩენენ. მაგალითი ვიცით, რომ ქუთაისის სამკურნალოში ერთი ფეხ-მომსხვრეული სვანი შეიყვანეს და ექიმებმა გარდასწყვიტეს, ფეხი უნდა მოვჭრათო. სვანი არ დათანხმდა, გასწია გვიჭიანთან, რომლის წყალობითაც დღეს ამ სვანს ერთის მაგიერ ორივე ფეხები აბია.

ამ ბალახის გარდა ყველა სვანეთის ექიმები თითქმის ერთს წამალს ხმარობენ: ბალახეულობას, თუ სხვას. სვანის ექიმი, მართალია რომ ვსთქვათ, დოსტაქარია და არა-რა სხვა. შიგნით ავად-მყოფობისა ან არაფერი იცის, და ან სულ ცოტა. გადამდებ სნეულებათა წამლობა ხომ თავშიაც არავის მოუვა სვანეთში, რადგან, სვანის აზრით, ამ გვარი სენი ღვთის მოვლენილია (ღერმეთი მეფშდვე) და ღმერთს თუ უნდა მოარჩენს ავადმყოფს, თუ არა და მოჰკლავს, წინ ვერავინ ვერ დაუდგება.

იარის, ჭრილობის მოსარჩენად სვანის ექიმები ხმარობენ: ერთ ნაირ საფხეკ თეთრს ქვას, ნაძვის ფისს (ორივე ესენი ჭრილობას აწმენდენ, დალობას უშლიან ხორცს), მარგი მუშკს, რომლის თვისება, ალბად, ყველას ეცოდინება; „კირბილ“-ს (Порошокъ) ე. ი. ბალახების ფოთლებს, რომელთაც გახმობის შემდეგ ფშვნიან და ფქვილად გადაქეუულს წყულულზე აყრიან. „კირბილ“-ი სამ ნაირი იციან: ერთი ჭრილობას, წყულულებსა სწმენდს, ასუფთავებს, მეორე აშრობს და მესამე არჩენს; „ჭილ“-ს, ე. ი. სხვა-და-სხვა ბა-

ლახების ძირებს; იციან ხუთ ნაირი „ჭილ“-ი: ერთს ხმარობენ მამინ, როდესაც ტანზე ნატკენი ადგილი დაუმწიფდება და ბალღამი დაუწყებს დენას; მეორე ნაირი „ჭილ“-ი (მაგალითებზე, წამთვრი ძირ) ამწიფებს გასიებული ადგილს; მესამე — ბალღამის გამოსასვლელს მილს აფართოვებს და ასუფთავებს; დანარჩენი ორ ნაირი „ჭილ“-ი იარას, ჭრილობას არჩენს.

იციან მალამო. აიღებენ ღორისა და თხის ქონს, ფისს, წმ. სანთელს, კვერცხის გულს; შიგ გაურევენ სხვა-და-სხვა ბალახების ფშხნილს, ყველა ამაებს ერთმანეთში მოადუღებენ და აკეთებენ სვანურ მალამოს. ჭიის წამლად ხმარობენ „ნაყმდელ“-ის (ბალახია) ძირს. ეს წამალი ავად-მყოფს ასაქმებს წინ და უკან. ნაღრძობისა და გატეხილის უებარ წამლად მიაჩნიათ „მელენი“-ს (ბალახია) ძირი. ამ ბალახის ძირს ამოაძრობენ რა მიწიდგან, გაჰფხეკენ, ნაფხეკს ჭინჭზე წააცხებენ და მიადებენ მოღრძობილ-მოტეხილს ადგილს. ეს წამალი აქრობს აგრეთვე სიმსივნეს; ამასვე ხმარობენ გულის ტკივილის დროს სასმელად, ამასაც ფურშუქსავით აკეთებენ.

იციან ხავიწიცი. იარის პირის შესაკრავად ხმარობენ საქონლის ძარღვების ნაფხეკს; თავის ძვლების შესამთელებლად ხმარობენ სპილენძის ნაფხეკს, ბალახებში გარეულს. სვანის ექიმებმა იციან ნაღველების ხმარებაც წამლად; იციან სისხლის გაღებაც.

ყველა ბალახებს, რომლების ფოთლებს, ან ძირებს წამლად ხმარობენ ექიმები, ჰკრეფენ 15 აგვისტომდე, ე. ი. სანამ ნორჩი არის. სვანი ექიმები კარგად არჩენენ ღურბელს, სიქაჩლეს და მჭაველასა. არიან ექიმები, რომელნიც ცვედნების მორჩენასაც ხელსაჰკიდებენ. მაგალითად, მულახის საზოგადოებაში სორეხ დადუანი. ექიმები და ამათგან მორჩენილებიც გვარწმუნებენ, რომ ეს სნეულება ნამდვილად ჰრჩებაო. რას ხმარობენ წამლად — არავის უმჯობევენ. დარწმუნებით ამბობენ ხალხში, რომ ზოგან უშვილოსნობის წამალიც იციანო, ე. ი. ამ წამალს რომ ქალი მიიღებს, შვილი აღარ ეყოლებაო. წამლად სთვლიან ერთ ბალახის ძირს, რომელსაც ისეთი სახე აქვს, როგორც ხელს ხუთთვე თითით. როგორც ეს ბალახი, ისე მისი მცოდნე და მხმარებელი — ექიმი დიდს საიდუმლოს შეადგენს ხალხისთვის. მგონი რომ ეს უშვილოსნობის წამლობა ტყუილად მოგონილი ამბავი არ უნდა იყოს. ამის დამწერს ზმირად გაუგონია მომჩივან ქმრისაგან, რომ რა-კი არც ცოლს და არც მის დედ-მამას არ უყვარვარ, ამისათვის ცოლმა ვიღაცას უვილოსნობა „მოაჭრევიანა“ მოასპობინაო (ლიგზელი ათქვიცნე). ამბობენ აგრეთვე, რომ ამა და ამ ქალს ვიღაცამ „უვილოსნობა ამოაშობინა“ (ლიგზელი ახფიშდვნე). როგორც უშვილოსნობის, ისე მცვედნობის

წამალი, ხალხის აზრით, ვითომ ქალების ხელისაგან გამოდის. ჩა-
დიან ამას, რასაკვირველია, იღუმალ. წინააღმდეგ შემთხვევაში ამ
ბოროტების ჩამდენს დედაკაცებს ხალხი უთუოდ ჩაჰქოლავდა.

სამწუხაროდ, სვანეთში მოწამვლაც იციან. სხვათა შორის, ერთი
საწამლავი რკინის ნაფხეკია, რომელსაც სასმელში აურევენ და ისე
ასმევენ, ვისი მოწამვლაც უნდათ. ეს საწამლავი რამდენისამე წლის
შემდეგ ჰკლავს კაცს.

ექიმის გასამრჯელო ცოტა იციან. პირველ მოწვევაზე ექიმს ეძ-
ლევა ერთი „ლერქვაში“ (1 მან.), რომელსაც „ხეჭიკ“-ს ეძახიან.
ექიმი ავადმყოფთან უნდა იყოს და ამის ხარჯზე სცხოვრობდეს აქა.
თუ ისე მოხდა, რომ მოსარჩენი ექიმისას არის, მაშინ ეს იღებს თა-
ვის და ავად-მყოფის როჭიკს. ექიმს ეძლევა მსუბუქ ჭრილობისა-
თვის 3—8 მანეთამდე; ხანჯლით დაჭრილისაგან, თუ ძვლებამდე არ
არის ჭრილობა დასული, — 10 მან., თუ დაჭრილს ასო გაუხმა —
30 მან., თოფით დაჭრილისაგან, თუ ტყვია ასოშია გასული, ერთი
ხარი; დურბლისა და მჭამელის მორჩენაში — 60 მანეთამდე. მორ-
ჩენის შემდეგ ექიმს საჩუქარი უნდა მიერთოს და თუ რა საჩუქარი
იქნება, კაცზეა დამოკიდებული. თუ დაჭრილობა ისევე განუახლდა—
ექიმმა უსასყიდლოდ უნდა უექიმოს. ექიმს ხალხში დიდი პატივი
აქვს და ყველასია. თუ მტერმა მიიწვია, უარს ვერ ეტყვის ექიმი.
„აქიმ, პაპ ი მუშკიდ-ჩიმიშ ლი“ (ექიმი, პაპი და მჭედელი ყველა-
სიაო), — ამბობს ხალხი. თავის შეგირდისაგან ექიმი იღებს სწავლე-
ბისათვის: ძროხას, ხარს, ცხენს და მეტსაც. ნუ დავიფიწყებთ, რომ
ჯარგი ექიმი მართო მცირედ რამეებს განუზიარებს შეგირდს და არა
მთელს თავის ცოდნას.

საზამთრო გზები სვანეთში

ენგურის ხეობაში მდებარე სვანეთს, რომლის საზამთრო გზებაც ამ წერილში გავაცნობთ მკითხველებს, ჩრდილოეთით უძველეს კავკასიონის დიდი ქედი. ამ ქედზე ზაფხულობით ოთხს ადგილას გადის გზა ჩრდილოეთ კავკასიაში: მულახის საზოგადოებიდან (თავისუფალ სვანეთშია), ჩეგემის (თერგის ქვეყანაში) საზოგადოებაში, მესტიიდან, ბეჩოდან და ჩუბეხევიდან ბახსანის ან ურუსბიევის საზოგადოებაში (ყუბანის ქვეყანაში). პირველის სექტემბრიდან ამ ქედზე რიგით თოვლი უნდა მოვიდეს და ამისათვის 15 სექტემბრიდან, იშვიათის შემთხვევის გარდა, ადამიანის მისვლა-მოსვლა ისპობა მომავლის წლის 15 ივლისამდე. ამ სახით ჩრდილოეთის მხრით სვანეთის საზამთრო გზები გამოუყენებელია.

სამხრეთით სვანეთს ჩამოსდევს ესრედ წოდებული სვანეთის ქედი, რომელიც განზიდულია სამეგრელოს დავაკებამდე. ამ ქედზე, სახელდობრ ლატფარის უღელტეხილზე, მიდის საზაფხულო საცხენო გზა: 15 სექტემბრიდან 15 ივლისამდე ამ უღელტეხილზედაც თუ არ ისპობა, ძლიერ ძნელდება სიარული: ან თოვლი მოდის და მამინ ნამდვილად ზვავის შიშია, ან არა და გზა იყინება და ცხენს ფეხის მოკიდება უჭირს. ქვეითის კაცის სასიარულოდ კი ეს მთა მგზავრს ხელს არ აძლევს, რადგანაც სხვებთან შედარებით გრძელი გზაა. დაგვრჩა სვანეთიდან გამოსასვლელ გზებად ენგურის წყლის ჩამოყოლება ლენხერა-სამეგრელოსკენ, ენგურის სათავედგან ცხენის წყლის ხეობაზე სადადიანო სვანეთისკენ და მუშურის უღელტეხილი, რომელზედაც წარსულს თებერვალს ზვავმა ცხრა მგზავრი იმსხვერპლა.

შევადაროთ ეს გზები და ვნახოთ, რომელი უფრო მარჯვეა და მოხერხებულად. ავიღოთ შუა-გული საზოგადოება ენგურის ხეობაში მდებარე სვანეთისა — მესტია. ვთქვათ, სვანეთიდან კაცი ქუ-

თაისს უნდა ჩავიდეს. მესტიიდან გამოსულმა მგზავრმა უნდა გაი-
აროს ქვემო სვანეთი: ლენჯერი, ლატალი, ბეჩო, ეცერი, ფარი და
ლახამულა, რომლის შემდეგაც იწყობა ესრედ წოდებული „ლენ-
ხერა“ სამეგრელომდე; სამეგრელოდამ მგზავრმა უნდა აუხვიოს და
ქუთაისს მოვიდეს. ხსენებულის გზის გავლას ქვეითი კაცი უნდება
რვა დღეს; ამ რვა დღეში 2—3 ღამე ცის ქვეშ უნდა გაატაროს ლენ-
ხერაში. ამ გზაზე ზვავის შიში არ არის; მხოლოდ გზა, ან უკედ
ვთქვათ, ბილიკი ვიწროა და გამოდრეფნული თოვლი ან ფეხებ
ქვეშ უმტყუნებს მგზავრს და ან ზემოდამ დაეცემა თავზე და ორი-
ვე შემთხვევაში — კი მგზავრი დაიღუპება. როდესაც ამ გზაზე დი-
დი თოვლი ძევს, საჭიროა 8—10 მგზავრმა ერთად მოიყაროს თავი,
რომ თოვლის გაკვალვაში ერთი მეორეს ენაცვლებოდეს. ამ გზაზე
სიარული სვანებს არ უყვართ და თავისუფალ სვანეთიდან ასში
ერთი თუ წავა, რადგანაც ერიდებიან ლენხერაში ღამის თევასა და
მეგრელებსაც არაფრად უქებენ მგზავრის მიღება-პატივსა; ხოლო ეს
მიღება და პატივი ზურგით საგძლის მიმქონ მგზავრ სვანისათვის
დიდი რამ არის. ამ გზაზე მოღრუბლული დღე ვერ დააკავენ
მგზავრ-სვანს. მესტიიდან იგივე მგზავრი ენგურის სათავედამ ქუ-
თაისს მიმავალი გაივლის ზემო სვანეთის შემდეგ სხვა-და-სხვა სა-
ზოგადოებას: მულახს, იფარს, კალას და უშგულს. უშგულიდამ
შეხვდება „ნაკ-ზაგარის“ უღელტეხილი, რომელიც შეუძლება ცხე-
ნის წყლის ხეობაში. მანძილი ნაკ-ზაგარის უღელტეხილზე 15 ვერს-
ზე მომეტებული არ იქნება; მაგრამ მგზავრი მაინც დაღამებამდე
უნდება ღამის სათვე ბინამდე. მგზავრობა არ შეიძლება არც მოღ-
რუბლულს დღეში და არც მამინ, როცა თოვს: გზას დაჰკარგავს და
სადმე ხეობაში ჩაიჩხება. ზვავის შიში სრულიად არ არის. არც
დიდს თოვლს შეუძლიან მგზავრების დაბრკოლება, თუ ისინი ბევრ-
ნი არიან. ცხენის წყლის ხეობაში ერთი ღამე დარჩებიან, შემდეგ
შემოვლენ სადადიანო სვანეთში, აქედამ ლეჩხუმს და ბოლოს ქუ-
თაისს. მგზავრი ამ გზით რვა დღეს უნდება ქუთაისში ჩამოსვლას.
ამ გზის უპირატესობა „ლენხერას“ გზასთან შედარებით ის არის,
რომ ეს გზა უფრო მომეტებულის ხალხით დასახლებულს ადგილზე
მიდის, სადაც სვანებს ნაცნობები ან, როგორც თითონ ეძახიან, კერ-
ძი კაცები ჰყავთ და თბილი ბინა და ვახშამი მზადა აქვთ.

დაგვრჩა სვანეთიდან გამოსასვლელი მესამე გზა — მუშურის
უღელტეხილზე გადმომავალი იმავე მესტიიდან. ამ გზაზე წამო-
სული მგზავრი ქუთაისს ჩამოდის მეხუთე დღეს; მამასადამე, სამის
დღით ადრე, მინამ ლენხერითა და ნაკ-ზაგარით. აი ეს გზის სიმოკ-
ლე და სიმარჯვე ახარბებს მგზავრს სვანს. ავიწყებინებს ქართულს

ანდაზას — „შორი გზა მოიარე და შინ მშვიდობით მიდიო“ და აბედვინებს მუშურზე წასვლას, თუმცა დარწმუნებული არასოდეს არ არის, რომ მუშურის გზას ცოცხალი გადურჩება. „მუშურზე მიმავალს მგზავრს ზიარება პირში უნდა ედვასო“, ამბობს ხალხი მუშურზე უბედურს შემთხვევისაგან დაშინებული.

ავსწერ მუშურის უღელტეხილს და ამ გზით სიარულს. ხსენებული უღელტეხილი სძევს სვანეთის ქედზე, ლატფარის დასავლეთით 10—15 ვერსის სიშორეზე; მუშური ლატფარზე მაღალია. ჩრდილოეთით მუშურის ძირში კალის საზოგადოების (თავისუფალ სვანეთში) სოფ. დავბერი სძევს; სამხრეთით ჩოლურის (სადადიანო სვანეთი) სოფ. მაამი. სოფ. დავბერში დაბინავებული მგზავრი გადააბიჯებს თუ არა ენგურის მარცხენა ნაპირას, მაშინვე შევა მუშურის ღელეში (მუშვრა ტვიბ). მგზავრი მიჰყვება ამ ღელე-ხევს, რომელიც ძირში, სოფლის მახლობლად, ვიწროა და აქეთ-იქით ფერდობები არყის ტყით დაფარული აქვს. ამ ნაირად გაივლის დაახლოებით ორს ვერსს და მივა ცოტაოდენს დავაკებამდე, რომლის ზემოდაც ტყე არსად ხარობს და წინ დევს უტყეო ფერდობები და მუშურის დიდი აღმართი. აქ მცხოვრებლები შემდეგს თავდარიგს იქვრენ: აღმართს უნდა შეუდგნენ ჯიქურ, პირ-და-პირ, განზე გახვევა არ შეიძლება; სადაც წინამძღოლი ფეხს დააბიჯებს, უთუოდ უკან მიმყოლებმაც იმ ადგილას უნდა დაადგან ფეხი; უნდა იარონ კენტკენტად გამწკრივებულბმა, კაკალ-კაკალ, ე. ი. ერთი მეორისგან 5—6 საყენის სიშორეზე უნდა იყოს დაცილებული; ხმა მაღლა და საზოგადოდ ლაპარაკი აკრძალულია. ყველა ეს სიფრთხილე ჰმართებთ მგზავრებს, თორემ ზვავი ჩამოვაო, ამბობენ სვანები. ადვილი წარმოსადგენია, თუ რა საფრთხილო ყოფილა მუშურზე სიარული როდესაც ლაპარაკიც კი ზვავს იწვევს, ე. ი. ლაპარაკის გამო შენძრეული ჰაერი თოვლს ხვდება და ზვავს აჩენს (ეს ფიზიკური კანონი სვანებმა, რასაკვირველია, არ იციან). ამ სიფრთხილით ადიან მუშურის მწვერვალზე, რომელსაც „უბე კილოთარნს“ ეძახიან. სიტყვა „კილოთ“ ქართულად ნიშნავს წვეტიანს კლდეს, ქვას და ან ნაირად „უბე კილოთარნი“ ქართულად იქმნება „ზემო წვეტიანი კლდეები“, რომელნიც მუშურის მწვერვალზე რამდენიმეა. მწვერვალი მუშურისა სიფართოით ძლიერ მცირეა. აქ მოსული მგზავრი ნახევრად გახარებულია, რადგანაც ჩრდილოეთის მხრით გადარჩა ზვავსა, მაგრამ ზვავის შიში მუშურის სამხრეთის ფერდობებზედაც ნაკლები არ არის. რამდენისამე ფეხის გადადგმაზე მწვერვალიდგან სამხრეთისკენ, ე. ი. დაღმართზე იწყება ისეთი ვიწრო გზა, რომ მგზავრის ფეხი ძლივსა თავსდება. სივიწროვის გამო

ამ ბილიკისათვის სვანებს „დახლა სვიკვ“-ი (თხის ზურგი) დაურქმევიათ. აღმოსავლეთ-დასავლეთით „დახლა სვიკვ“-ს ხრამები აქვს. თუ მგზავრს რომელისამე მხრისკენ ფეხი გადუცილდა, დაიღუპება, ზვავს მოსწყვეტს და შიგ ჩაიფლობა ზაფხულამდე, ე. ი. თოვლის დადნობამდე.

„დახლა სვიკვ“-ს ქვემოდ იწყება „კიჩხილდ“-ი (პატარა კიბე), კლდე, რომელზედაც ისე უნდა ჩაიაროს კაცმა, როგორც ნამდვილს კიბის საფეხურებზე; კიდევ ნახევარი ვერსი საშიში გზა და მგზავრი მიაღწევს ტყის თავს, სადაც არაფრის შიში აღარ არის. მარტო აქ შეუძლიან მგზავრს თავისუფლად ამოისუნთქოს. ჩაათავენს ტყეს და კიდევაც შედის ჩოლურის საზოგადოებაში. მუშურზე გაზაფხულის პირადაც დაიარებიან. ამ დროს მზე დღისით თოვლის ზედაკანს ათბობს, ღამე-კი იმდენად ჰყინავს, რომ კაცს იმაგრებს და მგზავრი ისე დადის თოვლზე, როგორც ფიცრის იატაკზე. მხოლოდ საჭიროა მგზავრმა მუშურზე გასვლა-გამოსვლა მზის მაღლა ამოსვლამდე მოასწროს, თორემ თოვლი ჩაუტყდება გზაზე და ზვავს გააჩენს. ეს რომ არ მოხდეს, გაზაფხულის მგზავრი ყოველთვის ღამე ზოგზაურობს.

1887 წ.

სვანების საიქიო

(ეტიმოგრაფიული წერილი)

საიქიო სვანებს თავისებურადა აქვსთ წარმოდგენილი; იგი ვრცელი მინდორია, დაფარული მწვანე და მუდამ ნორჩის ბალახით. ზემოდამ ცა აფარია, აქვს ერთი კარი სულების შესასვლელი. ცხონებულნიც და წაწყმენდილნიც, ანუ, სვანურიდამ რომ პირდაპირ გადმოვთარგმნოთ, კარგის სულისა და ცუდის სულის კაცები (ხოჩა ი ხოლა ლაქენა მარე) ამ კარში შედიან. იქ—კი ცხონებული კარგს „ლაქუნთესკენ“ (სულის ადგილი, ან სასულეთი) უხვევს, წაწყმენდილი — კი — გლახა „ლაქუნთესკენ“. კარგი სასულეთი, ან ქართულად სამოთხე, ამ ნაირად არის მოწყობილი: როგორც ნათქვამია, გაშლილია ტრიალი მინდორი; შუაში ბრძანდება ქრისტე, რომელსაც წინ უდგას გრძელი და მუდამ აუღებელი ტაბაკი, სხვა-და-სხვა სანოვაგით სავსე. იქაურობას მზე ანათებს; სადაც ქრისტე ბრძანდება, იქ უფრო გაბრწყინებულია მზით და ამიტომაც ხალხი ეძახის „მ უარს“ (მზიანი). ქრისტეზე დაშორებული ადგილები სამოთხისა მკრთალად არის განათებული, თითქო იქ მზე ღრუბლებიდან იყურებოდეს და ამიტომ იმ ადგილს ჰქვია „მულირ რიჰაარ“ (მკრთალი სინათლე). ხორავით სავსე ტაბაკს შუაზე ქრისტე უზის, აქეთ-იქით ცხონებულნი. როგორც ქრისტე, ისე სულნი მიცვალებულთა ჰკმაყოფილდებიან ყურებით, ხორავის დასუნვით, რადგანაც აქ სმა-ჰამა არ შეიძლება. თვითოეულს სულს მიცვალებულისას რომელიც ღირსი გამხდარა ქრისტეს ტაბაკის მონაწილეობისა (ქრისტეე ტაბაგდუვ ჯიგად), წინ უწყევია სააქაოს იმის ჭირისუფალთაგან, ან თავისს სიცოცხლეშივე თავისის ხელით დამზადებული საკურთხი; ეს სრული მისი საკურთხებაა; მიზიარ-მოზიარება საკურთხისა, ან ნაკურთხ სანოვაგისა აქ იშვიათია, თუმცა ახლო ნათესავეებში არც

უიმისობა არის. ეს-კია, რომ თვით გაჭირებული სული უფროთხის სხვის სამადლო საკუროთხს, რადგანაც ერთი, რომ თავმომწონე სულისათვის ეს, ცოტა არ იყოს, სასირცხვილოა და მეორეც საყვედურს გამოიწვევს იმისაგან, ვინც თავის წილს საკუროთხს უზიარებს.

მიცვალებულთა სულნი, წაწყმენდილნიცა და ცხონებულნიც, სვანებს წარმოდგენილი აქვსთ, როგორც ლანდები. იმათ ის ტანისამოსი აცვიათ, რომელიც ჩაპყვათ საფლავში და ან ის, რაც შემდეგში ეკუროთხათ, თუ-კი ეს უმჯობესია. თუ მიცვალებულს რამდენჯერმე ეკუროთხა ახალ-ახალი ტანისამოსი, მაშინ ამ ახალს თვითონ ჩაიცვამს და გამონაცვალს უჭირისუფლო, გაჭირებულს სულს გარდასცემს „მადილი გუულა“ (მადლის გულისათვის). ორი წყვილი ტანისამოსი მიცვალებულისათვის საჭიროა და ჭირისუფლებისათვის სავალდებულო: ერთი, როგორც ნათქვამია, საფლავში უნდა ჩაპყვეს და მეორე შემდეგში ეკუროთხება, თუ კაცმა თავისს სიცოცხლეშივე არ იკუროთხა ეს მეორე წყვილი ტანისამოსი. რაც ამაზე მეტი იქნება, ის სასიამოვნოა მიცვალებულისათვის და სარგო ჭირისუფლებისა, რადგანაც მადლიერი სული მაგიერს სიკეთეს გარდაუხდის ჭირისუფალს, რაც ქვემოდ იქნება ნაჩვენები. მამაკაცს საიჭიოსაც, რასაკვირველია, თან ახლავს ყველა იარაღი, დედაკაცს — თავის სამკაული. მიცვალებულთა სულეები სასულეთში, ამ ტრიალს მინდორში, როცა უნდათ დასეირნობენ, როცა უნდათ ტაბაკს უსხედან და ქრისტეს „ყურებით სძლებიან“ (ქრისტევე ლისგდინ იბზიხ) და ეს შეადგენს იმათს ნეტარებას. ერთმანეთში მუსაიფობენ დაბალის ხმით, ერიდებიან ყოველს გვარს ხმაურობას. ზმირად აქვსთ მუსაიფი თვით ქრისტესთანაც. ეს გახლავს სვანების სამოთხე, სადაც განისვენებენ „სულნი მართალთანი“, საღმრთო წერილის სიტყვით.

კარგის სასულეთის მოშორებით არის ერთი კუნჭული, სადაც განუწყვეტლივ წყვდიადი ჰსუფევს (მუშვირ უტკვინ). აქ არის სხვათა შორის ფისის ტბა (ფისემიგვიბ). ეს არის გლახა სასულეთი, ანუ ჩვენებურად ჯოჯოხეთი (ხოლა ლაქუნ). ეს არის სამყოფი წაწყმენდილ სულებისა; იგინი ვერა ჰხედავენ ვერც ქრისტეს, ვერც იმის ნათელსა და ტაბაკს. ისე ბნელა, რომ ერთი მეორეს ვერ არჩევს. ზოგის აზრით, საკუროთხი ამათაც მოსდით, მაგრამ ყველაფერი უშნო და უგემურია, რადგანაც სიბნელეში უნდა მოიხმარონ (სვანს დიდ სირცხვილად მიაჩნია ამ ქვეყნადაც სიბნელეში სმა-ჭამა). ზოგის აზრით, ამათთვის დამზადებული საკუროთხი ქრისტეს განკარგულებით ურიგდებათ იმ ცხონებულს სულებს, რომელთაც ამ ქვეყნად ჭირისუფალი არავინ დარჩენიათ, რომ საკუროთხი დაუმზადოს თავის

დროზე. სვანებს სხვათა შორის ისიცა სწამთ, რომ, თუ ჭირისუფალ-
ნა საკუთხი გაუხშირა წაწყმედილს სულს¹, უკანასკნელს ქრისტე
შეუნდობს ცოდვებს და სამოთხეში გადიყვანს. ესევე შესაძლებ-
ლია, თუ ცხონებულმა სულებმა შესთხოვეს ქრისტეს, რომ რომე-
ლიმე წაწყმედილს სულს შეუნდოს ცოდვები (ქრისტე ლოხხვაამ-
ნი, ლახსარვინი). ფისის ტბაში ჩაცვივუნლნი არიან მირონის გამ-
ტეხნი.

მკითხველი ჰხედავს, რომ სვანების ჯოჯოხეთი ან სასულეთი ისე-
თი საშინელება არ არის, როგორადაც იმას აგვიწერს ხოლმე ჩვე-
ნი სარწმუნოება, ე. ი. სვანეთის სასულეთში არ არის „ცეცხლი გე-
ხისა“ და დაუშრეტელი კუპრის ტბა-მდინარეები, ქაჯ-ეშმაკთა ლე-
გიონი, გველ-ვეშაზნი და სხვანი მრავალნი. სვანების კარგი სასულე-
თიც, ან სამოთხე ბევრად ჩამოუვარდება ქრისტეს სასულეველსა.
შესანიშნავია, რომ სვანების სამოთხეში მამა ღმერთს ადგილი არა
აქვს და სული-წმიდის ხსენება სულ არ არის. სვანი არასოდეს არ
გაურევს ღვთის მსხვერპლს მიცვალებულის საკუთხს. პირველს
ეძახის „სადირბათ“ (საღმერთო) და მეორეს „საქუნ“ (სულის სა-
კუთხი).

არასოდეს სვანი მამა ღმერთს არ შესთხოვს მიცვალებულის
სულის ცხოვნებას, ეს თითქმის იმისი საქმე სულ არ არის.

სვანების აზრით, მომაკვდინებელი ცოდვა არის მარტო ერთი
მირონის გატეხა (დასთან, დედასთან და დაახლოვებულს ნათესავთან
შეცოდება სვანეთში არავის გაუგონია და ამიტომაც საიქიოს იმის
სასჯელზე ლაპარაკი არსად არ არის), მარტო ამათთვის არის გან-
მზადებული ფისის ტბა. ამ ცოდვის ჩამდენნი საუკუნოდ უნდა
იტანჯებოდნენ ფისის ტბაში და ვერაფერი საკუთხი იქიდან ვერ
იხსნის იმათ. დიდი ცოდვა არის კაცის კვლა და ადგილის საზღვრის
სხვის ადგილში შეწევა. პირველის ცოდვის ჩამდენი საიქიოს ისჯება
იმითი, რომ მოკლულის სული მუდამ უკან დასდევს მკვლელს, დაჰ-
ბღავის და ამითი უწუხებს სულს. მკვლელი სცილობს დაემალოს
სადმე, მაგრამ ვერ ახერხებს, რადგანაც ეს ქრისტეს ბრძანებაა.
სხვის ადგილების საზღვრების მიმთვისებელი, მომპარავი ამნაირად
ისჯება: იმას მუდამ ჰკიდია მიწით სავსე გოდორი და გაუჩერებელი
უნდა ირბინოს. საზღვრის პატრონის გარდა ყოველის მიცვალებუ-
ლის სული მოვალეა დაარტყას მიწით სავსე გოდორს ჯიხი, რომ

¹ წაწყმედილ სულად ვსთარგმნი სვანურ: „ქვინი ლითვეფ“-ს, თუმცა პირდა-
პირ „ქვინი ლითვეფ“ ჰნიშნავს ს უ ლ ი ს დაკარგვას. მაშასადამე, წაწყმედილი
სული იგივე დაკარგული სულია.

მიწა გამოაცვივნოს. ამ ცოდვის ჩამდენმა სულმა სულ უნდა ირბინოს, რომ სადმე არ შეჩერდეს; სხვები ერეკებიან, რომ არ შეისვენოს. ამ ცოდვისაგან ხსნა ადვილი საქმეა. საქიროა სული ან სიზმარში, ან ცხადლივ (რის მაგალითებიც ბევრი გაგვიგონია) გამოეცხადოს ჭირისუფალს, ან გარეშეს ვისმე და გააგებინოს თავისი ცოდვა. ჭირისუფალი მაშინვე უსწორებს საზღვარს იმ კაცს, რომლის მიწაც მითთვისა მიცვალებულმა. ამით იმისი სული დაიხსნება ტანჯვისაგან. ცოდვად ითვლება ქურდობა, მრუშობა, ცილის წამება, პირუტყვის ცემა-დამშევინება, ნამუშევრის წახდენა, უქმე დღეებში მუშაობა, უმწეო ადამიანის დაჩაგვრა და გაჭირების დროს არ-შველა, დიდმარხვის გატეხა და სხვა... სასჯელი ამა და ამათ მგზავსის ცოდვებისათვის ისეთი მსუბუქია, რომ სვანებს აღარ აშინებს. მოხსენებულ ცოდვების ჩამდენი კაცი საიქიოს იმითი ისჯება, რომ ქრისტესთან ახლო მისვლა და იმის აუღებელ ტაბაკთან ჯდომა არ შეუძლიან, საკურთხი—კი მოუღისთ და სასულეთის განაპირას სადგურობენ.

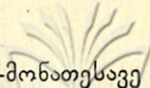
.საიქიოს არ არის სმა-ჭამა. თუმცა სვანი იმის მონათესავე ღარიბს და კარგის არ დამხსოვნეს ხშირად უსაყვედურებს შემდეგის სიტყვებით: იმდენი ღმერთები შენ გაგიწყურეს, რამდენი შენიანი ცოცხალი და მკვდარი მე გამოძლიაო, მაგრამ აქ მკვდრების გაძღომა მაყვედრებელის მხრით სხვა არა არის—რა, გარდა რაიმე საკურთხისა. არც ხორციელი ცოლ-ქმრობა და მუშაობა არის საიქიოს. დანარჩენი თითქმის იგივე ცხოვრებაა, რაც ამ ქვეყანაში, იგივე მხიარულება და მწუხარება, იგივე ნათესაობა და მოყვრობა და ნახევრად იგივე მტრობა გულში, თუმცა ჩხუბი არ შეიძლება. იქ ცოლი ქმარს იცნობს, ქმარი — ცოლს, შვილი — დედ-მამას, ძმა — ძმას, საზოგადოდ ყველა ნათესავეს. ნათესავეები ერთმანეთს შველიან. ეს შველა მაშინვე იწყება, როდესაც მომაკვდავს კიდევ აქვს დრო ამ ქვეყნად ცხოვრებისა. ამ დროს საიქიოდან მოდიან მომაკვდავის ნათესავეები და უჩინრად გარს ახვევიან მომაკვდავს, უცდიან იმის სულისა და ხორცის გაყრას, რომ საიქიოს გაუძღვნენ და იქ უწინამძღვრონ. მომეტებულ ნაწილად მომაკვდავი უკანასკნელს წამებში ჰბოდავს. ამ ბოდვაში ხშირად გამოჟრევეს ხოლმე ნათესავ-მიცვალებულთა სახელებს. ჭირისუფალი ამ დროს დარწმუნებულია, რომ მომაკვდავის სულის წასაყვანად უკვე მოსულან საიქიოდან და ამისათვის, თითქო თვალით ჰხედავდესო, საყვედურს ეუბნება დაუპატიჟებელს სტუმრებს (მიცვალებულთა სულებს): „რა იქნებოდა, ჩვენთვის დაგეტოვებიათ ესა-და-ეს მომაკვდავი; როცა იქნებოდა, ხომ მაინც თქვენთან უნდა მოსულიყო და განა ვერ მოესწრებოდი ამის ნახვას. თუ კი თქვენ გინდათ იმისი ნახვა, განა ჩვენ—კი ერთი-

ათად უფრო არ უნდა ვწუხდეთ, რომ გვტოვებს?... რაკი თქვენ არ მოიშალეთ, იქ მაინც ნურაფერს გაუჭირებთ, თორემ როცა ჩვენც მანდ მოვალთ, უსიამოვნობა მოგვივაო“. ამას გარდა ბევრს ამ გვარებს ეუბნება ჭირისუფალი საიქიოდამ მოსულს სულებს რადგან სევანს საიქიო ცხოვრება ამ ქვეყნიურ ცხოვრებასავითა აქვს წარმოდგენილი. ამისათვის სიტყვით მაინც თითქო სიკვდილი არც-კი ეზარება, ნამეტურ თუ სევანს საყვარელი ვინმე მოუკვდა, რომლის განშორებაც ძლიერ დიდს მწუხარებაში ავდებს. მაგალითად, საყვარელ შვილის დამკარგავი დედა ეხვეწება ქრისტეს, მალე მიიბარე ჩემი სულიო, რომ ველირსო სანატრელ მიცვალებულის „ლინზორალს“ (შეყრას). როდესაც სევანს უნდა, რომ თავისი მობაასე დაარწმუნოს, შემდეგ ფიცსა ჰხმარობს: „თუ ეს ასე არ იყოს, ჩემის სიხარულის (მიცვალებულის) შეყრამც მომსპობიაო!“ (მიშგვა ხიადი ლინზორალუე ამშდახა).

ყოველს წელიწადს სულები საიქიოდამ (ზოგის სიტყვით, საფლავებიდამ) სააქაოს მოვლენ, ჭირისუფალთ ესტუმრებიან. ეს მოხდება ხოლმე ხუთს იანვარს, რომელსაც ხალხი „ადგომ“-ს ეძახის (აღდგომა მკვდართა). ხუთს იანვრიდამ იმის მომყოლ ორშაბათამდე ჭირისუფალი სადილ-ვახშმად საკურთხს უკეთებს მიცვალებულთა და ამიტომაც ამ დროს ეძახიან „ლიფანალ“-ს (ფან-იჭრა); თვით ორშაბათს, როდესაც „ლიფანალ“-ი თავდება, ეწოდება „ლისგვჯინალ“-ი (წაბრძანება სულთა). სევანი არაფერსა ზოგავს, ოღონდ კარგად დაუხვდეს საიქიოდამ მოსულს სტუმრებს; ამას ავალებს ერთის მხრივ პატივისცემა იმის წინაპართ სულებისადმი და მეორეს მხრივ შიში, რადგანაც სევანი დარწმუნებულია, რომ თუ იმან მომდურავი გაუშვა მიცვალებულთა სულები, უკანასკნელნი სასტიკად დასჯიან: მოუვლენენ სნეულებას, მოუკვლენ ოჯახის წევრს, წაუხდენენ ნახნავ-ნათესს, ამოუწყვეტენ პირუტყვს და სხვა მრავალს უბედურებას გადაჰკიდებენ. ამ ნაირად სევანის გულში პატივისცემა და შიში ერთმანეთშია არეული და ცხადია, რომ ეს შესაძლებელს ყველაფერს მოაქმედინებს სევანსა. სევანიც ასე იქცევა. ამ დროს იმისი სახლი არა ჩვეულებრივ სუფთავდება, ოჯახის ჭურჭელ-ავეჯეულობა ხელახლად იწმინდება და ირეცხება; ჰყავს მომზადებული, ამ დროისათვის მიჩენილი და გასუქებული, საკლავი, არაყი, ყველი და სხვა ხორავი, რაც სევანეთში საუკეთესოთ მიაჩნიათ და იშოვება. რაც უნდა ღარიბი იყოს სევანი, ამ წესს თავიდან ვერ აიცილებს; იგი რჩეობს მთელი წელიწადი შიშველ-ტიტველი, მშიერ-მწუხრვალი იაროს, მინამ „ლიფანალ“-ში რამე დააკლოს სულებსა და რომ დააკლოს, განა ჩვეულება და სოფლელნი ამას გააბედვინებენ! ნაკ-

ლებად მომზადებულს სვანს თავიანთ მიცვალებულთა მისაღებად სოფელი არა თუ უსაყვედურებს, ძალასაც იხმარს, რომ კარგი საკურთხი (ლექვარი-ლექვანე) გაამზადოს. გულ-ნაკლული სულები მეზობლებს გამოუცხადებენ ძილში თუ ცხადლივ სამდურავს და მეზობელი მაშინვე მიუვარდება ხოლმე უმადურს სვანს და ბრძანების კილოთი ეუბნება — სული ამოიძროს და იმის წინაპართა სულები-კი მომდურავი არ გაუშვას. რა სჯის მეზობელს, რომ ძალას ატანს, რომ იმისმა მეზობელმა თავისი მიცვალებულთა სულები მომდურავი არ გაუშვას? ერთი ისა, რომ სვანის აზრით მომდურავი სულები უპატივცემულო ჭირისუფალს დასჯიან, ვთქვათ, სნეულებით და ეს სნეულება მეზობლისაგან შეიძლება მეზობელს გადაედოს და ამ ნაირად მეზობლის წყალობით ესეც დაისჯება; მეორე ისა, რომ თუ საიქიოს ვინმე მშვიერია, იმისი მახლობელი, მაგალითად, მეზობლები, იძულებულნი არიან თავიანთ საკურთხილად რამე უზიარონ და, მასასადამე, უნდა დააკლონ თავიანთ მკვდრების სულებს. სვანს—კი ისა სურს, რომ რასაც თავის მიცვალებულებს უკურთხებს, იმათვე ჰქონდეთ, თორემ შეიძლება მშვიერ-მწყურვალნი დარჩნენ. ხშირად გესმის კაცს საყვედური მეზობლისა მეზობლისადმი. შენ ასეთო და ისეთო, არ იცი, რომ შენი მშვიერი მიცვალებულები სულს უწუხებენ ჩვენს მიცვალებულებს და არაფერს არგუნებენ (დემის ხამლოვის)? ვსთქვათ, სვანი გადაშენდა, იმისი ქონება ფასით თუ ნათესაობით სხვის ხელში გადავიდა. მთელი სოფელი, საზოგადოება თვალ-ყურს ადევნებს, რომ პარტახის ეხლანდელმა პატრონმა გადაშენებულ ოჯახის მიცვალებულთ არაფერი საკურთხი არ დააკლოს, თორემ სოფელი ჩაერევა ამ საქმეში და ძალა-უნებურად გააკეთებინებს შესაფერს საკურთხს ამოწყვეტილის ოჯახის ქონების ახალს პატრონს. ამას სჩადის სოფელი ისეც იმისთვის, რომ გაჯავრებული მიცვალებული იმის ადგილ-მამულის არა პატივის-მცემელს მექონეს დასჯის და შეიძლება ამ დასჯამ სოფელსაც ავნოს რამეო.

როდესაც პარტახი სოფელს რჩება, მაშინ ყოველი მოსახლე ვალდებულია თავის მიცვალებულებთან გაუკეთოს იმას საკურთხი. ერთის სიტყვით, ცოცხლებსა და მიცვალებულებს შუა დადებულია შეუშლელი პირობა, რომლის ასრულებას მიცვალებული არა თუ თხოულობს, ბრძანებს კიდევაც. თუმცა მიცვალებულს სრული ნება აქვს უბრძანოს ცოცხლებს, მაგრამ ჭირისუფალი საქმეს აქამდი არასოდეს არ მიიყვანს. არ მიიყვანს იმიტომ, რომ სვანის რწმუნებით, იმისი სიკვდილ-სიცოცხლე, ბედი და უბედობა თავის მიცვალებულთა ხელშია. ამ შემთხვევაში სვანს თვით ღმერთისა ისე არ ეშინიან, როგორადაც თავის მიცვალებულებისა. უბედურია ის

მიცვალებული, რომელსაც ამ სოფლად მემკვიდრე-მონათესავე და ქონება არ დარჩენია. საიქიოს იმისი ცხოვრება უნუგეშოა; შეწუხებულია. იმას ერთი ნუგეში-ლა დარჩენია: შეიძლება მემკვიდრე შემბრალე ვინმე გამოუჩნდეს და ხან-და-ხან თავისის საკურთხილად მცირეოდენი რამ უზიაროს უბატრონო სულსა. ეს სურათი საიქიო ცხოვრებისა ძლიერ სტანჯავს უთვის-ტომო სვანს და ამის გამო ამ სოფლად ძლიერ სწუხს, თუ იმას მემკვიდრე-ნათესაობა არ დარჩა და ამასთანავე თავისი ქონებაც სიცოცხლეშივე გაფლანგა. მემკვიდრედ საკუთრივ საჭიროა ვაჟიშვილი, ქალიშვილი ამ შემთხვევაში მაგიერობას ვერ გასწევს. მართალია, ქალიშვილიც თავისის ქმრის ოჯახში დროგამოშვებით მოიხსენიებს თავისს უძეოდ გარდაშენებულს მშობელთ და თვით იმისი ქმარი საჭირო დროს არ დაივიწყებს სიდედრ-სიმამრის სულელებს, მაგრამ მოიხსენიებს ბოლოს, როდესაც თავისის ოჯახის მიცვალებულთა ხსენებას გაათავებს და მაშინაც აცრუებულად: „თუ რამე გემეტებოდეთ (ეუბნება თავისს მიცვალებულებს) ჩემს სიდედრ-სიმამრსაც უზიარეთ რამე თქვენის საკურთხილად; ეს თქვენთვისაც სამადლო იქნება (მადილ ჯერის) და არც ჩემზე იქმნებიან გულ-ნაკლულნი“-ო, ხოლო ამგვარი მოხსენება საკმარისი არ არის თავმოყვარე სვანის სულისათვის. უმემკვიდროდ სვანი სიცოცხლეშივე სცდილობს, რაც შეიძლება, მეტი საკურთხი გაიკეთოს და ეს მაინც გაიყოლიოს (ალა ეში ამყა) საიქიოს, რომ სიკვდილის შემდეგ სულ უარაროდ არ დარჩეს.

როგორც ნახსენებია, „ლიფანალ“-ში სვანს ფაქიზადა აქვს შენახული თავისი სახლი. სადილ-ვახშმად ამზადებს კარგს საჭმელს-სასმელს. სანამ ჯალაბი ჭამად დასხდებოდეს, სდგამს ტაბაკებს კერიას ირველივ, სადაც სვანის ოჯახი ზის ხოლმე ჭამის დროს. ტაბაკებს სკამები აქვთ მოდგმული უკანიდგან; ტაბაკებზე აწყვია სხვა-და-სხვა ხორაგეულობა, ხორაგეულობაზე ანთებენ წმ. სანთლის ჩხირებს; ხორაგეულსავე გადააყრიან უთუოდ მარილს¹.

თუ რა და რა ხორაგი და რა ფორმის პურებია ამ დროს ტაბაკებზე საკურთხად დამზადებული, არც ამაზე და არც ზოგიერთ სხვა

¹ სვანების აზრით მარილი მიუცილებელი საჭიროებაა აგრეთვე მსხვერპლის შეწირვის დროსაც; მარილს უთუოდ გაურევენ ფქვილში, რომლიდანაც ღვთის შესაწირავი, შესალოცავი პური (ლემზირ) უნდა გამოცხვეს. ეს უკანასკნელი გასაოცრად ჰგავს ძველის რომაელებისაგან ამავე აზრით და მნიშვნელობით მარილის ხმარებას. აი რასა წერს ერთი მკვლევარი რომაელების ძველის ყოფა-ცხოვრებისა: *соль употреблялась римлянами не только для приправы пищи, но имела священное значение, смешиваясь с мукою в жертвоприношениях (molasalsa)*. თ. სვანი.

წვრილმან ცერემონიებზე აქ სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ. რადგან ესენი ავწერეთ 1883 წ. გაზ. „შრომაში“. სადილ-ვახშმობის წინად ხორაგეულობით სავსე ტაბაკები დადგმულია მიცვალებულ მამაკაცებისათვის ცალკე და დედაკაცებისათვის ცალკე. ამ დროს ჯალაბები ამ ადგილას შორდება, სკამ-ტაბაკების უკან მოშორებით დგება, დამზადებულს სუფრას დროებით მიცვალებულთ სულებს უთმობს, რომელნიც ამ დროს უხილავად შემოდინან სახლში და უსხდებიან ხორაგეულობას. ოჯახის უფროსი სხვაზე უფრო ახლო დგას საკუთხ სუფრასთან, ქულ-მოხდილი, ჩუმის ხმით ჩამოსთვლის სახელებს ოჯახის ძველისა და ახლის მიცვალებულებისას და თვითოეულად შენდობას უთვლის. ამასვე სჩადიან თავის გულში, ხმის ამოუღებელივ ოჯახის დანარჩენნი წვევნიცა. ამ დროს დიდი სიჩუმე სუფევს ოჯახში, რადგან ხმაურობა სულებსა სწყინთ. ოჯახის უფროსი თავისას განაგრძობს. იმან ჩამოთვალა ყველას მიცვალებულები, ვინც—კი ახსოვდა, მაგრამ ის ჰვიქრობს, რომ ყველა ძველები ახლა არ გაახსენდება და შეიძლება გულმავიწყრობით ახალიც ვინმე გამორჩა. ამისათვის იგი უმატებს: „რომელ მიცვალებულის სახელიც მე არ ვიცოდე, ვერ გავიხსენო და ვინც ამ ოჯახილამ მახლობელი თუ შორებული შენდობას ინუკვიდეთ (შენდობას ხინკვევდედ), ქრისტემ ყველას შეგინდოთ (გაცხოვნოთ), კარგი ფეხი შამოიტანეთ ოჯახში, კარგი დატოვეთ, თუ რამ თქვენი მოთხოვნილება ვერ ავასრულოთ, ნუ გავგიჯავრდებით და ნუ დაგვსჯით. წარმოიდგინეთ ჩვენი სიღარიბე; თუ რამე ამ ოჯახში იქმნება, ყველაფერი თქვენია და ვინ რას დაიშურებს თქვენთვის; თქვენის სულის მოსახსენებლად დასტოვეთ ეს ოჯახი მშვიდობით, თქვენის საკუთხის განკარგებას და მომატებას არაფერს ვარჩევთ, ჩვენ მოვიკლებთ და თქვენ—კი ვეცდებით საკუთხის არ მოგაკლოთ. გეხვეწებით და შემხიხვეწით, გაისამდრომდი ჩემს ოჯახს ნურას ავნებთ“, და მრავალს რამეებს სხვასაც იტყვის. გაათავეებს ამას ოჯახის უფროსი, რომელსაც ამ დროს „მუშუნდობ“-ს (შენდობის მთქმელი) ეძახიან, დაიხოქებს იქვე, როგორც ის, აგრეთვე ოჯახის წევრებიცა, ატრიალდებიან წალმა და ხორაგთან მივლენ. „მუშუნდობი“ ტაბაკზე არაყის კათხას აიღებს, იქვე თავს წაუქცევს, ერთ ფიჩხა ხორცს, ყველს და პურს მოჰგლეჯს და იქვე ძირს დაადებს. სვანების აზრით, მიცვალებულებმა ამ დროს თავისი სერი გაათავეს და კარში გადიან. ხორაგს ალაგებენ, ხელ-ახლა ტაბაკებს დაიდგამენ (უმისობა არ ვარგა, რადგან მიცვალებულის ნაჯდომ სუფრას ცოცხალი არ უნდა მიუდგეს) და ჩამოირიგებენ ულუფასა.

სად არიან მიცვალებულნი სხვა დროს, ე. ი. სადილ-ვახშმობის დროს გარდა, როცა ივინი საკურთხის მისაღებად დაიარებიან თავთავიანთ ოჯახებში? სვანების აზრით, მიცვალებულთა სულები ამ დროს ერთს ადგილას არიან და თავისი ყრილობა აქვსთ (ლულგარი ლახორ). რაკი ოჯახილამ გავლენ, ამ ყრილობაში მიდის ყოველი სული. იქ იმან დაწვრილებით უნდა უამბოს ყრილობას, თუ როგორ დაუხვდა მას იმისი ჳირისუფალი, ე. ი. კარგის თუ ცუდის საკურთხით დაუხვდა. დამალვა არ შეიძლება. ეს საჳიროა მერმისისათვის: ყრილობა ღირსებისამებრ ან დასჯის, ან არა, ასე თუ ისე მიცვალებულის მიმღებ ოჯახს. ასე გრძელდება ეს ამბავი ხუთს იანვრილამ იმის მომყოლ ორშაბათამდე. ოჯახმა ეს დღეები მშვიდობიანად, უჩხუბრად და უაყალმყალოდ უნდა გაატაროს, დილიდამ დაწოლამდე სულ ზღაპრების თქმაში უნდა იყოს ოჯახი; ზღაპრები ძლიერ სასიამოვნოა სულებისათვის. თუ ოჯახში კარგი ზღაპრები არა ვინ იცის, მაშინ გარეშე მეზობელს მოიპატიჟებენ, თუ კარგი ზღაპრები იცის, რომ იმან სთქვას რამდენიმე ზღაპარი. „იმათ (სულებმა) ხელიმც მოგიმართოს, თუ ერთი ორი ზღაპარი ჩვენს ოჯახში თქვა“, ეუბნება დამპატიჟებელი ზღაპრების მცოდნე გარეშე კაცს. ეს დღეები სწორეთ რომ ზღაპრების სეზონია სვანეთში. რომელ ოჯახშიაც არ შეხვალთ, ყველგან ზღაპრები გესმისთ. მოვიდა ორშაბათიც, მიცვალებულების წაბრძანების დღე (ლისგვჯინალ). ამ ლამეს ერთის წლით ისტუმრებს სვანი მიცვალებულს და შედარებით უფრო კარგს საკურთხს აწყობს იმ რიგით და სახით, როგორც აწერილია ზემოთ. დაიდგა ტაბაკები ხორაგით სავესე, გააღეს სახლის კარები. მოწმინდ-მიწმინდეს ეზო, კარ-მიდამო, მოასწორეს სახლის ახლო თოვლი, რომ მიცვალებული არაფერს „ლაცხიდენს“ (არაფერი აითვალწუნოს). ოჯახის უფროსი „მუშუნდობი“ პირველად სახლში შეუთვლის შენდობას; შემდეგ აიღებს რგვალს ტაბაკს (ფიჩქ), ხორაგით სავესეს, და ქუდ-მოხდილი ნელის ბიჯით გაიტანს კარში. იქ დასდგამს, მოიხსენიებს მიცვალებულებს და შემდეგ სახლში დაბრუნდება. ოჯახი—კი ამ დროს სულგანაბული სდგას სკამებსა და დამზადებულს ტაბაკებს უკან. მუშუნდობი ტაბაკით სახლში დაბრუნდა, მიცვალებულები თავიანთ გზაზე წავიდნენ ყრილობაში. ოჯახი ვახშმად ჳდება. მიცვალებულთა ყრილობა ამ ლამეს საბოლოოდ სწყვეტს, დაისაჯოს თუ არა რომელიმე ოჯახი და როგორ დაისაჯოს. ამ ყრილობის განაჩენს ყოველი ოჯახი გაიგებს წლის განმავლობაში. თუ ოჯახს მეორე „ლიფანალამდე“ არაფერი უბედურება არა

სწვევია, ეს იმასა ჰნიშნავს, რომ თავის მიცვალებულთ კარგად დახვედრია; თუ რომ ეწვია უბედურება და ეს ხომ იმისი ცხადი ნიშანია, რომ ჯეროვანის პატივით ვერ დახვედრია მიცვალებულთ. ხალხის ფანტაზია იქამდის მიდის ამ დღეებში, რომ ღამე არ გაივლის, ოჯახის წევრმა ესა და ეს მიცვალებული არა ნახოს ცხადლივ. ძილში ხომ, რაღა თქმა უნდა, ცოცხლები მკვდრებში არიან გარეულნი. ბავშვებს დაღამებისას გარეთ არ უშვებენ, ვისიმე მშვიერი მიცვალებულის სული აგეკოწიალებათ. სასაფლაოსკენ გამბედავი სვანიც ვერ მიდის ღამე, თუმცა ხანდისხან ამ გამბედაობისათვის ჯილდოსაც იძლევიან.

1888 წ.

სუკათუბი სვანუბის სსოვკუბიღუბან

ენგურის სათუბეზე მობმულია უშგულის სუზოგადოებრის სუბუ-
ლუბო ადგილი, სუხელდობრ „შხარი“. მთელს სვანეთში არსად ისე
არა სუქედუბა პირუტყვი, როგორც აქ დუ ამისათვის არა თუ უშგუ-
ლი, არამედ სვანეთის სხუბ სუზოგადოებანიც იქ გუპრეკუვენ ხოლმე
სუქონელს გუსუსუქებლად. შხარს სიგრძე ექნებუ ხუთი ვერსი, სიგუ-
ნე—კი ნუკლები. აქეთ-იქით მალალი სერები მისდევს. ვრცელი ფერ-
დობები ამ სერებისუ შემოსილია ხშირისუ დუ ნოყიერის ბულახით.
შხარს შუბში ჩამოუდის მდ. ენგური, რომელსაც ნუპირებზეც ცოტად
თუ ბევრად გუშლილი დუ ვაკე ადგილები აქვს. ამ დუვუკებუში მრუ-
ვული მადნეული წყლებიუ, ზოგი კაცის სუსმელი დუ მარგე დუ ზო-
გიც პირუტყვისუ. წრეულს შხარში 200-მდე სუკლავი სუსუქი პირ-
უტყვიუ, უმეტესი ნუწილი უშგულიდგან, დანარჩენი სხუბ სუზოგუ-
დობებიდგან. ასზე მეტი თუვი პირუტყვისუ დანიშნულიუ დუსუკლუ-
ვად მიცვალებულთუ სულის მოსახსენებლად. ამ სუმიწლის გუნმუც-
ლობუში უშგულს არც ერთხელ ამდენი სუკლავი პირუტყვი არ გუუ-
რეკიუ გუსუსუქებლად. მიზეზი ის არის, რომ ამ ბოლოს დროს გუ-
დამდებმუ სნეულებამ — სნებამ (тунф) ბევრი იმსხვერპლუ დუ მი-
ცვალებულის სულს, როგორც მეითხველმაც იცის, სვანეთში ბევ-
რი „სუკურთხი“ უნდუ დუ ამუსთუნუგე შარშანდელის წლის კარგი
მოსუვული ხელს უწყობს უშგულელს, რომ დროით აიცილოს მიუ-
ცილებელი წესი მიცვალებულისუ — „ლუგვან“-ი.

სუსუქ-სუკლავ სუქონელს, რუსუკვირველიუ, თვით მათი პუტრონე-
ბი მწყემსუვენ. სუბ-სუბი მოსახლე შეთუბუნდებუ ერთად დუ რიგ-
რიგად ხუნ ერთი თუბუნი დარუჯობს დღე დუ ღამ დუ ხუნ მეორე. ასე
იქცევიან უშგულელები. გარეშე სოფლები—კი სუმწყემსურს იხ-
დიან, პირუტყვზე ექვსის აბუზის სულირალს. ამ სუმწყემსურს უშგუ-
ლის მწყემსები აგროვებენ, ინახუვენ დანიშნულს დრომდე დუ, რო-

ცა ერთიანად შეაგროვებენ, ჰყიდულობენ საკლავსა, არაყს და შხარში მიდიან მსხვერპლის შესაწირავად. იქვე სჭამენ სადილს. საჭირო ყველს და პურისათვის დაფქულს თავიანთის სახლებიდან წაიღებენ ხოლმე. ამ გვარი სადილი უშგულის საკლავ საქონლის პატრონებმა შხარში გამართეს 23-ს წარსულს ივლისს. მეც გახლდით იქ, როგორც ერთი მონაწილე ამ ნადიმისა.

22-ს ივლისს ოთხი ამორჩეული კაცი კარ-და-კარ დადიოდნენ დაფქვილისა და ყველის მოსაბოჭავად იმ მოსახლეთაგან, რომელთაც საკლავები ჰყავდათ შხარში. ორი დიდი ჯამი დაედგათ საზომად; მოსახლეს ერთი ჯამი წმინდა დაფქული უნდა მიეცა და მეორე ყველი. დაფქულს და ყველს ცალკ-ცალკე გოდრებში აგროვებდნენ. დაღამებამდე მოუნდნენ ამ საქმეს. მეორე დღეს ამავე ამორჩეულმა კაცებმა ერთი უღელი ხარი მარხილს შეუბეს, ზედ მოგროვილი ფქვილი, ყველი და მთაში მათ მოსამზადებლად საჭირო ჭურჭელი დააწყეს და ისე გაუდგნენ გზას შხარში. საკლავად ხარი ჰყავდათ ნაყიდი. ეს ხარი და იმის მოსახარშავად საარაყე ქვაბი მეორე რიგმა კაცებმა წაიღეს; მესამე რიგი კაცებისა არაყის ყიდვას შეუდგა, იყიდა ათის მანეთის არაყი და ესეც შხარისკენ გააქანეს.

'სათის ათზე მე, მრევლის მღვდელი და რამდენიმე სხვა კაცი გაუდგეით გზას მთისკენ სასადილოდ. როდესაც ჩვენ მივალწიეთ მწყემსების ქვაბთან, სადაც სადილი უნდა გამართულიყო, ხარი დაკლული და ნახევრად გატყავებული დაგვხვდა. სამი კაცი ექაჩებოდა საკლავს, სხვები გარს შემოჭხვეწოდნენ და მიშტერებოდნენ, უნდოდათ მალე შეეტყოთ: სუქანია თუ არა დღევანდელი ჩვენი საკლავიო. ორი ხანში შესული ქალი, პურების გამოსაცხობად მოწვეულნი, დიდს ფაცა-ფუცში იყვნენ და შესაძლებელს სიჩქარით აცხობდნენ ყველ-ჩართულს პურებს მწყემსების ქვაბში; იმათ წინდაწინვე იცოდნენ მოსადილეთა რიცხვი და იმდენი პური უნდა გამოეცხოთ, რაც შეიძლებოდა უმეტ-ნაკლებოდ, რადგანაც ხორაგი ყველას თანასწორად უნდა რგებოდა. ორს რიყის ქვაზე ფილაქანი გადაებოგირებინათ, ქვეშიდამ გაგანია ცეცხლი ენთო; ჯერ გახურებულს ფილაქანზე დააცხობდნენ პურებს, მერე ჩამოიღებდნენ და ნაღვერდალში ჩაჰყრიდნენ, რომ კარგა გამომცხვარიყო.

ქალების შორი-ახლო ერთი გოდორი ყველი ხელ-უხლებლივ იდგა. ეს ყველი სადილობის დროს უნდა მოეხარშათ და ისე ჩამოერიგებინათ აქ დამსწრეთათვის. აქვე სამს ქვაზე იდგა საარაყე ქვაბი, რომელშიაც სამი კაცი სიჩქარით ასხამდნენ წყალს ხორცის მოსახარშავად. ცოტა ხნის შემდეგ სიმღერა მოგვესმა. ეს სიმღერა იყო არაყის მომტანთა, რომელთაც სამს ჭურჭელში ჩაესხათ ათი ღოქი

არაყი, დოქები ბეჭზე დაედგათ და რამდენიმე ხელ-ცარიელი იმათი ამხანაგი ამ სვანებს „ნექტარს“ უგალობდნენ. მოიტანეს არაყიც, ხარი გაატყავეს, ხორცს ქვაბში ადგამენ მსხვილ ასო-ასო აჭრილად, ქალები კვლავ კიდევ აცხობენ და აცხობენ პურებს. ამ დროს მღვდელსა და ხალხს შუა ცოტა ლაპარაკი მოხდა. ძველის ჩვეულების ძალით მღვდელს დაკლულის ხარის ღვიძლი უნდა წაეღო ესრედ წოდებულ წმ. გიორგის ქვასთან (ჯგირაგი ბაჩ), რომელიც ჩვენგან ორის ვერსის სიშორეზე იქნებოდა, მახლობლად ენგურის სათავეში მდებარე მყინვარისა; აქ უნდა ეწირა და ეს ღვიძლიც უნდა შეეწირა „მთის“ წმ. გიორგისათვის (ლახვა ჯგირაგ). ნაწირევს მღვდელი აქვე უნდა დაბრუნებულიყო სადილად და ღვიძლიც თან უნდა წაეღო, როგორც იმისი საკუთრება, კერძი. მღვდელმა ხალხისაგან ნაჩვენებ ქვასთან წასვლის უარი სთქვა, რადგანაც იქ წირვა შეუძლებელიაო. ეს ხალხს არ ეჭაშნიკა და მკვახე სიტყვები გააგონა მღვდელს. მაშ სადილს უშენოდაც შევქამდითო და, თუ არ გვიწირავ, არც საკლავის ღვიძლს მოგცემითო; შეხვეწით ჩვენც-კი შევეხვეწებით „მთის“ წმ. გიორგის და ვითომ შენს სიტყვებს რად უფრო იბრინებს ჩვენს ლოცვაზეო და სხვა ამ გვარები. ზოგმა ოხუნჯობა დაიწყო მღვდლის შესახებ და ყურშიაც—კი გააგონეს დასაციინი სიტყვები. ამბობდნენ, უთუოდ ჩავაცივდეთ, რომ მღვდელი წმ. გიორგის ქვასთან წავიდეს და მერე თუნდ ნუ გვიწირავს, სადილად მარტო იქ წასვლა ღირს ამ სიტყვითო. აქ მეც გავერიე, რასაკვირველია, მღვდლის მხარე დავიჭირე, ვუთხარი ხალხს, რომ წირვა ქვასთან შეუძლებელია და ლოცვა—კი შეიძლება აქაც გადაიხადოს და ღვიძლი წმინდა გიორგის შეალოცოს, ღმერთი ლოცვას ყველგან გაიგონებს-მეთქი. ხალხი როგორც იყო ამაზე დავიყოლიე, მაგრამ მღვდელმა აქ ლოცვაზედაც ყოყმანი დაიწყო. იმისის აზრით, არც ლოცვა შეიძლებოდა აქ. ცხადია, აქ მღვდელი სცდებოდა და სამღვთო წერილის შემწეობით კიდევ აფუხსენი, რომ ლოცვა ყველგან და ყველასთან შეიძლება, რომ მანდ ლოცვის გარდახდა, თუ გინდ პარაკლისისა, სრულიადაც არ ეწინააღმდეგება ქრისტეს სჯულსა-მეთქი. მღვდელმა დამიჯერა. ამასობაში ხორცი მოიხარშა, პურების ცხობა გათავდა, ყველი მოსახარშავად ჩამოჰკიდეს. კიდევ რამდენიმე ხანი და ხორაგეულობა მწყემსების ქვაბის წინ მწვანე მინდორზე ერთად დააგროვეს. ერთს ადგილას მოხარშულის ხარის ხორცი ეწყო, მეორეს — პურები და ყველი, იქვე ახლო არაყით სავსე დოქები იდგა. მღვდელი ლოცვას შეუდგა, ხალხმა ქუდები მოიხადა და წრფელის გულით ეხვეწებოდა „მთის“ წმ. გიორგის, რომ სასუქი საქონელი დაეცვა კუმატისა, კლდეზე გადავარდნისა

და ნადირისაგან. გათავდა ლოცვა. მზარეულებმა ხორცის განაწი-
ლებას მიჰყვეს ხელი, ქალებმა პურების გარიგებას; მწდეებმა არა-
ყი ჩაიბარეს. ხალხი მწკრივად დასხდა მინდორში. სულ ვიყავით
50 კაცი და ქალი. უცებ ჩამოარიგეს პურები, ყველი და
ხორცი. ამას მოაყოლეს არაყი. შეიქმნა სმა-ჭამა. როდესაც მესამე
მორიგი არაყის ქერახსი ჩამოარიგეს, ჭამა შესწყვიტეს და წმ. გი-
ორგის სადიდებელი სიმღერა სთქვეს სამ წყებად. ამას მოჰყვა სხვა-
და-სხვა სიმღერები. ხალხი გამხიარულდა. სადილი გათავდა; მხო-
ლოდ ერთს დოქში მწდეს არაყი შეერჩინა; ეს გაიგო მეორემ და
რადგანაც არაყი ყველას უნდა რგებოდა, დაიწყო, რომ დანარჩენი
არაყიც დოქიდან გადმოასხი და ყველას დააღვეინეო. მწდე ჯიუ-
ტობს, ამბობს, რომ ეს არაყი ამალამისთვის მწყემსებს უნდა დავუ-
ტოვოთო; სხვები არ თანხმდებიან, მისცვივდებიან მწდეს და დოქის
წართმევა უნდათ. მწდე მაგრად ეჭიდება დოქს. ის-ის იყო კინაღამ
დოქი დაამსხვრიეს. ამ დროს მღვდელი შევარდება, გასწევს იქით-
აქეთ ხალხს, ართმევს მწდეს არაყს და იქვე ასხავს ჭურჭლებში,
რომ სხვებს გარდასცეს. დასამტკიცებლად იმისა, რომ დოქში არაყი
არ არის, უკანასკნელს თავ-დაღმა ამბობს მიწაზე. საღამოა, მოიღ-
რუბლა. წვიმისა გვეშინიან. სახლისაკენ გავუღექით გზას. ცამ წაი-
მა დაუშვა. აჩქარებით მივდივართ. გზაზე დამთვრალი ხალხი მღე-
რის რაც შეუძლიან. ერთი ნაწილი ხალხისა უკან ჩამოგვრჩა. ამათ
გზაზე ლაპარაკი მოსვლოდათ; ლაპარაკს მოჰყოლოდა ჯოხების ქნევა-
რტყმა. იარაღი არავის ეხმარა. საღამოს ათს საათზე ყველანი თავ-
თავიანთს სახლებში ვიყავით.

1888 წ.

სვანები ბაიად

კვანოლ ლაქმათე ამჩედლი, ტუფ ეჩე ათსადა —
კვერნა საშოვარზე წასულა, ტყავი იქ დარჩენია.

სვანური ანდაზა.

სოფ. ყ-ნის ახლო თავისუფალ სვანეთში აშენებულია პატარა საყდარი; გარს ასამდე არყის ხეები არტყია, ზოგი დაბერებული და ზოგიც ახალ-გაზდა. ხეების შტოები საყდრის კედლებსა და სახურავს მიჰბჯენია, ასე რომ სახურავი იქა-აქ აშლილ-დაშლილია. ზოგი ხე წამოღუნულა გვერდზე და სხვა ხეს გადასწოლია, ზოგიც მიწაზე გათხლაშულა და ნახევრად დამპალა. ხეების ძირში მაღალი და გაყვითლებული ბალახი ამოსულა. ყოველს წელს დაბერებულ ხეებიდგან შტო-ფოთოლი ცვივა და ბალახს ძლიერა სჩაგრავს. ვერც ხეებს და ვერც ჩამოყრილ შტოებს ხალხი ხელს ვერ ახლებს და ვერ სარგებლობს; ეს ხეები ხალხს ისეთივე წმიდათ და ხელუხლებლად მიაჩნიათ, როგორც თვით საყდარი და მისი ხატ-ჯვარი. საყდარი ქვისაა; შიგნით ათი კაცი ძლივს დაეტევა. შესანიშნავი ამ საყდარში არის მრავალი ძველი ისარი იმ დროისა, როდესაც ხალხს თოფი არა ჰქონია, და ურიცხვი მძივები. საყდრის სამხრეთის კედელთან „ჯინვირ“-ი დგას. ჯინვირიც ქვის შენობაა, ოთხ კუთხიანი, სიმაღლით ორ არშინამდე და კედლის სიგანე არშინი. ორი მხრით არის დახურული; ერთს მხარეს ჰხურავს ერთი ბრტყელი ქვა და მეორეს — მეორე. დასავლეთის კედელში პატარა სარკმელი აქვს, ასე რომ მოზრდილი ხელი ძლივს შეეტევა. შიგნით რომ ჩაიხედოთ, დაინახავთ, რომ ეს პატარა შენობა გამოტენილია მძივებით, ფარებით, კიქეულობის ნამტვრევებით და სხვა ამგვარი წვრილმანებით. რა-

საკვირველია, ხალხი ამ ჭიხვირსაც წმიდათ უყურებს. არყის ტყეს ირგვლივ სათიბი შემოუყვება. ამ სათიბს ყოველ წელს პთიბავს ერთი და იგივე მოსახლე თავისთვინ, რომელიც საყდრის მოსამსახურედ (ჯალსვან)¹ ითვლება. სამაგიეროდ ამ მოსახლემ საყდარს თვალ-ყური უნდა უგდოს; უნდა ჩამოთოვოს ზამთარში, გაალოს საყდრის კარი, როდესაც პაპი სამწირველოდ მივა ანა და ხალხი ფიცის მისაღებად და მსხვერპლის შესაწირავად. ამ მოსახლემ უნდა მისცეს მძივი ყოველს სოფელს, რომელსაც შვილი დაებადება. ამ მძივს ახლად შობილი ქალი იქმნება თუ ვაჟი ყელზე ატარებს 4—5 წლამდე და შემდეგ მშობლები ისევე საყდარში აბრუნებენ. ახალ-შობილის მამა, როგორც მძივის გამოტანის დროს, ისე უკან დაბრუნებისას, საყდარზე მიიტანს სამს წმ. ფქვილისაგან გამომცხვარს პურს და პატარა დოქით ან კვახით არაყს. შელოცვის შემდეგ ამ არაყსა და პურებს იქვე დალევენ და შესჭამენ ყმაწვილის მამა და საყდრის მოსამსახურე. 1867 წ. საღამოს ამ საყდრის კართან რვა კარგად ჩაცმული და შეთოფ-იარაღებული სვანი იდგა. ექვსი ამათგანი მედიატორები იყვნენ და ორი მომჩივან-მოპასუხე. ყმაწვილების გროვამ, რომელიც საყდრის ახლო მინდორში ვთამაშობდით, შევხედეთ ამ კაცებს და მივუახლოვდით. საყდრის დირეზე პაპი იდგა ხატით ხელში. პირდაპირ ქუდ-მოხდილი მედიატორები და მომჩივან-მოპასუხე უდგა. ერთი ხმაურობა და ყაყანი იყო. მახსოვს, იმ დროს პაპი გაჯავრდა და დაიძახა: „—მალე გაათავეთ, ხატს მორიდება უნდა, ამდენს ხანს ვერ ვაყურყუტებ ხელში!“ — კაცები დაჩუმდნენ. ცოტა სიჩუმის შემდეგ მედიატორემ თავისი სთქვა, მომჩივანმა თავისი და მოპასუხემაც თავისი. ყველამ სთქვეს ის, რაც სათქმელად მიღებულია ფიცის მიღების დროს მოჩხუბართა შორის. მოპასუხემ ასე გაათავა თავისი „გარცამ“-ი (გარდაცემა): „თუ ამიერიდგან გაუმ (მომჩივანის სახელი) მტრობა გამოიჩინოს ჩემსა და ჩემის შვილიშვილების შესახებ, მაშინ, უფალო, შენ იყავ იმისი მტერი და მწყრომელი“. ამითი გათავდა ფიცი. ყველანი სახლებში წავიდნენ... ამ სამი წლის წინათ ერთს უქმე-დღეს ჩემთან მოვიდა ეს მოპასუხე გიერგი და თან მოიყვანა თავისი შვილი, რომელსაც თვალელები სტკიოდა. მამა-შვილი ღარიბად იყვნენ ჩაცმულნი. ეტყობოდათ სიღარიბე სტუმრებიათ. ვიცოდი კი, რომ ერთს დროს ეს გიერგი შეძლებული მოსახლე იყო და კარგად ჩაცმული გამოდიოდა სოფელ-ქვეყანაში. გიერგმა შაქრის ნატეხი მთხოვა შვილის თვალელების წამლად. მის შვილს შაქრის ნატეხი მივეცი, რასაკვირველია,

¹ ჯალსვან — ხელოსანი.

არა თვალების წამლად და შემდეგ დავეკითხე, თუ რამ დააღარობა იგი და რა იყო ის ფიცი, რომელიც მან მიიღო 1867 წ. ზემოთ ჩვენ მიერ აღწერილს საყდრის ეზოში? ამაზე გიერგმა გრძელი პასუხი მომცა და კიდევაც მოვიყვან აქ. — ჰაი, ჰაი, დაიწყო გიერგმა, რა კარგი იქმნება, რომ თავიდან მომაცოლებდე ჩემს თავ-გადასავალს და მომისმენდე. თუმცა ამითი ჩემს საქმეს ვერას ვუშველი, მაგრამ სხვა არა იყოს რა გულს მაინც მიეცემა შალავათი. იმდონე ლხინი გამოიარე, რამდენი გაჭირებაც მე გამომივლია; ნათქვამია: „კაცი უწეროთ არ მოკვდებოა“. თორემ მე აქამდინ ათჯერ უნდა მომკვდარეყავი. მამა ჩემი, — შეენდოს მის სულს, ქრისტეს ტაბაჯუნდამც ჰქონდეს მონაწილეობა! — ბევრი ნამგზავრი კაცი იყო და მეც მიჩვედა მოგზაურობას. მგზავრობის დროს — მეუბნებოდა ხშირად მამა, — ჩემო სიხარულო! სხვა არა იყოს რა ქართულს შეისწავლი და კარგია; ვისაც სხვა ქვეყნებში არ უვლია და მუდამ სახლშია, ის რა კაცია, ნაცარ-ქექიაა, მეტი არაფერი. ჯერ ისევ მამის სიცოცხლეშივე მქონდა დავლილი რაჭა-ლეჩხუმი. ყოველთვის, როდესაც მგზავრობიდან დავბრუნდებოდი, მამა პაპს აწირვინებდა და ერთ ცხვარს დაუკლავდა მგზავრის შემწე წმ. გიორგის, რომ სხომისაც მშვიდობით დამაბრუნოს მგზავრობიდანო. მომიკვდა მამა. მგზავრობა მაინც არ მოვიშალე. ჰაი შენის სიცოცხლით, მარჯვენა მომტეხოდა და არ მოვსწრებოდი იმ უბედურებას, რომელიც მგზავრობაში გამოვიარე მამის სიკვდილის შემდეგ. იმდონე სალხინოთ გარონოს ღმერთმა, რამდენიც შენს გიერგს უნებურათ უარია. რაჭა-ლეჩხუმს სიარულმა შემაგულიანა და გადავსწყვიტე ქუთაისს წასვლა, ამ დასაწვავ ქალაქს. ასე შორს მარტო მე ვერ გავბედავდი წასვლას და რამდენიმე ჩემი სოფლელი შევიამხანავე. პირველად ქუთაისს წასვლაზე ყველამ უარი მითხრა, მაგრამ იმდენი ვეჩიჩინე, რომ ბოლოს ყველანი დავიყოლიე. აბა, ქაჯ-ეშმაკი რომ შეაცდენს კაცს, თორემ რა მსჯიდა, რას ჩავაცვივდი! ის კი რა ვიცოდი მე საბრალომ, რომ ბევრს უბედურებას ვადამკიდებდა მათი ამხანაგობა. მერე როდის დავაპირე ქუთაისს წასვლა? „ქვანში“ (იანვარში). ღმერთი რომ შეაცდენს ადამიანს, ჩემო სიკეთევ, თორემ იმ დროს როგორ უნდა გადადგას ფეხი სახლიდან ჩვენებურმა? ერთი კვირის წინ გავუტყდი ჩემს სახლეულობას, რომ მე ქუთაისს უნდა წავსულიყავი. ეს საჭირო იყო, რომ იმ კვირის განმავლობაში ოჯახობა ფრთხილად ყოფილიყო, დედათა წესში მყოფი ქალი სახლში არ დაეყენათ, არც სხვის ამ გვარ ქალს მიჰკარებოდენ, საციქველი არ

1 შეენდბა მიჩა ლაქუნს, ქრისტდე ტაბაგლუვ ხოვად.

გაეცათ სახლიდგან იმ დღეს, როდესაც ჩვენ სახლიდგან წავიდოდით და სხვა. ამაების არ ასრულება, შენც გეცოდინება, მგზავრობათვის საშიშია. მთვარეც იმდონისა ავირჩიე, რამდენისაც საჭიროა მგზავრისათვის. ჰე, ნეტავი მაგგვარი მიზეზი რამე მქონოდეს, თორემ ან ღმერთს რად დავემდურები და ან კაცს. სამშაბათს საღამოს, (მგზავრისათვის ოთხშაბათი დღეა კარგი წასასვლელად) ცოლს საგზლის ცხობა ვუთხარი. ასევე ექმნათ ჩემ ამხანაგებსაც. ნავახშმევს, როცა ჯალაბი დაწვა, რადგან ჯალაბთან აბარგება არ ჯობს, საგზალი პურები გუდაში ჩავიწყვე; იქვე ჩავდევი სამიოდე თომის გრეხილი, გზაში დამჭირდებოდა და ერთი წყვილი ჯიხვის ფეხების ტყავისაგან (კვიცრახაგარარ) გაკეთებული ქალამნები; ვინიცობაა, ერთი წყვილი ქალამანი დამიცვთებოდა, მაშინ ამათ ჩავიცვამდი. კვეაბედი ქისაში ჩავიწყვე, ქალამნები, პაიჭები და „სამუხლეები“¹ სკამზე დავიწყვე და დავსწევი. ცოლს ვუთხარი, ვინიცობაა, მე ვერ შევიტყობდი, მამლის ყივილის დროს გავედვიძე, თვითონაც ამდგარიყო და ცეცხლი დაენთო. როგორც კი იყივლა დილას მამალმა, მაშინვე ავაყენე ცოლი ცეცხლის დასანთებად და მეც ავდექი. საჩქაროთ შევუდექი ჩაცმა-დახურვას. ამ დროს ჩემი თანამოგზაურნიც მოვიდენ ჩემთან. შემოვიდენ შინ; სანამ მე ჩაცმას მოვუნდებოდი, იგინი ჩამოსხდენ სკამებზე და თუთუნს დაუწყეს წევა. ბარგი არც ერთს არ ჩამოუხსნია. მოვრჩი აბარგვას. ცოლმა ნუგუზალი აიღო. წავიდა კარებთან, მარჯვნივ დადგა, მოკიდებული ნუგუზალი ძირს დაავლო, რომელზედაც ჩვენ უნდა დაგვებიჯა; როცა გავუარეთ, მგზავრობა დაგვილოცა და გზას გავუდექით. ჩემთან იყო ექვსი ამხანაგი: გაუ, თაისავი, ლომი, ბადრი, გუვა და ნაგუ. არც ერთს მათგანს არსად არ ევლოთ. დაიკუპროს ის დღე, რა დღესაც მათი წაყვანა მე გამახსენდა! იგინი მოდიოდენ ჩემის იმედით; ვეუბნებოდი, რომ ქუთაისს ფულს ვიშოვით მეთქი, ფულით ფართლეულობას, მარილს, ტყვია-გოგირდს ვიყიდით და ეს შეძენათქო ოჯახისათვის. ასე შენი ჭირიმე; ჩვენ მივდიოდით ქუთაისს სამუშაოთ. მე სავაჭროცა მქონდა: ორი კვერნის ტყავი, ერთი მელისა, ოთხი შავი კრაველი, რამდენიმე შოლტი ხარის ტყავისა და სამი ხარის ნაღველი, რომელსაც ბარის კაცებს დათვის ნაღველად ვატყუებთ ხოლმე. ღმერთს რომ არ გავემეტე რა მიჭირდა! ქუთაისს რომ უზნანთულიც ვერ მეშოვა, რა დამიშავდებოდა, განა რაცა მქონ-

¹ სამუხლარ — იგივე შალის პაიჭები, იცვამენ პაიჭს გარეთ მუხლის ძირიდან ბარძაყისაკენ, სადაც სამუხლეს ბოლო პაიჭს უერთდება, იქ იჭერენ ლეკვერთხს, რომ პაიჭ-სამუხლემ ძირს არ დაიწიოს.

და იმითი ვერ დავიკმაყოფილებდი ჩემს საჭიროებას? მაგრამ ღმერთი იყო ჩემზე მრისხანე და ყველა კარგი ავად შემიცვალა. სოფელი ჩუმად გავიარეთ, მგზავრისთვის კარგი არაა, როცა მის წასვლას სოფელი შეიტყობს. როგორც კი გავცილდით სოფელს, მაშინვე თხილამურები გავიკეთეთ. სოფლად რვა ტკაველი თოვლი იდგა, მთაზე, რასაკვირველია, ორი ამოდენა. გათენდა, მაგრამ ისეთი მოღრუბლული იყო ცა, რომ დღე დღეს არა ჰგავდა. თოვა კი არ დაეწყო, თუმცა მალე მოსალოდნელი იყო. ჩვენ თუ ამისთანა ტაროსს არ შევეუშინდით, ეს იმიტომ, რომ ჩვენ მივდიოდით ნაკ-ზაგარის უღელტეხილით, სადაც ზვავის შიში არ არის და არც გზის შეშლისა, თუ ნამეტანი ბური არ არის. არც ნამქერი იცის ამ უღელტეხილზე. როგორც იცი, ჩვენ ვიყავით შვიდი კაცი და ყველას რიგ-რიგით უნდა გვეკვლია თოვლი; უკანა მავალნი წინ მიმავალის კაცის ფეხების ნადგამში ვადგამდით ფეხებს; ეს გვიადვილებდა სიარულს. მოღალღებოდა წინა მსვლელი, ვინმე ჩვენთაგანი გამოეცვლებოდა. კარგი მანძილი რომ გავიარეთ, თოვა დაიწყო, ცისთვის რომ შეგეხედა ამდროს, იტყოდით: ცა და დედა-მიწა ერთმანეთს შესდუღებიაო. რაც მთას ვუახლოვდებოდით, მით მეტი დიდი თოვლი გვხვდებოდა, თოვლი გამაგრებული არ იყო და ამიტომ ხშირად თხილამურებიც ვერას გვშველოდენ, წელამდე ვვარდებოდით თოვლში. რამდენსამე საყენს რომ გავივლიდით, დავისვენებდით, თუთუნს მოვსწევდით. ნაკ-ზაგარზე რომ მივედით, პური მოგვინდა. პური ამოვიღეთ გუდებიდგან, მაგრამ უბედურება ის იყო, რომ წყალს ვერ ვიშოვიდით. სადაც ჩვენ დავისვენეთ, იქ დიდი წყალი ჩამოდის ხევაში, მაგრამ თოვლს ისე დაეფარა, რომ ვერსად ვერ ამოვაჩინეთ, თუმცა გრძელი ჯოხებით ბევრს ადგილას ვსცადეთ მონახვა. პურები საჩქაროდ შევსჭამეთ და გავსწიეთ. აქედამ გზა დადმართს მიჰყვება და ეს სიარულს გვიადვილებდა. დადამებამდე როგორც იყო ცენას ხეობაში მივედით. სულ გავივლიდით ამ დღეს 15 ვერს. აქ ღამე უნდა გავათიოთ, მაგრამ ბინის მონახვა არ გინდა? აქ მოგზაურებისთვის ორი ქვაბია სადგურად, ორივე ისე დაეფარა თოვლს, რომ რა არ ვეცადეთ, ვერცკი მოვიმხარით, სად იყვნენ ის ქვაბები. გადავსწყვიტეთ ტრიალს თოვლიანს მინდორში დადგომა. აქვე მახლობლად მაღალი ტყე იყო, მაგრამ ხეებს თოვლისგან მარტო წვერები უჩანდენ. ჩვენთვის ამაღამ ყველაზე უფრო საჭირო იყო კარგი ცეცხლი და შეშა. შეშათ ხეები უნდა მოგვეჭრა. ხანჯლები კარგი გვქონდა და უშეშობის ფიქრი არა გვქონდა. მივსცვივდით ყველა ტყეს და საჩქაროთ ბლომა შეშა მოგვჩხეთ. გაუშე ცეცხლი დააკვესა. მოკიდებული აბედი ჭინჭებსა და ხმელს თომში გამოხვია,

რომელიც სახლიდგან გვექონდა წამოდებული. რამდენიმე ხმელი წვრილი შტოები ვიშოვეთ. გაუმ თომ-ჭინჭებში გამოხვეული ცეცხლ-მოკიდებული აბედი ჰაერში გააქან-გამოაქანა და ალი გაუჩინა. უცებ ხმელი ფიჩხები მიაყარა, მაზე არყის ხის კანი, ზედ შეშა და გავაჩინეთ თოვლზე ცეცხლი. თან და თან უმატებდით შეშას და ბოლოს გაგანია ცეცხლი გაჩნდა. ბარგები ერთად დავაწყვეთ და ჩვენ თოვლზე დანთებულს ცეცხლს შემოვუსხედით ირგვლივ. სიცვივისაგან დაკრუჩხული ტანის ნაწილები გავითბეთ. ცეცხლი თან და თან ღუზდებოდა. მოვემზადეთ ვახშმის საჭმელად. მართალი უნდა გითხრა, სვანურ პირობაზე კარგი ვახშამი გვექონდა. ბადრის რგვლად მოხარშული სუქანი ბურაკი წამოედო, ლომის ერთი მოზრდილი კვახი ნათაველი არაყი, ნაგუს ხაჭაპურები, მეტი რა უნდა მგზავრო! ვახშმის გარიგებაში ცეცხლი ძლიერ გაძლიერდა. რამდენადაც ძლიერდებოდა, იმდენათ ცეცხლი ძირს იწევდა. აბა როგორ იქმნებოდა! თოვლი და ცეცხლი ერთად როგორ მოთავსდებოდნენ. გაჩაღებულს ცეცხლს ის ადგილი, რომელიც მას ეჭირა თოვლზე, ძირს მოჰქონდა; იწია ცეცხლმა ძირს, იწია და ბოლოს მიწამდი მიაღწია. ჩვენი ზევით დავრჩით თოვლის ნაპირებზე და თავზე დავსცქეროდით ცეცხლის აღს, რომელიც ამ დროს ჩვენთვის სულ უსარგებლო იყო. უნდა გამოგიტყდე, რომ იმ დროს ჩვენ საცოდავიც ვიყავით და სასაცილოც. დავრჩით ტრიალ თოვლის მიწოდორზე, ბუქი თოვლს ცხვირ-პირში გვაყრიდა. ჩვენი ნაჯაფ-ნასეტყვი ცეცხლი კი დედა-მიწის ზურგიდამ გვიცქეროდა, თითქო დასცინოდა ჩვენს მიუხედავლობას. ჭირს ჩასულმა ცეცხლმა თავისი სამყოფი ადგილი გააფართოვა, თოვლის კედლები მოალო, ასე რომ ცოტახანს იქით გვარიანი ადგილი დასტოვა თავის გარშემო. ამ დროს აიწია ნაგუმ და ჩახტა თოვლის ორმოში. ამოგვძახა, რომ იგი მოკიდებულ ნიგუზლებს ამოჰყრის ზევით და ჩვენ ისევ თოვლის ზედაპირზე უნდა დაგვენთო. ყველანი დავთანხმდით. მუგუზლები სულ ამოვალაგეთ და ერთს ნაპირზე დავანთეთ. ნაგუმ ძირს ნაკვერცხლები ორმოს ერთს კუთხეში მიხვეტა და მერე შემოგვძახა ჩვენც ჩავსულიყავით ძირს და ბარგიც ჩაგვეტანა. რასაკვირველია, ასე მოვიქეციით და რამდენსამე წაშში ჩვენ, ბარგიანად თოვლის ორმოს ძირში ვისხედით; ცეცხლი კი ეხლა თავზე გვანათებდა ზემოდამ. ამ ჩვენს ახირებულს ბინაში ჩასვლისთანავე შედარებით სითბო ვიგრძენით. თოვლის კედლები ირგვლივ გვერტყა და ზევითა ბუქი ჩვენ ვერ მოგვიდებოდა და ვერას დაგვაკლებდა. ამასობაში ცეცხლი თან და თან გვიახლოვდებოდა, რადგან ძალზე აღნობდა მის ქვეშე მდებარე თოვლს. კიდევ ცოტახანი და ცეცხლმა ჩვენს ორმოს

გვერდში ამოჰყო თავი. ეხლა კი სწორედ კარგად იყო ჩვენი საქმე. უცებ შევეუდევით ვახშამს და მადიანდაც შევექეცით. ნავახშმევს თოვლისაგან დასველებული ქალამნები და პაიჭები გავაშრეთ ცეცხლზე. ზოგიერთის თხილამურებს ბაწრები გასწყვეტოდათ და ის გამოუტყვალეს და შემდეგ დავიძინეთ. დაძინებისას ცეცხლზე ბლომად დავაყარეთ შეშა. ისე ტბილად და თბილად გვეძინა, რომ მეორე დილამდე ფეხი არავის გაგვინძრევია. მეორე დღეს როგორღაც ღმერთმა იპრიანა და დარი გამოდგა. ჩვენი თოვლის ორმოს კედლები ისეთი მაღალი იყო, რომ ამოსვლის დროს ერთი მეორის მოხმარება დაგვჭირდა. პირველად ავაგდეთ ზევით გუვა, შემდეგ იგი ზევიდამ ხელს გვაძლევდა და ისე აგვიყვანა ყველანი. თოვლი დღესაც სამკვლევი გვქონდა. ვიარეთ ნელ-ნელა და სადილობისას მდ. ზესხურთან მივედით. ყველა მდინარე ზამთრობით ჩვენში გაყინულია; ასე დამართოდა ზესხურსაც. გაყინვის შემდეგ ზედ დიდი თოვლი დასდებოდა, ასე რომ მდინარე არსად სჩანდა. საუბედუროთ ყველანი ერთს დროს დავადექით ამ მდინარეს; თურმე ზემოთ დაყრილს თოვლს ყინვა მოელბო, ჩვენმა სიძიძემ იმდენი ძალა დაატანა ყინულს, რომ ჩატყდა. დავფაცურდით, ზოგი ერთს ნაპირას გადავხტით, ზოგი მეორეს. ყველანი გადავრჩით გაუს გარდა, რომელსაც უცებ გადუჭრილდა ყინულის კვერი და წყალში ჩავარდა წელამდი. ვეცით იქეთ-აქედამ და როგორც იყო გაუ გამოვიყვანეთ. იქვე ცეცხლი გავაჩინეთ და გაუ შესაწვავ ბატკანივით მიუშვირეთ; დასველებული ტანისამოსი გაუშრეთ, ქალამნებში მშრალი თომი ჩაიტენა და ისევ გაუუდექით გზას. საღამოს, ბევრი ღოღილის შემდეგ, როგორც იყო მივატანეთ სოფ. მახაშს, რომელიც ლაშხეთის საზოგადოების თავში ძევს. აქ ყველას თავ-თავისი ნაცნობები გვყავდა და იმათსა მივედით ღამის გასათევად. თურმე ამ სოფელში ლომის მტერი ჰყავს. მის ბაბუას ვიღაც მახაშელი გაელახა ოდესმე და კმაყოფილება არ მიეცა. იმ მახაშელის ოჯახს როგორღაც გაეგო, რომ მისი გამლახველის შვილისშვილი აქ მოსულა. დაწოლას ვაპირებდი ჩემს მასპინძლისას, როდესაც სოფელში ერთი ალიაქოთი ასტყდა. ლომის მტრები მისდგომოდნენ მის მასპინძელს და ჩხუბი აეტეხათ, — როგორ გაბედე და როგორ მიიღე სტუმრად ჩვენი მტერიო. მასპინძელს, რასაკვირველია, ლომისთან მტერი არ მიეშვა, ეს ხომ თავსლავის დასხმა იქნებოდა მისთვის, და ეს ორი მოსახლე მას მერმე ისე გადაემტერენ თურმე ერთმანეთს, რომ ბოლოს დროს, როგორც გავიგე, საქმე მკვლევლობამდე მისულა. მეორე დილას პაემანი ერთ ადგილას გვქონდა დანიშნული. ყველამ აქ მოვიყარეთ თავი. ლომის აქამდე თავისი მასპინძელი გამოჰყვა, რომ მის სტუმარს

მტერმა უსიამოვნება არა მიაყენოს რა. ვიარეთ იმ დღეს და ლენტეხის საზოგადოებაში მივედით. აქ ერთი წისქვილი მოვნახეთ და იქ დავბინავდით. მართალია, ლენტეხში მე ნაცნობი მყავდა, მაგრამ იმისას არ მივსულვარ, ამხანაგები მართო ვერ მივატოვე. ესეც რომ არ იყოს, ლენტეხლები ერთობ პურშავი კაცები არიან. იგინი ხშირად დაიარებიან ბარად; უნახავთ ქალაქები და იმისი ბრალი უნდა იყოს, რომ ასე გაღუწებულან. სასმელ-საჭმელი წონით მოაქვთ სტუმართან; სულ იმის ფიქრში არიან, ვაი თუ მეტი ხარჯი მოგვივიდესო. აბა შენ მითხარი, რა გემო აქვს იქ სმა-ჭამას, სადაც კაცს ლუქმას გითვლიან! წისქვილში ცუდი სამყოფი გვქონდა; ას წილად უფრო მოხერხებული იყო ჩვენი ცენის თოვლის ორმო. როგორც იყო გავათენეთ. მეორე დღეს გათენებული არ იყო, რომ გზას ვავუდექით. აქედამ ლეჩხუმამდე ნამკვლევი გზა დაგვხვდა, რადგან ლენტეხლები ლეჩხუმში მისვლა-მოსვლას არაოდეს არ შესწყვეტენ ხოლმე. ვიარეთ და სადამო-ადრიან ლეჩხუმს მივალწიეთ. აი აქედამ იწყება ჩვენი გაწა-მაწია. ლეჩხუმში ნაცნობი არც მე მყავდა. გარეთ დადგომა არ შეგვეძლო, ამიტომ რომ შეშას სოფლად ვერ ვიშოვიდით. ვიფიქრე, წავალ მოსახლესთან, ქირათ ერთ საქალამნეს მივსცემ და უკაცურს სახლში დაგვაყენებს. ეს ჩემი აზრი ამხანაგებსაც ვუთხარი. კარგიო, მითხრეს და გავსწიე სოფელში. ამხანაგებს დაუუბარე, რომ ჩემს მოსვლამდე აქ მოეცადნათ. აქ ისიც უნდა ვითხრა, რომ ჩემს ამხანაგებში არც ერთმა ქართული არ იცოდა. გზაში თუ რაიმე საქმე შეგვხვდებოდა, მე უნდა ვყოფილიყავი ყოველთვის თალმაჩად ქართულად მოლაპარაკესა და ჩემს ამხანაგებ-შუა. ამხანაგები იმიტომ არ წავიყვანე სოფლად, რომ — რალაც ეშმაკად — ბარის კაცებს სვანები ტყუილ-უბრალოდ ვსძულვართ; ერთად რომ დაგვინახავდენ შვიდს სვანს — სახლში არავინ შეგვიშობდა: სვანები სისხლის მსმელები ხართო, სვანები ურჯულოები ხართო და ბევრს ამისთანა რამეებს გვეტყოდენ. აი ამიტომ წავედი მართო სოფელში. მივადექი ერთს მოსახლეს, დავუძახე, კარზე გამოდვა უქალამნო, ფეხშიშველა ლეჩხუმელი. ქალამანი შევაძლიე სახლის ქირათ. ლეჩხუმელს გაუხარდა, რომ ქალამანი იშოვნა და მაშინვე მიჩვენა უკაცური ხის ჯარგვალი; აი იმაში დადექითო. მაშინვე დაებრუნდი ჩემ ამხანაგებთან წამოსაყვანად, მაგრამ სადღა ვნახე ისინი! „ფუ ღალევე ახცხულანა ქაჯ-ჰაშმას“ (ფრთა დაეწვას ქაჯ-ეშმაკა-სვანური წყევლა). უბედურება ყველგან უკან დაგვდევდა და აქაც ვერ ავსცილდით ხიფათს. თურმე იმ ადგილის ახლო, სადაც ამხანაგები დავსტოვე, სახლობდა ვიღაც „აზნავირ“ (აზნაური — ამ სიტყვას ისე ვსწერ, როგორც სვანები ამბობენ). რალაც საუბედუროდ ამ

აზნაურს იმ დროს მისი ყმა გაელახა. ყმას ყვირილი შეექნა, ამხანაგებს ეს გაეგონათ და ახლო მისულიყვნენ. შეეხებათ, რომ ბატონს ყმისათვის ეკრა ხელი და თავის ოდის ხარიხიღამ კისრით გადმოეგდო ძირს. ყმას ცხვირ-პირი სულ თოვლში ჩაფლოდა. ჩემს ამხანაგებს ჰგონოდათ, რომ აქ სწორედ სვანური ჩხუბი გაიმართებოდა, იარაღით ერთმანეთს დახოცვენ მაჩხუბარნიო და რომ დროზე არ გავაზავოთ, ცოდვა იქმნებაო და მიცვივდნენ ხარიხის ახლო. სადაური ჩხუბი! ყმას თოვლში ამოსვრილი ცხვირ-პირი ვაერეკა და თავ-ჩაღუნული გაუდგა თურმე თავის გზას. ეჰ! ჩაუმატა აქ გიერგმა, ამბობენ აქაურ კაცს ღმერთი სწამსო. და ისევ განაგრძო. ბატონმა ისევ დაუძახა თავის ყმას ხარიხაზე. ელაპარაკა გულ-მოსულათ ცოტა ხანს და ისევ გადმოაგდო ხარიხიღამ პალურის კვრიით. ჩემს ამხანაგებს ძლიერ უკვირდათ, რომ ორი კაცი ჩხუბობს, ერთი სცემს მეორეს და მეორეს კი გულზე ხელი დაუკრებია და სამაგიეროს არ უხდის. აქ ველარ მოითმინეს და მივიდნენ გალახულ კაცთან. ახედეს, დახედეს, არ აკლია თვალი, არ აკლია ხელ-ფეხი და უკვირთ, რატომ თავის გამლახველს ხელი არ შეუბრუნა? ლომის თურმე გულმა ველარ მოუთმინა, იძრო თავისი ხანჯალი, ხელში მისცა გალახულს ყმას, პირი ბატონისკენ აქნევინა და მუნჯურაღ აჩვენა: წადი და ეს ხანჯალი დაჰკარი შენს გამლახველსო. ხარიხაზე მდგომმა ბატონმა ამას თვალი მოჰკრა, დაინახა ექვსივე ჩემი ამხანაგები მის ეზოში, პირველად — ცოტა არ იყოს — შეეშინა, მაგრამ გაჯავრებულმა თავი ველარ შეიკავა, დაუყვირა სახლში მყოფ რამდენსამე ყმას, რომ კეტებით ეცემათ ურჯულო სვანებისათვის, რომელნიც მის ეზოში შემოსულან. ყმებმა კეტები ნახეს, ერთი თვითონ ბატონმა აიღო და გამოექანენ სვანებისკენ. ჩემმა ამხანაგებმა იფიქრეს, სწორედ ჩვენც თავის ყმასავით გალახვას გვიპირებს და ერთი მეორეს უთხრეს თურმე, მარჯვეთ დავხვდეთ, არ დავგიბრიყოს ამ კაცმა, თორემ სადღა უნდა გამოვიჩნდეთ მაგისი გალახული; თუ მართლა გასალახავად მოვიდეს, იმდენი ვსცემოთ, რომ ნაღველი წამოვარწყყევინოთ. მოვიდნენ ბატონ-ყმები კეტებით და პირის-პირ დაუდგნენ სვანებს; ამათ ხანჯლები იშიშვლეს და დგანან გაჩერებული; ვერც ერთი მხარე ვერ ჰბედავს პირველად ჩხუბის დაწყებას. ამ დროს ლომიმ ველარ მოითმინა, გადახტა წინ და ხანჯლით თავი გაუბო ბატონს და ნიშიც უგო, — ეს შენა გქონდეს იმის მაგიერ, რომ ვიღაც კაცი ორჯერ გალახე ჩვენ წინო. დაჭრილი ბატონი იქვე დაეცა, დაჭრილ თავიღამ წყაროსავით გადმოდიოდა სისხლი. ყმები მაშინვე ბატონს მისცვიდნენ, შინ შეიყვანეს. ყმებმა ჩემს ამხანაგებს თავი დაანებეს. ამ დროს მეც მივაგენი ა-

ხანაგებს. ეს ამბავი მთელს სოფელს უცებ მოედგა; ჰარიქა, სვანებო გვლაშქრიან, ვინ ხარ კაცი, გამოდით! გაისმის ამნაირი ძახილი სოფელში. შეიქნა ერთი წივილ-კივილი სოფელში. მთელი სოფელი მოწყდა. წარმოიდგინეთ ქალებსაც კი კეტები აედოთ, გეგონებოდათ, ხალხი მგელს დასდევნებიაო. ამასობაში თაისაც ერთ მოსახლისას შევარდნილიყო, სდომებოდა თოფის შოვნა და კიდევაც ეშოვნა, მაგრამ რათ გინდა! გამოდგა, რომ თოფი დაჟანგულია და უკაჟო. გატენა და სროლა მოუხერხებელი იყო და — როგორც არაფრად სახმარი — თაისაცმა ეს თოფი თოვლში გადისროლა. დაღამდა. ჩვენ სოფლიდამ საჩქაროთ გამოვიქეციით. სოფლელების ყაყანი გვესმის, მაგრამ უკან გამოკიდებას ამ ღამე ვერავინ ვერ ბედავს. რასაკვირველია, იმ სოფელში ჩვენი დადგომა შეუძლებელი იყო და ღამე უნდა განგვეგრძო ჩვენი მგზავრობა. როდესაც სოფელს გვარიანს მანძილზე მოვშორდით, ასე რომ შიში აღარაფრისა გვქონდა, მაშინ ჩემი ამხანაგები მე მომცვივდნენ და ათას ნაირი მუქარა დამიწყეს. სად წაიღებ ჩვენს სიკვდილს! თუ ამისთანა ოხერ ქვეყანაში ყოფნა შეგვხვდებოდა, რად არ გაგვიტყდი სახლში და ჩვენს სახლებში დავრჩებოდით! დავბრუნდებით შინ და მაშინ ჩვენ ვიცით და შენ, იქ გავსწორდებით. ასე მემუქრებოდენ ჩემი ამხანაგები. მე სიტყვა ველარ შევუბრუნე, ყველაფერს ვითმენდი. ვიარეთ ამ ზამთრის ღამეში, სანამ დაღალულობით არ დავიქანცეთ და ბოლოს შარა გზამდე მივალწიეთ. აქ უნდა გაგვეთენა ღამე. გზის იქითაქეთ ნაპირებზე რამდენიმე წაქცეული ხეები ვნახეთ და შეშათ ვიამარეთ. რას ვიფიქრებდი, რომ ჩვენი აქ დადგომა ვისთვისმე საწყენი იქმნებოდა. დავეყარეთ უფახშმოთ თოვლში და ცოტა გამოვიძინეთ. მალე გათენდა; ესეცაა ვებარგებით და ამ დროს ერთი ცხენოსანი წაგვადგა თავზე. „ახ, თქვე ურჯულო სვანებო! — დაიყვირა ცხენოსანმა — ვერ მოგსწრებიათ კარგი დღე, როგორ გაბედეთ ჩემს ადგილში ჩემი შეშის დაწვა? ეხლავე დაგიჭერ ყველას და ტყავს გაგაძრობ და სხვა-და-სხვა“. ვატყობდი, აქაც უსიამოვნება შეგვიდგებოდა და ამის ასაცილებლად ხვეწნით დავუწყე ლაპარაკი ცხენოსანს. ვუთხარი, რომ რაც შეშაში ერგება მივართმევ და ვსთხოვე ხმა მალლა და გულ-მოსული ლაპარაკი არ განეგრძო; ეს იმიტომ მსურდა, რომ ჩემი ამხანაგები, რომელნიც უძიმისოდაც სიკვდილის გუნებაზე იყვნენ, საჩხუბრად არ გამოეწვია, თორემ არც მაგ ცხენოსანს დააყრიდენ ხეირს. რას მომცემო. მითხრა ცხენოსანმა? ჩემი შეშა ამ თოვლ-სიცივეში ერთი თუმანი ღირსო; ამბობენ აქაურ კაცს ღმერთი სწამსო. თუმანს საიდგან მივსცემდი, ავიღე, კვერნის ტყავი დავუტოვე. რასაკვირველია, შეშის ფასად ათჯერ მეტი მი-

ვეცი, ჩემი კვერნის ტყავი ხუთი მანეთი ღირდა, მაგრამ რას ვიზამდი! ჩემმა ამხანაგებმა კი მაშინვე მკითხეს, რათ უწყალობე ამ კვერნის ტყავით. — ეს კაცი ცხონებული მამი ჩემის ნაცნობია, მეთქი და იმიტომ მივეცი. ავდექით და გავსწიეთ. გზაზე, სადაც დუქანი შეგვხვდა, ყველგან არაყი დავალევე ჩემს ამხანაგებს. არაყში საქალამნეს ვაძლევდით. იმ ღამეს ნამახვანს¹ მივედით. აქ მედუქნეს ვიცნობდი, ოტია ერქვა სახელად და იმისას შევეუხვეთ. ვსთხოვე სადგომი უქირაოთ მოეცა და სხვას რასაც დავხარჯავდით, იმაში გავუსწორდებოდით. ოტიამ სადგომი ტყუილად არ დაგვითმო; ახლა ზამთარიო, ახლა თუ სადგომში ქირა არ ავიღე, აბა აგვისტოში ხომ სულ ვერაფერს ავიღებო. აქეთ მე, იქეთ ის და კაცზე შაურ ნაკლებ არ დათანხმდა. მეტი ღონე არ იყო, უნდა მიმეცა. დაგვინთო პატარა ცეცხლი გაცივებული დუქნის ერთ კუთხეში. ვახშმად პური ვსთხოვეთ, არა ჰქონდა, მჭადი — არც ის. სიმინდის ფაფის მეტს ამაღამ ვერაფერს გიშოვიო, გვითხრა ოტიამ. დაგვიმზადა ერთი კარდალა ფაფა ვახშმად და მოგვიტანა. ერთი ბოთლი არაყი მოვითხოვეთ. არაყი გაცივებულს გულზე გვიამა, მოვითხოვეთ მეორე ბოთლიც. არაყმა შეგვახურა, სიცივეს სულ ვერა ვგრძნობდით. მეორე დილას ადრე ავდექით და მედუქნეს გავუსწორდით. ჩვენზე იანგარიშა სადგომ-ნახარჯიანად სამი მანეთი. ავიღე და მელას ტყავი და ერთი ხარის შოლტი იმას დავუტოვე. გავსწიეთ და ქუთაისის ადრე ჩავედით. ქუთაისის თავში რომ ბაღია² იქ დავისვენეთ. ქალამნები გამოვიცვალეთ; ბარგიდამ კრაველები და ხარის ნაღველები ამოვიღეთ. ამხანაგებს ვასწავლე, რომ როცა ვინმე ვაჭრობას დაუწყებდათ ნაღველს, ასე ეთქვათ: „დათვის ნაღველი“. რომ მყიდველი უფრო დაგვეჩერებია, გაუს დათვის ქურქიდამ ბალანი მოვგლიჯეთ და ნაღველებს გარედამ როგორღაც მივაწებეთ. ამ ხერხმა გასჭრა, ხარის ნაღველი ყველამ დათვის ნაღველად მიიღო და თვითონში ორ-ორ აბაზს ვიღებდით. ქალაქი პირველად ენახათ ჩემს ამხანაგებს და, რასაკვირველია, ძლიერ მოეწონათ, მხოლოდ ერთობ შორს ეჩვენათ და წამ და უწყუ იმეორებდენ, როდის იქმნება შინ მშვიდობით დავბრუნდეთო, როგორც გითხარი ქუთაისს სამუშაოდ წამოვედით. ვეძიეთ სამუშაო, შეგვხვდა ვიღაც ღვთის მიერ წყეული კაცი და აბაზად გაგვირიგდა დღეში კაცის სულზე. ის ქუთაისის ბოლოში სახლობდა, ყორე ჰქონდა ასაშენებელი. ქირას კვირის ბოლოს მოგცემო, გვითხრა მან. ხარჯი ჩვენი იყო. სამ კაპეიკიან მჭადს სადილად ვყიდულობდით და

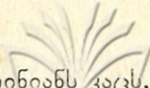
¹ ნამახვანას დუქნები ქუთაისს შორავს 20 ვერსით.

² ფერმა.

სამ კაპეიკიანს ვახშმად. ღამე ჩვენს ალასთან ვსდგებოდით. სამი დღე ვიმუშავეთ ყორე; მეოთხე დღეს, რალაც საუბედუროდ უქმე იყო და ამხანაგებს მთელი ქალაქი დავარონიე. ვნახეთ ურიების აყროლებული უბანი, საიდგანაც მწვირე რიონში ჩადიოდა. ლომიმ რომ ამ მწვირეს შეხედა, თავში ხელი შემოირტყა, ვაი ჩვენი ცოდვა! მოვწამლულვართ და ეს არის, ეს სამი დღეა, რაც ამ წუმპლიანს წყალსა ვსვამთ; ჩვენ ნაყრთხს მიწაში დამარხვის ღირსი არც კი ვართ. მონათლულმა კაცმა როგორ უნდა დალიოს რიონის წყალი ურიების უბანს ქვემოთ და კიდევაც დაიფიცა, რომ დღეიდგან რიონის წყალი ურიების ქვემოთ აღარ დალიოს. საღამომდი ქალაქის სხვა-და-სხვა უბნებში ვხეტილობდით და მერე ჩვენს ბინაზე მივედით. მეორე დღეს შევუდექით ყორეს შენებას. როდესაც ლომის წყალი მოსწყურდა, სთქვა, რომ მე წყალზე მივედივარო ქალაქის თავში, დოქს თუ გვათხოვებს ჩვენი ალა, თქვენც მოგიტანთ წყალსო. ბევრი ვუშალე — არ წასულიყო, რადგან შორს იყო, მაგრამ ვინ გაგვიგონა! აილო დოქი და გასწია. ამ დროს ალაც მოვიდა ჩვენთან. დაგვთვალა, ერთი გვაკლდა. იკითხა: ერთი რა იქმნაო? მე ვუთხარი, ეხლავე მოვა მეთქი. ეს ალას ეწყინა, თქვე მ... როგორ მატყუებთო, ფულები განა რიონში ყრია, რომ მუქთად გაძლიოთო; თქვენ დასეირნობთ და მე შვიდი აბაზი უნდა ვიხადო დღეში; არ მინდა თქვენი მუშაობა, წადით, გამეცალეთ, თორემ ეხლავე დავაჭვინებ რუსებს თქვენს თავს და სულ ყველას ნავბაზში შეგამწყვრევენო. მე ვუთხარი — სამი დღის ქირა მოგვეცი და წავალთ მეთქი, რას გვერჩი? ხომ ვიმუშავეთ სამს დღეს, რად გინდა ჩვენი არამი, ასე შორს მოვსულვართ ორი კაპეიკის საშოვრათ და რად გინდა ჩვენი ნაცოდარი მეთქი. შენც არ მომიკვდე! არაფერი გაიგონა ჩემი; შეგვატყო, რომ ხამები ვიყავით. ამ დროს მოვიდა ლომიც. დოქით წყალი მოეტანა და ამხანაგებს მისცა, აბა ნახეთ, თუ ამას სხვა ნაირი გემო არა აქვსო. ამხანაგები ისე დაეწაფენ ამ წყალს, თითქო უკვდავების წყარო იყო. ისევ დავუწყე მუდარა ალას, რომ სამი დღის ქირა — ოთხი მანეთი და ერთი აბაზი მოეცა, მაგრამ არაფერი გამივიდა. ბოლოს სამუშაო იარაღები წაგვართვა, უბრძანა თავის მოსამსახურეს სახლში შეეტანა, აილო ერთი მანეთი და მომცა, ესეც შენის ხათრით, თორემ ამ მხეცებს კაპეიკს არ მივსცემო. ჩემმა ამხანაგებმა რომ დანიხეს, იარაღი სახლში წაიღეს, იკითხეს, ეს რა ამბავიაო? მე ვუთხარი, რომ მუშაობა აღარ უნდა ამ კაცს მეთქი. მაშ ქირა სად არის სამი დღისაო? მე ვუთხარი, რომ ქირის მოცემას საღამოს დაგვპირდა, მოვალ და მე გამოვართმევ მეთქი. დამიჯერეს. საღამოს ჩუბად ორ მანეთად მელის ტყავი გავყიდე, თვითო მანეთად ორი შოლ-

ტი, მანეთიც აღამ მომცა, ესეც ხუთი მანეთი მაქვს. ავიღე აქილამ და სამ-სამი აბაზი დაუფრივე ჩემს ამხანაგებს, ვითომ აღის მოცემული ფულია. აღამ ქირა არ მოგვცა მეთქი, ველარ გავუმხილე, რადგან მაშინ ჩხუბს დაუწყებდნენ ჩემი ამხანაგები და ეს მე არ მინდოდა. მეორე დღეს ბევრი ვეძიეთ სამუშაო, მაგრამ ვერაფერი ვიშოვეთ. ცუდმა სმა-ჭამამ, ბინამ ერთობ შეგვაწუხა და გადავსწყვეტეთ შინ დაბრუნება. რაც რამე სავაჭროები მქონდა — გავყიდე და ფულად ვიქონიე, ვიფიქრე გზაში დაგვეჭირდება მეთქი. არაფერი მიყიდია იმ მგზავრობას შილაიას გარდა ჩემი ცოლის საპერანგეთ და ტყვია-გოგირდისა ჩემთვის. როდესაც მე ურიების დუქანში წავედი შილაიას საყიდლად, ჩემი ამხანაგები სამიკიტნოს წინ დავტოვე. სამიკიტნო გამოტენილი იყო სხვა-და-სხვა სასმელ-საჭმელებით. მშრალად მოხარშული ცივი დედლები, შემწვარი და მოხარშული ხორცი, პურები, ღომი, ერთი სიტყვით ყველაფერი ბლომად იყო ჩემი ამხანაგები, რომელნიც — რაც სახლიდან გადმოვიდნენ — ხეირიანათ ერთხელაც არ გამაძლარან, გაშტერებით უცქეროდნენ ამ საჭმელებს. მიკიტანმა შეამჩნია ეს და მიპატიებდა დაუწყო სვანებს; მობრძანდით, მიირთვით რაც გნებავთ, ყველაფერი ბევრი მაქვს. ჩემს ამხანაგებსაც ეს უნდოდათ. მაშინვე შევიდნენ სამიკიტნოში და რაკი არჩევა იმათი საქმე იყო, მოგვცა სიცოცხლე, იმათ სასმელ-საჭმელი მოითხოვეს. როდესაც ღვინო თავში გაუჯდათ, დაიწყეს ლოცვა მიკიტნისა. ერთი ამბობს, რომ სწორეთ ეს კაცი ვილაც ღვთის კაცი უნდა იყოს, თორემ ამდენს ხარჯს რათ გასწევდა ჩვენთვის, მეორე — ალბათ ვინმე მაგისიანი სვანეთში ნამყოფია და იცის, რომ სტუმარს პატივისცემა უნდა; მესამე — გავიგოთ კარგად მაგისი ვინაობა და თუ ღმერთმა მაგ, ან მაგისი ნათესავი ვინმე გვაჩვენა სვანეთში, გლახა კაცები ვიქმნებით, თუ მაგიერს პატივის ცემას ვერ გავუხდით და სხვა. როდესაც ჩემი ამხანაგები გაძლენ-გამოთვრენ, წასვლა დააპირეს, მივიდნენ იქვე მიკიტანთან და, რასაკვირველია, სვანურად მადლობა გადაუხადეს. მიკიტანი კარებთან გადაეღობა და ანიშნა ხელით: ფულები ჩამითვალეთ ხელშიო. სწორედ ამ დროს მოვედი მეც. მოვარდა ჩემთან გაუ, რომელსაც სხვაზე მეტი უყვარდა ვადაკერა და მითხრა, — მადლობა გავუხადე ამ მღვთის კაცს, ძალიან კარგი მასპინძელი დაგვიხვდა, ეტყობა ამ კაცმა იცის, რომ შორებელს პატივისცემა უნდა; ჩვენც როდისმე გავუხდით, მთა მთას შეხვდება, არათუ კაცი კაცს, ჩვენც კაცურად დუგუხვდებით თუ სადმე ხელში ჩავიგდეთ. მე მაშინვე მიკიტანს მივუბრუნდი, რა გიქმნია მეთქი ეს? რათ მივიტყუებია ესენი? გროში — კაპეიკი არა აქვთ და რა უნდა მოგცენ მეთქი. რას ლაპარაკობო, დაიყვირა მი-

კიტანმა, ამათ სვეს და შენ დათვერო? ერთი ნამცეცი საჭმელი ღუქანში არ დამიტოვეს და ფული კი არ უნდა მომცენ? დავბერდიმ და კიტნათ, ბევრ ნაირი ჯურის ხალხი შემოსულა ჩემს სამიკიტნოში და ამათანა გაუმაძღარი ხალხის მნახველი არა ვარო. რაც ამათ აქ შემიჭამეს, მაგას ერთ კვირას ვერ გავასაღებდიო. მიკიტანი დგას კარებში და მელაპარაკება. ამხანაგებმა მკითხეს, რას ვეზირობთ ამდენ ხანსო. მე გადავეცი, ეს კაცი ფულს თხოულობს ნახარჯში, მისი ანგარიშით შვიდი მანეთი ერგება. უჰ! წამოიძახეს ამხანაგებმა, ღმერთი იმას უშველის, ჩვენ იმას შვიდი მანეთი მივსცეთ! ეს ჩვენი სასაცილოდ აგდებაა, თქვა გაუმ, არ დაგვიბრიყვოს ე ვილაკ კაცმა, მარჯვეთ იყავით! წასძახა თავის ამხანაგებს და თვითონ ჩემსა და მიკიტანს შუა დადგა. მომკიდა ხელი და მეუბნება: ჰკითხე ამ კაცს, აქ სტუმრობა იციან თუ არა? ჩვენ ხომ ძალით არ შევსულვართ მაგასთან, ილაჯი არ მოგვცა სანამ არ მიგვიპატიყა და ესლა ფულსა გვთხოვს? როცა ეს მიკიტანს გადუთარგმნე, გაბრაზდა, გულმოსულმა მიიწია გაუსთან და ხელი ზედ ცხვირთან მიიტანა, ხომ არ გადარეულაო, სადაური სტუმარი, სადაური დაპატიყება, ჩემთვის ვერ გამომიმეტებია კარგი საჭმელები და მე ამ სვავებს ჩავუყრიდი მუცელშიო! გაუს ხელის ცხვირთან მიტანა ეწყინა, სტაცა ხელში ხელი და პანჩურით გამოავლო კარში. ამხანაგებს დაუძახა, თუ ვინმემ რამე გაკადროთ, მაშინვე ხანჯალს წაისვით ხელიო. ამ აყალ-მაყალში რომ ვიყავით, სამიკიტნოს წინ ბაზრის ხალხი შეიკრიბა. მიკიტანმა შველა სთხოვა იმათ. მათ სვანებს გზა შეუტრეს და კარში არ უშობდენ. იძვრეს ამ დროს ამხანაგებმა ხანჯლები, ზოგი დაზგაზე შეხტა, ზოგმა შუშაბანდი (ჭიქის კედელი) გამოამტვრია, ზოგმა თაროებიდამ სასმელებით სავსე ბოთლები ჩამოყარა, ისეთი ამბავი ატყდა სამიკიტნოში, რომ ჯოჯობეთი გეგონებოდა. როდესაც ჩემმა ამხანაგებმა ღუქანში ყველაფერი მიღეწ-მოღეწეს, კარში გამოვიდენ. ბაზრის ხალხმა რომ ამოღებულნი ხანჯლები დაინახა, იქეთ-იქეთ დაიფანტა. ამ დროს რუსებიც (პოლიციელები) მოვიდენ ჩვენ დასაჭერად. ჩემი ამხანაგები ამათანაც ჩხუბს აპირებდენ, მაგრამ ვურჩიე ხელი არ ეხლოთ, თორემ სუყველას ციმბირში დაგვკარგენ მეთქი. ციმბირის შეეშინდათ და დამორჩილდენ. მოგვხვიეს ხელი და ერთს კოშკში შეგვიყვანეს (პოლიციის შენობა). მთელი ბაზარი უკან მოგვდევდა. აქ ერთი ჩინიანი კაცი მოვიდა და წყრომა დაგვიწყო. აქ მოვიდა ჩვენი მასპინძელიც. ის მუხლებზე დაეცა, ფეხებს ჰკოცნიდა ჩინიანს კაცს და ისე განაცხადა ჩვენზე საჩივარი. ჩინიანმა ყველაფერი გაიგო. მეც ვუთხარი, როგორც იყო საქმე და ბოლოს დავუმატე, რომ ამათ — ჩემს ამხანაგებს ერთი კაპიკი არ აბადიათ და რას-

მისცემენ მიკიტანს. ღმერთმა გრძელი დღე მისცეს იმ ჩინიანს კაცს, იმან ჩვენი მხარე მიიღო, მედუქნეს უთხრა, რომ რატომ ვერ შეატყვევე, რომ ამათ ფული არ ექმნებოდათო და რაღა ძალით ეპატოებოდითო გაუწყრა და კარში გააგდო. ჩვენ გვითხრა, რომ ხვალ ჩვენი სული აქ არ ენახა, თორემ დაგიჭერ და სულ ყველას ნავბახში შეგამწყვდევო. თავი დაუკარი და გამოვედით. იმ ღამეს ფურნეში დავდექით. მთელი ღამე ჩემს ყვედრებაში იყვნენ ჩემი ამხანაგები: რას გვემართლებოდი, რა ჯინი გჭირდა ჩვენი, რომ აქ წამოგვიყვანეო. აქ ვერაფერს გეტყვი და სახლში კი გაგისწორდებითო. ერთი სიტყვით სული შემეწუხეს. რომ თავი შემებრალებინა იმათთვის ვუთხარი, რომ მე უარესად ვსწუხვარ იმათ აქ მოყვანას, რადგანაც გზაზე ცხენოსანს კაცს მათ მაგიერ შეშაში კვერნის ტყავი ჩემი საკუთრება მივეცი და ყორეს რომ ვაშენებდით, იმის მაგიერ ქირა მე მოგეცი თქვენ შეთქი. ამან ცოტათი მოარბილა ჩემი ამხანაგები. ლომი და თაისავი ღამე ამდგარიყვნენ, მისულიყვნენ თურმე ჩვენს ნაშენ ყორესთან და ძირიანად დაენგრიათ. ეს მარტო მაშინ მითხრეს, როდესაც მეორე დღეს ქუთაისს გამოვსცილდით. ამხანაგებს არ უნდოდათ იმ ცხენოსან კაცისთვისაც შეერჩინათ ტყუილად წაღებული ჩემი კვერნის ტყავი, რომელიც შეშაში გამომართვა. ცხენოსან კაცის ადგილში რომ მივედით, მას ყანა შეღობილი ჰქონდა. მისცივდენ ამ ღობეს, ჯერ მიამტვრ-მომამტვრიეს და შემდეგ ცეცხლი მისცეს. ჩვენ კი გზაზე გავსწიეთ და, შეიძლება, ეხლაც არ იცის პატრონმა, ვინ დაუწვა იმას ღობე. ქუთაისიდან წამოსულები მეხუთე დღეს მოვედით ცენას ხეობაში, სწორედ იმ ადგილას, სადაც იქითობას თოვლის ორმოში ღამე გავატარეთ. ჩვენი ბინა თოვლს ამოვესო, მაგრამ დადგომა მაინც იქ მოვახერხეთ. რამდენი ლხინიც იქეთობას ვნახეთ გზაზე, იმდენი აქეთობას გამოვიარეთ, მაგრამ იმას დაწვრილებით არ აგიწერ, მეშინია თავი არ გატკინო. ერთ უბედურებაზე კი კიდევ უნდა გითხრა და ამასაც იმიტომ, რომ კარგად მიხვდე, თუ რამდენად ძნელია სვანებისათვის სხვა ქვეყნებში წასვლა და ყველას ის ეჯობინება, ჩვენ ისევ ჩვენ სახლებში ვიყოთ და არსად არ დავდიოდეთ. მეორე დღეს მთა ნაკ-ზავარი უნდა გადაგვევლო. გათენდა თუ არა, მაშინვე მთას შევუდექით. ცა ღრუბლებით იყო გადაკრული. ბუქი იყო და ბნელოდა, ისე რომ თითს თვალში ვერ მიიტანდი. მარტო ბედნიერი კაცი უნდა, რომ ამ გვარს დღეში მთას გადააბიჯოს შშვიდობით. ჩვენ მეტი ღონე აღარ დავგრჩენოდა, უნდა გაგვეგრძობა გზა, ამიტომ რომ საგზალი არა გვქონდა და გინდ სიმშოილს მოვეკალით, გინდ ნამქერს დავერჩვეთ, სულ ერთი იყო. შემოვიკარით ფეხებზე თხილამურები და გავსწიეთ. ისეთი დიდი თოვლი გვქონდა

სამკვლევად, რომ ყანის სიფართოვე მანძილს რომ გავივლიდით, მოვიღალეზოდით და უნდა დაგვესვენა. ბუქმა სულ საქმე გავვიტოლა. ამ წამს გაიღიმებს ცა, მოვიმხრობთ გზას, გავუდგებით, იმ წამს დაბნელდება, თოვლი და ქარი ერთმანეთში აირევა და ერთი ბიჯის სიშორეზე ერთმანეთს ვერა ვხედავთ. ამ ნაირ წვალებაში დავაღამეთ დღე და კიდევაც მივალწიეთ მთის წვერზე. ჩვენ კი აზრად სოფლად მისვლა გვქონდა ამაღამ. მწვერვალზე ბუქმა უფრო გაშალა ფრთები, ასტყდა კორიანთელი და სიცოცხლის იმედი დაგვიკარგა. ყველას თვალწინ გვედგა აღსასრულის დღე. გამოვიტირეთ ცოცხლად ჩვენი თავი, ცოლ-შვილი, ოჯახობა. უნდა ვსთქვა, რომ ყველაზე გულ-გაუტეხლად იყო ამ დროს თაისავი. მარტო იმან არ დაჰკარგა სიცოცხლის იმედი. სხვები რომ იმედ-დაკარგულები ვართ, თაისავმა წამოიძახა: მოდით, დავიჩოქოთ ყველამ, მგზავრის გაჭირებაში მშველელ წმ. გიორგის შევეხვეწოთ და ეგებ იმან გადაგვარჩინოს სიკვდილს; რათ ინებებს ის შვილი ადამიანის დაღუბვას. ყველანი ერთად მოვგროვდით, დავიჩოქეთ, შევსთხოვეთ წმ. გიორგის შველა და თუ გადაგვარჩენს სიკვდილს, ყველანი სათვითეულოდ დავპირდით, რომ — მივალთ თუ არა სახლში—თვითო უღელ ხარს მის სახელობაზე მთაში გავუშვებთ სასუქად და შემოდგომაზე მას დავეუკლავთ მსხვერპლად. არც ერთს უარი არ გვითქვამს თაისავის რჩევაზე. როდესაც ამას მოვრჩით, თაისავმა გვირჩია ყველას თავისთვინ გაეთხარა თოვლის ორმო და შიგ ჩასულიყო; მე გამიგონიაო, რომ ამ ნაირ ორმოში სიცივე არ არის და კაცი არ მოკვდებაო და კიდევაც რომ მოვკვდეთ, განაგრძო თაისავმა, სხვა ქვეყანაში ხომ არა ვკვდებით, იმისთვისაც მაღლობელი ვიყოთ ღვთისა, რომ მან ჩვენი ძვლები სხვა ქვეყანაში არ დასტოვა, ვაი-და-ვაი ისაა, რომ გაზაფხულზე აღრე ვერ მოგვაგნებენ და, შეიძლება, ჩვენი მძორი ორბებმა შესჭამონ, მაგრამ არც აქამდე მიიყვანს ჩვენს საქმეს წმ. გიორგი, გამაგრდით, გულს ნუ გაიტეხთ, ვაჟკაცები ვართ, სხვა არა იყოს რა სირცხვილია და სხვა-და-სხვა. ერთი სიტყვით თაისავს რომ რუსთაველი სცოდნოდა — დავუმატებთ ჩვენ — მისის სიტყვებით გამოხატავდა თავის აზრს: „ჭირსა შინა გამაგრება ისე უნდა ვით ქვით-კირსა...“ შიში ვერ იხსნის სიკვდილსა, ცუდია დაღრეჯილობა“. განავარძოთ ისევ სვანის ნაამბობი. გავითხარეთ ყველამ თოვლის საფლავი და შიგ ჩავვედით. თოვლის ერთი კედელი გამოვთხარეთ და თავი იმაში შევდევით. თავის პირ-და-პირ ზემოთ ყველამ თავ-თავისი ჯოხი დავასვეთ, ეს იმიტომ, რომ ვინიცობაა ამაღამ აქ დავიხოცებოდით, თუ ცოტა ხანში ვინმე გამოივლიდა, აქ ჯოხებს დინახავდა და იმით მიხვდებოდა, რომ ჯოხს ქვეშ მისი პატრონი უსულოთა

ძევს. მოგვანახავდენ და მკვდარს მაინც დროით წავგიღებდენ შინ. ეს ჩვეულება ახალი არ არის ჩვენში. ამას ჩადის ყველა ჩვენსავით გაჭირებული. თოვდა ისე, რომ ქულებსავით გვაყრიდა და მალე დაგვფარა. რაც რამე მეზადა სულ ყველა ფეხებზე შემოვიხვიე. საკვირველია, რომ რაც მეტი დაგვაყარა თოვლი, მით უფრო თბილოდა თოვლის თხრილში. ის კი არა და ჩემი პირის პირ-და-პირ, სადაც თოვლს პირიდან ამოსული ორთქლი ეკარებოდა, თოვლი მოლბა და წვეთები გაჩნდა. ვართ ამნაირად მთელი ღამე. რითი გავიგოთ გათენება? დრო გამოშვებით ავიღებ ხანჯალს, ვსჩხვლეთ ჩემს თავზე მდებარე თოვლის სარქველს, მინდა გავხვრიტო, ეგება სინათლე დავინახო, მაგრამ სამჯერ ვერაფერი გავიგე. მეოთხედ კი დავრწმუნდი, რომ ახლა უთუოდ გათენებული უნდა იყოს მეთქი. ვხვრიტე ხანჯლით თოვლის სარქველი, ვხვრიტე და კიდევაც დავინახე სინათლე. წარმოიდგინეთ — რა გამიხარდებოდა! დავუწყე თოვლს ხელებით პოტნა, ვსთხარე ზედა კანი და როგორც იყო ამოვედი. გავიხედე, ცა მოწმენდილია. ჩემი ამხანაგების ექვსი ჯოხი ყველანი გაჩერებული არიან და თოვლიდან მარტო თავები უჩიანან, იმდენი მოეტანა იმ ღამეს თოვლი. მივედი ერთ ჯოხთან, დავაჭირე ხელი, მოხვდა კაცის თავს, გაინძრ-გამოინძრა, ამოვიდა ლომი. მივედი მეორესთან, მესამესთან და ამ ნაირად ამოვიყვანე ყველანი, სამზღვარი არა ჰქონდა ჩვენს სიხარულს. სულ დაგვაფიწყდა გამოვლილი გაჭირება და ტანჯვა. საღამოს ყველანი ჩვენს სახლებში ვიყავით. ყველას უკვირდა ჩვენი გადარჩენა. იმ წვალეზამ და ტანჯვამ, რომელიც ჩვენ ამ დაწყევლილ მგზავრობაში გამოვიარეთ, შემდეგში გაგვიხსენა და ყველანი ლოგინად ჩავვარდით. ზოგი ერთ წელიწადს ვიყავით ავად, ზოგი ნახევარ წელიწადს, ასე რომ წლის განმავლობაში ჩვენს ოჯახში სარჩენად გავხდით, ვერაფერი ვიმუშავეთ. ოთხმა ჩემმა ამხანაგმა, როგორც კი მოვრჩით, მაშინვე დავა დამიწყეს, რომ შენის გამოისობით გზაშიაც ბევრი წვალეზა გამოვიარეთ, ავადაც გავხდით და ერთის წლით სახლსაც მოვცდითო. ავირჩიეთ ოთხჯერ მედიატორები, ოთხჯერ გავგასამართლეს და ბოლოს სამი დღიური მიწა მიუსაჯეს ჩემგან. მედიატორების ხარჯი, იმათი გასამჯელოდ მისაცემი კიდევ სხვა იყო, ასე რომ უწინდელი შეძლებული მოსახლე დღეს დავლარიბდი. ორმა არ მიჩივლა, არ გამომიმეტეს, რადგან ჩემი სახლი-კაცები არიან, თორემ იმათაც რომ ეჩივლათ, სულ დავიღუპე-

ბოდი. შენ რომ ფიცი გახსოვს „უფლის“ ეზოში, აი ის ფიციც ამის თაობაზე იყო. იმითი გავათავე დავა ყველა ჩემს ამხანაგებთან. რაც მომივიდა, მომივიდა, ეხლა ვერაფერს ვუშველი. ჩემს შვილებს კი იმას დავუბარებ სიკვდილის დროს, რომ იგინი არასოდეს სხვა ქვეყანაში სამუშაოდ არ წავიდნენ, ისხდნენ სახლში, რაც უნდა გაჭირება ჰქონდეთ, მოითმინონ, რადგან მგზავრობამ მე დამლუბა და არც სხვა ვისმე დააყრის ხეირს. ამითი გაათავა გიერგმა თავისი ამბავი და რალაც კმაყოფილება იგრძნო, თითქო უნდა გაემართლებინა შოთას სიტყვები:

„დიდი ლხინია ჰქირთა თქმა, თუ კაცსა მოუნდებოდეს“.

1889 წ.

„ლინთურალ“-ი

სიტყვა „ლინთურალ“-ი ქართულად ჰნიშნავს ნაცნობობას, გაცნობას. ეს ნაცნობობა, შემდეგ ჩვეულებრივის ცერემონიის აღსრულებისა, ორსა ან რამდენსამე კაცს შუა ამყარებს სულიერს ნათესაურს დამოკიდებულებას. ლინთურალი მოხდება როგორც კაცსა და კაცს შუა, ისე დედაკაცებში, მაგრამ უფრო ხშირად-კი ახალგაზრდა ქალსა და ვაჟს შორის. რაში მდგომარეობს ცერემონია ლინთურალისა? ვსთქვათ, ახალგაზრდა ვაჟს უნდა დაუახლოვდეს ახალგაზრდასავე ქალიშვილს, ან გათხოვილს ქალს, რომელთანაც არაფერი ნათესაური კავშირი არა აქვს. ვაჟი ამ შემთხვევაში ან პირდაპირ და ან სხვისის პირით ატყობინებს ახალგაზრდა ქალს, რომ მას ჰსურს ქალის გაცნობა. ქალის ნება-ყოფლობაზეა დამოკიდებული, სურს თუ არა ქალს „ლინთურალი“, თუმცა უარი ძლიერ იშვიათია, რადგანაც ეს ვაჟისთვის ცოტა არ იყოს შერცხვენაა. ქალიშვილი ამ ამბავს დედ-მამას ეტყვის და ან ქმარს, თუ ქმარიანია და ჰოსაც და არასაც შეატყობინებს ვაჟს. როდესაც ვაჟი მიიღებს ქალისაგან ლინთურალის თანხმობას, იგი შოულობს არაყს ერთიდან სამს დოქამდე, სთხოვს თავისს, ან ქალის კარგს ნაცნობს, რომ წაჰყვეს ლინთურალში, ჰკიდებს მას წასაღებს არაყს და მიდის ქალის სახლში საღამოს ვახშობამდე. ქალის ოჯახმა ეს ამბავი იცის, და წინდაწინვე შეუღებთან ვახშმის გაკეთებას, თავისის მხრით ჰშოულობენ არაყს, ჰკლავენ საკლავს და სხვა.

ვაჟი თავისის ამხანაგით მივიდა ქალის სახლში. ოჯახის წევრები კარებშივე მიეგებენ, გამოართვეს არაყი, უთხრეს რამდენიმე თავაზიანი სიტყვა და საპატიო ადგილას დასვეს. ჯალაბი ამ დროს ვახშამს ამზადებს. დამზადდა ვახშამი. ოჯახის უფროსი თავში დაჯდა, გვერდით ვაჟი მოუსვენს, მას მისი ამხანაგი და შემდეგ ჯალაბის წევ-

რები — მამაკაცები. დადგეს ტაბაკები, რომელზედაც დააწყეს: ბუ-
რი, ყველი, ხორცი. მოიტანეს ვაჟისაგან მოტანილი და თავისი არა-
ყი ღოჭებით. ორმა კაცმა არაყი შეალოცეს ღმერთს, რომელსაც
სთხოვეს ბედნიერი ყოფილიყოს ქალ-ვაჟის ლინთურალი. შემდეგ
არაყი გადმოასხეს კათხებში და თითო კათხა ხელში მისცეს სტუ-
მარ-მასპინძელს. სავსე კათხები ხელში უჭირავთ ყველას, ჰამას არა-
ვინ იწყებს. ამ დროს დგება ვაჟი (ხან ქალი), მიდის იმ ქალიშვილ-
თან, რომელიც უნდა გაიცნოს, იჩოქებს მის წინ ერთს მუხლზე და
ეუბნება: მე დაგადგა ძუძუზე კბილი, თუ შენა, ე. ი. შენ დამიდგე-
ბი დედათ თუ მე მამადაო. ვსთქვათ, ქალს სურს დედობა. იხსნის
პერანგის საკინძეს და გამოაჩენს მარჯვენა ძუძუს. ვაჟი ძუძუს თავ-
ზე დანაყილს მარილს მოაყრის, შემდეგ მიუახლოვდება და დაადგამს
კბილს ძუძუს წვერზე სამჯერ და სამჯერვე იტყვის „სი დი, მი გე-
ზალ“ (შენ დედა, მე შვილი). როცა ამას მორჩება, ქალ-ვაჟი ერთმან-
ეთს აკოცებენ, სხვები ჰლოცავენ, რომ გამარჯვებული ყოფილი-
ყოს იმათი ნაცნობობა. ვაჟი თავის ადგილას მიდის. დაიწყება ვახ-
შამი.

ამ დღის შემდეგ ქალ-ვაჟი ისე არიან ერთმანეთში, როგორც
მკვიდრი ნათესავები. ივინი არა თუ ერთად ატარებენ დროს, ხშირად
ერთადაც წვებიან. არავის ფიქრად არ მოუვა, რომ ქალ-ვაჟი, რომელ-
თაც ლინთურალი მოახდინეს, დაარღვევენ, შეაგინებენ ამ ჩვეულებ-
ბას. ასე იყო აქამდე და შემდეგში რა იქნება, ღმერთმა უწყის. მეორე
დღეს ვაჟი სახლში მიდის, რომელსაც ქალმა უნდა აჩუქოს ცხვარი
იქნება, ძროხა, თუ სხვა საქონელი.

ხალხის ამგვარს შეხედულობას ლინთურალზე შემდეგი შემთხვე-
ვებიც ამტკიცებენ. ვსთქვათ, რომ ხმა გავარდა, რომ ეს-და-ეს ქალ-
ვაჟი შეყვარებულნი არიანო. ცხადია თუ ქალიშვილი გაუთხოვარ-
ია, ეს ხმა იმის დედ-მამისა და ნათესავების საწყენია და ქმართან
არის — ქმრისა. ერთად-ერთი წამალი, რომ ქალიშვილის დედ-მა-
მის ან ქმრის გული დამშვიდდეს, ის არის, რომ საეჭვო ქალ-ვაჟმა
ლინთურალი მოახდინონ. ეს სრულიად უღებს ჭორიკანობას ბო-
ლოს. მეორე მაგალითი: ქალი და კაცი ნამდვილად შეყვარებულნი
არიან, გაუმხილდათ, თავი დაანებეს ერთმანეთს, მაგრამ ხალხი,
ქალის დედ-მამა და ქმარი მაინც ეჭვში არიან. ამ შემთხვევაშიაც
ლინთურალია საჭირო.

აქ უნდა შევნიშნო, რომ შეყვარებულნი ძლიერ ხშირად ათავე-
ბენ სიყვარულს ლინთურალით. ამას ნდომულობს როგორც ქალი,
ისე კაცი, რომ ხორციელად წმინდად იყვნენ ერთმანეთში და წარ-
სულის მოგონება მოთხრობაში გაატარონ სასიამოვნოდ დროება.

წინანდელ შეყვარებულ და შემდეგში „დანათესავებულ“ ქალ-ვაჟი-საგან გარეშე მასურებლებთან ხანდისხან გაიგონებ ხოლმე ამ ნაირ სიტყვებს.

— გახსოვს მანიჯო, ერთს ზამთრის ღამეს როგორ დამსაჯე, ეუბნება თავის უწინდელ საყვარელ მანიჯოს: — ნაეახშმევიდამ დაწყებული დილის რიყრაყამდე ატუზული ვიყავი შენის სახლის კედელთან. ყინვისაგან ძვლები მემტვრეოდა, შენის ქმრის შიშით ვთრთოდი და შენ-კი კარი არ გამიღე და არ მიმიღე, თუმცა ჩემი გაჭირება კარგად იცოდი. ყინვისაგან ფეხები დამწოდა და მთელი ზამთარი გავწვალდი, კარში ვეღარ გამოვდიოდი, ისე წამიხდა ფეხები...

— ის იმიტომ, მიუგებს მანიჯო, რომ იმ ხანებში შენ სხვა ქალზე გეჭირა თვალი და ჩემი მოტყუება გინდოდა. მერე ხომ ისწავლე ჰკუა...

ქალ-ვაჟი, რომელნიც ლინთურალით განათესავენ, სიკვდილამდე არ ივიწყებენ ერთმანეთს. ვაჟი დრო-გამოშვებით აძლევს სხვა-და-სხვა წვრილმან და სხვილმან საჩუქრებს, ფეშქაშებს. ამითივე უხდის ქალიც თავისს მხრით შეძლების გვარად. თუ ვაჟის სახლში რაიმე ლხინია, ეპატიეება ყოველთვის და ისე ექცევა, როგორც პატივსაცემი ნათესავი სტუმარს. ამასვე სჩადის ქალიც, როდესაც მისას მაგ ნაირი შემთხვევა იქნება. ხშირად ქალი განგებ ინახავს არაყს, რომ ძვირობის დროს დაუძახოს თავის „ნათვირ“ ვაჟს და დააღვეინოს და სხვა-და-სხვა. აქვე შევნიშნავ, რომ „ლინთურალს“ სხვანაირად კიდეც ეძახიან „ლიქრიბდ“-ს (ქრისტობა) და „ლიკერძლიარ“-ს. პირველს სიტყვას უფრო ხშირად ხმარობენ სადადიშქელიანო სვანეთში და მეორეს — ლიკერძლიარ (რაჭა-ლეჩხუმში კერძ-კაცობა) სადადიანო სვანეთში. „ლიქრისდ“-ი იქიდან წარმოსდგა ალბად, რომ ლინთურალის დროს ერთ-ერთი ქალი ან ვაჟი მეორეს წააცხებდა შუბლზე „მირონს“ (!), რომელსაც უწინ პაპებისაგან შოულობდნენ. ნამდვილი მირონი ბოლოს დროს პაპებს არა ჰქონდათ და მის მაგიერ ზეთს აძლევდნენ მირონის მნიშვნელობით. ეს მირონ-ცხება თანდათან ისპობა, რადგან მოისპო პაპობა და ეხლანდელი მღვდლები მირონს არ იძლევიან, თუმცა მთხოვნელი სვანი ბევრია.

ბიბლიოგრაფიული ცნობა

ბ. ნიქარაძის „ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილების“ I ნაკვეთში
გამოქვეყნებული ნაშრომების შესახებ

1. თავისუფალი სვანი. ქალების მოტაცება სვანეთში. გაზეთი „შრომა“ 1882, XII, 15, № 49.
2. თავისუფალი სვანი. სახალხო დღესასწაულები სვანეთში ზამთრობით.
ა) შობა-ახალწელიწადი. გაზეთი „შრომა“ 1883, V, 26, № 20.
3. თავისუფალი სვანი. სახალხო დღესასწაულები სვანეთში. ბ) ლიტაანალ. გაზეთი „შრომა“ 1883, VI, 9, № 22.
4. თავისუფალი სვანი. სახალხო დღესასწაულები სვანეთში. გ) ლიმპარი და ლიქ-ვრაში. გაზეთი „შრომა“ 1883, VI, 23, № 24.
5. (ხელმოუწერელი). სახალხო დღესასწაულები სვანეთში. დ) შემოდგომობით, გაზეთი „დროება“ 1884, X, 19, № 226.
6. თავისუფალი სვანი. სახალხო დღესასწაულები სვანეთში. გაზეთი „დროება“ 1884, X, 24 № 229.
7. თავისუფალი სვანი. კერძო ოჯახების მსხვერპლის შეწირვა სვანეთში (დასასრული წერილისა „სახალხო დღესასწაულები სვანეთში“), გაზეთი „დროება“ 1884, XI, 10, № 244.
8. თავისუფალი სვანი. ცოლ-ქმრობის წესები სვანეთში. გაზეთი „დროება“ 1885, IV, 16, № 79.
9. თავისუფალი სვანი. ცოლ-ქმრობის წესები სვანეთში. გაზეთი „დროება“ 1885, IV, 18, № 80.
10. (ხელმოუწერელი). ჩვეულებრივი უფლება სვანეთში საზოგადოდ და საკუთარი თავისუფალ სვანეთში. I. სახალხო ყრილობა და მისი უფლება. საერთო კავშირი ყველა საზოგადოებათა, გაზეთი „დროება“ 1885, IX, 14, № 198.

11. სვანი. დაბა და სოფელი. სვანეთი. გაზეთი „ივერია“ 1886, № 4.
12. სვანი. სასამართლოს წარმოება სვანეთში, გაზეთი „ივერია“, 1886, № 27.
13. სვანი. ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში. სასამართლოს წარმოება „ივერია“, 1886, № 49.
14. სვანი. ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში. სასამართლოს წარმოება. თემა, თჯახი. გაზეთი „ივერია“, 1886, № 55.
15. სვანი. ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში. ცოლ-ქმრობა. გათხოვილის ქალიშვილის უფლება. გაყრა. მემკვიდრეობა. მიწის მფლობელობა. საზოგადო, სასოფლო და სათემო ადგილები. დამნაშავეისა და მტრის უფლებანი. გაზეთი „ივერია“ 1886, № 62.
16. ბეს. სვანი. ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში. საზოგადოების მოვალეობანი და მისი დამოკიდებულება სხვა საზოგადოებასთან. მისაცემი ძიძისა, მკედლისა და სხვა მოჯამაგირეთა. საქონლის გაკვეება. სხვადასხვა დანაშაული და საზღაურის რაოდენობა მის კვალობაზე ზომები. საწყავეები. გაზეთი „ივერია“ 1886, № 72.
17. ბეს. სვანი. ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში. გაზეთი „ივერია“, 1886, № 73.
18. სვანი. დაბა და სოფელი. გაზეთი „ივერია“ 1886, № 51.
19. სვანი. დაბა და სოფელი. გაზეთი „ივერია“ 1886, № 67.
20. თავისუფალი სვანი. დაბა და სოფელი. გაზეთი „ივერია“ 1886, № 187.
21. თავისუფალი სვანი. ზოგიერთი საყმაწვილო თამაშობანი სვანეთში. გაზეთი „ივერია“ 1886, № 149.
22. თავისუფალი სვანი. ზოგიერთი საყმაწვილო თამაშობანი სვანეთში. გაზეთი „ივერია“ 1886, № 152.
23. თავისუფალი სვანი. სვანური ლეგენდები ანუ სვანების ამაოდ მორწმუნეობანი. გაზეთი „ივერია“, 1887, №№ 30, 33, 37, 51, 212, 213, 214.
24. თავისუფალი სვანი. მდაბიო ხალხის მკურნალობა სვანეთში, გაზეთი „ივერია“ № 63.
25. თავისუფალი სვანი. საზამთრო გზები სვანეთში. გაზეთი „ივერია“ 1887, № 80.
26. თავისუფალი სვანი. სვანების საიქიო (ეტნოგრაფიული წერილი) გაზეთი „ივერია“ 1888, №№ 116, 118.
27. თავისუფალი სვანი. სურათები სვანების ცხოვრებიდან. გაზეთი „ივერია“ 1888, № 202.
28. თავისუფალი სვანი. სვანები ბარად. ჟურნალი „ცდა“ 1. ქუთაისი 1889.
29. თავისუფალი სვანი. „ლინთურალ“-ი (ნაცნობობა. ჩვეულება სვანეთში). გაზეთი „ივერია“ 1889, № 18*.

* ბესარიონ ნიქარაძის ნაშრომების სრული ბიბლიოგრაფია დაერთვის მისი „ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილების“ II ნაკვეთს.

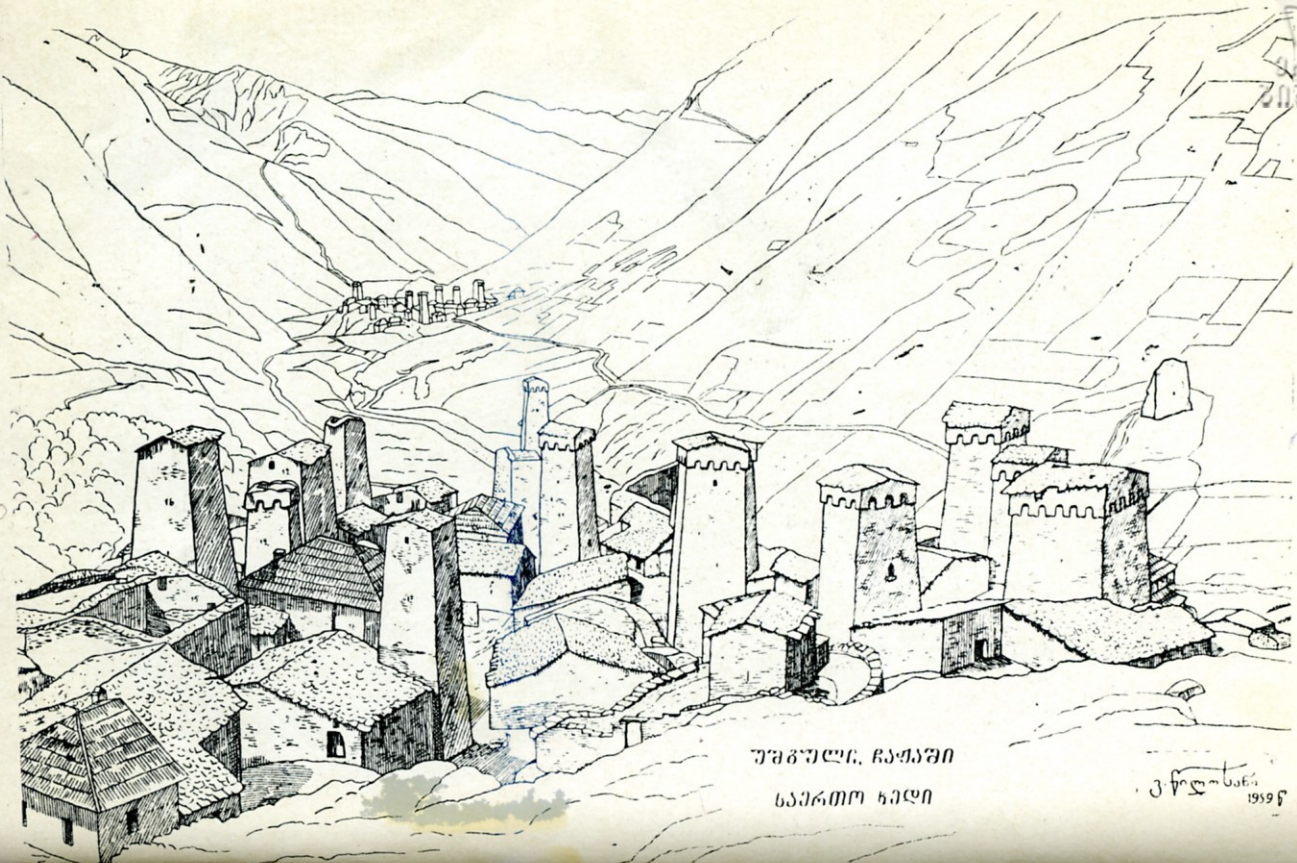

ბიბლიოთეკა
საქართველოს
საგარეო ურთიერთობების
საგარეო ურთიერთობების

საქართველოს
საზოგადოებრივი

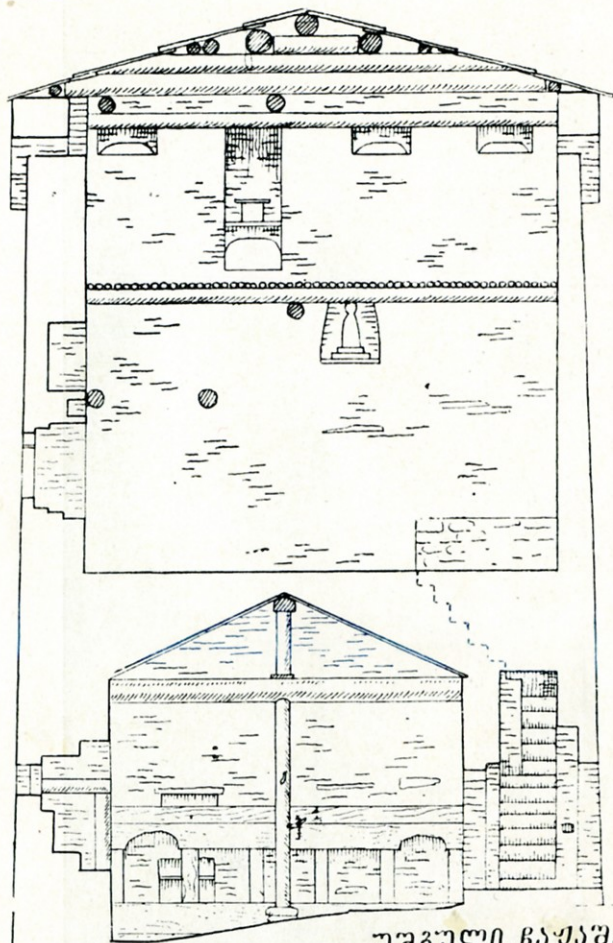

უჯგულე, ჩაქავში
ხანძროს ხელი

კ. ჯ. მ. მ. მ.
1959 წ.

განაკვეთი AB-82

უზგული, რაჭაში

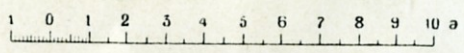
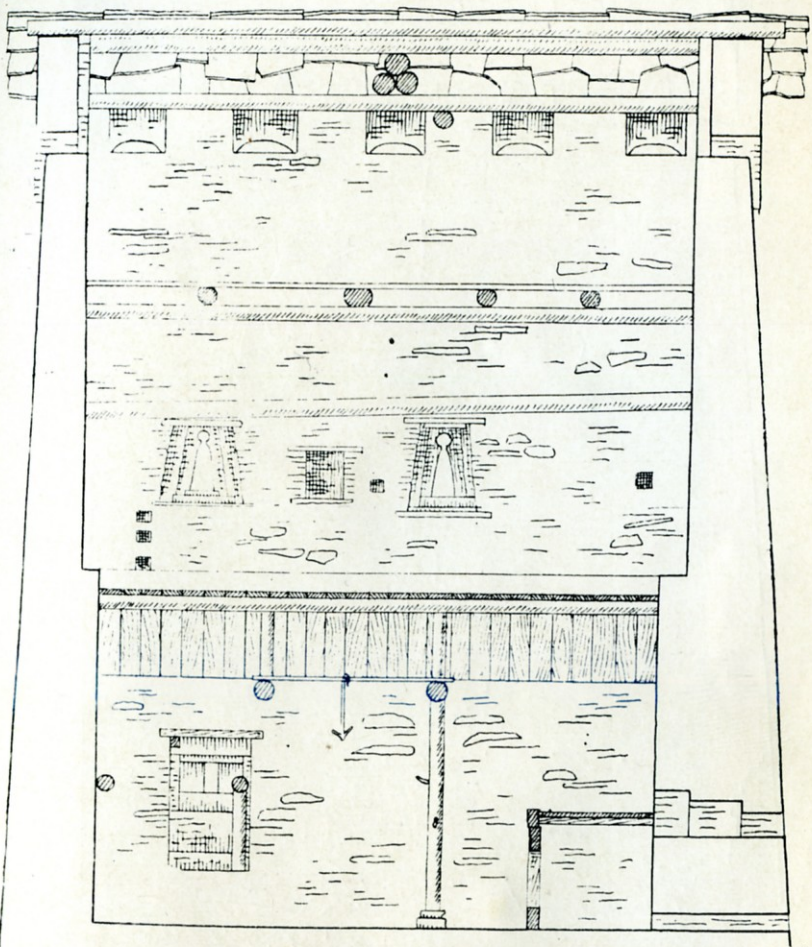
ლავრენტის ნიჟარაჰის ტიხე-სახლი

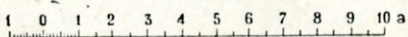
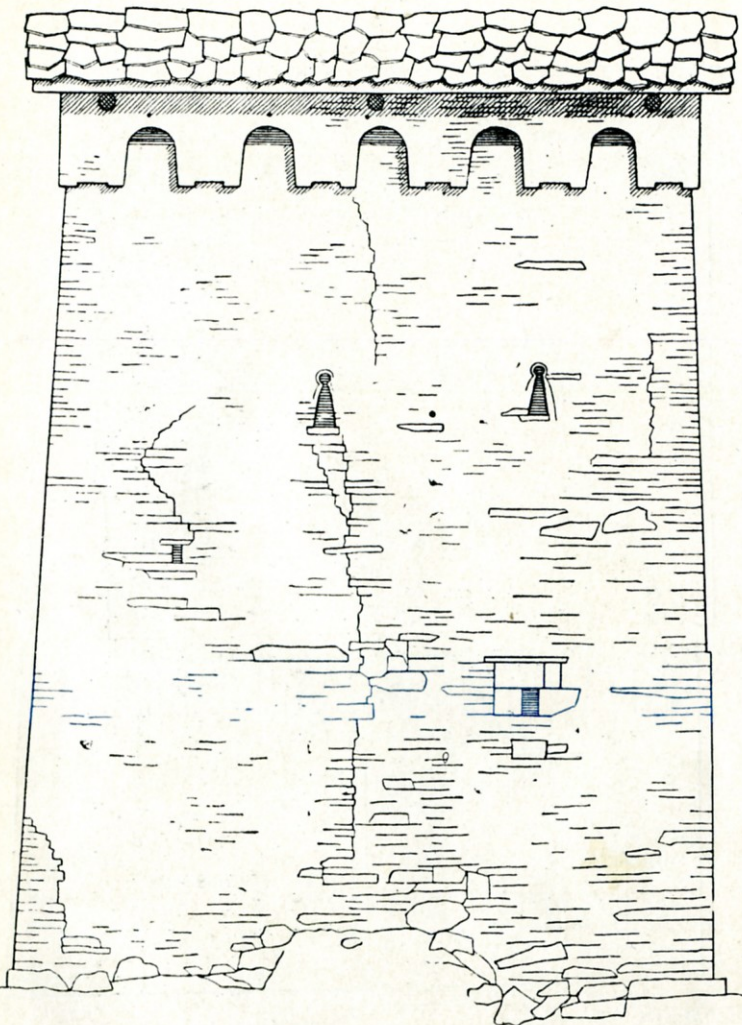
7

საქართველოს
საქართველოს

განკვეთი CD-93

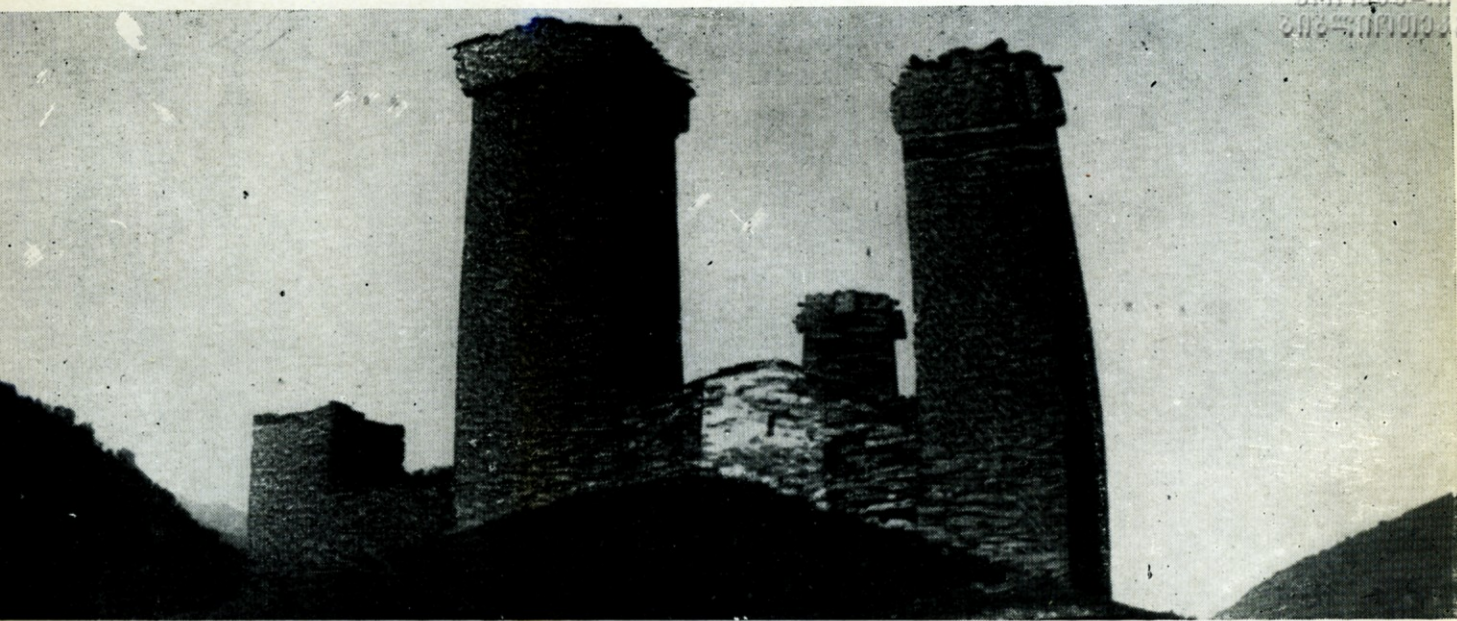
ვ. გომბაზიძე
19

უზგული, ჩაქაში
ლაკრანთი ნიუარაქის
ციხე-სახლი

კ. ჯიქიაშვილი
1959 წ.

16936390
20230101033

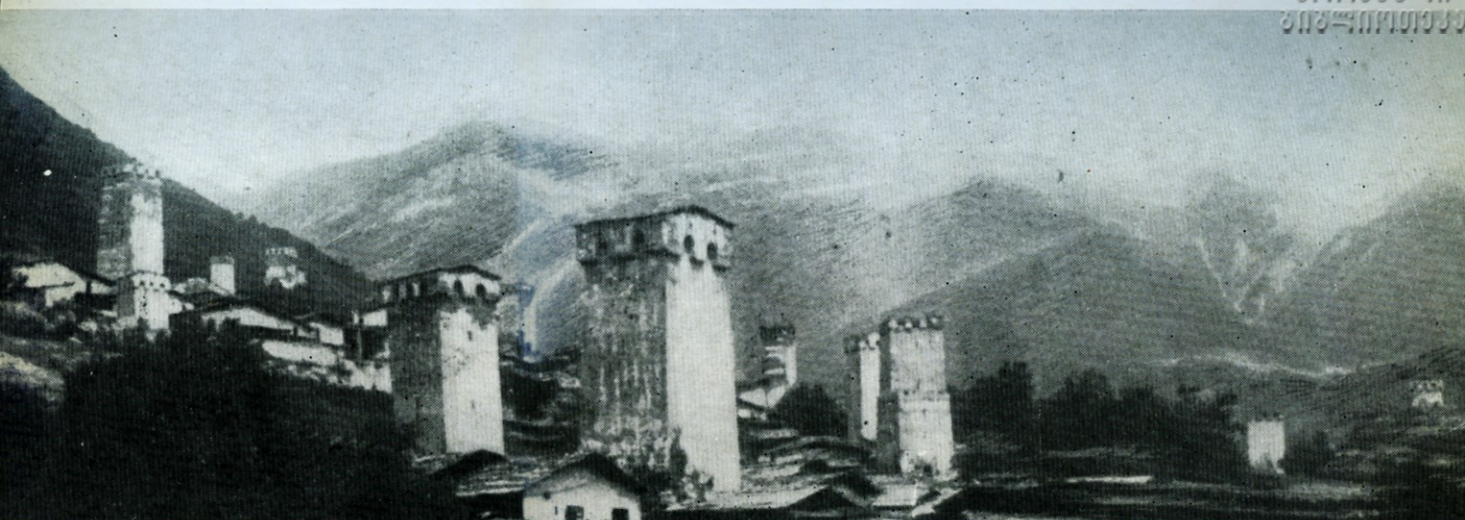

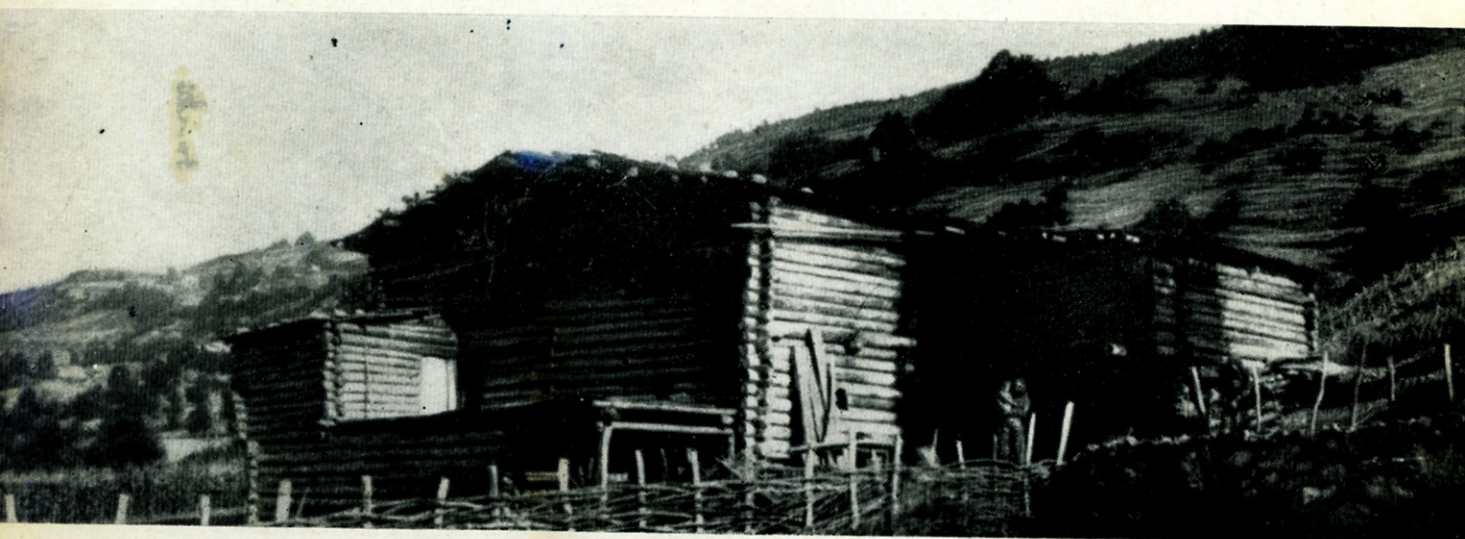

ქართული
ენობათმცოდნეობის
ინსტიტუტი

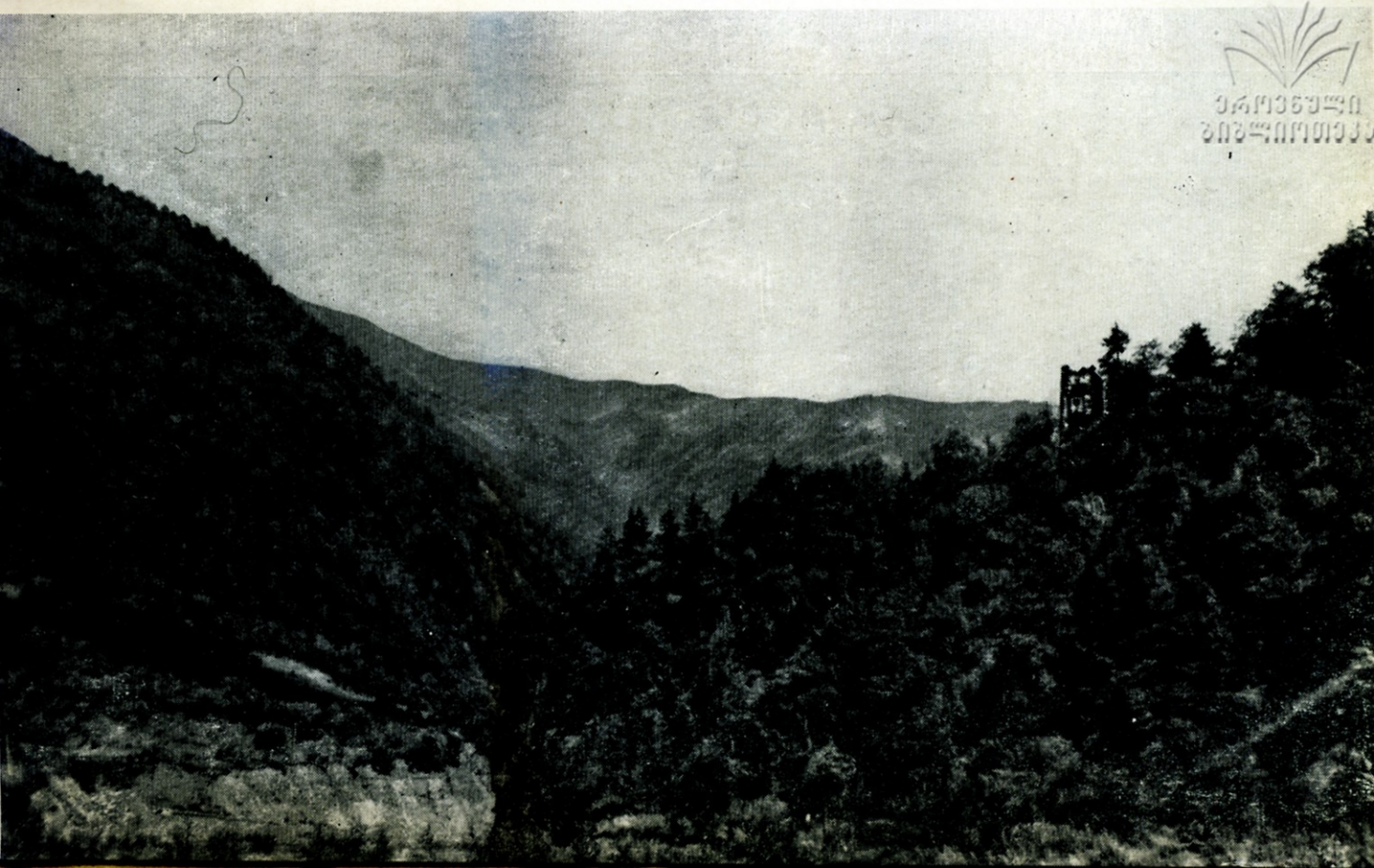

ქართული
ბიბლიოთეკა

საქართველოს
სამეცნიერო ცენტრი

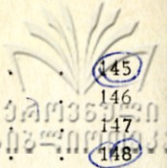

ილუსტრაციების სია

1. ცენიდან ყორულდაშისკენ (საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის 1957 წ. სვანეთის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მასალებიდან).
2. ლასილიდან უშგულისკენ (იმავე მასალებიდან).
3. უშგული. სოფ. ჩაჟაშის ერთერთი კუთხე (იმავე მასალებიდან).
4. უშგული. სოფ. ჩაჟაშის საერთო ხედი (იმავე მასალებიდან).
5. უშგული. ლამარია (იმავე მასალებიდან).
6. უშგული. სოფ. ჩაჟაში. ლავრენტი ნიჟარაძის ციხე-სახლი, განაკვეთი AB-ზე;
7. იგივე, განაკვეთი CD-ზე;
8. იგივე, სამხრეთის ფასადი (იმავე მასალებიდან).
9. უშგული. სოფ. ჩაჟაში (ექვთიმე თაყაიშვილის ფონდიდან).
10. უშგული. სოფ. ჩვაბიანი. ექვსშუღროიანი კოშკი (საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის 1957 წ. სვანეთის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მასალებიდან).
11. კალა. ლაგურკა — კვირიკეს და ივლიტეს სახელობის ეკლესია (ექვთიმე თაყაიშვილის ფონდიდან).
12. კალა. ლაგურკას მცველები ძველად (იმავე ფონდიდან).
13. შესტია. სოფ. ლეხთაგის ერთერთი კუთხე (იმავე ფონდიდან).
14. ლატალი. სოფ. მაცხვარიშ. ლაბაე—საზაფხულო სადგომი (იმავე ფონდიდან).
15. ლაშხეთი. ძულარეშ — ქალაქოლ (საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის 1957 წ. სვანეთის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მასალებიდან).
16. ლაშხეთი. სოფ. ლგჯის ერთერთი კუთხე (ექვთიმე თაყაიშვილის ფონდიდან).

შ ი ნ ა ა რ ს ი

ა. რობაქიძე — ბესარიონ ნიქარაძე	3
ბ. ხარაძე, ივ. სურგულაძე — ბ. ნიქარაძის ნარკვევები ჩვეულებითი სამართლის შესახებ სვანეთში	37
1. ქალების მოტაცება სვანეთში	49
2. სახალხო დღესასწაულები სვანეთში ზამთრობით	52
ა) შობა-ახალ-წელიწადი	52
ბ) „ლიფანალ“	56
გ) ლიმპარი და ლიქვრაში (ლამპრობა და უძღების კვირე)	58
დღესასწაულები გაზაფხულ-ზაფხულობით	62
დ) შემოდგომობით	65
კერძო რჩახების მსხვერპლის შეწირვა სვანეთში	72
3. ცოლ-ქმრობის წესები სვანეთში. საცოლეს დანიშვნა, ნაყდანური, ნაქე- ლაში, ქორწილი, ჯვარისწერა, მზითევი	77
4. ჩვეულებრივი უფლება სვანეთში საზოგადოდ და საკუთრივ თავისუფალ სვანეთში	85
სასოფლო ყრილობა და მისი უფლება. საერთო კავშირი ყველა საზოგადოებათა	85
დაბა და სოფელი	89
სასამართლოს წარმოება სვანეთში	94
ჩვეულებითი მართლიერება სვანეთში	98
სასამართლოს წარმოება	98
სასამართლოს წარმოება, თემი, ოჯახი	103
ცოლ-ქმრობა. გათხოვილის ქალიშვილის უფლება. გაყრა. მემკვიდ- რეობა. მიწის მფლობელობა. საზოგადო, სასოფლო და სათემო ადგილები. დამნაშავესა და მტრის უფლებანი	110
საზოგადოების მოვალეობანი და მისი დამოკიდებულება სხვა საზოგადოებასთან. მისაცემი ძიძისა, მჭედლისა და სხვა მოჯა- მაგირეთა. საქონლის გაკვება, სხვა-და-სხვა დანაშაული და საზ- ლაურის რაოდენობა მის კვალბაზე. ზომები. საწყავები	116
„სისხლი“ (წორ) თავისუფალ სვანეთში	117
5. დაბა და სოფელი	125
6. ზოგიერთი საყმაწვილო თამაშობანი სვანეთში	131
7. სვანური ლეგენდები ანუ სვანების ამოოდ-მორწმუნებანი	138
I. ქვეყნის შექმნა	138
II. ვარიანტი	141
III. სამოელი	142

IV. მზე და მთვარე	145
V. სეტყვა, ქუხილი, წვიმა და თოვლი	146
VI. ყვავილი და წითელა	147
VII. თუშები	148
VIII. თამარ-დედოფალი	149
IX. ამირანი	150
X. როსტომ ჯაბუკი (გმირი)	161
8. ძღაბიო ხალხის მკურნალობა სვანეთში	170
9. საზამთრო გზები სვანეთში	174
10. სვანების საიქიო	178
11. სურათები სვანების ცხოვრებიდან	188
12. სვანები ბარად	192
13. „ლინთურალ“-ი	210
14. ბიბლიოგრაფიული ცნობა	213
15. ილუსტრაციების სია	215

—

რედაქტორი ალ. რობაქიძე

გამომცემლობის რედაქტორი მ. ინასარიძე

ტექნორედაქტორი ნ. ბერიძე

კორექტორი ვ. მალანია

გადაეცა წარმოებას 4/X-61 წ.

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 17/V-62 წ.

ანაწყოების ზომა 6×10

ნაბეჭდ თაბახთა რაოდენობა 13,75

სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახთა რაოდენობა 11,55

შეკვეთა № 1403

უე 02586

ტირაჟი 3 000

ფასი 1 მან. 90 კაპ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობის სტამბა,

თბილისი, ი. ჯავახიშვილის პროსპექტი, 1.

Типография Издательства Тбилисского университета,
Тбилиси, проспект И. Чавчавадзе, 1.

საქართველოს
საქართველოს

Бесарион Шиоевич Нижарадзе

(Тависупали Свани)

Историко-этнографические статьи

(На грузинском языке)

Издательство ТГУ

Тбилиси — 1962

ეროვნული
ბიბლიოთეკა